

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
С. ТОРАЙҒЫРОВ АТЫНДАҒЫ
ПАВЛОДАР МЕМЛЕКЕТТІК УНИВЕРСИТЕТІ
МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
ПАВЛОДАРСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ С. ТОРАЙҒЫРОВА**

**АКАДЕМИК Қ. И. СӘТБАЕВТЫҢ
120 ЖЫЛДЫҒЫНА АРНАЛҒАН
ЖАС ҒАЛЫМДАР, МАГИСТРАНТТАР,
СТУДЕНТТЕР МЕН МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ
«ХІХ СӘТБАЕВ ОҚУЛАРЫ» АТТЫ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ КОНФЕРЕНЦИЯСЫНЫҢ
МАТЕРИАЛДАРЫ**

**МАТЕРИАЛЫ
МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНОЙ КОНФЕРЕНЦИИ
МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ, МАГИСТРАНТОВ,
СТУДЕНТОВ И ШКОЛЬНИКОВ
«ХІХ САТПАЕВСКИЕ ЧТЕНИЯ»,
ПОСВЯЩЕННОЙ 120-ЛЕТИЮ
АКАДЕМИКА К. И. САТПАЕВА**

ТОМ 4

**ПАВЛОДАР
2019**

ӘОЖ 378
КБЖ 74.58
Ж66

Редакция алқасының бас редакторы:

Ахметова Г.Г., филос.ғ.к., С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университетінің ректоры

Жауапты редактор:

Ержанов Н.Т., б.ғ.д., профессор, С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университетінің Ғылыми жұмыс және инновациялар жөніндегі проректоры

Редакция алқасының мүшелері:

Абишев К.К., Ахметов Қ.Қ., Бегімтаев Ә.И., Бексейітов Т.К., Испулов Н.А., Кислов А.П., Кудерин М.Қ., Эрназаров Т.Я., Бергузинов А.Н., Муқанов Р.Б., Каюмова М.С., Мажитова А.Ә.

Жауапты хатшылар:

Абдырова А.О., Амангельдинова М.М., Гасымова Т.Г., Еликпай С.Т., Ельмуратова Б.Ж., Жамбулова Б.Т., Жумабаева Г.М., Жумабекова Д.К., Жумадилов Н.Ж., Искакова З.С., Калиева А.Б., Капәнова М.М., Касенова А.Ж., Каскабасова А.А., Кашканова Р.С., Коспаков А.М., Мажитова А.Ә., Мамытова С.Н., Молдабаева С.К., Мусабекова Н.М., Мусина А.Ж., Оғузбаев А.Е., Рахимов Е.К., Садық Н.Е., Сембаева Н.Т., Сергазинова З. М., Тайбулатов К.М., Титков А.А., Торайғыров Е.М., Улихина Ю.В., Ысқақ Б.Ә., Юн А.А.

Ж66 «XIX Сәтбаев оқулары» жас ғалымдар, магистранттар, студенттер мен мектеп оқушыларының : халықар. ғыл. конф. мат-дары Академик Қ. И. Сәтбаевтың 120 жылдығына арналған. – Павлодар : С. Торайғыров атындағы ПМУ, 2019.

ISBN 978-601-238-907-4
Т. 4 «Оқушылар». – 2019. – 405 б.
ISBN 978-601-238-911-1

Жинақ көпшілік оқырманға арналады.
Мақала мазмұнына автор жауапты.

ӘОЖ 378
КБЖ 74.58

ISBN 978-601-238-911-1 (Т. 4)
ISBN 978-601-238-907-4 (жалпы) © С. Торайғыров атындағы ПМУ, 2019

С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университетінің ректоры,
филос.ғ.к., Г. Ахметованың алғы сөзі

Құрметті «Сәтбаев оқуларына» қатысушылар!

Сіздерді игі дәстүрге айналған «XIX Сәтбаев оқулары» халықаралық ғылыми конференциясының ашылуымен құттықтаймын!

Бүгін қазақтың бағына біткен біртуар ғалым Қаныш Сәтбаевтың ізін басқан жастарға қош келдіңіздер дейміз! Ғылыми шараны халықаралық деңгейде ұйымдастыру біз үшін зор мәртебе, үлкен мақтаныш!

2001 жылдан бері өткізіліп келе жатқан «Сәтбаев оқуларының» мақсаты – асыл азамат, ірі тарихи тұлға, академик, ғалым Қаныш Сәтбаевтың еңбегін жастарға таныту, сол арқылы үлгі, өнеге көрсету.

Қ. И. Сәтбаев – туған халқының нұрлы болашағы үшін білімнің күдіреті арқылы күресе білген бірегей тұлға. Қазақ ғылымының қарашанырағы Ұлттық академиясында қыруар ғылыми зерттеулер жүргізді. Ол кісі соғыстан кейінгі қиын-қыстау кезеңде қазақ Академиясын өзі бас болып құрып, ғылымның бастауында тұрды.

Қазақстан ғылымы үшін Қаныш Имантайұлы Сәтбаевтың есімі қастерлі де қымбат. Жасынан зеректік танытқан Қаныш аға өзінің бар ғұмырын ғылымға арнау туралы шешім қабылдағанда ол тек биік мақсаттарды көздеген еді. Қазақстанда геология мектебін қалыптастырып, жер асты қазба байлықтарын ел игілігіне жаратуы, осы салада көптеген ізбасар шәкірттерді тәрбиелеп шығуы өз алдына бір төбе. Жалғыз геология ғана емес, басқа ғылым салалары бойынша да талай азаматтардың ізденіс жолына түсіп, ғалым болуына өзінің ағалық және әкелік қамқорлығын көрсетті. Оның бүкіл өмір жолы, еліне сіңірген еңбегі, жасаған қызметі кейінгі жастарға үлгі-өнеге болды.

Жастарды ғылымға баулып, білімін шыңдау – біздің парыз. Оқу ордамызда он тоғызыншы мәрте өткізіліп отырған халықаралық ғылыми конференция Қаныш Сәтбаевтай асыл ағамыздың ізбасарларына даңғыл салып, ғылымдағы игі дәстүрлерді жаңғырта түседі деген сенімдеміз. Өңіріміздегі білімнің қарашанырағы – С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті қашан да дарынды, білгір, зияткер де қабілетті жастарды қолдауға дайын.

Әрине, мен конференция қатысушыларына нәтижелі диалог құруларына, оның нәтижесі Қазақстандағы зерделенетін мәселелердің жай-күйі мен келешекте жақсы түсінуге мүмкіндік беретін нақты ғылыми қорытындылар шығаратынына жүректен тілектеспін.

С. Торайғыров атындағы
ПМУ ректоры

Г. Ахметова

14 Секция. Педагогика
14 Секция. Педагогика

ШЕТ МЕМЛЕКЕТ МЕРЕКЕЛЕРІНІҢ БІЗДІҢ ҚОҒАМҒА ӘСЕРІ

АМАҒАЛИЕВА Д. Т.
7 «А» сынып оқушысы, № 7 ЖОББББММ, Павлодар қ.
АБРАРОВА А. Ю.
ғылыми жетекші, ағылшын тілі пәнінің мұғалімі,
№ 7 ЖОББББММ, Павлодар қ.

Еліміз егемендік алғаннан бері жас ұрпақ тәрбиесінің темірқазығы - қазақстандық патриотизм болды. Патриоттық, отаншылдық сезім бірте – бірте, адамның саналы өмірімен бірге қалыптасатын саяси - әлеуметтік құбылыс. Бір жағынан, ол жеке тұлғалық, қоғамдық сана элементтерінен тұрса, екінші жағынан, Отанды қорғауға, сақтауға, нығайтуға бағытталған сезім. Қазақстандық патриотизмнің қайнар көзі – халықтың береке- бірлігінде, ынтымақ-ықыласында, елдігі мен ерлігінде және мемлекетіміздің күш-қуатының беріктігі мен ұлан – байтақ жерінің бір тұтастығында.

Патриотизм ұғымы өздігінен қалыптаспайды, ол үшін бірнеше алғышарттар қажет:

- төл тарихымызды білу;
- ана тілді ардақтап, құрметтеу;
- ұлттық салт-дәстүрді, әдеп-ғұрыптарды қадірлеу. Соның ішінде мерекелерді тойлау дәстүріне жеке тоқталып кетсек [1].

Мерекені ел өмірінде болған, маңызды күн немесе адамның өміріндегі көңілді, бейнелі, бақытты және қуанышты күн деп суреттеуге болады. Қазақ қоғамында ұлттық деңгейде тойланатын мерекелерге үлкен мән берілген. Ұлыс болып тойланатын мерекелер халықтың ұлттық салт-дәстүрімен, өмір сүру дағдысымен тығыз байланысты болған. Ұлттық мерекелердің тәрбиелік мәні де жоғары болған. Атап өтетін болсақ, Наурыз мейрамы, Қымызмұрындық, соғым басы, сабантой сияқты мейрамдар кеңінен тойланған. Сонымен қатар ислам дінінің келуіне байланысты халқымызда құрбан айт, ораза айт мерекелері де атап өтіледі. Тәуелсіздігімізді алғаннан бері Заңмен бекітілген Қазақстан Республикасының Тәуелсіздік Күні, Тілдер мерекесі, Тұңғыш Президент күні барлық мейрам атаулысы мереке ретінде танылады.

Бірақ аталып өткен мерекелердің жалпы мәнінің бағасын зерделесек, заман талабына сай қайта жаңғыртуды талап етеді. Қоғамдық жерлерде қазақтың қара көз балалары өзара орысша сөйлеп, Еуропа мәдениетіне еліктейді. Соның бірі қазіргі күнде жастардың арасында санасына жақын, қабылдануы тез өзге ұлт мерекелері аталып өтіліп жүргені, мысалы: «Валентин күні» және «Хэллоуин». Осы мерекелердің тәрбиелік мәні қандай? Кең тойланып басталуының себебі неде? Қоғамымызға қандай пайдасы бар, соны ойланып көрдік пе? [2].

Бүгінгі жастардың санасы көп жағдайда ненің жақсы, ненің жаман екендігін ажырата алмайды. Содан да болар, еліктегіш, паркын біліп, байыбына бармаған өзге ұлт мейрамдарын тез бойына сіңіргіш, тіпті жаңалық енгізгіш келеді. Бет әлпетіне түрлі бояу жағып, жын-шайтан кейпіне еніп, жұрттың үрейін ұшырып Хэллоуинді тойлау кімге керек болғанын саралап көрелік. Бүгінгі жас өрен ұлттық та, діни мерекеге жатпайтын бұл ежелгі пұтқа табынушылық ырымның қалдығы екенін ұғынбайтыны қынжылтады.

Хэллоуин АҚШ-та Рождестводан кейін екінші орында тұрған, халықтың жаппай тойлайтын мейрамдардың бірі. Бұл мерекенің тарихына үңілсек, ол сонау христиандық дәуірге дейінгі кезеңнен қазіргі Англия мен Ирландияның, сондай-ақ Францияның аумағында өмір сүрген кельт атты халықтың ескі жылмен қоштасып, жаңа күнді қарсы алу түні екен. Хэллоуин сөзінің мағынасы «мереке қарсаңындағы күн» дегенді білдіреді. Олай дейтін себебі, IX ғасырда III Папа Григорий барлық әулиелер күнін тойлауды 13 мамырдан-1 қарашаға ауыстырды. Мереке қарсаңындағы күн деп аталған. Яғни, бұл күн қайта тірілетін аруақтарды қарсы алуға дайындық күні. Уақыт өте келе Хэллоуин жын-ойнаққа айналды. Ішіне жанып тұрған шырағандар орнату арқылы асқабақтан түрлі бейнедегі шамдар жасап, сөйтіп қайта тірілген өлілер кейпіне еніп, үй-үйді аралап тәттілер сұрайтын дәстүр болып кеткен. Ендеше, тарихи, не тәрбиелік мәні жоқ бұл күн Батыс жұртшылығына қалай сіңісіп кетті деген сауал туындайды.

Еуропадан АҚШ-қа көшкен эмигранттар осы мейрамды алып келіп, 1920 жылы Нью-Йорк пен Лос-Анджелес қалаларында алғаш рет ресми тойланды. 1950 жылдардан бастап Хэллоуин коммерциялық тұрғыдан пайда әкеле бастады. Халық арасында костюмдер, әшекейлер, ашық хаттар және басқа да заттар өте жоғары сұраныстарға ие болды. Содан бері Хэллоуин америкалық жеткіншектердің сүйікті мейрамдарына айналып кетті. Кешегі күнге дейін тек қана АҚШ пен Канадада тойланып келген Хэллоуин

Еуропа мен басқа да құрлықтардың көптеген еліне қанат жая бастағаны анық. Бұл жерде әлбетте, коммерциялық бағыт басым болып отырғанын аңғару қиын емес [3].

Ұлыбритания бұл мейрамды тойлауға 300 миллион фунт қаржы жұмсайды екен. Сол сияқты бізде де бұл мейрам кәсіпкерлер үшін жаңа табыс көзіне айналғаны жасырын емес. Мәселен, ашық хаттар құны 150 теңгеден басталады. Осы мейрам күніне арналған кештерге тек кіру құны 2000 теңгеден басталады. Оның өзіне алдын ала тапсырыс беру керек. Өйткені барғысы келетін жастардың саны көп. Арнайы костюмнің жалға алу бағасы 4 мыңнан басталады. Тіпті Жаңа жылда бүлдіршін қыздарға Хэллоуин мыстанының киімін кигізіп қояды. Сұлулық салондары да өз мүмкіндіктерін жібермей, құбыжық не вампир бейнесінде бет әрлеуді жарнамалайды. Оның бағасы 5000 теңгеден басталады. Бұған арнайы маскалар мен қолдан жасалған шырағандарын қосса, кәсіпкерлер үшін бұл таптырмайтын мереке.

Жастар арасында бұл бүгінгі заманның жаңа мейрамы де, жынойнақ күнді дәріптеушілер де аз емес. Біріншіден, психолог мамандар вампир, құбыжық бейнелерінде киініп жынойнақ күнді тойлау бүлдіршіндеріміздің психикасына кері әсер ететінін еске салып, дабыл қағуда. Баланы аруақ бейнесімен қорқытудың түбі жақсылыққа апармайтыны анық. Екіншіден, әлі толық қалыптаса қоймаған жас бала санасына зұлымдық пен қатыгездікті сіңіретінін аңғармаймыз. Үшіншіден, Хэллоуин күні қылмыс саны көбейеді. Мысалы, 2013 жылы Мексикада аруақ бейнесінде киінген бір топ қылмыскерлер зергерлік дүкенді тонап кеткен. Бүкіл халық думанды тойлап жатқанда бұл мүмкіндікті ұрылар да жақсы пайдалануда. Төртіншіден, бұл мейрамға тән балалардың үй-үйді аралап, тәтті сұрау дәстүрінің салдарынан Батыс елдерде бала ұрлау қылмысының саны артқан. Міне, осыдан-ақ бұл қылмыскерлер мен кәсіпкерлер үшін нағыз мейрам екенін аңғару қиын емес. Көптеген елдер жас ұрпаққа бұл мерекенің зияны жайында айтуда. Мәселен, жапондықтар бұл күнді тойламайды. Ал көрші Ресейдің Мәскеу патриархаты мен Ресей мүфтилерінің кеңесі «Хэллоуин – Ресейге жат мейрам» деген ұстаныммен үгіт-насихат жұмыстарын жүргізуде. Расында халық қалаулысының сөзімен келіспеске болмас. Әлбетте, костюмдер, мерекелік кештер бастапқыда ешкімге зияны жоқ ұсақ-түйек болып көрінуі мүмкін. Шынтауайтына келгенде, осындай ұсақ жайттар ұлттық тәрбиенің солғындауына әкеледі. Ел ертені – жастар десек, өскелең ұрпақты ұлттық құндылықтарға, адамгершілікке баулып, отан сүйгіштікке, мейірімділікке тәрбиелеуді басты назарға алған жөн [5].

Хэллоуиннің орнына неге дәл осылай өзіміздің ұлттық киімді киіп, ұлттық ойындарды ойнап, Жарапазан айтқызбасқа? Салт-дәстүрді ұлықтап, ұлттық мейрам – Наурызды тойламасқа?!

Қыстың соңғы айында жастардың қапылып, қуана күтетін мейрамдарының бірі – Валентин күні, яғни, ғашықтар күні. Елімізде 14-ші ақпан ресми мейрам күні деп жарияланбаса да, халықтың бір тобы бұл күнді мейрам деп есептейді. Кейбіреулері қайталанбас махаббат аңызын толықтай біліп, түсінгендей боп тойласа, енді біреулері тіпті анық-қанығын білмесе де елеуге тырысады. Студент жастар, орта жастағы қыз-келіншектер, жігіт ағалары әйтеуір осы мейрамды тойлауға ынтық-ақ. Халық арасында бұл мейрамның тарағанына да біраз болды. Елге бұл ғашықтар мерекесінің сырының бірнеше нұсқасы тараған. Сол нұсқалардың біреуі мынадай: аңыз бойынша сонау ерте қараңғылық заманында қатігез Рим императоры II Клавдий отбасылық міндеттерден бос, жанұясыз, жарсыз - бойдақ ерлер, жігері мен еркі босаңсымай, Отан үшін жақсы қызмет етеді деп есептеп, әскерге барғанға дейін ерлерге үйленуге, ал қыздар мен келіншектерге сүйгендеріне тұрмысқа шығуға тиым салады. Сол әскерилердің ішінде жарлыққа қарсы шығып, махабатын бәрінен де биік қойғандар табылыпты. Олар кейін «Әулие Валентин» атымен бүкіл әлемге танымал болған қарапайым дін қызметшісіне барып, некелерін құпия түрде қидыратын болған. Бұл жасырын некелесу рәсімі халық арасында кең тарап, ал Валентин қарт халыққа жанашырлығымен атағы шығып, ел аузындағы сыйлы азаматқа айналады. Көп ұзамай Валентиннің ісі биліктегілерге аян болып, олар дін қызметшісін түрмеге қамап, өлім жазасына кеседі. Абақтыда Валентин түрме қызметкерінің қызы – Джулияға ғашық боп, өлер алдында ғашығына сезімі жайлы баяндап, хат жазып жібереді. Бұйрық б.э.д. 269 жылы 14-ші ақпанда орындалып, кейін бұл күн бүкіл әлем бойынша ғашықтар күні деп, ал мейрам «Валентин күні» деп аталып кетті.

«Валентин күні» Батыс Еуропада XIII ғасырдан бастап, ал, АҚШ-та 1777 жылдан бастап мереке саналады. Кеңес Одағы ыдыраған соң, бұл мейрам Ресейде етек жайып, кейін қазақ даласына да келді. Солай біздер де «заман ағымы ғой» деп өзге жұрттың артынан еріп, тойлайтын болдық. Батыс күнтізбелеріне үнілсеңіз мейрамдар өте көп. Сонда уақыт өте келе сол мейрамдар бізге келсе, біздер әдеттегідей бар тиын-тебенімізді беріп, үш қайнаса сорпамыз қосылмайтын шетелдік мейрамдарды атой салып тойлаймыз ба? Ең сорақысы, бұл мейрамның ұмытылмай, ұрпақтан-ұрпаққа кәдімгідей

«мұра» болып қалуында. Экономикасының қарқыны мен өмір сүру деңгейінің көрсеткіші бойынша бізден әлдеқайда төмен өзбек ағайындарымыз тәрбие жағынан тағы асып түсті. Көршілеріміз бұл мерекеден әлдеқашан бас тартқан. Ал, бізге ғашықтар мерекесінің біздің өмірімізге терең ене бастауы соншалық, тіпті, 14-ші ақпан жақындағанда мектептерімізде 6-7 сыныпта оқитын балғын оқушыларымыз мектеп дәлізіне арнайы әшекейленген жәшік ілумен әлек болады. Абыр-сабыр боп жатқан жасөспірімдерімізге ешкім тиым салмақ түгілі, ескерту де жасамайды [4].

Біздер, қазақ топырағында дүниеге келгендер, қаракөздер осы мейрамдарға неге соншалықты асықпыз? Әлде өзіміздің ұлттық мейрамдарымызға көңіліміз толмай ма? Әлде үштұғырлық идеяны жүзеге асыру мақсатында ағылшын тілін оқумен қатар мерекелеріне де жақын болып кеттік пе? Біздің болмысымызға, діліміз бен дінімізге мүлдем жат тәрбиені қомағайлана жұтуымызға қандай себеп бар? Бәлкім, ұлттық құндылықтарды бағаламай, оларға енжарлық танытуымызда шығар...

Біреулер «ұлттық рух», «тәрбие» деп шырылдаса, енді біреулер пайда табамын деп тырбаңдайды және табады да. Осы мерекенің Отаны болып табылатын АҚШ-қа осы мейрам қарсаңында 25 рейске дейін ұшақпен гүл тасымалданып, колумбиялық гүл өсірушілер жылдық табыстың 30 пайызына қол жеткізеді деген ақпарат бар. Осылайша «махаббат мерекесі ғой» деп жүрушілер кейбір жандардың бизнес жоспарын орындап, мол табысқа кенелтеді.

Соңғы кездері «Әулие Валентин күні» мейрамына балама ретінде «Қыз Жібек пен Төлеген» немесе «Қозы Көрпеш пен Баян Сұлу» күнін тағайындау мәселесі жиі айтылып жүр. Қайбір жастар 15-ші сәуір күнін еліміздің ғашықтары «Қозы Көрпеш пен Баян Сұлу» күні деп тойлап та жүр. Бәлкім, бұл осы мейрамның қазақ болмысы болсын деген ниеттен туған ұсыныстар шығар. Бірақ көшеде дәл «Валентин» күніндегідей ғашығына асыққан жандарды кездестіре алмайсыз. Жастар мерекенің жаппай атап өтілуіне толыққанды насихаттың болмауы кедергі дейді адамдар.

Бұл пиғылы бөтен дүмшелердің ісі екендігін санаға сіңіріп жатқан жастар жоқ. Меркелік іс-шаралар өткізетін көңіл көтеру орындары мен мейрамдарға қажетті заттарды сататын саудагерлер үшін Хэллоуин және Валентин күндері өте үлкен табыс көзі болып отырғандығын біле тұра байыбына бара бермейді ешкім. Айталық, түсініксіз мейрамды тойлайтын түнгі клубқа кіру құны 2000 теңгеден басталатын көрінеді. Жастардың қалтасын қаққан бұндай

мерекелер 130-дан астам ұлт пен ұлыс тұратын елде өтілуі заңды деп ақтап ала алмаймыз анық.

Әр елдің мерекесін тойлай беретін болсақ, ұлы болып бөлінудің де қажеті жоқ шығар?! Қазақта төл мереке жоқ емес. Өзгенің жын-ойнағындай емес, мәнді де мағыналы, салт-дәстүріміз бен ұлттық дүние танымымызға жақын, ешбір әбестігі жоқ мейрамдарды жастардың айлап тойласа да еркі бар, әрі жарасымды болар еді. Алайда олардың орнын басатын тәрбиелік мәні жоғары халықтық мерекелерді жаңғыртуымыз қажет сияқты. Мысалы: ұлттық ою-өрнек басылған ашық хаттар, әмиян, айна, мойынға тағатын орамалдар, тәттілер, кәмпиттер, жеңіл жейделер тиімді бағамен сатылса, мерекемен құттықтауға бара жатқан адам ұлттық нақышқа келтірілген заттарды сыйлауға қарсы болмас еді. Ұлыстық яғни, мемлекеттік дәрежеде аталып өтілген көне мерекелеріміздің мәнін ескере отырып, мерекелеріміздің мағынасын түсіндіру үшін үгіт-насихат жұмыстары жүргізілуі тиіс деп ойлаймын [6].

Патриоттық сезімнің объектісі мен қайнар көзі - Отан десек, оның мазмұны: туған жер, табиғат, тіл, дәстүр, тарихи ескерткіштер, туған өлкедегі тойланатын мерекелер. Олардың адам көкірегіне жылылық, жақындық, туыскандық сезімдерді ұялатып, ізгі де ерлік істердің қайнар көзіне айналуы патриотизмге тәрбиелеудің арқауы. Қасиетті сезім ананың сүтімен бірге өзінен - өзі келмейтін баланың бойында біртіндеп қалыптасатын құдіретті сезім. Патриоттық сезім тұлғада тәрбие арқылы өсіп жетіліп патриоттық сана түрінде қалыптасады. Жалпы адами құндылықтарды менгерген, қоғамның жоғары мұратты мақсаттарына сай келетін жеке тұлғаны қалыптастыру - баршамыздың алдымызда тұрған міндетіміз [1].

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Сейіт Кенжеахметұлы. «Қазақ халқының салт-дәстүрі арқылы балаларға патриоттық тәрбие беру» әдістемелік нұсқау. Инфоурок сайты. Ақтау, 2016.

2 Ө. Р. Шнанов. Қазақтың ұлттық мерекелері. Білім айнасы. Астана, 2016. <http://bilimainasy.kz/?p=1053>

3 Еркежан Жұматай. Хэллоуин деген қандай мереке? «Түркістан» газеті. Алматы, 2014. <https://turkystan.kz/article/62265-hellouin-degen-andaj-mereke>

4 Меруерт Дүйсенғалиева. «Валентин күні» - пұтқа табынушылық. Білім шапағаты. Талдықорған, 2010. <https://bsh.kz/news/504>

5 Ақбота Исләмбек. «Хэллоуин» безге керек па? Айқын. Алматы, 2017. <https://aikyn.kz/2017/10/19/30660.html>

6 Жұмағазиев Нұртас. «Валентин» күні muftyat.kz сайты. Алматы, 2016. <https://www.muftyat.kz/kz/article/1805>

ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ БОЙЫНДА РУХАНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

БАЙҚАЛОВА А. А., МАНАПОВА Д. Ж.
9 сынып оқушылары, № 47 ЖОББМ, Семей қ.
КУРМАНБАЕВА Ж. К., СМАГУЛОВА Б. М.
география және биология пәнінің мұғалімдері, Семей қ.

Жаңа кезеңдегі білім берудің өзекті мәселесі жас ұрпаққа адамгершілік-рухани тәрбие беру. Құнды қасиеттерге ие болу, рухани бай адамды қалыптастыру оның туған кезінен басталуы керек деген. С. Ғаббасов «Халық педагогикасының негіздері» тақырыбындағы жинағында.

Қазақстан Республикасының білім беруді дамыту тұжырымдамасында «Білім берудің мақсаты - жылдам өзгеріп отыратын дүние жағдайларында алған терең білімнің, кәсіби дағдыларының негізінде еркін бағдарлай білуге, өзін-өзі іске асыруға, өзін-өзі дамытуға және өз бетінше дұрыс, адамгершілік тұрғысынан жауапты шешімдер қабылдауға қабілетті, дені сау жеке тұлғаны қалыптастыру» делінген. Жоғарыда аталған қағидаларды ұстана отырып, қазақстанда ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтарды, тарихи тәжірибелерді, сан ғасырлық мәдени ұлттық дәстүрлерді ескере отырып, қазіргі білім мазмұнын жаңғыртуда, жаңа талаптар қоя отырып ұлттық рухта болашақ ұрпақты тәрбиелеу керек деп санаймыз.

Ғылыми жобаның өзектілігі: Жаһандану заманында тек экономика ғана емес, мәдениет пен тіл бәсекелестікке түсіп жатқан ғаламда ерлік, елдік, отансүйгіштік секілді рухани құндылықтар ұлт тағдырымен байланысты. Қазіргі кезеңде мемлекетіміз үшін азаматтар бойындағы өзіндік қасиеттерге нұқсан келтірмей, жаңа қасиеттерді, дербестікті және таңдау мен шешім қабылдау жағдайындағы жауапкершілікті тұлғааралық қарым-қатынас орнатуға, қоғамдағы тиімділікті арттыруға әсер ететін білім, білік, дағдыларды ұлттық мәдениет аясында қалыптастыру мәселесі.

Зерттеу жұмысының мақсаты: Қазіргі жасөспірімдердің бойында рухани құндылықтарды анықтау.

Зерттеу міндеттері:

«Құндылық», «Рухани құндылық», «Жалпы адамзаттық құндылық» ұғымдарының ғылыми-теориялық мәнін, әлеуметтік-педагогикалық маңызын ашып көрсету.

- рухани құндылық мазмұнына сипаттама беру;

- жасөспірімдердің рухани құндылықтарын қалыптастырудың педагогикалық шарттарын анықтау;

- жасөспірімдердің рухани құндылықтарын қалыптастырудың модульдік технологиясын жасап, оның тиімділігін тәжірибелік педагогикалық эксперимент арқылы көрсету.

Зерттеу объектісі: № 47, № 34 және «Жарқын» жалпы орта мектебінен 1500 респонденттен сауалнама алынды.

Зерттеудің ғылыми болжамы:

Егер жасөспірімдердің рухани құндылықтарын қалыптастырудың ғылыми педагогикалық негіздері анықталса, сонда ғана өркениетті ортада жасөспірімдердің рухани құндылықтарын қалыптастырудың мүмкіндіктері артып, қойылып отырған қазіргі заман талаптары жүзеге асады.

Жасөспірімдерге рухани-адамгершілік тәрбие беру-қазіргі қоғамның ең маңызды міндеттерінің бірі. Бұл заңды да, өйткені, біздің қоғам өмірінде адамгершілік бастамаларының рөлі барған сайын артып, моральдік фактордың ықпал аясы кеңейіп келеді.

Рухани даму жеке тұлғаны қалыптастырудың негізі болып табылады. Рухани дамыған тұлғаның көрсеткіштері басқаларға жақсылық жасау, жақсылыққа ұмтылу, өзін-өзі дамыту, жетілдіру.

Қазіргі уақытта халқымыздың әдет-ғұрып салт-сана дәстүр, рухани және мәдениет мұраларын сақтау, қалыптастыру, жетілдіру жөнінде Елбасымыз ұдайы айтады. Бұл орайда іске асырылып жатқан нақты іс-шаралар баршылық болғанмен тоқмейілсуге әлі ерте. Егер жастарға ең алдымен саналы тәрбие керек десек, оны түбегейлі қалыптастыратын тағы да сол ұлттық әдет-ғұрып, салт-дәстүрлер ғана болмақ.

Біз зерттеу барысында қарастырып отырған мәселелерінің теориялық әдіснамалық негізін дәлелдеу мақсатында ғылыми еңбектерге талдау жасау арқылы «құндылық», «рухани құндылық», «адамгершілік құндылық», «жалпы азаматтық құндылық» ұғымдардың өзара байланысына, олардың анықтамаларына, құрастырылған жүйелерге мазмұндық сипаттама беруге талпындық [1].

Сондықтан құндылықтарға теориялық тұрғыдан талдауды өзекті мәселесі деп қарастырамыз. Осыған орай, біз зерттеу

тақырыбына байланысты аксиологиялық теориясына сүйендік. Бұл мәселені құндылықтар теориясы немесе аксиология (грек тілінде «ахис» – құндылық және «logos» – ілім) қарастырады. Аксиология-құндылықтар жаратылысы туралы, оның нақтылықтағы орны мен құндылықтың әлемдегі құрылымы туралы, яғни әлеуметтік және мәдени факторлар мен тұлғаның құрылымы арасындағы әр түрлі құндылықтар байланысы туралы ілім деп түсіндіріледі.

Бүгінгі таңда жас ұрпақты өз халқының тарихын, тегін, салт дәстүрін, тілін білімін, адамзаттық мәдениетті, адами қасиетті мол терең түсінетін шығармашыл тұлға етіп тәрбиелеу өмір талабы, қоғам қажеттілігі. Қазақстан Республикасы Білім туралы заңында жас ұрпаққа жан-жақты білім мен тәрбие берудің мемлекеттік саясатының негізі ұстанымдарын айқындап берді [2]. Олар: Қазақстан Республикасының барлық адамзатының білім алуға тең құқылығы, әрбір адамзаттың интеллектуалдық дамуы, психо - физиологиялық және жеке басының ерекшеліктері, халық үшін білімнің барлық деңгейіне кең жол ашылуы. Яғни, білім заңында әрбір азаматтың білім алуға құқықтығын негізге ала отырып, оқушы бойына ұлттық құндылық қасиеттерін қалыптастырып, құрметтеуге тәрбиелеуде дидактикалық шарттар яғни оқыту, тәрбиелеу, дамыту, қалыптастыру үрдісін жан-жақты қамту қажеттілігі туындайды. Оқушы бойына ұлттық құндылықтарды және жалпы адамзаттық құндылық қасиеттерді қалыптастыру үшін ұлттық мәдениет, сал - дәстүр, халық тағылымдары және т.б. мәселелеріне тоқталып өткеніміз жөн. Қазақ мәдениеті – ғасырлар бойы қалыптасқан ұлттық мәдениет. Ол ұлттық тәлім-тәрбиенің негізінде дамып, қалыптасты. Жалпы адамзаттық құндылық қасиеттер ұлттық тәрбиемен ұлттық мәдениеттің дамуындағы қозғаушы күші болып табылады. Әрбір халықтың тарихы тіршілігі мен рухани тәжірибесі бар. Халықтың тұрмыс – тіршілігіндегі рухани тәжірибелері арқылы қалыптасқан тәрбиелік және дүниетанымдық көзқарастарын біз халық педагогикасы дейміз. Халық педагогикасы – халық мәдени мұрасы. Руханилық жеке тұлғаның негізгі сапалық көрсеткіші. Руханилықтың негізінде адамның мінез-құлқы қалыптасады, ар-ұят, өзін-өзі бағалау және адамгершілік сапалары дамиды. Мұның өзі мейірімділікке, ізгілікке шақырады. Олар адамды құрметтеу, оған сену, әдептілік, кішіпейілдік, қайырымдылық, жанашырлық, ізеттілік, инабаттылық, қарапайымдылық т.б. [3].

Адамгершілік - ең жоғары құндылық деп қарайтын жеке адамның қасиеті, адамгершілік және психологиялық қасиеттерінің жиынтығы. Адамгершілік тақырыбы - мәңгілік. Ол ешқашан ескірмек емес.

Жас ұрпақтың бойына адамгершілік қасиеттерді сіңіру - ата-ана мен ұстаздардың басты міндеті. Адамгершілік әр адамға тән асыл қасиеттер. Адамгершіліктің қайнар бұлағы - халқында, отбасында, олардың өнерлерінде, әдет-ғұрпында. Әр адам адамгершілікті күнделікті тұрмыс-тіршілігінен, өзін қоршаған табиғаттан бойына сіңіреді. Оқушылар бойына ұлттық құндылықтар мен жалпы адамзаттық қасиеттерді қалыптастыру мен құрметтеуге, сақтауға тәрбиелеуде белгілі әлемдік, отандық ғалымдардың еңбектерін пайдалануға болады. Осы арқылы оқушының мәдениетті, білімі кеңейеді. Оқушының мәдениетті болуы үшін ұлттық мәдениетті ұштастыруы қажет. Олай болса, оқушылардың ұлттық құндылық қасиеттерін қалыптастыру негізінің бірден-бірі мектепшілік жүргізілетін тәрбиелік іс-шаралар. Адамның бойына жақсы адамгершілік қасиеттерінің қалыптасуы, өнер-білімді игеру - тәрбиеге, өскен ортаға, үлгі-өнеге берер ұстазға байланысты. Халықта «Ағаш түзу өсу үшін оған көшет кезінде көмектесуге болады, ал үлкен ағаш болғанда оны түзете алмайсың» деп бекер айтылмаған. Сондықтан баланың бойына жастайынан ізгілік, мейірімділік, қайырымдылық, яғни адамгершілік құнды қасиеттерді сіңіріп, өз-өзіне сенімділікті тәрбиелеуде отбасы мен педагогтар шешуші роль атқарады. Рухани -адамгершілік тәрбие- екі жақты процесс. Бір жағынан ол үлкендердің, ата-аналардың, педагогтардың балаларға белсенді ықпалын, екінші жағынан- тәрбиеленушілердің белсенділігін қамтитын қылықтарынан, сезімдері мен қарым-қатынастарынан көрінеді. Сондықтан белгілі бір мазмұнды іске асыра, адамгершілік ықпалдың әр түрлі әдістерін пайдалана отырып, педагог істелген жұмыстардың нәтижелерін, тәрбиеленушілерінің жетіктіктерін зер салып талдау керек.

Адамгершіліктің негізі мінез-құлық нормалары мен ережелерінен тұрады. Олар адамдардың іс-қылықтарынан, мінез-құлықтарынан көрінеді, моральдық өзара қарым-қатынастарды басқарады. Отанға деген сүйіспеншілік, қоғам игілігі үшін адам еңбек ету, өзара көмек, сондай-ақ қоғамға тән адамгершіліктің өзге де формалары, бұл-сананың, сезімдердің, мінез-құлық пен өзара қарым-қатынастың бөлінбес элементтері, олардың негізінде қоғамымыздың қоғамдық-экономикалық құндылықтары жатады [4].

Жеке адамның рухани адамгершілік жағынан қалыптасуы оның өмірге келген күнінен басталады. Рухани адамгершілік мәселесіндегі ең басты мәселе ол тұлғаны құрметтеу. Ұлт тағдыры білімге байланысты болған соң, ең алдымен, білім берудің ұлттық моделін жасауымыз қажет. Бұл мәселеге неге сонша үлкен мән беріп

отырмыз? Оның себебі, біз әлі жоғары білімнің ұлттық жүйесін қалыптастырып үлгермеген елміз. Сондықтан да білім саласына да көп көңіл бөлгеніміз жөн. «Ұлтты жою үшін ең алдымен оның жастарын аздыру керек» - дейді екен батыстың саясатшылары. Ендеше біздің алдымызға қойған ең алғашқы шарт білім және тәрбие саласынағы ұлттық тәрбие ісін мемлекеттік деңгейге көтеру болып отыр. Ал біліммен тәрбиенің түпкі мақсаты- ұлтымыздың рухани өмірін сақтап қана қоймай оны байытып, салт-дәстүрін, әдет-ғұрпын, тарихи құндылықтарын, әсіресе сана-сезімін қазіргі адамзат өркениетінің биігіне көтеру қажет. Осындай біліммен тәрбиені жастардың бойына ұялату керек. Әдептілік, имандылық, мейірімділік, қайырымдылық, ізеттілік, құндылықтары қалыптасқан халқымыздың абыройлы қасиеттері жастардың ақыл парасатына азық ете білу үшін әрбір ұстаз, әдет-ғұрыптарды, білумен қатар өз бойына адамдық құндылықтарды терең сіңірген рухани таза адам болуы керек. Ол адамгершілік – рухани тағылымдары өркениетті өмірмен байланыстыра отырып, білім беруде оны негізге алғанымыз жөн.

Қай заманда болмасын адамзат алдында тұратын ұлы міндет-өзінің өмірін жалғастырушы саналы ұрпақ тәрбиелеу. Ұрпақ тәрбиесі – ұлт болашағы, келешек қоғам тәрбиесі. Сол келешек қоғам иелерін жан-жақты жетілген, ақыл парасаты мол, мәдени-ғылыми өрісі озық етіп тәрбиелеу кезек күттірмейтін іс екені сөзсіз.

Ұлттық құндылықтар дегеніміз не? Қарапайым тілмен айтқанда, ұлттық құндылықтар белгілі бір ұлтқа ұлт азаматына тән зат, адами қадір-қасиет, яғни ғасырлар бойы жинақтаған ұлттық рухани және материалдық құндылықтар. Ол-тәрбие мен оқытуға бағытталған мұрағаттар. Оларға меймандостық, кісілік, сыйластық, имандылық, кішіпейілділік, салауаттылық, қайырымдылық, ізгілік, еркіндік, өнерпаздық, мәдениеттілік, шығармашылық, рухани байлық, махаббат сынды қасиеттер жатады.

Елбасымыз Н. Ә. Назарбаев: – Болашақ ұрпағымызды тәрбиелегенде, оларға жастайынан имандылық пен ұлттық қасиеттерді сіңіре білсек, сонда ғана біз ұлттық рухы дамыған, Отанының гүлденуіне үлес қоса алатын азамат өсіре аламыз -деген болатын. Сондықтан қатардағы пендені нағыз толық қанды тұлғаға айналдыру үшін ұлттық құндылықтар арқылы тәрбие берудің маңызы зор.

Тұлға бойындағы рухани құндылықтарды қалыптастырудың көзі, отбасы, әулет, әлеуметтік орта, мемлекет болса, ұлттық құндылық қазақ патриотизм ұлттық салт-сана, ұлт алдындағы

міндет, парыз, намыс, ұлттық рух, ұлттық салт-дәстүр, тұлға бойындағы ұлттық құндылықтың жоғары көрсеткіші [5].

Қорыта айтқанда, бүгінгі күнде жастарды әдепті де саналы етіп тәрбиелеу үшін ең алдымен тәрбие ережелеріне сүйене отырып, ұлттық дәстүрімізді, әдет-ғұрыптарымызды, дінімізді, ата-бабаларымыздан қалған насихат-мұраларды жастардың санасына сіңіре білуіміз қажет. Тәрбиенің көзі ата-бабамыздан қалған мұралар мен дана сөздер десек, біз соларды насихаттайтын жүргізушіміз. Бүкіл қоғам болып қолға алып, мәдениетті, тәрбиелі болып жүруді әрқайсысымыз өзімізден бастасак, жас ұрпақтың тәрбиесі де өз жемісін берері анық.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Серікқалиұлы З. Дүниетану даналығы - Алматы, 1994. 7 б.
- 2 Өтешова Б. Ұлт ұрпағының дүниетанымын халық тағылымдары арқылы дамыту - Алматы, 2007. 14 б.
- 3 Сәрсенова Ж, Тәңірбергенова Ф. Әлеуметтану – Алматы, 2000. 55 б.
- 4 Ғаббасов С. Халық педагогикасының негіздері – Алматы, 1995. 1 б.
- 5 Ұлттық құндылықтар арқылы тәрбие жұмыстарын ұйымдастырудағы сынып жетекшінің орны.
- 6 Бөлеев Қ. Болашақ мұғалімдерді оқушыларға ұлттық тәрбие беруге кәсіби дайындау - Алматы, 2004. 2. 4 б.

АНАЛИТИЧЕСКИЕ МЕТОДЫ РАЗВИТИЯ ИНТЕЛЛЕКТА

ЕЖИХАНОВА Г. К.

учитель русского языка и литературы, СОШ села Уштерек, г. Аксу

СЕЙЛХАНҚЫЗЫ Д.

ученик 8 класса, СОШ села Уштерек, г. Аксу

Интеллект – это особое качество человеческой психики, включающее в себя способность адаптироваться к различным жизненным ситуациям, обучаться и усваивать информацию на основе полученного опыта, понимать и применять абстрактные концепции и имеющиеся знания с целью управления окружающей действительностью. Говоря проще, интеллект является общей способностью человека познавать и преодолевать трудности, объединяющей в себе такие сферы как мышление, воображение, представление, память, восприятие и ощущение.

Вернемся к описанию способностей интеллекта, они бывают следующие: аналитические: умение проводить всесторонний анализ

информации, делить ее на смысловые и логические блоки, определять взаимосвязи, сравнивать и сопоставлять между собой различные фрагменты информации; логические: логическое ядро рассужда, включает в себя способность рассуждать, мыслить и анализировать не нарушая принципов формальной логики, умение делать верные, логичные и последовательные выводы; дедуктивные: качества, способствующее тому чтобы выуживать общую идею из большого массива информации и грамотно формулировать ее, способность к дедукции и обобщению, умение группировать частности в нечто общее, находить закономерности; критические: способность к мысленной критической оценке информации, умение отсеивать неправильные выводы, отмечать ложные идеи, качество, позволяющее противостоять влиянию и внушению; прогностические: умение позволяющее планировать наперед, формировать в уме модель будущих событий и одновременно удерживать в голове варианты решения различных альтернатив; способности к абстрактному мышлению: позволяют проникать умом в сложные абстрактные идеи (как математические, логические так и философские) и удерживать в мышлении сложные концепции и системы; способности к образному мышлению: способствуют возможности сопоставлять в уме разные по смыслу вещи, подводя их под общий условный знаменатель, умение формулировать сравнения, метафоры что помогает упрощать понимание сложных идеи, переводя их на более доступный уровень понимания, хорошее восприятие художественных образов; способность концентрироваться, удерживать внимание: наверное в большей степени относиться к проявлению воли чем к работе разума, но тут считаю необходимым упомянуть, так как это во-многом определяет эффективную работу интеллекта.

В современном школьном образовании, по-нашему мнению процесс обучения, подход в воспитании и, в общем интеллектуальная основа построена, на первый взгляд незыблемых, обладающих величием и опытом многих поколений педагогов – профессионалов, но в то же время сильно стереотипизированных и стандартных паттернах мышления, логики и методологии. Данные явления происходят за счёт того, что в целом не наблюдаются революционные идеи, взгляды, инновации. Поэтому поднятие данного вопроса обеспечит приток свежих идей в работе педагогов.

В текущих тенденциях образовательного процесса в нынешнее время с перспективой на ближайшие два – три года с учётом важных факторов, двигающих прогресс в русле всеобщей интеллектуализации

и повышения уровня образовательных услуг дают сегодня желаемый результат в работе психологов и педагогов. Самой важной гранью и инновационным прорывом считаю развитие интеллекта нестандартными методами, вне зависимости от технического прогресса, изменения образовательных программ. Одним из таких методов считаю применение вероятностного подхода в развитии интеллекта. Что такое интеллект в нешаблонном понимании? Интеллект нельзя увидеть, его нет в материальном мире, он эфемерен, однако его можно оценить. Придав вес различным критериям, как умение сравнивать, находить общие и отличительные признаки, подмечать тренды, выделять нехарактерные несоответствия нестабильности и информационные шумы. На практике это будет выглядеть, как усложнённая аналитика темы занятий путём разбивки самого занятия на ключевые и составные элементы для понимания полноты картины урока.

Аналитические методы предусматривают использование методик и идей в различных комбинациях с получением эффективного результата. Сам по себе интеллект разбивают на две составляющие: эвристическую и логическую. В начальных классах наиболее полезным развивать интеллект можно с помощью географических и математических задач, примеров и вопросов. Географические знания развивают абстрактное мышление, кругозор и интуицию, а математические знания способствуют укреплению логики, точного счёта, оценки шансов, сравнительно аналитическому базису.

Рассмотрим некоторые принципы и методики, приёмы и стратегии развития интеллекта посредством переплетения в качестве заготовок учебных дисциплин как логика, психология, самопознание, естествознание и математика для активного применения в практических занятиях.

«Вероятностное оценивание». Пересмотр оценивания знаний учащихся с помощью применения вероятностного подхода – теории вероятности. Здесь применяется 100 %-ная система оценивания, которая подразделяется на десять равных шкал, от 0 % до 100 %, первый диапазон 0–20 % – низкий уровень, 20–50 % – ниже среднего уровня, 50–60 % средний уровень, 60–70 % вышесреднего уровня, 70–80 % оптимальный, 80–90 высокий, 90–100 % сверхвысокий уровень.

Логи-карта. Конечный результат труда учащегося это оценивание по логи – карте – логической карте познаний, глубины ответов не шаблонности мышления. Критериями оценивания могут являться создание большого количества образов, аналогий, сравнения объектов, выделения наиболее весомых параметров,

умение анализировать и прогнозировать посредством имеющихся параметров и факторов, выдвигать гипотетические модели ответов.

Визуализация на уровне детского мышления. Визуализация является мощным психологическим фактором и методом воздействия на личность человека для улучшения и повышения, требуемых показателей и качества, полученных знаний, умений, навыков, а также закрепления в практической мере для правильной самооценки улучшения общего психологического фона. Визуализация означает представление в детском сознании с помощью педагога таких образов и состояний, которые в перспективе позволяют сформировать чёткий и ясный алгоритм, стратегию действий, процесс работы в мельчайших деталях, и ожидаемо, предполагаемый результат, итог и исход поставленной задачи и цели. Таким образом, решаются два важных аспекта: экономится время на приготовление к уроку, вступление в начале и «разогрев».

Статистическая цепочка. Данный математический метод можно использовать в тех ситуациях, когда собранный материал по теме урока недостаточно покрывает вероятностное поле по необходимой тематической информации. То есть собираются из открытых инфоисточников напрямую и косвенно необходимые элементы и отрезки информации и объединяются в произвольную либо имеющую чёткую закономерность, таким образом, минимально накопленный объём материала в полной мере может служить полноценным инструментом ведения занятий.

Приём «Парадокс». Суть этого приёма сводится к тому, что перед началом объяснения нового материала учитель приводит детям некий парадоксальный пример или загадку, захватывающую детское воображение. Хорошо известно, что ничто не привлекает так детское внимание, как нечто удивительное. Учителю необходимо отметить, что при всей удивительности этого явления его можно объяснить с точки зрения науки и содержание данного урока в этом поможет. После изложения нового материала учитель просит учеников объяснить парадокс.

Естественно, учащиеся заинтересуются решением данного парадокса и более внимательно будут слушать объяснение нового материала.

Майнд – контроль: контроль сознания разума, логических концепций. Он подразумевает максимальный сбор скрытой индивидуальной информации такой как увиденная, услышанная, прочитанная, добытая, исследованная, мнение о чём-либо,

суждения, придание характеристики чем – либо. Обобщение, распределение умозаключения из этих данных помогает наладить дружественные и благоприятный микроклимат.

«Рейтинговая таблица». В процессе обучения возникает необходимость стимулирования, улучшения результатов и качества полученных знаний. Наилучшим способом стимулирования мотивации может стать внесение соревновательного аспекта честной конкуренции, основанной на индивидуальном и коллективном партнёрстве, которая повысит уровень знаний. Составляется рейтинговая таблица, которая будет прекрасной альтернативой изживших своё классных журналов. В рейтинговую таблицу вносятся статистические показатели успеваемости: средневзвешенная долгосрочная успеваемость (два месяца), текущая краткосрочная успеваемость (две недели), выявление серий результатов (высоких и низких). Таблица динамична, периодически через каждые две недели, два месяца происходит обновление данных таблицы, на основе которого каждому учащемуся присваивается рейтинг: высокие показатели в верхней части таблицы, средние в середине, а низкие в нижней части таблицы.

Метод «Поиска нестандартных колебаний». Привить учащимся навыки критичного мышления, которые позволят находить колебания, отклонения, нестандартные ситуации, сенсационные новаторские мысли, которые обогатят интеллектуально логический потенциал. В целом именно такой подход позволяет создавать учащимся новые цепочки информационного эгрегора, что является накоплением новых знаний, тренировать краткосрочную память, которая мало задействована в обычном плановом учебном процессе, так как в нём используется долгосрочная память или же лонгкэш, так как такой вид памяти позволяет показывать результаты на протяжении всего учебного года с прицелом на итоговый контроль, минус долгосрочной памяти - неразвитость творческих мотиваций.

Метод «Чёрного лебедя». Привить учащимся навыки критичного мышления, которые позволят находить колебания, отклонения, нестандартные ситуации, сенсационные новаторские мысли, которые обогатят интеллектуально логический потенциал. В целом именно такой подход позволяет создавать учащимся новые цепочки информационного эгрегора, что является накоплением новых знаний, тренировать краткосрочную память, которая мало задействована в обычном плановом учебном процессе, так как в нём используется долгосрочная память или же лонгкэш, так как такой вид памяти позволяет показывать результаты на протяжении

всего учебного года с прицелом на итоговый контроль, минус долгосрочной памяти - незрелость творческих мотиваций.

Метод «Чёрного ящика». В данном методе учащимся показываются скрытые изображения, ключевых слов, картинок по теме. С помощью дополнительных слов - проводников угадываются содержимое скрытого изображения. Здесь необходимо задействовать максимальный словарный запас.

Генератор Монте – Карло. Объединение в сплав смысло – логических понятий, терминов, закономерностей по изучаемой теме. Создаваемые выборки из большого количества событий развивают способность максимизировать объём сбора тематической информации. Это позволяет наилучшим образом развить долгосрочную память, так как происходит максимальный обхват мозговых центров, отвечающих за координированную деятельность логического аппарата.

Метод «Солнечного затмения». Как известно во время солнечного затмения диск солнца закрывается луной, относительно логики мы не можем интерпретировать это так: учащиеся должны уметь выдвигать опровержения правильных суждений, и так же опровержение неправильных и нелогичных рассуждений, понятий. Уметь видеть, образно говоря, «свет в ночи, тень в свете, холод в тепле, зной в стужу, быстроту полёта в неподвижности неба, динамику роста в сокращении». Видеть и понимать то, что скрыто от общественного мнения в силу недалёковидности общества, инертности и неумении нежелания видеть и признавать смену трендов и тенденций. Именно так и никак иначе можно развить в самые краткие сроки наилегчайшим способом развить интеллектуальные способности.

Видеть и понимать то, что скрыто от общественного мнения в силу недалёковидности общества, инертности и неумении нежелания видеть и признавать смену трендов и тенденций. Именно так и никак иначе можно развить в самые краткие сроки наилегчайшим способом развить интеллектуальные способности.

В заключении хочется сказать, что дети всегда открыты и готовы узнать новое и неизведанное, обладают невероятным заряжающим педагога положительным настроем. Задачей педагога является умелое использование этой энергии, не разрушая желание и мотивацию детей в постижении знаний и раскрытия скрытых глубинных побуждений, интеллектуальных возможностей путём правильного наложения новаторских идей и методик развития нестандартного и нестандартного мышления.

ЛИТЕРАТУРА

1 Развитие интеллекта: эффективные способы на каждый день: <https://4brain.ru/blog/развитие-интеллекта-способы/>.

2 Развитие интеллекта и умственных способностей у детей: https://amakids.ru/about_us/blog/mentalnaya-arifmetika/razvitie-intellekta-i-umstvennyh-sposobnostej-detej/.

3 Методы и формы развития интеллектуальных способностей, обучающихся на уроках физики и математики: <http://открытыйурок.рф/статья/576721/>.

4 Развитие интеллектуальных способностей и мышления младших школьников: <https://nsportal.ru/nachalnaya-shkola/materialy-mo/2013/05/06/razvitie-intellektualnykh-sposobnostey-i-myshleniya>.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНЕ ЕУРОПАЛЫҚ ТЕНДЕНЦИЯНЫҢ ӘСЕРІ

КАЛИЕВА Л. М.

12 сынып оқушысы, ХББ Назарбаев Зияткерлік мектебі, Павлодар қ.
ТУЛЕБАЕВА Б. Т.

Қазақстан тарихы пәнінің мұғалімі,
ХББ Назарбаев Зияткерлік мектебі, Павлодар қ.

Елбасы Н. Назарбаев мемлекет алдындағы ең басты міндет ретінде Қазақстанның әлемдегі ең дамыған 30 ел қатарына енуін анықтады. Біз бұл мақсатқа қалай қол жеткізе аламыз? Әрине, ең алдымен озық ғылым, бәсекеге қабілетті білім беру мен инновациялық технологиялар арқасында.

Қазіргі заманда әлем критерийлерінің өзгеруіне байланысты, адамзат баласының әлемде алып жатқан рөлі жайлы да жаңа түсініктер енгізілуде. Мәселен, тек 30-40 жыл бұрын ғана мемлекет қуаты қарамағындағы аумақтар саны, қару-жарақ пен әскердің күшімен өлшенсе, қазіргі уақытта мемлекеттік күштің негізгі критерийі - бұл жаңа технологиялардың сандық және сапалық даму жылдамдығы. Бұл даму қарқыны, өз кезегінде, ғылым мен білімнің даму деңгейіне байланысты болады. Осылайша, біз кез келген мемлекеттің басты байлығы адам екендігін түсінеміз, ал еліміздің күші мен әл-ауқатын арттырудың басты жолы - халықтың білім деңгейін арттыру және адамның шығармашылық қабілеттерін дамыту болып саналады.

«Бүгінде білім алу саласына инвестиция салу - бұл шығын емес, керісінше, өте жылдам экономикалық дамуға әкелетін

жол. Мұны түсінетін елдер қарқынды дамуға қол жеткізеді» - деген ұстанымды Еуропа мемлекеттері барынша қолдайды. Қазақстанның да бұл ұстанымға деген көз-қарасы жағымды. Дәлел ретінде, «Қазақстан-2050» стратегиясында Н. Назарбаев Қазақстан Республикасының толығымен дамуы үшін ұлттың интеллектуалды әлеуеті туралы ойлау қажет деп түсіндіреді. Елбасымыздың айтуы бойынша, болашаққа инвестиция – қазақстандықтардың әлеуметтік әл-ауқатынның жетістігі үшін бәсекеге қабілетті адам капиталын арттыру мүмкіндігі [1]. Сондықтан, мемлекеттегі білім мен кәсіби дағдыларды дамыту - заманауи білім беру жүйесінің басты мақсаты.

Қазақстанның жоғары білім беру жүйесін реформалау 10 жылдан астам уақыт бойы жалғасуда [2]. Мәселен, 2010 жылы 7 желтоқсанда білім беруді дамытудың 2011–2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы Президенттің Жарлығымен бекітілген еді [2]. Оның ең басты мақсаты – білім берудің бәсекеге қабілеттілігін арттыру, экономиканың тұрақты өсімі үшін сапалы білімге қолжетімділікті қамтамасыз ету арқылы адами капиталды дамыту. Ол мақсатқа жету үшін Қазақстан әлемдік білім беру кеңістігіне ену және халықаралық білім беру стандарттарына жақындасу арқылы, шетелдік, ең алдымен еуропалық тәжірибені үлгі ретінде алады. Мысал ретінде, Қазақстан Республикасының жоғары білім жүйесі әлемдік білім беру кеңістігіне интеграциялану үшін білім берудің Болондық үлгісін жүзеге асыруда. Дегенмен, басқа тәжірибені соқыр көшірмелеудің теріс салдарын болдырмау үшін еуропалық білім беру жүйесіндегі кейбір тенденциялардың әлсіз әрі күшті жақтарын талдау қажет. Осылайша ғана, жоғары білім беру жүйесінің модернизациялау процессін дұрыс жүзеге асыруға болады. Алдағы уақытта жоба мақсатын іске асыру үшін жаһандану феноменін ескере отырып, мемлекет ішіндегі жоғары білім беру саласы және оған еуропалық тенденцияның әсері жан-жақты талданатын болады.

Зерттеу сұрақтары

Қазақстандағы жоғары білім беру жағдайын зерттеу, Еуропаның білім беру жүйесінің тиімділігін анықтау, Қазақстанды дамытуға бағытталған стратегиялардың білім бағдарламасы жайлы ұсыныстарын талдау мақсатында келесі зерттеу сұрақтары қарастырылды:

- 1 Қазақстанның жоғары білім беру жүйесі қалай дамуда?
- 2 Қазақстанда жүргізіліп жатқан жоғары білім беру жүйесіне қатысты қандай реформалар ұсынылған?
- 3 Еуропалық білім берудің Болондық үрдісіне ену қаншалықты тиімді?

Зерттеу әдісі

Қазіргі таңда еуропалық тенденцияның Қазақстандық білім беру саласының дамуына әсерін анықтау мақсатында зерттеудің сапалық әрі сандық әдістері қолданылды, соның ішінде сұхбат және сауалнама жүргізілді. Сауалнамаға Павлодар қаласының химия-биология бағытындағы Назарбаев Зияткерлік мектебінің 9-12 қазақ және орыс сыныптардың 54 оқушысы, және Павлодар, Астана мен Алматы жоғары оқу орындарының 1-2 курс студенттерінің 49 респонденттері қатысты. Сонымен қатар, Еуропалық білім жүйесімен интеграциялаудың тиімділігімен келісетінін әлде келіспейтінін білу үшін НЗМ-нің жергілікті әрі шетелдік мұғалімдерден сұхбат алынды. Сұхбат алу алдында олардың жауаптарын жариялауға және болашақ зерттеу жұмысында қолдануға рұқсат алдым. Сұхбат алған адамдардың есімдері анонимді түрде сақталатынына келісім жасалды. Сондықтан, бұл зерттеу жұмыс этикалық және қауіпсіз болып табылады.

Төменде сауалнама сұрақтары мен оның нәтижелері келтірілген.

Диаграмма 1 – Респонденттердің оқитын сыныбы немесе курсы

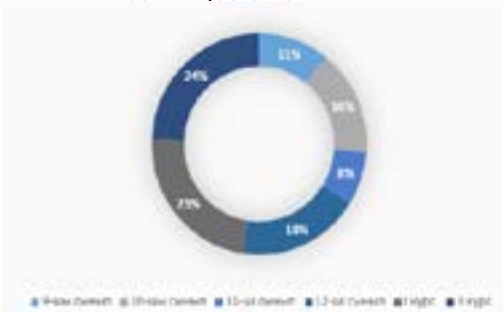

Диаграмма 2 – Білім беру саласының мемлекет дамуына әсері

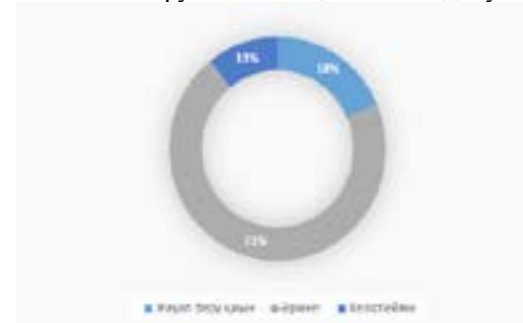

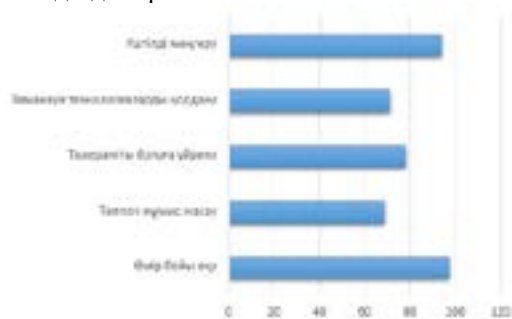
Диаграмма 3 – Еуропалық білім беру тәжірибесімен интеграциялау маңыздылығы

Кесте 1 – Сауалнаманың 3-ші сұрағына респонденттердің жауаптары

Еуропалық елдер жақсы дамығандықтан, біз жетістікке жету үшін олардан үлгі алуымыз қажет.	Жоқ, себебі біздің білім беру бағдарламамыз Еуропа елдерінен тәуелсіз болуы қажет.	Бұл мемлекетіміздің дамуына көмектеседі, себебі Еуропалық білім беру жүйесі танымал әрі көптеген оқушыларда тексерілген.
Әлемдегі дамыған елдер қатарына қосылу үшін білім саласын дамыту қажет, себебі ол мемлекеттің барлық саласына ықпал етеді.	Менің ойымша, біз алдымен туған елімізді дамытып, дәстүрді құрметтеп, патриоттық сезімді оятқанымыз жөн. Кейін ғана Еуропалық мемлекеттер сияқты дамимыз.	Иә, адамдар жақсы білім алу үшін шетелге кетуді болдырмау керек.

Диаграмма 4 – Еуропалық тенденциямен интеграциялау арқасында қалыптастырған дағдылар.

Сұхбат бір шетелдік (А.) және бір жергілікті (В.) мұғалімдерден алынды және негізгі бес сұрақтан құралды. Сұхбат нәтижелері төменгі кестеде көрсетілген.

Кесте 2 – Сұхбат сұрақтарына респонденттердің жауаптары

Сұрақ мазмұны	Респондент А.	Респондент В.
1. Неліктен білім беру саласында жұмыс істеуді таңдадыңыз?	Мен адамдармен жұмыс істегенді ұнатамын және өз пәніме деген қызығушылығым үлкен.	Келесі ұрпақтың болашағы жарқын болуы үшін білім беру жүйесін жетілдіруге үлес қосқым келеді.
2. Еуропалық білім беру жүйесі туралы не ойлайсыз?	Ұлыбританияда әлемдік стандарттарға сай қатаң білім жүйесі қалыптасқан. Оқу жоспары күрделі, GCSE мен A деңгейге негізделген. Алайда, оқушылардың нашар мінез-құлғы оқытуды үлкен қиындықтар тудырады.	Еуропалық білім жүйесі әлемдегі үздік тәжірибе болып саналады.
3. Еуропалық елдер мен Қазақстан арасында студенттерді оқытудың айырмашылығы қандай?	Қазақстан оқушылары қабілетті, өзгерістерге тез бейімділеді. Менің байқағаным, әсіресе НЗМ оқушылары еңбекқорлықпен, ынтықсымен ерекшеленеді.	Менің Еуропада жұмыс жасау тәжірибем жоқ, алайда Қазақстан білім беру жүйесінде әлі де кей кемшіліктер бар деп ойлаймын.
4. Қазақстанда білім беру саласының болашағы туралы қандай пікіріңіз бар?	Білім беру жүйесі әлемдегі батыс тәжірибелерін біріктіруді ойлап отырғандықтан, білімді маман иелерін дайындауға бар жағдай жасалынады.	Егер біз осы саланы дамытатын болсақ, күшті әрі тиімді білім беру жүйесін қалыптастыра аламыз.
5. Біздің мектепте еуропалық трендтердің әсерінің нәтижесі қандай?	Жақсы жақтары айтарлықтай көп, алайда мен бір теріс жағын атап айтқым келеді. Бұл-оқу тәртібі. Таңғы сағат 8-ден, кешкі сағат 17-ге дейін оқу тым қиын.	Әлемдегі басқа оқушылармен бәсекелесуге қабілеттілікті арттыру мүмкіндігі пайда болды.

Зерттеу қорытындысы

Шынайы әрі өзекті нәтижелерді алу мақсатында зерттеудің екі түрі, сұхбат және сауалнама әдістері қолданылған еді. Сапалы нәтижеге қол жеткізу үшін сұрақтарды нақты әрі қысқаша етіп құрастыруға тырыстым. Сондықтан, мектеп оқушылары мен студенттер арасында жүргізілген сауалнама 4 негізгі сұрақтан

күралса, сұхбат 5 сұрақты ғана қамтиды (2-кесте). Сұрақтардың саны тақырыпты ашу үшін жеткілікті болды деп санаймын.

Сауалнамада тек мектеп оқушылардың ойы ғана ескерілмей, студенттердің пікірін білу маңызды болды. Сондықтан, респонденттердің 47 % жоғары оқу орындардың студенттері, соның ішіндегі 23 % II курс студенттері болса, 24 % I курс студенттері. Қалған 53 % ішінде басым көпшілігі 12 сынып оқушылары – 19 адам, 10 сынып оқушылары – 16 адам, 9 сынып оқушылары – 11 адам және қалғаны 11 сынып оқушылары – 9 адам (Диаграмма 1).

Респонденттердің басым көпшілігі (71 %) білім беру саласының мемлекет дамуына әсер ететіндігімен келіседі, алайда шамамен 11 адам бұл тұдырыммен келіспей, қалған 19 респондент жауап беруге қиналды (Диаграмма 2). Кейін мен еуропалық тенденциялармен интеграциялау маңызды ма деген сұраққа жауап іздедім. Сауалнамаға қатысқан 103 респондент ішіндегі 83 адам еуропалық тәжірибемен бірігу керек деп жауап беріп, өз ойларын келесідей дәлелдеді: «Еуропалық елдер жақсы дамығандықтан, біз жетістікке жету үшін олардан үлгі алуымыз қажет» (1-кесте). Жауап берушілердің ішінде бұл оймен келіспейтіндер де болды, ол шамамен респонденттердің 19 % құрады (Диаграмма 3). Олар да өз пікірлерін келесідей білдірді: «Жоқ, себебі біздің білім беру бағдарламамыз Еуропа елдерінен тәуелсіз болуы қажет» (1-кесте). Қазақстандық оқушылар мен студенттердің білім жүйесіне еуропалық тәжірибені енгізу қандай дағдыларды дамыта алатыны жайлы білімдерін тексеру үшін, сауалнаманың соңғы сұрағы қойылған болатын. Респонденттердің жауаптарына сәйкес көпшілігі (шамамен 90 %) өмір бойы оқу мен үштілділік саясатын таңдады (Диаграмма 4). Бұл мәселеге тек оқушылардың жағынан емес, оқытушылардың жағынан да қарастыру үшін мен мектеп мұғалімдерден сұхбат алуды жөн көрдім. Сұхбат алу барысында тек жергілікті қазақстандық мұғалім ойымен шектелмей, пікірлерді салыстыруға мүмкіндік алу үшін шетелдік мұғалімнің де ойын білгім келді. Сонымен, бірінші сұраққа шетелдік мұғалім оқушылармен жұмыс жасауды ұнатқандықтан ұстаз мамандығын таңдадым деп жауап берсе, жергілікті мұғалім елінің болашақ жастарының дамуына өз үлесімді қосқым келді деген ойын білдірді. Жалпы мұғалімдердің екеуі де еуропалық білім беру жүйесі жетік дамыған деген тұдырыммен келіседі, және қазақстандық оқушылардың ерекше еңбексүйгіштік пен бейімдеушілік қасиеттерін атап өтеді. Қазақстанның болашақта білім беру жүйесінің дамуына екі ұстаз да үлкен үміт артады. Бұл мақсатқа жету еуропалық тенденциямен интеграциялау арқасында жүзеге асады деп санайды.

Еуропалық білім берудің Болондық үлгісіне ену тиімділігі

Кесте 3 – Болондық үрдістің тиімділігіне SWOT талдау

S-күшті жақтары	W-осал жақтары
<ul style="list-style-type: none"> • Білімнің халықаралық деңгейде бәсекелестікке қабілеттігі • Үздіксіз білім беру • Өзін-өзі оқыту тәжірибесі • Оқытушы студенттерді оқытумен бір семестр айналысып, ал екіншісінде тікелей ғылыми қызметпен шұғылдануы • Оқытушы студенттің жұмысына бағыт беретін және түзетуші, кеңес беруші ретінде ғана қатысуы • Академиялық кредиттер жүйесін қабылдауы • Әр студент өзінің жеке оқу жоспарын қалыптасуына қатысуы • Әртүрлі мәдениеттерге, тілдерге, ұлттық жүйелерге сый-құрметпен қарауы • Жоғары білімнің үш деңгейлі жүйесі 	<ul style="list-style-type: none"> • Жоғары оқу орындарында оқылатын таңдау бойынша пәндердің Республика деңгейінде әлі де болса бір жүйеге келтірілмеуі • Республикадағы жоғарғы оқу орындары арасында академиялық ауысу мүмкіндігінің шектеулі болуы • Оқушылар өз бетімен іздену, өзін-өзі басқару мүмкіндігі шектеулі деңгейде болады, себебі олар мектептен даярлықсыз келеді • Электронды оқулықтар, әдістемелік жұмыстар жетік дамымаған, өзгертулерді қажет етеді
Ө-мүмкіндіктері	Т-қауіп-қатері
<ul style="list-style-type: none"> • Оқу жоспарында келтірілген пәндерді таңдау еркіндігі • Студент міндетті пәндер мен таңдау бойынша пәндерді мерзімінен бұрын тапсыру • Студенттер өздерінің бос уақыттарында оқи алады • Бұл әсіресе университет қабырғасында жүріп жұмыс жасау • Білім сапасын сапалы бақылау • Студенттер мен оқытушылардың мобильдігін кеңейту • Еуропалық жоғары білімнің сапасын Қазақстанда ары қарай арттыру • Табысты жұмысқа орналасуын қамтамасыз ету • Университеттің автономия мен академиялық еркіндігін дамыту • Біртұтас еуропалық зерттеу кеңістігін құру • Қашықтан оқу, электрондық курстардың пайда болуы 	<ul style="list-style-type: none"> • Жоғары білімнің ұлттық жүйесін Еуропалық тенденцияға сәйкес реформациялау нәтижесінде ұлттық мәдениеттің батыстану үрдісінен зардап шегуі • Тіл құндылығының төмендеуі • Салт-дәстүрлердің ұмытылу қаупі • Жастардың Еуропа мәдениетіне еліктеуі • Ұлттық құндылықтардың маңыздылығы төмендеуі

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Омаров. Д., «Қазақстан Республикасындағы білім жүйесінің дамуы» мақаласы, 2015 ж.
- 2 Казамбаева А. М., «Сапалы білім-саналы болашақтың кепілі» мақаласы, 2016 ж.
- 3 Бурленова С., «Білім беруде жаңашылдық қажет» мақаласы, 2016 ж.
- 4 Әбілманова Ә., «Болондық процесс» автореф., 2014ж.
- 5 Назарбаев Н. Ә., «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты, Қазақстан халқына жолдауы, 2012 ж.
- 6 Назарбаев Н. Ә., «Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011–2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы» жарлығы, 2010 ж.
- 7 Назарбаев Н. Ә., «100 нақты қадам» бағдарламасы, 20.

AR ТЕХНОЛОГИЯСЫ БОЙЫНША МЕКТЕП ПӘНДЕРІН ОҚИТУ

МАГАУИН К. М.

информатика пәнінің мұғалімі, ХББ Назарбаев Зияткерлік мектебі, Павлодар қ.
БЕКБОЛАТ А., ЕЛЖАН Е., ТОКТАГАНОВ Т.
10 «В» сынып оқушылары, ХББ Назарбаев Зияткерлік мектебі, Павлодар қ.

Осы жобаның басты мақсаты - бұл AR технологиясы арқылы жұмыс істейтін мобилді қосымшаны жасау болып табылады. Бағдарлама оқушыларға мектеп бағдарламасындағы пәндерді оқытатын болады. Біздің ойымызша, бұл технологияны білім жүйесіне енгізу арқылы, оқушылар сабақты қызығып оқитын болады. Елімізде осыған ұқсас жобалардың болмауы біздің жобамыздың өзектілігі болып табылады. Біздің оқыту жүйеміздің програмасы Назарбаев зияткерлік мектептерінің бағдарламасы бойынша дайындалған. Сабақ қазақ тілінде түсіндірілетін болады. осыған ұқсас жобалар бар. Бірақ олар жас балаларға арналған және оларға сабақ бермейді [1, 2].

Технология заманымызда жаңа қосымша кеңістік технологиясы пайда болды. Қосымша кеңістік технологиясы смартфондар немесе арнайы көзілдіріктер арқылы жұмыс істейді. ол арқылы 3D нысандарды көруге болады. Көптеген корпорациялар оны өздерінің қызмет салаларына жеткізуді жоспарлап отыр. Мәселен, енді адамдар жиһазды тасымалдауға және пропорцияларды алаңдатуға мұқтаж емес. Сіздің болашақ үйіңізді және заттарыңызды іс жүзінде көре

алатын компания бар. Сіз осы заттарды жылжытуға және ең қажетті нәтижеге қол жеткізе аласыз. Одан кейін ғана барлық жиһаздарды үйге алып келе аласыз. Бұл AR-ды пайдаланудың бір ғана мысалы болды. Мысалы, Audi модельдерді компьютерде 3D модельдеудің көмегімен емес, арнайы көзілдіріктер мен джойстиктер көмегімен жасайды. Біз бұл технологияны білім жүйесіне енгізгіміз келеді.

Біздің жобамыздың атауы - «AREdu». AR - Қосымша кеңістік, Edu білім ретінде қысқартылған. Біздің интернет-дүкеніміз әр сынып үшін арнайы заттарды орналасады. Адамдар жеке тақырыптарды немесе бүкіл оқу жылын сатып ала алады. Сатып алғаннан кейін оларға сабақтарды жүктеу үшін код беріледі. Бағдарламаны App Store немесе Play Market-тен тегін алуға болады. Бірақ бұл олардың құрылғысының платформасына байланысты. Біріншіден олар жүктеу кодын енгізеді, содан кейін сатып алынған сабақ негізге экранда пайда болады. Бұл қарақшылықпен күресу үшін жасалды. Карталарды интернет-дүкеннен тапсырыс беруге немесе сайттан көшіріп алуға және оны басып шығаруға болады (формат маңызды емес). Бала карточканың алдына смартфонның камерасын қойса, виртуальды мұғалім пайда болып, сабақты түсіндіре бастайды. 3D бейнені кідіртуге және кері айналдыруға болады.

Біздің барлық карточкаларымыз Назарбаев Зияткерлік мектептерінің білім беру жүйесін қолданатын болады. Себебі өздеріңіз білетіндей орта білім беру мектептері осы жүйеге біртіндеп көшіп жатыр. Әрине, біз барлық тақырыптарды қамтып, бүкіл саланы үйрете алмаймыз. Біздің мақсатымыз тақырып төңірегіндегі кілтті оқиғалар мен маңызды сәттерді түсіндіре өту. Мысалға геометрияда біз барлық формулаларды, барлық сызбаларды түсіндірмейміз, біз маңызды деген Пифагордың теоремасын 3d форматында түрлі мысалдармен түсіндіріп береміз. Төменде 9 сыныптың қолайлы жоспарын көре аласыздар. Барлық оқу жылында оқушылар негізгі 12 тақырыпты өтетін болады. Оқушы біздің қолданба арқылы ең керекті деген тақырыптарды өте алады. Мысалға бала шеңбер мен оның ішкі бұрыштарын өткен кезде біз мысалдарды қолдана отыра түсіндіреміз.

Біз анимацияны UNITY бағдарламасында жасаймыз. Мұнда коды жазылады, әртүрлі платформаларға жобаларды тіркейді. Анимация - жобаның ең қиын сатыларының бірі. Өйткені, AR нысандары үшін анимацияны жасау кезінде оның тұрақтылығына назар аударуыңыз керек. Бұл объектің жылжымауына және дұрыс синхрондалуы үшін қажет. Біз өзіміздің карталарымыздың суретін жасаймыз және оған кейіпкер мен сабақты жүктей аламыз. Жаксы анимацияны жасау

үшін шамамен бір сағат керек. Қалайда болса, анимацияны біз код арқылы жасаймыз. Біз жазған кодта C#-ты қолданамыз. Төменде біз анимацияның кодын көре аламыз. Кодты жазу біраз уақыт алады.

Төменде көріп тұрғанымыздай, Біз бағдарламаға барлық карточкаларды және олардың дыбыстарын бірге енгіземіз. Осылайша, олар бір жұмыс орындап орналасады. Біз дыбыстық файлдарды бөлек бағдарламаларда жазып, оны осында экспорттаймыз.

Біз 5-10 сыныптардан 100 адамнан сауалнама алдық. Павлодар қаласының оқушылары сұрақтарымызға жауап берді. Нәтижесінде көптеген балалардың «биологияны» жақсы көретіндігін білдік. Олар біздің бағдарламамыздың көмегімен бұл тақырыпты зерттеуді қалайтынын айтты. Өйткені, олар 3D нысандарын: органдарды, жануарларды, гүлдерді, аминқышқылдарды және т.б. анық көре алды. Мысалға осы суреттен көре аласыз [6, 3].

Сауаднама нәтижесіне, оқушылардың география пәнін жаңа технологиялардың көмегімен оқығысы келмейтіндігі анықталды. Бірақ айта кетерлік жайт, олар 3d форматында тауларды, өзен-көлдерді қарау пайдалы әрі қызықты болатындығын айтты.

Химия пәні оқушылар үшін түрлі эксперименттер жасау үшін қызықты. Бірақ енді біздің қосымшамыз арқылы реакцияның қалай жүрі жатқанын өз үстеліңізде смартфоннан 3d форматында көре аласыз [5].

Көптеген молекулалардың құрылысын AR технологиясы арқылы қарау өте құлайлы болып табылады. Оқушылар өз көздерімен көре отыра, осы молекулалар мен атомдардың ішкі құрылыстарын оңай жаттай алады. Ең бастысы бұл олар үшін өте қызықты болғандығы [4].

Математиканы да осы технология көмегімен оқуға болады. Математика дегеніміз мындаған формулалар мен қисымсыз есептер емес. Оқушылар үшін стереометрия мен геометриялық фигураларды, формулаларды түсіну өте қиын. Стереометрияның фигуралары ақ қағаздың бетінде оқушыға көптеген сұрақтар туғызады. Үш осьтегі қабырғалары бар фигураны AR арқылы оңай көріп, барлық қырларын жеңіл жоспарлауға болмайды. Тіпті, біздің өзіміз стереометрияда фигуралардың қабырғаларынан шатасып кетіп жатамыз.

Физика сабақтарында эксперименттер де, түрлі формулаларда қызықты. Бірақ Виртуальді әлемде үйкеліс күшін де, ауырлық күшін де жеңіл байқап, оңай түсінуге болады [3,7].

Біздің негізгі тұтынушыларымыз: ата-аналар, мектептер. Орташа алғанда, тек бір пәннің оқу жылына 3600 теңге кетеді. Бұл тек бір адамға арналған жүктеу коды болады. Біз мектептерге арнайы жеңілдіктер

қарастырыпжатырмыз. Бұл 25 % жеңілдік болады. Осылайша, егер бір оқу жылы 3600 теңге тұрса, мектептерде ол 2700 теңге тұрады [5].

ӘДЕБИЕТТЕР

1 James Chronister. Blender Basics 4th Edition, шығарылды: 5 Мамыр 2011 жыл. Қолданылған беттер: 81 – 143 б.

2 Автор: Thomas Finnegan. Learning Unity Android Game Development, шығарылды: 30 Сәуір 2015 жыл. Қолданылған беттер: 245 – 250 б.

3 Автор: Thomas Finnegan. Learning Unity Android Game Development, шығарылды: 30 Сәуір 2015 жыл. Қолданылған беттер: 155 – 163 б.

4 Автор: Donny Wals. Mastering iOS 11 Programming: Build professional-grade iOS applications with Swift 4 and Xcode 9, 2nd Edition, шығарылды: 27 Қазан 2015 жыл. Қолданылған беттер: 550 – 555 б.

5 Авторы: Craig, Clifton, Gerber, Adam. Learn Android Studio, шығарылды: 3 Желтоқсан 2015 жыл. Қолданылған беттер: 20 – 35 б.

6 Автор: Matthew MacDonald. Creating a Website: The Missing Manual Third Edition, шығарылды: 13 Мамыр 2011 жыл. Қолданылған беттер: 200 – 354 б.

7 Автор: John Wiley. HTML and CSS: Design and Build Websites, шығарылды: 8 Қараша 2011 жыл. Қолданылған беттер: 300– 350 б.

ҚАЗАҚТЫҢ ҰЛТТЫҚ ОЙЫНДАРЫНЫҢ БАЛА ДАМУЫНА ПАЙДАСЫ

ТАИРОВА З. А.

қазақ тілі және әдебиет пәнінің мұғалімі, № 71 ЖОББМ, Шымкент қ.

МАХМУДЖАНОВА Д. З.

6 сынып оқушысы, № 71 ЖОББМ, Шымкент қ.

Қазақтың ұлттық спорт түрлері мен ойындарының көптігі соншалық, оларды адамның жас ерекшеліктеріне қарай топтауға да болады екен. Мәселен, «тоғызқұмалақ», «хан дойбысы» секілді ойындар жас-көріні талғамайтын болса, кейбір басқа ойындар тек әр жас өкілдеріне ғана тән.

Балабақша бүлдіршіндеріне арналған ойын түрлері: «ұшты-ұшты», «куырмаш», «сақина салу», «қуаласпақ» т.б.

Бастауыш сынып оқушыларына арналған ойын түрлері: «қасқыр қақпан», «қоян», «қырық аяқ», «сиқырлы таяқ», «соқыртеке», «мерген мен үйрек», «ортаны тап», «кім байқағыш?», «қоян мен қасқыр», «сап түзеген батырлар», «жануарлар қалай үндейді?», «қарғымақ», «кім жылдам?», «жанды дөңгелек», «ақсерек, көксерек» т.б.

Орта сынып оқушыларына арналған ойындар: «дәл түсір», «қызыл ту», «қашпа доп», «тоспа доп», «қазан доп», «тауық күрес», жаяу аударыспақ», «жоғалған топты іздеу», «бөлләй», асық ойындары т.б.

Жоғарғы сынып оқушыларына арналған ойын түрлері: «арқан тартыс», «мойын арқан», «қазақ күресі», «білектесу» т.б.

Ер жігіттер мен бойжеткендер ойыны: «ақсүйек», «алтыбақан», «қыз қуу», «аударыспақ», «теңге ілу», «ат жарыстары», «асау үйрету», «садақ тарту», «көкпар» т.б.

Зеректік ойындары: «хан дейбісы», «тоғызқұмалақ» т.б. денсаулық көзі, денсаулықты сақтау үшін әрекет, адамның күш мүмкіншілігін дамыту, жеңіске деген жігерін шындау, қиыншылыққа төзу қимыл-әрекетін шоғырландыра білу, соларға үйрену:

– дене еңбегімен үнемі шұғылданып, жаттыққан адамның бұлшық ет талшықтары тез өседі, бойының күш-қуаты қалыптасады;

– сыртқы ортаның түрлі қолайсыз жағдайларына төзімдірек келеді;

– қозғалысы жинақы, ширақ, тез, әдемі жарасқан, қарым-қатынастық ережеге бейімделуі жоғары;

– сезіну, ойлану және еңбектену қабілеттері бір-бірімен үйлесімді және бірін-бірі толықтырады. Аз қозғалыссыз ортада нерв талшықтары тез тозады, қан айналым жүйкесі біртіндеп ауруға шалдығады, жүрек қабынады, бойды әуре-сарсаң құрыстырады. Жүрегі шынықпаған адам тез шаршайды, тырысқақ немесе ашушаң келеді. Жалқаулық жекенің де, ұлттың да қасіреті. Онда санасыздық басым. Жүрегі шыныққан адамның мінезі де төзімді, кеңпейіл, батыл соғады, қарсыласынан қайтпайтын тынымсыз, күрескер келеді. Жүрегі ашық жан қиыншылықтан құтылудың, қуанышқа жетудің саналы жолын таңдайды, өзін қарпайымдылық пен қайырымдылықтан ауытқыта бермейді. Өзін емдеудің, сергітудің тиімді тәсілдерін қолданады.

Қорыта келе, қазақтың ұлттық ойындары адамның талдау, таңдау қабілетін шыңдайды, ортамен тіл табысуға, қарым-қатынасты жетілдіруге, жұмысын мазмұны етуге, жеңіске жетудің ең тиімді түрлерін қарастыруға, адамның бойындағы қасиетті әлеуметтік күшке және қозғалысқа айналдыруға итермелейді.

Баланың ой өрісін, танымын дамыту барысында ұлттық ойындардың маңызының зор екендігін ұмытпауымыз қажет. Себебі, ұлттық ойындар баланы өз елін сүюге, құрметтеуге, өз және өзге ұлтты сыйлауға, патриоттық сезімді нығайтуға, салт-дәстүрлерін сақтай білуге, ұлттық идеологияны құрметтеп, өз ұлттық діліне, тіліне беріктігі мен ұлттық салт-дәстүрді сақтауға және физикалық,биологиялық тұрғыда мықты болуға үлкен септігін тигізеді. Баланың ой-өрісін дамытытан ұлттық ойын түрлеріне «Ақсүйек», «Ханталапай», «Арқан тартыс», «Тоғыз құмалақ», «Асық ойыны», «Алтыбақан», т.б. Ұлттық ойынның басқа ойындардан ерекшелігі таза ауада, яғни далада ойналатындығы.

Ұлттық ойындардың бірі – ата-бабалардан бізге жеткен «Ханталапай» ойыны. Бұл негізгі шарты бойынша бақылаушы асықты топыраққа лақтырып 2 топқа бөлінген балалар шашылған асықты тез жинап алуы керек,қай топ көп жинаса, сол ұтқаны. «Ақсүйек» ойынын айлы түнде көңіл көтерген жастар сүйекті лақтырып, оны іздеу арқылы ойнаған.

«Асық ойыны» – қазақ халқының дәстүрлі ойыны. Асық ойыны күндіз де, түнде де ойналады. Күндізгісі – мергендікке, түнгісі – ептілікке баулиды. Иіргенде түскен қалпына қарай асық – алшы, тәйке, бүк, шік деп, ал атуға арнап арнайы қорғасын құйылып жасалғаны – сақа, жақсылары – оңқай аталады.

Асық ойынының мынадай түрлері бар: құмар,тәйке,омпы, алшы, хан (хан ату), қақпақыл, т.б. Мысалы, құмар ойынға 2-4 адам қатысады. Олардың жақсы жонылып, табаны қайралған төрт асығы болуы керек. Ойыншылар өзара келісіп жеңімпазға жүлде тағайындап алады да кезек-кезек төрт асықты иіреді. Егер иіруші: төрт бүк, не төрт шік, не төрт алшы, не төрт тәйке түсірсе, жүлденің жартысын алады, төрт асық төрт түрлі түссе, онда тігілген жүлдені түгелдей алады. Осылайша ойын жалғаса береді. Асықты мұртынан не жамбасынан тұрғызуды омпы дейді. Омпы ойыны тегіс алаңда, жазық жерде, тіпті үлкен бөлме ішінде де ойнала береді. Ойыншы саны неғұрлым көп болса, ойын соғұрлым қызықты өтеді. Мақсат – көп асық ұтып алу. Асық ойынының орнын керек десеңіз компьютер ойыны да алмастыра алмайды. Оны төмендегі біздің зерттеп,құрастырған кестеден көруге болады (1сурет).

Таблица 1 – Салыстырмалы кесте: компьютер ойыны және асық ойыны

Компьютерлік ойындар	Асық ойыны
Баланың жүйке - жүйесін тоздырады	Баланың ойлау қабілетін дамытады
Бойына тұйық мінезді қалыптастырады	Адамдармен тез тіл табыса білуге үйретеді
Қан айналымын бұзады	Денені шынықтырады
Жүрек - қан тамырларының жұмысын баяулатады	Қан айналымы мен тыныс алу мүшелерінің жұмысы жақсартады
Көздің көруін нашарлатады	Көз қашықтан көруге қалыптасады
Бойдың өсуіне теріс әсер етеді	Бойдың жылдам өсуіне көмектеседі
Тері тітіркеніп, бөртпелер пайда болады	Кен ауада тері жасушалары ашылып, ағза тынығады.

Кенес өкіметі кезеңінде ұлттық ойындар, соның ішінде асық ойыны еріккеннің ермегі, ойын балаларға тәрбие бермейді деп есептелді. «Асық ойнаған, азар, доп ойнаған тозар» – деп мақалдап та жүрдік. Осы кестеден асық ойынының еріккеннің ермегі еместігін көруге болады. Қазақ халқы негізінен ұрпақ қамын басты мақсат етіп қойып, балалардың нағыз азамат болып қалыптасуына аса зор мән берген. Нәтижесінде дәстүрлі бала тәрбиесінің басты құралы ретінде ұлттық ойынды орайластырып, дамытып отырған.

Қазақстанның Ұлттық энциклопедиясының 1-ші томының 500-ші бетінде Б. Төтенәйтегі сипаттап берген асық ойындарының түрлеріне тоқталар болсақ, олар мыналар:

Құмар. Ойынға 2-4 адам қатысады. Олардың жақсы жонылып, табаны қайралған төрт асығы болу керек. Ойыншылар өзара келісіп жеңімпазға жүлде тағайындап алады да, кезек - кезек төрт асықты иіреді. Егер иіруші: төрт бүк, не төрт шік, не төрт тәйке түсірсе, онда тігілген жүлдені түгелдей алады. Осылайша ойын жалғаса береді.

Омпы. Асықты мұртынан не жамбасынан тұрғызуды омпы дейді. Оны тегіс алаңда, жазық жерде, тіпті үлкен бөлме ішінде ойнай береді. Ойыншы саны неғұрлым көп болса, соғұрлым қызықты болады. Мақсат - көп асық ұтып алу. Ойнаушылар арасы 20 қадам екі көмбе сызады да, көмбенің тең ортасына сызық бойына әрқайсысы екі асықтан тігеді. Тігілген асықтардың тап ортасына бір асықты омпысынан тұрғызады. Балалар кезек - кезек сақаларымен он қадам жердегі омпыны атып түсіріп, асық ұтып алуға кіріседі. Егер атушы омпыға бұрын тигізсе, онда тігілген бар асық сол алады, егер омпыға тигізе алмай, тұрған асықтардың біріне тигізсе тек сол асықты ғана алады. Асық жаңартыла тігіліп, ойын жалғаса береді.

«Төрт асық». Бұл ойынды балаларға жас кезінде үйретеді. Төрт – бес жасар балалардың ойнауына жақсы. Ойын мақсаты белгілі: бала бір асықта төрт түрлі пішім бар екенін және әр пішімнің әр қыры бар екенін зердесіне тез түйеді. Ойынға қосылған балалардың әрқайсысы бір асықтан иіреді. Кімнің асығы алшы түседі, сол бала ойынды бастайды.

«Асық ату». Көбіне жаз және күз айларында ойналады. Ойынға екі бала қатысады. Ойынға қатысатын әр баланың өз сақасы болуы шарт. Сақа қойдың ең ірі асығынан таңдап алынады. Ойынды ойнау үшін тегіс жерге белгі салынады. Сызық сызылады. Ол шеңбер түрінде үш түрлі сызығы болады. Бірі- өріс сызығы, бірі-табан сызығы, үшіншісі-орта сызығы. Өріс сызығында тұрып балалар асығын иіреді. Өріс сызығы мен табан сызығының арасында кімнің асығы алшы түседі, ойынды сол бастайды.

«Хан талапай». Ойынға 5-10 бала қатыса береді. Көп асықтың ішінде біреуін қызылға бояйды. Сол асық «хан» болады. Ойынды бастайтын бала санамақ арқылы анықталады. Ол асықтың бәрін қос уысына жинап алып, отырған балалардың алдына шашып жібереді. Балалар «ханның» қалай түскенін бақылап отырады. Егер «хан» бүк, шік не тәйке түссе, ойын бастаушы бала «ханның» түсуіне қарай жақын жатқан асықтарды бас бармақтың көмегі арқылы сүк саусағымен итере ыршытып бір-біріне дәл тигізуі қажет.

«Атпақыл». Мұны кей жерде «көтеріспек деп те атайды. Бұл ойынға екі бала қатысады. Біреуі сақасын иіріп, екіншісі сол сақаны атады. Егер сақаға дәл тигізсе, атқан баланы екінші бала өз сақасы жатқан жерге дейін көтеріп апарды. Сөйтіп екі бала бірінің сақасын бірі атып, бірін – бірі көтерісеп ойнай береді. Бұл ойын балаларды шымырлыққа, дене күшін жетілдіруге баулиды.

«Қақпақыл». Ойын шарты: 1 асықты алақанға салып алып, жоғарыға жәймен лақтырып, асық қайтып түскенше алақанды төңкеріп, асықты қолдың сыртымен қағып алу керек. Содан соң қолдың сыртындағы асықты қайта лақтырып, төмен түсіп келе жатқанда алақанды ашып қалу керек. Бұл ойын баланы жылдам қимылдауға, шапшаң әрекет жасауға, баланы өз бетінше жылдам ойлануға, есеппен әрекет етуге үйретеді.

«Сасыр» ойыны да «иірмекіл» сияқты ойналады. Асықтарды жерге шашып тастайды, алшы, шіге түскен асықтарды алып отырады. Кенет алшы асықтың қасына тәйке түсіп кетсе, бала асып-сасып қалады ғой. «Сасыр» деп соны мензейді. Тәйке түскен сайын айып тартып отырады. Қанша тәйке түссе, өз асығынан сонша асық

косып, жерге жайып отырады. Айып ретінде ойынға қосар асығы болмаса, онда ойынды келесі бала бастайды.

«**Топай**» немесе «**Сөкелек**». Бұл ойындар жас шамасы 10–15 жас балаларға есептелген ойындар. Бұлар «Асық ату» ойыны секілді ойналады. Көбіне қыс кезінде, мұз үстінде ойналады. Ойыншы балалар асықтың шіге жағын егеп, тегістеп қояды. Сонда ол асықтар мұз үстінде зырылдап сырғанай жөнелетін болады. Сақа иіріледі. Кімдікі алшы түссе, ойынды сол бастайды. Сызық сызылады. Орта сызыққа асық орнына сиырдың бақалшақтарын тізеді. Сақаны сайлап алу керек, ол үшін оның екі жағынан тесік жасап, ортасына қорғасын құйып алады. Мұндай сақалар көбінесе жылқы майына суарылады, сонда сақа сынбайды.

«**Бәйге**». Бұл ойынды екі баладан алты балаға дейін ойнайды. Ол үшін ортаға 25 асықтан тігіп, шеңбер жасау керек. бір асықтың қасына сөкелек жатқызып қояды. Ол жерді «қақпа» деп атайды. Сол қақпадан екі асық асып түсіп 3-ші асықтың жанына тағы бір сөкелек қою керек. Оны «мәйек» деп атайды. Егер төрт бала ойнаса, олардың қолдарында екі – екіден бір түсті асық болуы керек. Кімнің кімнен қанша асық ұтқаны саналады. Сосын мәйекке жасыл асық бұрын жетсе, басқа асықтар мәйектен әртүрлі қашықтықта қалып қойса, онда жасыл асықты баланың ұтысы:

1 Жасыл асықты балаға сары асықты бала 1 асық, көк асықты бала 4 асық, қызыл асықты бала 9 асық беруі керек ($1 + 4 + 9 = 14$).

2 Сары асықты баланың ұтысы: сары асықты балаға көк асықты бала 3 асық, қызыл асықты бала 8 асық беруі керек ($3 + 8 = 11$).

3 Көк асықты баланың ұтысы: көк асықты балаға қызыл асықты бала 5 асық беруі керек.

«**Отыз ұры, бір есепші**». Бұл ойын таза есепке құрылған ойын. Мұны меңгерген бала тоғызқұмалақ ойынын ойнауға қабілетті деп танылады.

30 ұры, бір кісіні ұстап алады. Олардың заттары жоғала бастайды. Сонда ұрыны табу керек болады. Есепші айтады: «Мен ұрыны тауып берейін, бірақ менің дегенім болсын, қарсыласпаңыздар», - дейді. Сөйтеді де, 30 ұрының қол ұстасып, дөңгелене тұра қалуын өтінеді. Сосын өзі біреуінің қасына барып, «сенен бастап санаймын» деп оны белгілеп кетеді. Мәселен, асық саны арқылы есепке жүйріктікке баулитын мына **жұмбақты** алайық.

- Он – оннан асығы бар үш бала өзара асық ойнайды. Ойыннан соң біріншісі екіншісіне қарап:

- Қанша асық ұттың? - дейді.

- Ол:
- Онша көп ұтқыза қоймаппын, сегіз асығым қалыпты, - дейді.
- Онда сендегі барлық асық менің ұтып алған асығыма тең екен, - дейді үшінші бала асығын түгендеп тұрып.

- Ең көп асық ұтылған мен болдым, - дейді бірінші бала. Кім кімге қанша асық ұтылды? (Шешуі: екінші балада $10 - 2 = 8$ асық. Бірінші балада $10 - 6 = 4$ асық. Үшінші балада $10 + (2 + 6) = 18$).

Асық ойыны – тәжірибе мен тәсілдің еркіндігі, тапқырлық пен болжамның қиылысатын шебі, мұрат пен меженің тоғысқан шеңбері. Ойын серіктесті таба білуге, онымен тіл табысуға үйретеді. Ойында адам қарсыласының олқы жөн оң жақтарын дұрыс анықтауға ерекше мән береді, оның күш-қабілетін тура бағалау ережесіне ереді. Ойнаушы бәсекесі мол қарым-қатынастың тәртібіне жүгінеді. Әр ойынның өз тәртібі, тәсілі және тәжірибесі бар. Сол тәртіп, тәсіл, тәжірибені білген адам тезірек қалыптасады, жан-жақты жетіледі. Асық ойыны - адамның қабілет-қасиетін ширататын жүйелі іс-әрекеттің көрінісі. Осындай белсенділікке қазақтың балалары ерте араласқан. Ойын-сауықтағы белсенділік - мінездегі кемшілікке, жеке адам мен қоршаған ортадағы келіссіздікке қарсылық, сондай-ақ бойдағы ебедейлікті көрсетуге шек қоймай жанталасу. Бұл ашық та, нақты сайыс.

Асық ойыны - жасөспірімдердің ой қабілетін, өмірге деген көзқарасын дұрыс қалыптастырады. Олар үшін ойын – жан-тәнін қоздыратын тартымды қозғалыс, дене мен ойды қатар жаттықтыратын тартылыс, жеңістің дәмін татқызатын, жеңімпаздың мәртебесін көтеретін кеңістік пен қолдау.

Ата-бабамыз негізінен ұрпақ қамын басты мақсат етіп қойып, балалардың нағыз азамат болып қалыптасуына аса зор мән берген. Нәтижесінде дәстүрлі бала тәрбиесінің басты құралы ретінде ұлттық ойынды орайластырып, дамытып отырған. Қазақ халқы- ұлт ойындары ерлікті, өжеттілікті, батылдықты, шапшаңдықты тағы басқа қуаты молдылығын, білек күшін дененің сомданып шынығуын қажет етеді. Сонымен қатар, қазақтың ұлттық ойындары әлі күнге дейін өз құндылығын жоғалтпаған.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Дөнбаев Ә. Б. Қазақтың ұлттық жарыстары мен ойындары дене тәрбиесі мен спортты танымал студия құралы ретінде // Дене тәрбиесі және еліміздің бәсекелестік мүмкіндігі: халық.ғылыми практ. конф. матер. (14-16 қазан 2010 ж.). – Алматы, 2010. – 204-206 бб.

2 Қазақтың ұлттық ойындары Алматы. 2005 жыл – 355 б.

- 3 Қазақ Совет энциклопедиясы 1 том.
 4 Аюбай Құралұлы «Ұлттық дүниетаным» Алматы. 1997 жыл.
 5 Қазақтың ұлттық ойындары 2006 жыл – 10 б.
 6 «Бала би» журналы 2010 жыл № 5.

ПАТРИОТИЗМ – ОТАНҒА ДЕГЕН СҮЙІСПЕНШІЛІК

ШЕРИАЗДАНОВ А. Р., БАЙБОЛОВА А. М.
 10 оқушылары, № 44 ЖОББМ, Семей қ.
 ЖҰМАҒАЛИЕВ О. Ж.
 ғылыми жетекшісі, тарих пәнінің мұғалімі

«Қаһармандық үлгі, ұлттық намыстың қайрағы.»
Б. Момышұлы

Бүгінгі таңдағы мемлекеттің өзекті мәселелерінің бірі Қазақстан Республикасының азаматтарының патриоттық рухын көтеру болып табылады. Елбасы Н. Ә. Назарбаев жылдағы Жолдауында патриоттық тәрбиеге көп көңіл бөледі.

Қазақстан Республикасының азаматтарына патриоттық тәрбие берудің өзектілігі қоғамның рухани әлеуетін нығайту қажеттілігіне негізделген. Әрбір азаматтың жауапкершілік сезімін, Отансүйгіштік қасиетін арттыру. Қазіргі кезде егемендікке қол жеткізіп, алға қарай нық басқан, экономикасы берік Қазақстанның гүлденуіне үлес қосатын әр жас ұрпақтың патриоттық сезімі болуы қажет.

Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың «Қазақстан болашағы - қоғамның идеялық бірлігінде» атты еңбегінде: «Біздің тағы бір аса маңызды идеологиялық міндетіміз - қазақстандық отансүйгіштікке тәрбиелеу, әрбір азамат өзін - өзі айқын билеуін қалыптастырады» деп нақты көрсетті. Бүгінгі күні жеке тұлғаны қазақстандық патриотизм мен отансүйгіштік рухта тәрбиелеу барысында Қазақстанның білім және ғылым қызметкерлерінің ІІ съезінде де «Қазақстан азаматтарының отаншылдық сезімін тәрбиелеу білім берудің мектепке дейінгі жүйесінен жоғары оқу орындарына дейінгі орталықтарда, барлық ұйымдарда көкейкесті болып табылады. Балаларды Отанды, туған жерді, өзінің халқын сүйуге тәрбиелеу - мұғалімнің аса маңызды, аса жауапты да қадірменді парызы» - деп анық айтқан болатын [1, 9 б.].

«Ұлттық патриотизмсіз ұлтты сақтап қалу мүмкін емес, ал ұлт болмаған жерде мемлекеттік деген ұғым да жойылады».

Қазақстан жер көлемі бойынша әлемде 9-шы, ТМД бойынша 2-ші орынды иеленетіні белгілі. Осыншама ұлан - байтақ жерді ата - бабаларымыз ежелден қорғап сақтап келді. Өйткені қазақ ұлты тарихта тағдыр азабын аз көрмеген халық. Жер шарының жартысын табанының астына салған дүбірлі дәуірімен бірге халқының үштен екісін жоғалтып, өз жерінде жалпы халықтың 24 % ғана құраған замандарды бастан кешірдік [3, 11 б.].

Ал осы жерімізді қорғап, болашаққа толық мұрасымен сақтай алатын жас ұрпақ қаншалықты туған жерге деген сүйіспеншілікті сезіне алама? Бүгінгі күні балалармен жастардың патриоттық тәрбиесі сананы, өз Отанына деген адалдықпен берілгендіктен сезімін қалыптастыру, азаматтық борыш негізгі конституциялық міндеттерді орындауға деген дайындық талаптарына толығымен сай келе бермейді. Атқарылып жатқан жұмыстар еліміздің азаматтарының бойында патриоттық сананы қалыптастыру жөнінде стратегиялық міндеттерді толықтай кешенді шешуді қамтамасыз ете алмайды.

Елдің азаматын тәрбиелеудегі тежемелі факторлардың қатарында патриотизм мен демократиялық нанымдарды нысаналы қалыптастыру үшін жаңа қазіргі заманғы технологияларды пайдалануға қабілетті, біліктілігі жоғары мамандардың жеткіліксіздігін, азаматтарға патриоттық тәрбие беру жөніндегі әлеуметтік технологияларды әзірлеуде жеткілікті тәжірибесі бар гуманитарлық бейнедегі ғылыми - зерттеу ұйымдарының аздығын атаған жөн. Патриотизм, әр адамның өз Отанын сүю, өз еліне адал берілгендік, оған қалтқысыз қызмет ету, оның мүдделері мен қауіпсіздігін қорғауға өз өмірін құрбан етуге дейін дайын болуды білдіреді.

Патриоттық сезім оқушыларды отансүйгіштікке, адамгершілікке, Отанына, халқына адал қызмет етуге, елінің Туын, Елтаңбасын, Әнұранын қастерлеп құрметтеуге, халқының тегін, тарихын білуге тәрбиелеу. Әр балаға өз еліне деген патриоттық рухын қалыптастыру үшін Отанға деген құрмет аға ұрпақты Отан үшін жасаған ерлік, батырлық істерінің ұлылығын жете түсіндіру керек. Патриотизм сондай - ақ туған жерге ата - бабасы жатқан жерге деген құштарлықты, перзенттік махаббатты да білдіреді. «Отанды сүю отбасынан басталады» отансүйгіштік қасиетті қалыптастыруда отбасы тәрбиесінің маңызы зор. «Елінді сүйсең ерлік істейсің», «Ер жігіт ел үшін туады, ел үшін өледі», деген мақал - мәтелдерінен Б. Момышұлының патриоттық тәрбиеге жоғары талап қойғанын байқаймыз. Бұдан біз ерлердің ерен ерліктерін ұрпақтан ұрпаққа үлгі - өнеге болып қалатынына сенеміз [2, 7 б.].

Ерлік дегеніміз адам бойындағы туа бітетін қасиет емес. Ол қоғамдық ортаның, игі дәстүрлердің ықпал етуіне байланысты қалыптасатын қасиет. Білімнің ошағы - мектеп өз Отанын сүйетін ұрпақ тәрбиелеу мектептегі әскери - патриоттық жұмыстың басты мақсаты болуы тиіс. Патриоттық сезімді жастарға мәнді және мағыналы оқыту үшін алғашқы әскери жетекші дені сау, мықты болашақ жауынгерлерді тәрбиелеудің маңызыдылығын жан жүрегімен түсініп, оқушыларды ерлік дәстүр рухында тәрбиелеуді мақсат тұтқан ұстаз ғана ел намысын қорғайтын, пендешілік мүддеден ұлт мүддесін жоғары қоятын нағыз азаматтарды тәрбиелей алады. Әр балаға өз еліне деген патриоттық рух қалыптастыру үшін оның бай тарихына болашағына деген жауапкершілігін сездіретін әрекет жасауымыз керек [4, 8 б.]. Әр балаға кішкентай кезінен «Қазақстан - менің Отаным, мен Отанымның алдында борыштармын» деген ойларды сіңіру қажет. Қазіргі кезде оқушыларға отансүйгіштік тәрбие беруде батыр бабаларымыздың ерлік дәстүрлерін насихаттау барынша нығайып келеді.

Ұлы Отан соғысында өшпес ерлігімен аңыз болған халқымыздың даңқты ұлдары Бауыржан Момышұлы, Рақымжан Қошқарбаев, Төлеген Тоқтаров, Талғат Бигелдинов, Қасым Қайсеновтердің ерлік істері өскелең ұрпақтың патриоттық сезім ұялататын батырлыққа бауылитыны сөзсіз. Өзін ұлтының патриотымын деп санайтын әрбір азамат қазақ ұлтының мүддесін кез - келген артықшылықтар мен жеке басының мүддесінен жоғары қоюы тиіс. Қажет болса жанын да қиюы керек. Ұлт патриоты - білімі жоғары, ұлты қазақ, көп білуге құштар, білімі мен білігін ең алдымен өзі үшін, содан кейін әке - шеше, отбасы - балалары, туыс - бауырлары үшін, елі - жері жұрты үшін жұмсайтын ізденімпаз тұлға. Тілі - қазақ тілі [5, 72 б.].

Балаларға патриоттық тәрбие беруде көптеген озық тәсілдерді мысал келтіруге болады.

- Патриоттық тәрбие беруге арналған түрлі кештер өткізу.
- Ұлы Отан соғысы мен Ауған соғысы ардагерлерімен кездесулері.
- Әскери - спорттық ойындарын ұйымдастыру және өткізу.
- Әскери бөлімдердің ішкі тыныс - тіршілігімен оқушыларды таныстыру.
- Патриоттық әндер байқауын өткізу.

Ал бүгінгі таңда өзіміз білім алып жүрген № 44 жалпы орта білім беретін мектепте де патриоттық тәрбие беру дұрыс жолға қойылып өз деңгейінде атқарылып келеді. Біздерді жыл сайын

жоспарлы түрде әскери бөлімдерге саяхат жасап, жауынгерлердің тыныс тіршілігімен, әсери дәстүрлерімен танысу да дәстүрге айналып келеді. Осындай іс - шаралар саны молайған сайын жас жеткіншектер бойында кейін болашақ сарбаз әскери өмір жайлы түсініктері молайып, әскери техника және осы заманғы қаруларды көзбен көріп, қолмен ұстауы, еліміздің Қарулы Күштері жайында көзқарасы қалыптасып, егемен еліміздің ертеңіне үлкен сеніммен қарауларына септігін тигізеді.

Қорыта айтсақ, қай заманда болса да адамзат өз ұрпағын үлкенді құрметтейтін адал, инабатты, әділ, ержүрек, намысшыл, ізгі ниетті болып өсуін қадағалайды. Бірақ өсіп келе жатқан жас өренге рухани жағынан ғана емес, сонымен қатар Отанға, туған жерге деген сүйіспеншілігін дамытып, тегімізге бар ұлтжандының, намысшылдың, қайсардың қасиеттерін қалыптастыру қажеттілігі бір сөтке де тоқтамауы тиіс деп ойлаймыз.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Алғашқы әскери дайындық журналы № 5. 2013 ж.
- 2 Сарбаз газеті № 21. 2014 ж.
- 3 Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы Қазақстан Республикасының азаматтарына патриоттық тәрбие берудің 2006-2008 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы туралы.
- 4 Жастарды патриотизмге тәрбиелеу - мұғалімнің басты міндеті // Қазақстан орта мектебі 2005 № 9. 7 - 9 б.
- 5 Патриоттық тәрбие және Б. Момышұлы // Қазақстан мектебі 2005 № 8. 72-73 б.

**ВЛИЯНИЕ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ АССИМЕТРИИ МОЗГА
НА ПРОЦЕСС ВОСПРИЯТИЯ ОБУЧАЮЩИХСЯ**

АНАНЬЕВ И. В.
ученик 7 «Д» класса, СОШ № 24, г. Павлодар
АЛИБЕКОВА Ж. М.
педагог-модератор, учитель биологии,
СОШ № 24, г. Павлодар

Период школьного обучения, который является важным в жизни ребёнка, характеризуется формированием всесторонне развитой личности. Поэтому неблагоприятное протекание этого периода ведёт, как правило, к нарушениям нормального развития ребёнка во всех сферах – физической, психологической, социальной. Процесс учения зависит в немалой степени и от особенностей ученика – индивидуальных характеристик его психического развития. Оказывается, индивидуальность личности любого человека во многом определяется спецификой взаимодействия полушарий мозга. Различия между левополушарными и правополушарными учащимися очень велики, а современная система образования больше ориентирована на левополушарного ученика [1, с. 115].

Проблема исследования характеризуется тем, что в практической работе педагогов и психологов школьных учреждений в процессе обучения и воспитания довольно редко учитываются данные о функциональной асимметрии мозга ребёнка, по которым можно определить особенности протекания ряда психических процессов. Поэтому мы считаем, что свои особенности межполушарной асимметрии мозга должен знать каждый человек. В этом мы видим **актуальность исследования**.

Объектом нашего исследования является межполушарная асимметрия мозга.

Предмет исследования: особенности межполушарной асимметрии мозга учеников 7 «Д» класса.

Исходя из проблемы, актуальности, объекта и предмета исследования **цель исследования** заключается в изучении типов функционального доминирования полушарий головного мозга у учащихся 7 «Д» класса.

Задачи исследования:

1 Выяснить, что такое межполушарная асимметрия мозга, типы функциональной организации двух полушарий мозга.

2 Выявить особенности межполушарной асимметрии мозга у учеников 7 «Д» класса.

Гипотеза: мы предполагаем, что знание особенностей своего типа функционального доминирования полушарий головного мозга поможет ученикам сформировать индивидуальный стиль учения, а это, в свою очередь, поможет им быть более успешными в учебной и других видах деятельности.

Методы исследования:

1 Анализ научно-популярной литературы.

2 Анкетирование (комплексный метод определения доминирующего полушария по выполнению нескольких проб).

Практическая значимость: в работе описаны методики по определению особенностей типов функционального доминирования полушарий головного мозга, даны рекомендации по формированию индивидуального стиля учения для учеников, подобраны упражнения для развития творческого (наглядно-образного) мышления (правое полушария) и абстрактно-логического мышления (левое полушария).

Понятие о межполушарной асимметрии мозга:

Межполушарная асимметрия – одна из фундаментальных закономерностей организации мозга, она проявляется не только в морфологии мозга, но и в асимметрии психических процессов. Заметим, что функциональная межполушарная асимметрия является единственной уникальной особенностью деятельности мозга человека, отличающей ее от деятельности мозга животных [2, с. 98; 3, с. 214].

Существует три типа функциональной организации двух полушарий мозга:

1 доминирование левого полушария – словесно-логический характер познавательных процессов, склонность к абстрагированию и обобщению (левополушарные люди, примерно 25 % популяции);

2 доминирование правого полушария – конкретно-образное мышление, развитое воображение (правополушарные люди, примерно 25 % популяции);

3 отсутствие ярко выраженного доминирования одного из полушарий (равнополушарные люди) [4, с. 201].

Оценка ведущего полушария:

Проблема исследования характеризуется тем, что в практической работе педагогов и психологов школьных учреждений в процессе

обучения и воспитания довольно редко учитываются данные о функциональной асимметрии мозга ребёнка, по которым можно определить особенности протекания ряда психических процессов. Поэтому мы считаем, что свои особенности межполушарной асимметрии мозга должен знать каждый человек. В этом мы видим актуальность исследования [5, с. 35].

Для проведения этой работы каждому ученику выдается таблица «Оценка ведущего полушария» и лист нелинованной бумаги. Ученикам предлагается последовательно выполнить задания (весь класс одновременно), затем оценить каждое задание и определить ведущее полушарие. Каждый ответ оценивается одним баллом. Балл приписывается правому или левому полушарию (лучше всего, если при выполнении задания каждый ученик подчеркивает свое ведущее полушарие в данном задании). По окончании работы баллы суммируются для каждого полушария отдельно (подсчитывается сумма подчеркнутых левых и подчеркнутых правых).

Итоговая оценка подсчитывается следующим образом: разница между суммой баллов левого и суммой баллов правого полушария умножается на 10:

показатель межполушарной асимметрии = $(\sum \text{левое} - \sum \text{правое}) \times 10$.

Результаты сопоставляются с приведенными нормативными данными.

Если полученный показатель составляет:

- 1) больше или равен 30 - полное доминирование левого полушария;
- 2) 10- 20 - неполное доминирование левого полушария;
- 3) от 0 до - 10 - неполное доминирование правого полушария;
- 4) ниже - 10 - полное доминирование правого полушария.

Материалы и обсуждения:

В нашем исследовании принимали участие 20 учеников 7 «Д» класса. Мы получили результаты, представленные в таблице 1:

Таблица 1 – Определение доминантного полушария

Количество баллов	Доминирование полушария	Количество учащихся
Больше или равен 30	Полное доминирование левого полушария	6
10-20	Неполное доминирование левого полушария	6

От 0 до -10	Неполное доминирование правого полушария	4
Ниже -10	Полное доминирование правого полушария	4

Естественно, различия между лево- и правополушарными людьми вызывают различные трудности в их обучении и учении. Так, у левополушарных учащихся относительно меньшая (по сравнению с правополушарными) способность к формированию образов вызывает затруднения, когда необходимо усвоить большое количество конкретного материала, недостаточно объединенного смысловыми связями и закономерностями. Таких учеников по данным нашего исследования 12 человек (60 %).

При обобщении полученных результатов можно объединить в одну группу учеников с полным и неполным доминированием левого полушария (преимущественно левополушарные) и соответственно учеников с полным и неполным доминированием правого полушария (преимущественно правополушарные). Данные представлены в таблице 2:

Таблица 2 – Определение учеников с полным и неполным доминированием

Доминирование полушария	Количество учащихся
Правое полушарие (правополушарные)	8
Левое полушарие (левополушарные)	12

Трудности для учащихся с преобладающим правополушарным стилем мышления возникают в работе без наглядной опоры. Именно для этих учащихся необходим «перевод» словесной информации в визуальную форму, например: словесное объяснение логических заданий воспринимается хуже, чем рисунок или чертеж, схема, график. Выполнив правильно практическое или лабораторное задание, учащиеся затрудняются дать словесный отчет о сделанном, испытывают сложности при необходимости дать теоретическое обоснование своим действиям [6, с. 37].

Для правополушарных учащихся необходимо делать упор на социальную значимость того или иного вида деятельности, так как у них высоко выражена потребность в самореализации. Мотивы, побуждающие изучать школьные предметы, связаны со становлением личности, со стремлением к самопознанию, с

желанием разобраться во взаимоотношениях людей, осознать свое положение в мире. Для таких учащихся характерна ориентация на высокую оценку и похвалу. Большой интерес у правополушарных школьников вызывает эстетическая сторона предметов. Таких учащихся по данным нашего исследования 8 человек (40 %).

Такие школьники испытывают трудности при усвоении экологии, биологии, географии, химии, истории, поскольку нужно запомнить большое количество фактов, недостаточно связанных между собой.

Для определения ведущего глаза мы использовали следующий метод:

На сгибе сложенного пополам листочка нужно вырезать полукруг диаметром около 2 см и, распрямив получившийся кружочек, положить его перед собой на стол на расстоянии 30–40 см. Сидя за столом, взять листок с прорезью и подержать его перед глазами так, чтобы через отверстие в листке был виден вырезанный кружочек. Ведущим будет тот глаз, при закрывании которого кружочек будет другим глазом не виден.

Для определения ведущего уха мы использовали такие методы:

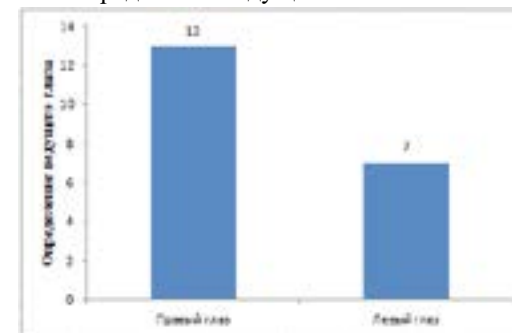
1 К какому уху человек обычно прикладывает телефонную трубку, то и будет ведущим.

2 Ведущее ухо обычно бывает чуть большего размера, и это нетрудно заметить при внешнем наблюдении. Можно также измерить ухо с помощью линейки.

Для определения ведущей ноги мы использовали следующие методы: ведущей ногой является та, которой отталкиваются при прыжке, с помощью нее поднимаются на подножку или кресло, ей пинают мяч; это та нога, на которую переносят тяжесть, чтобы не упасть.

В нашем исследовании принимали участие 20 учеников 7 «Д» класса. Мы получили результаты, представленные в диаграмме 1, 2 и в таблице 3. В ходе проведения эксперимента по определению ведущего глаза мы получили следующие данные:

Диаграмма 1 – Определение ведущего глаза

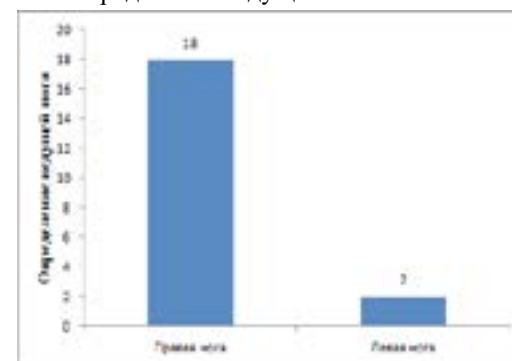
В ходе проведения эксперимента по определению ведущего уха мы получили следующие данные, представленные в таблице 3:

Таблица 3 – Определение учеников с полным и неполным доминированием

Ведущее ухо	Количество учащихся
Правое ухо	15
Левое ухо	5

В ходе проведения эксперимента по определению ведущей ноги мы получили следующие данные:

Диаграмма 2 – Определение ведущей ноги

Если доминирующая нога находится на противоположной от доминирующего левого полушария стороне тела, человек будет

стремиться выполнять более планируемые движения. Такие люди хорошо следуют инструкциям типа «шаг за шагом» в спорте, танцах и других видах активного движения, но могут иметь недостаток спонтанности движения. Если доминирующая нога левая и противоположна правому полушарию, движения будут более спонтанными, свободной формы и управляемые ритмом. Однако у таких людей могут быть трудности со следованием инструкциям типа «шаг за шагом» [7, с. 101; 8, с. 54].

Таким образом, в результате проведенных исследований мы выявили, что у большинства учащихся 7 «Д» класса ведущим полушарием является левое.

Кроме этого, мы получили данные, которые подтверждают закономерность о том, что ведущие глаз, ухо, нога противоположны ведущему полушарию. Дали качественную оценку полученных количественных результатов.

Выводы:

Цели и задачи нашего исследования выполнены. Мы раскрыли вопрос о межполушарной асимметрии мозга, о типах функциональной организации двух полушарий мозга, об особенностях мышления и поведения людей с ярко выраженной межполушарной асимметрией, дали характеристику левополушарных и правополушарных учеников. Мы выявили особенности межполушарной асимметрии мозга у учеников 7 «Д» класса с помощью комплексного метода определения доминирующего полушария по выполнению нескольких проб. Кроме этого, дали рекомендации по формированию индивидуального стиля учения для учеников с разной степенью выраженности функциональной асимметрии, подобрали упражнения для развития творческого (наглядно-образного) мышления (правое полушария) и абстрактно-логического мышления (левое полушария). Наше исследование нельзя считать полным. Мы дали только общую характеристику учеников с преобладанием правого или левого полушария, общие рекомендации, которые необходимо учитывать учащимся с разной степенью выраженности функциональной асимметрии. Исследование можно продолжить.

ЛИТЕРАТУРА

1 Вареница Л. А. Обучение школьников с учетом правополушарного и левополушарного мышления: Монография. ПГПУ, Москва-Пенза, 2009.

2 Гендерная психология / Под ред. И. С. Клециной. - СПб.: Питер, 2009.

3 Левченко И. В. Учет репрезентативной системой учащихся в процессе подготовки к олимпиадам: Монография. ПГПУ, Москва-Пенза, 2009.

4 Майоров А. Н. Теория и практика создания тестов для системы образования. - М.: Народное образование, 2000.

5 Максимова А. В. Влияние межполушарной асимметрии учащихся на восприятие ими вербальной и невербальной информации // Наука и школа. 2012. № 1.

6 Практикум по возрастной психологии / Под ред. Л. А. Головей, Е. Ф. Рыбалко. - СПб.: Речь, 2001.

7 Сиротюк А. Л. Обучение детей с учетом психофизиологии: Практическое руководство для учителей и родителей. - М.: ТЦ Сфера, 2001.

8 Холодная М. А. Когнитивные стили. О природе индивидуального ума. 2-е изд.-СПб.: Питер, 2004.

ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ МІНЕЗ БІТІСТЕРІ

АХМЕТОВА Ш.

№ 22 ЖОББМЛ, Семей қ.

ОЛЖАХАНОВА Қ. А., НАМАЗБАЕВА А. Ж.

№ 22 ЖОББМЛ, Семей қ.

Бұл өте күрделі, әлі де толық зерттеліп, шешімін таппай келе жатқан мәселе. Осы жәйтті жақсы аңғарған Н. Назарбаев былай деді: «Менің ойымша, қазақтардың қайталанбас этикалық, психологиялық әлемі әлі жете зерттелмей, зерделенбей жатқан тылсым дүние».

Ғасырлар бойы көшіп-қонып жүрген халық өзі өмір сүрген ортаның әлеуметтік-экономикалық жағдайларына, мәдениеті мен тарихына, табиғатына орайлас жас буынға тәлім-тәрбие берудің айрықша талап-тілектерін дүниеге әкелді. Мәселен, бұлар жас адамның жұртқа танымал моральдық-психологиялық нормасын «сегіз қырлы, бір сырлы» делінетін қанатты нақыл сөздермен қисындады. Осынау аталы сөздің мән-мағынасы мыналар еді: көшпелі мал шаруашылығын жете игеру; еңбек сүйгіштікпен қиыншылыққа төзе білу; ел намысын қорғау; жаудан беті қайтпау; ата тегін жадында сақтау; сөз асылын қастерлеу; тапқырлық пен алғырлық, ат құлағында ойнау; ата салтын

бұзбау (жасы үлкенді сыйлау, құдайы қонақтың меселін қайтармау, көрші хақын жемеу, т.б.).

Көшпелі өмір тіршілігі қара күшке мығым, қиыншылыққа төзімді, құбылмалы табиғат жағдайына тез икемделгіш болумен бірге, жан-жүйесі жағынан да жан-жақты жетілген, кемел адамдарды қалыптастырды. Үйде де, түзде де бала ес білгеннен бастап із кесіп, жол қарап, жұлдыз санап өсті. Олардың көзі қырағы, құлағы сақ, қияндағыны шалатын болды. Аң аулап, мал бағып, күнделікті күйбең тіршілікпен жүрсе де жас өскін ақынның сөзін, жыраудың жырын, әншінің әні менәуенін қалт жібермей тыңдап, ел аузындағы ұғымды мақал мен мәтелді, ертегі пен жұмбақты, терме мен шежірені жадында сақтап, халық даналығын өзіне рухани азық етіп отырды. «әрдайым көшіп-қонуға дайын отырған қазақтар үшін аң-құс аулау, мал күзету, жау түсіру-тұрмыстың дағдылы машығына айналды. Өрбір көшпенді әрі жауынгер, әрі малшы, әрі шаңырақ иесі болып саналады. Осы айтқанымыздың дәлелі болып табылатын кейіннен мақал болып кеткен «Өнерді үйірен де, жирен», «Жігітке жетпіс өнер де аз», «Шебердің қолы ортақ», «Жауда жүрсе ат ойнатқан батырым, үйде жүрсе, құрт қайнатқан батырым» сияқты бес аспап адамның психологиясы жайлы қанатты сөздер біздің заманымызға дейін жетті. Көшпелі қауым бірін-бірі жақсы білді, әрбір адамның қадір-қасиеті оның жасына, жол-жоралғысына, әлеуметтік ортадан алатын орнына қарай белгіленіп отырады. Психологиялық тұрғыдан «бірауызды» болып қауымдасқан жандар үнемі өздерінің рулық одағына етене сіңіскен салттар мен дәстүрлері ұстанады. Осыған орай көшпелі тұрмыс теліміне лайықталған бата беру, аңт ішіп ақталу, айтысқа, дау дамайға төрелік айту сияқты этностық таптаурындар (стереотип) кең өріс алды. Әрине, осы топтық санамен бірге әркімнің жеке басының әлеуметтік және биосфералық факторларға орайлас жеке дара, жас, жыныс ерекшеліктерінің де болатындығы еске алынды. Мәселен, көшпелі халық қыз баланы ерекше қадірлеп, қастерлеп, әлпештейді. Оның әдемілік пен әдептіліктің, сұлулық пен іңкәрліктің символы деп, ал мінезі жайсаң, әдепті жігітті «қыз мінезді жігіт екен» дейтін болды.

Қоғам өмірінде қазіргі кезде жүріп жатқан терең саяси экономикалық өзгерістер халқымыздың баға жетпес рухани байлықтары: тіл мен ділі, діні мен тарихы, өнері мен әдебиеті, табиғи ортасы, күн көрісі мен шаруашылығына (қолөнері, киім кешегі, ою-өрнегі, әуез аспаптары, үй жиһазы, т.б.) байланысты небір асылдарды, қысқасы, ұлттың бүкіл болмыс-бітімін (менталитетін) жаңартып, жаңа мазмұнмен байытуда. Әрине, еліміз бен жеріміздің

түпкілікті иегері-қазіргі қазақтардың психологиясына осы этносқа ғана тән біртұтас ұлттық ерекшелік бар деп айту қиын, өйткені, қазақ этносының қазіргі бүкіл тыныс-тіршілігінде, отбасындағы әдет-ғұрпы мен салт дәстүр, жөн-жосық, жол жоралғысында кең байтақ өлкемізді біраздан бері мекен етіп келе жатқан басқа этностар мінездерінің элементтері де көрініс беріп жүр. Десе де, бәз біреулер айтып жүргендей, біз жылқы мінезділіктен айрылған, «қой мінезді» момын, жуас, намысы жаншылған халық емеспіз.

Жеріміздің ұланғайыр кеңдігімен, мұндағы табиғат сұлулығының әсерінен ғасырлар бойы қалыптасқан дархан, жомарттылық, адамға деген мейрімділік пен өнерпаздық, қазақ биосферасының өзіндік ерекшелігінен туындаған асқан қонақжайлылық, жойқын соғыс пен қуғын-сүргінге ұшырау салдарынан тірнектеп жинаған рухани мұраны өсер ұрпаққа жеткізу ниетінен қалыптасқан балажандық, үнемі мал шаруашылығымен айналысудан қанымызға сіңген малжандылық, ешуақытта басқа жұрттың жеріне көз алартпаған бейбітшілік саясат, өзі тиген дұшпанының қабырғасынан қақсатқан көзсіз батырлық, «мың өліп, мың тірілген» кездердегі керемет шыдамдылық пен барға қанағатшылық-біздің ұлттық мінезіміздің жоталы бітістері, халқымыздың ұлттық мақтаншысы.

«Бұрыңғы уақытта-деп жазды Ж. Аймауытов пен М. Әуезов «Қазақтың өзгеше мінездері» деген мақаласында-қазақ елі ұйымшыл, әрі жауынгер, биі әділ, намысқор, адамы ірі, бітімді, қайратты, сауықшыл ел болған екен.

Досымен достасып, жауымен жауласуға табанды, қайғыра да, қуана да білетін халық екен», - дейді.

Тектілік мінез қай кезде де халықтың парасат биігінде болуын қамтамасыз етеді, адамды аздырар жаман мінездерден сақтандырады. Қазіргі кезде сондай сақтануға тиісті жаман мінездің бірі – мақтаншақтық. Мақтаншақтық – надандықтың белгісі. Бұл ретте ұлтымыздың ұлы ойшылы Абай: «әрбір жалқау кісі қорқақ, қайратсыз тартады; әрбір қайратсыз, қорқақ мақтаншақ келеді; әрбір мақтаншақ ақылсыз надан келеді» - дейді. Мақтаншақтық – ұлттық мінез емес. Жалпы түрік халықтары мақтануды ұнатпаған. Бұл ретте ХІ ғасыр ғалымдарының ірі өкілі Махмұт Қашқари

«Диуан-и-лұғат» атты ейгілі еңбегінің «Түрік» атты бабында: «түрікте өзін ұнату, мақтану жоқ. Түрік үлкен ерліктер және жанкештілік жасағанның өзінде ерекше іс істемегендей сезінеді», - деп жазады. Бұлай болуы заңды да еді. Өйткені түрік қоғамында ежелден қалыптасқан дәстүр бойынша адамның бала күнгі кезінен

бастап бүкіл тірлігі қоғамның бақылауында болған. Сондықтан қоғам мүшесінің бірде-бірінің жасаған жақсы ісі де, жаман ісі де назардан тыс қалмай, дер кезіндеөзіне лайық әділ бағасын алып отырған. Бар тірлігі таразыға тартылып, соған орай ортасы өз бағасын беріп отырғаннан кейін, адамның өзі туралы «мен бүйттім, мен өйттім» деп мақтануының да, ақталуының да қажеттілігі болмаған. Бәрін өскен ортасы әділ бағалап отырған соң, адам ештеңеге алаңдамай, барынша қоғам талабына сай тірлік кешуді ғана мұрат тұтқан. Халқымыздың өмір жолына зер салсақ, жалпы түріктерге тән бұл мінез қазақ халқына да ортақ болғанын көреміз. Мұның солай екенін қазақтың өзінің: «Хас жаман қатынын мақтайды, бас жаман баласын мақтайды» немесе «Өзін-өзі мақтаған өліммен тең» болмаса «өзін-өзі мақтаған өлімнің қара басы» деген тәріздес ой тұжырымдары да дәлелдейді. Бұдан мақтануды хош көрмеген бұрынғы қазақтың, азат қазақтың ұлттық мінезі анық көрінеді. Кейінгі бодан қазақ бұл мінезден айырылып қалды. Дұрысы – айырылуға мәжбүр болды. Отарлаушылар өздерінің үстемдігін толық орнату үшін бұрынғы қазақ қоғамында бар қалыптасқан кісілікті, парасаттылықты түрлі айла-амал қолдану арқылы біртіндеп қажеттіліктен шығарып, оның орнына қазақ жұртын қалайда жанын жалдап күн керудің артықшылықтарын пайдаланып қалуға насихаттап бақты. Осы жолда кім отарлаушылардың ойынан шықса, сол жақсы адам ретінде бағаланып, марапатқа ие болды. Ал ойынан шықпағандар – неше жерден керемет болса да, жамандар қатарына жатқызылды. Соның салдарынан жұрт асыл мен жасықтың, жақсы мен жаманның парқын ажыратудан қалды. Осыдан келіп, барлық халықтық құндылықтардың бастауы – ұлттық дәстүрдің мәні мен мазмұнын жете танудың қажеттілігі туындайды «Адамның басына қонған бақыттың тұрақты болуы жақсы мінез-құлыққа байланысты» деген Әл-Фарабидің ойымен сөйкес келеді. Мінез сапаларының бірі – оның бір қалыптылығы. Мұндай адам құйындай ұйытқып тұрмайды, оның қастерлейтіні ылғи да сөз бен істің бірлігі. Кімнің мінезі толық болса, соның мінезі бірқалыпты да келеді. Сондай-ақ бүгінгі таңда оқушылардың арасында мінез-құлқында қиындықтар бар жастар көптеп кездеседі. Мұндай оқушылар қатарына білім деңгейі, талпынысы төмен, мінез-құлқы нашар, адамгершілік деңгейі төмен, құрбы-құрдастары мен тіл табыса алмайтын, ал кей кездерде психикалық дамуы, ойлау қабілеті кейін қалған ашуланшақ (әртүрлі жүйке ауруына шалдыққан, тәрбиеге әрең көнетін) жастарды жатқызуға болады.

Қазақ халқына алғырлық пен батылдық, қайырымдылық пен кішіпейілділік, ашық-жарқын көңіл мен кеңпейілдік, жайлылық пен дархандық қасиеттері тән. Өз жері мен Отанына, туған еліне деген шексіз сүйіспеншілігі, мал шаруашылығына икемділігі, меймандостығы, өмірдің қиындығына, әділетсіз істерге төзімділігі, сөзөнерін ардақтауы, шешендік қабілеті, еңбексүйгіштігі мен шыншылдығы жалпы ұлтқа тән қасиеттер.

Қазақ халқы мінез-құлықты қалыптастыруда арзан күлкіге, арсыздыққа жол бермеген. Өз ұрпағын жігерлі, өжет, қайсар, ойлы, өткір тілді, арлы, иман жүзді, адал, зерделі, парасатты азамат етіп тәрбиелеген. Әр заманда ғұмыр кешкен ғұламалары адамзат бойында кездесетін мінез кемшіліктерін «мінездегі міндер» деп, былай саралаған:

- ұятсыздық пен арсыздық;
- ақымалық пен ақылсыздық;
- екіжүзділік пен жарамсақтық;
- әсекшілік пен суайттық;
- күншілдік пен иштарлық;
- мақтаншақтық пен тәкаппарлық;
- өзімшілдік пен өркөкіректік;
- еріншектік пен жалқаулық;
- сараңдық пен пайдәкүнемдік;
- даңғойлық пен дойырлық;
- салғырттық пен салдыр-салақтық;
- маскүнемдік пен нашақорлық.

Жаман мінез – рухани кесел. Бұл кеселді жою үшін түбіріне балта шабу керек. «Балтаны жастан» деген мақал бар, оның түпкі мәні, адам бойындағы жағымды мінез-құлық, жақсы қасиеттер бала кезден бастап қалыптасады дегенге саяды. М. Әуезов «Ел боламын десең, бесігіңді түзе» деген ұлағатты сөзі арқылы ұрпақ тәрбиесі бесіктен басталатынын, ұзақ, үздіксіз үрдіс екенін ескерткен. Өзгермейтін, түзелмейтін мінез болмайды. Әр адам өз мінезіне өзі жауапты. Ұлы Абай: «Мен егер закон қуаты қолымда бар кісі болсам, адам мінезін түзеп болмайды деген кісінің тілін кесер едім» деген екен. Күндер, жылдар зымырап өтіп жатыр. Бірақ, мінездегі келеңсіз көріністердің азаятын түрі жоқ. Әрине, мұның әр түрлі себеп-салдары да бар.

Қазіргі қоғамда жас ұрпақ бойында кездесетін «мінездерді» атап айтсақ:

а) ақпарат құралдары мен теледидар тасқыны шапшаң қарқынмен дасыған мына заманда ұрлық, бұзақылық, шабуыл

жасау, зорлық-зомбылық, тонау, зорлау сияқты жексұрындық іс-әрекеттерге еліктеген жастар осы іс-әрекеттерді өздері қайталап, небір қылмыс түрлерін жасауда (ақша бермегені үшін ата-анасын бөлшектепөлтiруге дейiн баруда);

ә) компьютерлік «қатыгездiк» ойындар балалар мен жасөспiрiмдер психологиясына үлкен әсер етiп, өзгертуде;

б) қала көшелерiнде темекi, арақ жарнамалары өте көп. Темекi ,арақ, нашаға уланғанәлсiз, жiгерсiз, жасық, дәрменсiз, арсыз, даңғой, мақтаншақ жастар қатары көбеюде;

в) өз тiлiне менсiнбей қарап, өзге тiлде шүлдiрлеген мәңгүрт жастар, өзiн заман ағымына сай азамат пен азаматшамыз деп сезiнуде.

Осындай жастардан өз ұлтының жоғын жоқтап, халқының камын ойлайтын азаматтар қайдан шықсын. Қазiргi таңда қылмыскерлердiң басым көпшiлiгi жастар. Оған кiнәлi кiм? «Адам баласын заман өсiредi, кiмде-кiм жаман болса, оның замандастарының бәрi виноват» деген ұлы Абай. Олай болса, жастар мiнезiндегi кемшiлiктерге әсер етушi факторлар:

- әлеуметтiк-экономикалық жағдай (жұмыссыздық);

- қоғамдағы орта;

- отбасындағы психологиялық ахуал.

Әрбiр қазақ баласы «мiнездегi мiндердi» бойына дарыптауына, олардан аулақ жүруiне әбден болады.

Әркiмнiң өз биiгi бар шығатын,

Әркiмнiң өз бiлiгi бар ұғатын.

Әркiмнiң өз кемшiлiгi бар әсте,

Көкейiнде жасырынып тұратын –деп, Т. Молдағалиев жырлағандай, адам әрқашанөз бойындағы кемшiлiгiн түзетiп, жақсы қасиеттердi бойына дарытып, «болмасаңда ұқсап бақ, бiр жақсыны көрсеңiз» дегендей өзiн-өзi тәрбиелеуi қажет. Ақиық ақын М. Мақатаев «мiнездiң мiндерiн» өрелi оймен өткiр сынаған. «Әттең, әттең» өлеңiнде:

Қайтейiн мiнезiңдi жарқылдаған,

Жақсылық бiр өзiңнен артылмаған.

Несiне көздi көрiп көлгiрсiсiң,

Жiгiтiм белгiлi гой артың маған!

Әлдiлердi көргенде қалтылдаған,

Әлсiздердi сескентiп жалтылдаған.

Жиiркенiштi осы бiр салтың маған,

Ыза кернеп бойымда қан тулаған! – деп, адам бойындағы мiнез құбылысын, жаны ауырып, қаны тулап, қабырғасы қайысып жырлаған.

Ақын, қоғам қайраткерi Фариза Оңғарсынова:«Уақыт адам мiнезiн жасаса, адамдар қарым-қатынасы уақыт, заман бейнесiн сомдайды. Екi тумақ та, екi өлмек те жоқ. Өмiр адамға бiр ақ рет берiледi.

Ендеше сол бiр келер өмiрдi өкiнбей, ешкiмге жалтақтамай өткiзгенге не жетсiн?! Жалтақтамай ғұмыр кешу мiнездiң ғана шаруасы емес, арға да байланысты. Ешкiмнiң ала жiбiн аттамағандардың ғана ары таза. Ал ары таза адамның сөзi де таза, тура. Менiң ойымша заманның бiр ерекшелiгi – осындай адамшылық қасиеттердiң сынға түсуi. Бұл бiз үшiн ауадай қажет нәрсе. Себебi, сынға жеке басымыз ғана түсiп отырған жоқ, сынға ұлттық намысымыз, халықтық қалпымыз түсiп отыр. Сол үшiн көлеңкелi жерде қалтырап, күнгеилi жерде жалтыраудың түкке керегi жоқ» деп, мiнез, ар, яғни адамдық қасиеттерге өрелi оймен сындарлы баға берген.

Ақыл, мiнез нышаны – ата-анадан. Сондықтан да халық «тегiне тартқан» дейдi. Қазақ халқының ұлттық менталитетi сақталған заманда «тектiлiк» ұғымы айрықша орын алған. Ең бастысы халық қазақты дұрыс жолға салар «тектiлiктi» ту еттi. «Шыққан тегiң жаман болса, өз қылығын танытар» деген Ж. Баласағұни. ХҮ ғасырда өмiр сүрген Шалкиіз жырау мынадай өрелi ой айтқан:

Айырдан туған жампоз бар,

Жүгiн нарға салғысыз.

Арғымақтан туған будан бар,

Күнiнде көрiм жердi алғысыз,

Жаманнан туған жақсы бар

Адам айтса нанғысыз,

Жақсыдан туған жаман бар

Күндердiң күнi болған,

Бiр аяқ асқа алғысыз.

Ақыл, мiнез баламен бiрге туғанмен, жүре жетiледi. Дәннiң өiп-өнуi топырағына, күтiмiне байланысты болатыны сияқты, бала ақыл-есiнiң, мiнезiнiң қалыптасуы да ортасына байланысты. Соны байқаған халық «Ұлың өссе – ұлы үлгiлiмен ақылдас бол», «Қарағайға қарап тал өссiн, қатарына қарап бала өссiн» деп, ұлағатты ой айтқан. Әсiресе, бүгiнгi жас буынның ұлттық мәдениеттен нәр алған инабатты, иманды жеке тұлғаны қалыптастыру мәселелерi үкiметтiң қаулы қарарларына, тұжырымдамаларында негiзгi орын алды.

Мiнез адамның сырт қалпынан да байқалады. Мәселен, тәкаппар адамдар денесiн шалқайта, кеудесiн керiп, басын кекiрейте ұстайды. Қарапайым адам көзге түсудi қаламайды, еңкештенiп басын мойнына тығып жүредi. Жағымпаз адам сөйлескен адамына

жаутандай қарап, мүләйімсіп тұрады, көз түбінен қуланған күлкі болар-болмас байқалады. Қалыптасқан әдет пен дағды, мінез бітістері темпераментке әсер етеді, мінез құлықты өзгертеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Әбу Насыр әл-Фараби «Ақыл-ой және ұғым».
- 2 Әбу Насыр әл-Фараби «Жас өспірімнің ақыл-ой туралы кітап».
- 3 Жүсіп Баласағұн «Жақсы болғың келсе, жаман сөз айтпа».
- 4 Мағжан Жұмабаев «Жан дүниесі және өнер таңдау».
- 5 Александр Нечаев «Психофизиологиялық синдромдар жүйесі».

HOW MIND GOVERNS THE WORLD

BERMAGAMBETOVA G. B.

9 grade pupil, Pavlodar Lyceum «Bilim Innovation» for Girls, Pavlodar

Here comes the question, «why one person is more successful than another?» Perhaps, he is cleverer; or his time management is goal oriented; or his tutor teaches him better than yours; or maybe he was born a clever man... Looking into this issue, the author of this article came across the books by Joe Dispenza, John Kehoe, Jack Canfield and Mirzakarim Norbekov. Getting deep into the contents of these works, we could come to the conclusion that the human is able to manage his or her destiny and events due to maintaining proper thoughts and emotions. Further is presented the explanation of this theoretical basis.

If one observes the universe from the scientific point of view, this would physically present the discovery: «what quantum physicists discovered was that the person observing the tiny particles that make up atoms affects the behavior of energy and matter. Quantum experiments demonstrated that electrons exist simultaneously in an infinite array of possibilities in an invisible field of energy. But only when an observer focuses attention on any location of any one electron does that electron appear. In other words, a particle cannot manifest in reality-that is, ordinary space-time as we know it-until we observe it. Quantum physics calls this phenomenon «collapse of the wave function» or the «observer effect.» We know that the moment the observer looks for an electron, there is a specific point in time and space when all probabilities of the electron collapse into a physical event. Everything in the physical universe is made up of subatomic particles such as electrons. By their

very nature, these particles, when they exist as pure potential, are in their wave state while they are not being observed. They are potentially «every thing» and «no thing» until they are observed. Thus, everything in our physical reality exists as pure potential»-explains Joe Dispenza [1, p. 14–15].

This demonstrates what is Universe and how the Universe works. We know that in order to materialize our wish, we should send the signal to the Universe, which embodies our wish. Furthermore, it is necessary to consider how to translate this signal and what actually this signal forms.

The ‘mind’ is formed of the conscious and the subconscious. Both mechanisms facilitate the communication with the Universe. The conscious part controls movements and real human actions such as walking, visualization, and learning. While the subconscious stores positive or negative mental sets about the reality. It provides us with useful ideas and solutions through the intuition, dreams, feelings and premonition. The subconscious is not able to analyze a situation, as the conscious does. The way to communicate with the Universe through the subconscious is a meditation.

Joe Dispenza, in his book «Breaking the Habit of Being Yourself», demonstrates the qualities of signals as impulses that are directed into the Universe: «the quantum field responds not to what we want; it responds to who we are being. The thoughts we think send an electrical signal out into the field. The feelings we generate magnetically draw events back to us. Together, how we think and how we feel produces a state of being, which generates an electromagnetic signature that influences every atom in our world.

There are coherent and incoherent signals. When physicists talk about a coherent signal, they are referring to a signal made up of waves that are «in phase»-their troughs (low points) and crests (high points) are parallel. When those waves are coherent, they are much more powerful. The same goes for your thoughts and feelings. How many times have you tried to create something, thinking in your mind that the end result was possible but feeling in your heart that it wasn't? Why is it that nothing manifested? Quantum creating only works when your thoughts and feelings are aligned.» [1, p. 22–23].

Let's consider each way of posting the information into the universe.

1 Visualization is simply mental rehearsal. You create images in your mind of having or doing whatever it is you want. You repeat these images over and over, accompanied by the emotion you would feel if it were actually happening now. Let's take athletes as an illustration. Before every competition they visualize their victory and bursts of applauding

and the champion cup in their hands. Not only can we change our brains just by thinking differently, but when we are truly focused and single-minded, the brain does not know the difference between the internal world of the mind and what we experience in the external environment. Our thoughts can become our experience.

2 «To enter the field, enter a similar state.» Isn't it ironic that to influence your reality, heal your body, or change some event in your future, you have to completely let go of your external world (no thing), you have to release your awareness of your body (no body)...you have to lose track of time (no time)-in effect, you have to become pure consciousness. [1, p. 32–33] This is what meditation consists in as another way of transmitting signals to the Universe subconsciously.

I remember when I was a child, my grandma, mom and aunt used to visit the doctor, whose name was Mirzakarim Norbekov. After some years, my mom told me what did they do on his lessons. M.Norbekov teaches people to believe that they are able to overcome any illness. His lessons are based on meditation. Analyzing his book, «The Experience of a Fool: Who Had an Epiphany about How to Get Rid of His Glasses» [4], I made a conclusion, that I am the captain of my organism; I am able to reach any target. Now I don't believe in chronic diseases. As for me, chronic disease is a way of thinking, no more, no less. If you want to influence the external reality, you have to change your inner reality in advance. a person who is on the chronic state of a disease is absolutely confident that her/his illness is incurable. Every day he/she repeats the same negative mental set: «my disease is a given. I have to put up with it. It is just the way life works: someones are lucky, while others are not. Everybody has mental sets. We gain them while we are growing up. For an instance, when I was younger, my mom used to say: «if you love yourself, everyone else will love you too.»

In order to get rid of a negative mental set, you have to create the opposition to it-a positive mental set. As an illustration: if you think that money is the root of evil, now you should repeat in your mind that most of the rich people are kind and generous. This statement will be converted into the positive mental set and you will become rich.

This is what I have discovered in the book «The Success Principles». [2] As well as mental sets, one more thing that has a great impact on our lives is an affirmation. Affirmations refer primarily to the practice of positive thinking and self-empowerment. An affirmation is a carefully formatted statement that should be repeated to one's self and written down frequently. They need to be present tense, positive, personal and specific. When I was living with my aunt, she taught me to repeat this phrase: 'the old leaves, the

new comes», every time before I throw something away to a bin. Ever since I have been repeating this ritual, and it really affects my life.

In order to understand what people of my age think about the intuition, dreams, positive thinking, and how do they behave in different situations concerning the work with the subconscious, we have conducted a survey of 28 girls from ninth, tenth and eleventh grades. The survey showed that most people believe that actions are dominant over the thoughts; they believe that they CAN improve their intuition; they practice meditation even if they don't do it consciously; and they have discovered that dreams and intuition play great roles in their lives.

Consequently, discovering this great phenomenon, I came to the conclusion, that in order to change the external, you have to change the internal. Most people forget this step. They try to change external conditions by working directly on those conditions but this almost always proves futile or temporary, unless it is accompanied by a change of thoughts and beliefs.

Train your conscious mind to think thoughts of success, happiness, health, and prosperity. Learn to weed out negativity such as fear and worry. Keep your conscious mind busy with the expectation of the best, and make sure the thoughts you habitually think are based upon what you want in your life.

REFERENCES

1 Dispenza, Joe. Breaking the habit of being yourself : how to lose your mind and create a new one / Joe Dispenza. – 1st ed. p. cm. Includes index. ISBN 978-1-4019-3808-6 (hbk. : alk. paper) 1. Change (Psychology) 2. Thought and thinking. 3. New Thought. I. Title. BF637.C4D56 2012 158.1–dc23 2011042878 Hardcover ISBN: 978-1-4019-3808-6 Digital ISBN: 978-1-4019-3810-9 15 14 13 12 4 3 2 1 1st edition, February 2012.

2 The success principles™ (10th anniversary edition). Copyright © 2005, 2015 by Jack Canfield. All rights reserved. Printed in the United States of America. No part of this book may be used or reproduced in any manner whatsoever without written permission except in the case of brief quotations embodied in critical articles and reviews. For information, address HarperCollins Publishers, 195 Broadway, New York, NY 10007. HarperCollins books may be purchased for educational, business, or sales promotional use. For information, please e-mail the Special Markets Department at SPsales@harpercollins.com.

3 John Kehoe «Mindpower into the 21st Century».

4 Mirzakarim Norbekov «The Experience of a Fool: Who Had an Epiphany about How to Get Rid of His Glasses».

ҚЫРЫҚ САННЫН СЫРЛАРЫ

ЕГІНТАЙ А.

7 сынып оқушысы, Баянауыл ауданы

АХМЕТОВА Б. Б.

жетекші, тарих және география пәнінің мұғалімі

ТОКТАСЫНОВ С. С.

жетекші, мектеп психологі, С. Торайғыров атындағы ЖОББМ

Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев «Ұлы даланың жеті қыры» атты мақаласында: «Бұл – тарихқа деген дұрыс ұстаным. Сол арқылы түп – тамырымызды білуге, ұлттық тарихымызға терең үңіліп, оның құрмеулі түйінін шешуге мүмкіндік туады.

Қазақстан тарихы да жеке жұрнақтарымен емес, тұтастай қалпында қазіргі заманауи ғылым тұрғысынан қарағанда түсінікті болуға тиіс. Оған қажетті дәйектеріміз де жеткілікті», – деп жазды.

Ендеше Елбасының «...халқымыздың өткені мен бүгінінің және болашағының іргелі негіздеріне тікелей қатысты.» - деді. Бұл жұмысымының «өткені» мен «бүгінінің» деген сөздеріне сүйеніп, «қырық» деген санның «ертедегі» қасиетті саны ретінде және «қазіргі» кездегі санның психологиялық тұрғыдан қасиетті және киелі сан ретінде қарастыру маған өте қызықты болды.

Адамның белгілі бір түсініктеріне сәйкес қажеттіліктерін қанағаттандыру жүйесі-сенім. Сенім нақты іс-әрекет пен тәжірибеге байланысты. Сенім – тұлға өзінің құндылық бағдарлылығына байланысты саналы қажеттілігін жүзеге асырудағы әрекетіне лайықтануы. Сондықтанда халқымыз 40 санға сеніп және киелі санға жатқызып, санға байланысты әр түрлі наным – сенімдік салт – дәстүрлерін құрметтеп, осы күнге дейін сақтап келеді.

Қазақ халқы үшін әр санның өзіндік қасиеті, тәрбиелік мәні, саналы орны болған. Әр санның қадірі мен қасиетін салмақтап, өзіне тән ерекшелігін саралай білген, маңызына сай қолданған. Әр санда өзіндік ие болатынын мақсаты мен мағынасы болатынын сезе, түйсіне білген.

«Қырық» санын көне дәуірден келе жатқан ескерткіш, қолжазба, әдебиет мұраларынан білеміз. Түрік халықтарында, соның ішінде қазақ халқында да қырық саны діни төтемдік ұғымдарға байланысты айтылады.

Қырық санын қасиетілігі де, киелілігі де баланың ана құрсағында қырық апта болуынан бастау алған. Баланы «қырқынан шығару» ұрпынан, ескі наным – сенімнен өрбіген. Ерте де сәби дүниеге

келгеннен кейінгі қырық күнге дейінгі уақытты қауіп – қатерлі кезең деп есептеген. Осы аралықта баланы тіл – көз тимес үшін көпшілікке көрсете бермеген. Тырнақ, шашын алмау себебі, бөле жаладан қорғау үшін. Сәби дүниеге келгеннен кейін, қырық күн өткен соң, «қырқынан шығарған». Сәби үшін алғашқа қырық күн ең маңызды және үлкен және бір неше рәсімдер жасалған. Бідыстың түбіне күміс салып, қырық қасық суға сәбиді шомылдырған, шашын алған. Көрші қоланды шақырып, қырық шелпек пісіріп, шай берілген. Әрине бұл рәсім қазіргі күніде сақталып келеді. Ерте кезде адамдар осы кезенді «адам өмірінің шекаралық аймақ» деп санаған. Ендеше «қырық күн өтпей сәби адамдар өмірінің шекарасынан өткен жоқ» - деп ойлаға. Сондықтан қырық күн баланың осы өмірге дайындаған: күнде тұзды суға шомылдырып «өмірде барлығына төзімді болсын» - деп, жас сәби денесіне май жаққан «өмірі жайлы болсын» - деп. Психологиялық тұрғыдан қарастырсақ бұл іс – әрекеттер сәбидің тез арада шымырланып кету үшін жасалған. Тырнақтары өсіп ақ тырғанағын ажырату үшін өсірген, шашын да өскенін күтіп, өте нәзік баланың басын жарақаттап алмау үшін өсірген.

Адам өмірден өткенде, қырық күннен соң, ас беріп, еске алады. [1, 2 б.] «Адам жаны қырық күннен соң шығады» деген пікір бар. Қазақтың өлік жөнелту салтын ұзақ зерттеген Ш.Уәлиханов бұл жөнінде былай деп жазады: «Қазақ ұғымы бойынша, аруақ қырық күнге дейін өз шаңырағына келіп – кетіп бала – шағасының жай күйін біліп кетіп жүреді. Сондықтан да бұрын өлік шыққан үй қырық күн бойы ымырт жабылғанша, үйдің есігін ашып, оң босағаға шырақ жағып қоятын болған». Қазіргі уақытта жарықты сөндірмейді, қырық беру деген сөз осыдан қалған. Бұл жерде де тағыда «адам өмірінің шекаралық аймақ» яғни «қырық күн осы дүние де жүреді, о дүниеге дайындалып» - деген ұғым [2, 4 б.].

Қырық санға байланысты басқада ұғымдар да бар. Қазақ халқының психологиялық ой түйюі жағарыда айтқандай «адам өмірінің шекаралық аймақпен» байланыстырады.

1 «**Көп асылдың сынығын қырықтың қылауынан**» - дейді. Өзгеше жартылай жаратылған, жартылай «адам өмірінің шекаралық аймақта қалып қойған» - деп есептеген.

2 «**Қырық жамау**» сау иамтығы жоқ ескі дүние деген мағынада. Алақөздің үйі қырық жамау, шұрық тесік, ішінен сырттары көрінетін құрым үй болса керек (Билер сөзі, 20-б).

Абай Құнанбаевтің өленін де «жүрегім менің қырық жамау» деген сөз ол жаралы жүрек туралы айтылған. Осы өмірге ренжігені.

Жүрегім менің қырық жамау,
Қиянатшыл дүниеден.
Қайтып аман қалсын сау.
Қайтқаннан соң өрнеден.

3 «**Қырық қасық суға түсіру**». Ертеде көз тиген баланы қырық ожау қырық немесе қасық суға шомылдырған. Психологиялық жағынан «қырқынан шықпай көз тиген»- деп өздерін сендірген.

4 «**Қырық үйдің қылауынан**». Адамның сүйегі сынған, мертіккенде қырық үйден мертік асын жинап әкеліп берген. Психологиялық жағынан адамдар бір – бірінен көмек алған.

5 «**Қырық жілік болғыр**». Қарғыс, сойылғыр деген мағынада. Малды сойғанда оны мүшелеп бірнеше жілікке бөліп тастайды. Адам «қырқына» сойылған мал. Психологиялық жағынан адамдар бір – бірін ауыр қарғыс айтып, өлім тілеген.

6 «**Қырық пышақ болғыр**» – таласып, араздасып, ала ауыз болу. «Қырық пышақ болып, қырқысып, жұлқысып, өтіндер» (О. Бөкеев). Психологиялық жағынан бұл сөз де қарғыс ретінде айтылады.

7 «**Қырық жакқа жүгірту**». Сан түрлі құбылту. Әр жерге әр түрлі жеткізу.

8 «**Қамшымен дүре соғу**». Жазалаудың бір түрі. «Есенеі қыз алып қашуға келгендерге қырық қамшы дүре соқтырыпты» (Ғ.Мүсірепов). Психологиялық жағынан қарастасақ бұл соққыдан кейін адам өліп те қалған.

Әрине «Қырық» саны киелі сан ретінде де, қарастырсақ

9 «**Қырық жасау**». Қырық саны эпостық жырларда өзге сандардан ерекше көп қолданылады. Қобыланды жырында, қыз Құртқаны ұзатқан кезде оған жасау ретінде қырық түйе қазына, қырық құл мен қырық күн беріледі. Қалмаққа қарсы аттанатын Қараман батырдың серіктері – қырық. Қобыланды күресетін Қызыл ердің бойы – қырық бес кез. Тайбурылға Құртқа қырық күн қулықтың сүтін емізеді. Тайбурылдың қырық үш күн кемдігі болады. Қобыланды мен Қараман бет алған қалмақтар бекінісі – Қазан – қырық күншілік жерде, Қазан – қырық қақпалы шаһар. Қобыланды батыр қырық мың атты қызылбасты қырық кісідей көрмейді. Мысалы,

Аңыз бойынша, Көрұғлы өлі анасының кеудесін қырық күн сорып көрген, ал қырық бірінші күні ғайып ерен қырық шілтендер ана сүтін емізбей қояды.

Көне түркілік жырлар «Оғыз-наме» мен «Қорқыт ата» кітабында қырық саны көп қолданылатын сөз. «Оғыз-намеде» – қырық сіре,

қырық сәкі, қырық құлаш ағаш, «Қорқыт ата» кітабында – қырық күн тойлау, қырық шатыр, қырық жігіт, қырық қыз, қырық күн, қырық жара, қырық зұлым. Бұл сөз тіркестері дәстүрдің ескілігін аңғартады. Әрі бұл сөз эпостық жырлардың барлығында кездеседі.

Ауыз әдебиеті нұсқаларында қырық күн, қырық түн, қырық қыз, қырық жігіт, қырық әузір болып қолданылуына себеп, орта ғасыр магиясы мен көне дәуір мифологиясының әсерінен. Шілдені қазақ «жазғы шілде», «қысқы шілде» деп екіге бөлген. Қысқы шілде кезінде Үркер нақ төбеде тұрады да, жазғы шілде кезіндегі қырық күнді қазақтар киелі деп түсінген. Халық қырық күнді құдіретті кезең деп білгендіктен, дүниеге келген жас нәрестенің алғашқы қырық күні есебінде қазақ салтына еніп, шілдеханаға айналған деп жорамалдайды ғалымдар [3].

40 санында да өсиетті сөздер, мақал-мәтелдер кеңінен өріс алған. Жас сәбиді алғаш рет күміс салынған суға шомылдырғанда мынандай тілек айтады:

Отыз омыртқаң бекісін,

Қырық қабырғаң қатсын.

Артынан сәбиді шомылдырған әйелдер күмісті өзара бөліп алады. Жас сәби дүниеге келгеннен кейін қырық күн бойы ешкімге көрсетпеу, шашын және тырнағын алмау әдеттеріміз де бар.

«Отызында орда бұзбасаң,

Қырыққа қамал алмассың»

«Отызда орда бұзбасаң,

Қырықта қырып келдім дегеніне кім сенеді» (Абылай хан).

Қырықтың бірі – Қыдыр (үйге бақыт, байлық әкелетін Құдай елшісі).

Бір кісі таққа отырса, қырық кісі атқа отырады.

«Ханда 40 адамның ақылы бар»

«Жаксы кісі қырыққа толады,

Жаман кісі қырыққа солады».

«Қырық атан ұстама,

Қырық тамыр ұста».

«Әйелдің қырық жаны бар».

«Қазақта бір күн дәмдес болғанға 40 күн сәлем» деген сыйластық қатынастарда бар.

Қазақ мәдениетінде құдіретті сан. Қырықтың басқа сандардан ерекшелігі – «оның соқралдық мәні шамандықтардан бастау алады» – деген зерттеу бар. Өйткені, шамандық сенім бойынша, адамды қырық күн бойы емдеу, қырық түрлі шөпті араластырып жасаған

дәрі ішкізу, оны қырық күн бойы ішу деген сияқты ислам дініне дейін 40 санына деген сенім мәдениетімізге тастай сінген [4].

Қазақ халқының салт-санасы мен ата-бабасынан келе жатқан дәстүрін өз бойындағы ерекше қасиеттерін таланты мен дарындылығын, өзгелерден ерекше табиғи қабілеті арқылы биіктерден көрінген.

ӘДБИЕТТЕР

1 «Жас қазақ» ұлттық апталық газеті, Сандар қасиеті – № 637, 31 мамыр 2017 ж.

2 «Ана тілі» ұлт газеті, Қасиетті сандардың құпиясы – № 951, 30 қаңтар 2014 ж.

3 <http://aqsaqaldar.kz>

4 <http://kerek-info.kz>

ЛЮБИТЕ И ПОЗВОЛЬТЕ ЖИТЬ

ЕРМОЛАЕВА Е. А.

ученик 11 «Б» класса, СОПШ № 41, г. Павлодар

КАЛАЧЁВА В. В., САФРОНОВА В. А.

учителя биологии, СОПШ № 41,

г. Павлодар

Право на жизнь – основополагающее право каждой человеческой личности. Три четверти человечества живет в странах, которые отказались от защиты нерожденных детей. Это узаконенное убийство может поразить все человечество. Из-за падения уровня рождаемости, народы западных стран уже практически вымирают. Проблема подростковой беременности одна из самых актуальных в наши дни. Она является не только медицинской, но и социальной. Однако, к сожалению, мало кто занимается ее решением. Ранняя беременность – возрастная категория от 13 до 19 лет. Юная мать не в состоянии содержать ни себя, ни ребенка, часто сталкивается с осуждением и враждебностью со стороны окружающих, среди которых оказываются и ее близкие. Естественная реакция для девушки - шок, растерянность, стыд, страх и паника. Сложность в том, чтобы справиться с нахлынувшими эмоциями нередко вводит в депрессию и нарушает психическое состояние подростка.

В Министерстве здравоохранения представили статистику в Казахстане. Согласно ей в 2017 году было проведено 28589 аборт.

Половина случаев искусственного прерывания беременности приходится на возрастную группу от 30 лет и старше. Около трети медицинских аборт проводится на ранних сроках беременности до 12 недель. Если сравнить по городам Казахстана: Алматы (3720), Астане (3238), Карагандинской (2810), Меньше всего аборт проводится в западной части страны. С каждым годом количество аборт растет среди подростков [5].

Актуальность темы состоит в том, что последние годы в обществе участились случаи ранних браков и беременности, нередко в несовершеннолетнем возрасте. Эти проблемы не должны игнорироваться и замалчиваться. А подростки, как никто другой, нуждаются в психологической помощи со стороны взрослых.

Главная цель работы заключалась в осуществлении правильного психологического подхода в воспитании подростков по предотвращению ранней беременности и аборт.

В ходе работы решались следующие задачи: изучение проблемы аборт у подростков и предложение мер психологической помощи по предотвращению аборт.

Гипотеза: Если осуществлять правильный психологический подход к воспитанию девушек-подростков, то это позволит снизить количество нежелательных беременностей, аборт и приведет к сохранению здоровья подрастающего поколения.

Предлагаю для начала разобраться, что же такое аборт. Аборт – искусственное прерывание беременности. Методы проведения аборт бывают хирургическими и медикаментозными. Сделать аборт хирургическим путем означает извлечь плод с использованием специальных инструментов и не всегда речь идет об операции. Медикаментозный позволяет спровоцировать самопроизвольный аборт при помощи лекарственных препаратов. Аборт в любом своем проявлении всегда смерть, аборт – противоестественный акт, который кроме осложнений, вызывает многочисленные душевные расстройства, внутреннее опустошение и личностные изменения, получившие название Постабортный синдром (ПАС). Душевные и психические расстройства у подростков после аборт особенно возросли в наше время. У девушек, сделавших аборт, наблюдаются подобные последствия. Депрессивное чувство вины перерастает в настоящую скорбь. Как показывает опыт других стран, легализация аборт, увеличивает их количество.

Постабортный синдром – это сочетание психических симптомов и заболеваний, которые могут проявляться вследствие аборт.

Прежде всего это касается женщин, сделавших аборт, а также мужчин и врачей, которые принимали в нем участие. Основным симптомом болезни является постоянное преследование пережитого. Психологи чаще всего отмечают такие симптомы, как: депрессия с чувством вины, скорбь и чувство обиды, переходящие в агрессию, изменения личности. Предлагаю рассмотреть некоторые полезные сведения, которые могут помочь предвидеть постабортные психологические последствия. Факторы риска можно разделить на две основные категории. В первую категорию входят женщины, в сознании которых существуют значительные эмоциональные, социальные или моральные противоречия касательно предполагаемого аборта. Во вторую категорию входят женщины с проблемами развития, включающими незрелость, инфантильность или существовавшие прежде и нерешенные психологические проблемы [1, с. 325].

При ознакомлении с этой проблемой был составлен совместно с школьным психологом ознакомительный лист, с помощью которого можно определить категорию лиц, подверженных ПАС. Человеческий организм, развивающийся внутри матери, действительно становится человеком в момент зачатия (оплодотворения), где присутствуют все необходимые элементы, которые создают нового человека. С этого момента начинается жизнь. Все дальнейшее – это лишь развитие, рост, созревание. Развитие продолжается до конца жизни.

Создавая этот проект, моей целью стало не забыть о людях, уже совершивших аборт или причастных к этому. Я считаю, что каждый из нас должен бережно относиться к людям, которые потеряли ребенка в результате аборта или выкидыша. Помня, что никто не имеет право бросать «камни» в людей, с кем это произошло. Без психологической помощи аборт может навсегда остаться душевной раной. Беспокойство, стыд, злость, расстройство – чувствовать все это нормально.

Для начала хочется обратить внимание на девушек примерно нашего, школьного возраста. Вследствие неправильной позиции родителей подросток часто уходит от взрослых, уходит из-под их контроля и влияния [2, с. 93].

Проблема подростковой беременности одна из самых актуальных в наши дни. Она является не только медицинской, но и социальной. Однако, к сожалению, мало кто занимается ее решением. Ранняя беременность – возрастная категория от 13 до 19 лет. Юная мать не в состоянии содержать ни себя, ни ребенка, часто сталкивается с осуждением и враждебностью со стороны окружающих, среди которых оказываются и ее близкие. Естественная реакция для девушки

- шок, растерянность, стыд, страх и паника. Сложность в том, чтобы справиться с нахлынувшими эмоциями нередко вводит в депрессию и нарушает психическое состояние подростка [2, с. 93].

У некоторых подростков может не оказаться достаточно эмоциональных, умственных или физических сил противостоять неприятностям [3, с. 222].

Если вы знаете кого-то, кто пережил аборт, кого-то, кто вам не безразличен. Задавая вопрос «что я могу сделать?», можно получить сразу несколько ответов о том, как помочь. Для начала, стоит скорректировать собственное отношение, так как сам факт аборта вы не сможете изменить, но вы можете изменить свое отношение к этой женщине. Естественно в более благоприятную для нее сторону. Далее стоит слушать сердцем, ведь это может быть самой ценной поддержкой. Ей необходимо поделиться своей болью и горем для того, чтобы началось заживление ее душевных ран. Стоит также подбирать слова с осторожностью. Как только подросток поделился своими переживаниями по поводу аборта, попробуйте ласково спросить: «Как я могу помочь?» и позвольте ему рассказать о своих чувствах. Может понадобится профессиональная помощь, но вы станете дополнительной поддержкой, в которой он нуждается [4, с. 82].

В ходе работы с психологом и анализа всех возможных вариантов развития разговора, был составлен буклет «Для тех, кто рядом». В нем можно найти советы и ответы на многие вопросы, касающиеся данной проблемы. Как один из действующих примеров борьбы с абортами хочу привести «Окно жизни» в некоторых странах Европы. Летом 2018 года я была в такой прекрасной стране, как Польша. Зная язык, я смогла получить бесценные знания об этой практике и изнутри увидела весь процесс работы такого механизма. «Окно жизни» - специально подготовленное место, где матери, которые не могут или не хотят ухаживать за новорожденным, могут анонимно оставить его. Идея системы защиты подкидышей использовалась уже в средние века, ведь самое древнее сохранившееся окно жизни восходит к 1195 году и находится в Риме по инициативе папы Иннокентия III. Как я уже сказала, во время моей поездки в город Варшаву, мне показали «окно жизни», которое находится под опекой сестер францисканок семьи Марии. Окно открывается снаружи со стороны улицы и внутри в здании. Промежуточное помещение, в котором находится подходящее место для новорожденного ребенка, отапливается и вентилируется. После открытия окна срабатывает сигнализация для

дежурных, новорожденного помещают в инкубатор до прибытия машины скорой помощи, которая доставляет его в больницу, где он проходит обследование, а затем направляют в отделение помощи семье. Одновременно начинаются процедуры установления личности и усыновления. Дети из окна жизни могут быть быстро усыновлены. Такие окна жизни уже созданы в России, надеюсь будут созданы и в Казахстане.

В заключении хотелось бы отметить, что большинство психологов признают тот факт, что многие характерные для подростков особенности эмоционально-волевой сферы помогают преодолеть все трудности раннего материнства. Для юных мам характерна особая гибкость психики, позволяющая оптимально быстро приспосабливаться к новым людям и новым условиям существования. Необходимо, чтобы рядом оказался чуткий, понимающий человек, специалист, психолог, медицинский работник.

Ранняя беременность имеет и дополнительные риски, поэтому девушке-подростку необходимо как можно раньше стать на учет в женской консультации, регулярно проходить необходимые исследования и четко соблюдать все предписания врача. При этом желательно обратиться к акушеру-гинекологу, имеющему опыт работы с беременными подростками. Анализ анкет старшеклассников показал, что большинство подростков не обратились бы за медицинской помощью, потому что стесняются или у них нет денег на диагностику и лечение. Наша школа является профильной с физкультурно – оздоровительной направленностью. В школе проводится большая профилактическая работа по предупреждению ранней беременности: тематические классные часы по нравственно – половому воспитанию, семинар – тренинги, конференции для старшеклассников с участием специалистов.

ЛИТЕРАТУРА

КНИГИ, УЧЕБНИКИ:

- 1 Бёрк Т., Риардон Д. Запрещенные слезы. О чем не рассказывают женщины после аборта. СПб.: Каламос 2010 г. – 325 с.
- 2 Гордин А. Ю., Боцманова М. Э. Мир детства: Подросток. М., 1989 г. – 93 с.
- 3 Евдокимова С. Л., Цветкова Н. А. Семейное воспитание. 2012 – 222 с.
- 4 Куценко О. С. Аборт или рождение – две чаши весов. СПб.: Санкт-Петербург, 2011 г. – 82 с.

ЭЛЕКТРОННЫЙ РЕСУРС:

5 Где в Казахстане делают больше всего абортотв – URL: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/gde-v-kazahstane-delayut-bolshe-abortov-347987/

ЖАСӨСПІРІМДІК КЕЗЕҢДЕГІ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕР ЖӘНЕ ОНЫ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ

ИБРАШЕВА Д.

10 сынып оқушысы, Атырау қалалық мектеп-лицейі, Атырау қ.

КАНИЕВА Д. А.

педагог-психолог, Атырау қалалық мектеп-лицейі, Атырау қ.

Жасөспірім жасындағыларды тиісті әдебиеттерде «Қиын», «өзгерілу», «ауысу жастары» деп атайды. Соңғы жағдайда «ауысу жасында» жеткіншек балалық кезеңдерден ересек жасына ауысады. Жасөспірім өзге жастарға қарағанда педагогтар пен тиісті әдебиеттерге көп әңгіме болып, жиі көтеріледі. Себебі бұл кезеңде оның психикалық даму ерекшелігі жас баламен ересектерге қарағанда әлде қайда өзгеше болады. Бұл кезеңге тән тағы бір ерекшелік жасөспірім барлық нәрсені өз бетімен орындап, үлкен адамдардың қамқорлығымен ақыл кеңесінен құтылғысы келеді. Жасөспірімнің ересектен айырмашылығы тек үлкен адамдармен қатынасының өзгеше келетініндей емес, сонымен қатар биологиялық дамуы жағынан кеңінен өріс алатынында. Ал жалпы алғанда жасөспірім тың өзгеше сипатта келеді. Мысалы, жеткіншек төменгі кластарда оқып жүргенде үйге берілген тапсырманы тек жаттап алатын болса, жеткіншек жасында үй тапсырмасын өз сөзімен түсінікті етіп айтуға талпынады. Кейбір жасөспірім жастағылар осы кезеңде бұрынғы қалыпынан үлкен адамдармен қарым-қатынаста болғанда мейірімді, сыпайы келсе енді өрескел түрде, яғни тәртіп бұзуға икем келеді. Осы мәселені анықтаудан зерттеушілер арасында талас бар. Дегенмен психиканың бұл ерекшелігі жасөспірімде әлеумет өмірінің өзінің ерекшелігінен болар. Жасөспірім бәрін өзім істей алам, «Сендер мені әлі бала деп ойлайсындар» деп наразылық білдірседе оның қолынан әлі де көп нәрселер келе бермейді. Ересектерге ұқсап іске ұмтылғанымен, сол істі орындаудағы мүмкіншілігі кіші мектеп жасындағылардай басқаша айтқанда, бір жеткіншек істі игеру жағынан бала да, ал талап қою жағынан ересек.

Әдетте жеткіншектерді тәрбиеге көнбейтін қиын жас деп сипаттайды. Солай деп бағалайтыны біріншіден бұрынғы кездегі психикасы мінез-құлқы өзгеріп, соның негізінде жаңа қасиеттер пайда болатыныннан. Кейде мұндай өзгеріс аз уақыттың ішінде болуы мүмкін. (бірақ өзгеріске ұшырау жасөспірімде бір уақытта кездеспейді). Екіншіден осындай психиканың жаңа саласының пайда болуынан бала киналысқа ұшырайды уайым шегеді, оның тәрбиеге көнуіне бөгет жасайды. Мұндай өзгерістерді психологтар түрліше дәлелдейді.

Шығыстың ғұламасы Әл-Фараби: «Жас жеткіншектеріңізді көрсетіңіз, мен сіздің болашақтарыңызды айтып берейін» деген. Қазіргі кезеңде қазақ халқының өмірінде бұрын соңды болмаған оқуға, еңбекке, қоғамдық өмірге ықпалы жоқ балалар саны күннен күнге артуда. Бұлар дәрежі әдепсіз барлық жарамсыз әдеттерге еліктеуге бейім келеді. Баланың мінезін жалпы деңгейін ынтасын жақсы білу үшін, оның дамуына адамгершілік қасиеттерінің қалыптасуына не нәрсе қажет екендігін әрбір әке, әрбір ана білуге міндетті.

Жасөспірім психологиясында кездесетін мәселелердің екі кезеңге бөлуге боламыз Бірінші жасөспірімдердің денсаулығы мен өмірлік дағдыларын қалыптастыру; екінші физиологиялық және психологиялық өзгерістер.

Оны 3 топқа жіктеуге болады:

1 топ: жасөспірімдік кезеңде орын алатын өтпелі жағдайлар:

сөзге келу, жалған сөйлеу, міндеттемелерді дұрыс орындамау, жетістікке жету жолында үлгерімнің нашарлауы. Бұл мәселелердің барлығының бір көзі бар. Әрбір жасөспірімде әртүрлі деңгейде болуы мүмкін. Бұл көбінесе жеке сипаттамаларға байланысты. Бұл мәселелер тікелей көп жағдайда ата-анаға байланысты. Егер ата-ана жасөспірімге көп көңіл аудармаса, баланың өзін қажетсізбін деп санау мүмкіндігі жоғары болып келеді, оның үстіне жасөспірімнің жаңа ортаға үйренісуі, тіл табысуы қиынға соғады.

2 топ: жасөспірімдердің өздерінің мүмкіндігін бағалай алмауы. Ол қалай жүзеге асады дейтін болсақ жасөспірімдер қалаған нәрсесін бірден оңай жолмен алғысы келеді, яғни өзіне зор талап қою жағынан ересек, ал істі игеру жағынан бала сияқты әрекет етеді. Талабының орындалмауы оның өзіне деген теріс көзқарастардың апайда болуына әкеледі. Соның әсерінен жасөспірімде сәтсіздіктен қашу, «мен жасай алмаймын» деген сияқты күмән, сенімсіздік орын алады.

3 топ: Жеке мәселелер

- Дұрыс ортаны таңдап білмеуі;

- Өзіне тән мінез құлқының жағымды тұстары темперамент туралы мағлұматтардан хабарсыз болуы;

- Мінез құлқының өзгеруінен ненің дұрыс ненің бұрыс екенін көп жағдайда ажырата алмай жатуы;

- Өзіне немесе айналасына деген жағымсыз көзқарастардың көп болуы;

- Жаңа ортада өзін ұстау;

- Күйзеліс белгілері:

Психофизиологиялық топ:

Үнемі шаршаңқылық сезімі;

Эмоционалды ден саулығының азғыруы (истощения);

Сыртқы ортадағы өзгерістерге байланысты қабылдауы мен белсенділіктегі өзгерістер;

Себеппіз денедегі аурулар;

Дене массасының күрт азаю немесе ұлғаюы;

Толығымен немесе сирек ұйқының бұзылуы;

Ұйқылы ояу жүру;

Физикалық және эмоционалды жағдайлардағы тыныс алудың қиындауы

Дұрыс шешім қабылдай алмауы, дұрыс мақсат қоя білмеу.

Стресс кезінде денсаулыққа әсер ететін факторлар: Әсіресе жүрек, асқазан, арқа аурулары. Оны шешу үшін емханаларға барып дәрі-дәрмекпен емделуді жөн көреміз. Алайда психология саласында психосоматика саласын айтып кеткен жөн болар. Психосоматика-бұл психологиялық факторлардың пайда болуы мен психологияға тән аурулардың пайда болуы мен әсерін зерттеумен айналысатын медициналық психологияның тарауы. Психосоматика медицинаның бір бұтағы тәрізді болып белгілі бір ауруларды емдемейді. Психосоматика адам тәнінің, ақыл-ойының және жанының үйлесімділігі туралы айтады, ол адамның қоршаған ортаға және осы дүниедегі өзінің орнына деген көзқарасын өзгертуге ұмтылады. Ауруды емдеудегі әртүрлі амалдардың өзара оңтайлы әрекеттесуі, әр алуан көзқарастардан жалпыға ортақ бүтінді мүшелеп алу аурудың пайда болу себептерін анықтауға беруге мүмкіндік жасайды. Сонымен, психосоматикалық емдеудің күшіне сену-сенбеуді, немесе дәрілік құралдарға сенуді әркімнің өзі шешсін.

Өзекті мәселелерді шешу кезіндегі проблемалар:

1 Әр түрлі жастағы балалардың ерекшеліктері, жаңа білімді, дағдыны саналы меңгерудегі қызығушылығы ескерілмейді. 2 Ата-ана немесе мұғалімдердің балалық шақтан асып өтіп кеткендіктен,

балалардың төртібін, мінез – құлқын тұспалдап қана елестетуі. Бұл тұспалдықтың дұрыстығына да көз жеткізбей әрекет жасауы. 3. Балалардың арасында басқа балаларды қызықтырмайтындай жеке ерекшеліктері бар. Солардың ескерілмеуі көп қиындық тудыруы мүмкін. 4. Қолданылып жүрген мотивациялардың өзі де өзгермелі болып келеді. Тұрақты емес, сондықтан бұл мотивация түрлері оқу – тәрбие жұмыстарында біріне тиімді болса, екіншісіне тиімсіз болып жатады.

Шешу жолдары:

1 Дұрыс психологияны қалыптастыру

✓ Стресске қарсы тұру факторлары:

1 *Өз денсаулығын қуту;*

2 *Өз-өзін жоғары бағалау;*

3 *Өзіне және өз қабілеттеріне деген сенімділік;*

4 *Ашық қарым- қатынасқа түсе білу;*

5 *Сізге ұнайтын адамдармен уақыт өткізу;*

6 *Сіз өте жақсы істей алатын заттарға назарыңызды бөліп, мейлінше жиі уақыт сонымен айналысу;*

7 *Сіз сүйетін заттарды күнделікті жасау үшін міндетті түрде уақыт таба білу.*

2 Ата-ана ескеру керек!

1 Жасөспірім қарым-қатынасында ең маңыздысы – «ойнамау», жағдай мен көңіл-күйге байланысты өзгеруге икемділігіңізді көрсетуіңіз керек, баланың пікіріне құлақ асу, оның тұлғасын құрметтеу керек.

2 Ата-аналардың бұйрық беріп, жетекшілік жасау уақыты әлдеқашан өтіп кетті. Сондықтан балаңызға айғайлап ұрысқаннан еш нәтиже шықпайды. Сіз жеңіліске ұшырайсыз. Оның орнына өзіңізді ұстамды, дәрежелі көрсетіп, нақты ісіңізбен ғана қарым-қатынасты орната аласыз.

3 Жасөспірімдік жастың бір ерекшелігі – өз ісінің дұрыстығын дәлелдеу болып табылады. Оны түсіну қиын, алайда балаңызбен бірге тәуекелге бел байлауға тура келеді. Осылайша оған біршама жақын болып, өзіңіздің тапқырлығыңызды көрсетесіз.

4 Әзіл мен оптимистік сезімді ұмытпаған дұрыс. Жасөспірім басынан өткен оқиғаның бәрінде трагедияның үлесі бар деп ойлайды. Сондықтан бұл жерде сіздің тарапыңыздан әзілдеу көмекке келеді. Алайда баланың сезіміне күлудің еш қажеті жоқ, әзіл сол қалыптасқан жағдайдың өзіне бағытталуы керек.

3 Темпераментті анықтау

Сол арқылы өз қабілеттерін дұрыс анықтай алады. Және бұл өз қызығушылығын дұрыс таңдауға көмектеседі. Темперамент жөніндегі ғылымның ірге тасын қалаған ежелгі грек дәрігері – Гиппократ. Оның тұжырымы бойынша, адамдар төрт «дене шырындарының» - қан, шырыш, өт, запыран - өзара қатынасымен ажыратылады. Осы психологиялық тағылымды арқау ете отырып, ежелгі дүние дәрігері Клавдий Гален алғашқы рет темперамент түрлеріне ғылымдық сипат берді. Гален темперамент түрін жоғарыда аталған шырындырдың бірінің басымдылығымен байланыстырды.

Сангвиник. Бұл тип өкілі- еті тірі, қабілетті, қозғалғыш оқушы. Ондай оқушы ақкөңіл және қызу, жеңіл мінезді, ренжігенде тез қайтып кетеді, сәтсіздігін жеңіл өткізеді. Коллектив арасында жүргенді ұнатады, басқа оқушылармен тез тіл табысады. Жағымсыз жағдайларда, жүйелілік пен бірізділік жоқ кезде, сангвиник жеңілтектік, бейбастық, шашыраңқылық байқалады. Осындайда олар кейде оқуға жауапкершіліксіз қарайды.

Флегматик. Бұл типтің өкілі баяу, байсалды, асықпайды. Істі ойланып, төзімділікпен істейді. Жинақылықты, қалыпты жағдайды ұнатады. Өзгерістерді ұнатпайды. Бастаған ісін аяғына дейін жеткізеді. Психикалық процесстер флегматикте баяу жүреді. Бұл баяулық оған оқу жолында кедергі келтіреді, ең кедергі келтіретін жері: тез есте сақтау, тез ойланып жауап беру. Кейде флегматиктер жамандықты есте сақтап қалады және ұзақ мерзімге. Адамдармен қарым-қатынаста флегматик бірқалыпты, байыпты, керек жерде тіл табысады, ал орынсыз сөйлемейді. Көңіл- күйі тұрақты. Флегматикті ызаландыру немесе эмоционалды әрекет жасау оңай емес, ол ұрыс-керістен аулақ жүреді. Бірақ жағымсыз жағдайларда оларда әлсіздік, жалқаулық пайда болады. **Холерик.** Бұл темперамент өкілі тездігімен, шапшандылығымен, ұстамсыздығымен, тым қозғалғыштығымен ерекшеленеді. Оларда психикалық процесстер шапшаң өтеді. Ол жұмыс істеуге жақсы қарқынмен кірісіп, күші таусылғанда оны тастап кете береді. Адамдармен қарым-қатынаста тынымсыз, агрессивті, шамданғыш болып келеді. Сондықтан, холерик болған жерде ұрыстар жиі болады, Холерик темпераментінің жағымды жағы – энергия, белсенділік, құштарлық, инициативтік. Жағымсыз жағы – ұстамсыздығы, қаталдық, қатандық, шамдану, ыза.

Меланхолик. Бұл темперамент өкілінде психикалық процесстер өте баяу жүреді. Қатты тітіркендіргіштерге жауап бере алмайды. Олар өте тез шаршайды. Бірақ қалыпты ортада,

іс-әрекеттерді жақсы орындайды. Эмоциялары баяу туады, бірақ тереңдігімен және күштілігімен ерекшеленеді. Олар өте сезімтал, реніштерін іште сақтап, оларды көп ойлай береді, бірақ сондай қиыншылықтар бар екенін ешкімге көрсетпейді. Меланхоликтер тұйық, жаңа ортада қатты қысылады. Жағымсыз жағдайларда ауруға айналған осалдық, қысылу, көңілсіздік, пессимизм пайда болады.

Темпераментті анықтау адамзаттық қарым – қатынастардың, мінез – құлықтардың, сезімдердің аса бай да күрделі мәнін ашып береді: ол әрбір кейіпкерден өзін көретін болады, өзінің сезімдері мен құмарлық-құштарлықтарының дұрыстығына жауап іздейді. Осы типтерді анықтау арқылы жасөспірімдердің мінез-құлқы мен қабілеттерін ескере отыра, дұрыс бағыт-бағдар беруге болады.

4 Ертегі терапиясы – психотерапияның құрамдас бөлігі. Баланың ертегі сюжетіне әсерленуі, кейіпкердің қиыншылықтарына алаңдауы оның келешекте өз алдында пайда болатын кедергілерден қиналмай өтуіне іштей дайындығын туындатады. Практикалық психологияның ертегілік терапия бағыты – баланың жақсылық пен жамандықты айыруына, мінез-құлықтық стереотиптерді тануына көмектесіп, адамдардың өмірде алдынан шығатын сан түрлі қиыншылықты ең соңында жеңе аларына деген сенімін нығайтады.

Ертегінің психотерапевтік саладағы негізгі функцияларын бөлуімізге болады: Ертегі клиенттің жеке тарихи өмірін толықтырып, оның жалпыадамзаттық ақпараттарын толықтырады. Ертегі клиенттің сол сәттегі тұлғалық оқиғасы ығыстырғанды белсендендіруге мүмкіндік береді. Ертегі конструктивтік қарым-қатынасты және әрекетті үлгілеу арқылы жағдайға жаңа көзқарасты қалыптастыруға, сондай-ақ, оны меңгерудің жаңа деңгейіне көшуге мүмкіндік береді. Ертегі клиенттің ішкі дау-дамайын бейнелеп, ол жайында ойлануға мүмкіндік береді. Ертегі клиент пен ертегі терапевтінің арасындағы символикалық «буфер» болып табылады. Осының нәтижесінде клиенттің қарсылығы қалпына келіп, күш-қуаты ойлануға бағытталады. **Ол үшін бірнеше сұрақтар ұсынылуы мүмкін:**

Сіздің ойыңызша, бұл ертегі не жайлы?

Қалай ойлайсыз, ол неге үйретеді?

Кейіпкер неге сондай әрекетке барды?

Кейіпкер басқа жолды таңдағанда, не болар еді? (дұрыс орындамаса, бас тартса).

Жағымсыз кейіпкерлер ертегіде болмаса, ертегі қандай болар еді?

Кейіпкер маңызды нәрсені неге жоғалтты (немесе иеленді)?

Бұл ертегі басқаша аяқталуы мүмкін бе?

Солдай болса, қандай жағдайда?

Тыңдаушылардың ертегінің сюжеттік оқиғасын емес, оны жасырын мағынасын сезінгендері маңызды. **Мысалы:** «Бір патшалықта, бір мемлекетте бір патша өмір сүріпті. Оның сұлу ханшайым қызы болыпты. Өте әдемі болғанмен, бір кемшілігі болыпты – ол өмірінде бір рет те күлмеген. Сол үшін оны адамдар Күлмесхан деп атапты. Патша ханшайымды күлдіру үшін барлық әрекеттерді жасады, бірақ ешбір нәтиже болмады. Өртістерді, сайкымазақтарды шақырды, сиқыршыларды шақырды – ештеңе көмектеспеді. Қалай ойлайсыз, ханшайым неге күлмеді?». Бұл қарапайым тапсырмада психологиялық сұрақтың қамтылғаны түсінікті болар: «Біздің өмірімізде стрестік жағдайлар болатыны сізді толғандыра ма?». Сіз әртүрлі жауап алуыңыз мүмкін: «Оны барлығы жалықтырды», «Ол адамдардың көзінше күлмейтін, ал бір өзі қалғанда – күлкісіне ерік беретін», «Оның жақын адамы болмаған», Сөз жоқ, осы қарапайым жауаптарда бізді жарақаттайтын жағдайлардың проекциясы болады, нәтижесінде психологтар мен психотерапевтер үшін бірегей, проективті диагностикалық ақпарат болады. Осы тапсырманың көмегі арқылы проективті диагностиканы ғана емес, түзетуді де құруға болады, себебі біздің келесі сұрағымыз келесі үлгіде болады: «Ханшайым күлу үшін, не істеуге болады? Біз Ертегі еліндеміз, біздің қолымызда алуан түрлі құралдар бар». Осы сұраққа жа-уап бере отырып, топтың қатысушылары метафоралық деңгейде бізге өздерінің көңілкүйлерін не көтеретінін, күрделі эмоционалды күйлерден қалай шығатынын айтып береді. Осы бірегей ақпаратсыз психологиялық үдеріс қиын болар еді.

Жасөспірімдерді өмір ортасының қарама — қайшылықтары қызықтырады, бұл жастағылардың қажеттілігі – өздерінің айналадағы адамдарға деген қарым-қатынасын, әлемдегі өзінің орнын табу. Ал бұл қажеттілік басқа адамдармен қарым – қатынастары қанағаттандырады. Әрбір жасөспірім өзін-өзі танумен айналысса, өз проблемаларын жеңілдетіп қана қоймай, болашағының бағытын да анықтай алады.

ӘДЕБИЕТТЕР

ОҚУЛЫҚТАР МЕН КІТАПТАР:

1 А. С. Макаренко. Тәрбие туралы лекциялары. – Алматы, 1968, 118 б.

2 В. А. Сухомлинский. Балаға жүрек жылуы. – Алматы, 1976, 27 б.

- 3 Обухова Л.Ф. Возрастная психология. – М., 1999, 83 б.
 4 Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста. – СПб., 2000, 17 б.
 5 Ертегі терапиясы, Төлеген. А., Қазақстан мектебі, № 8, 2012 жыл, 65 б.
 6 Зинкевич-Евстигнеева Т. Д., Грабенко Т. М. Практикум по креативной терапии. СПб, 1998, 64 б.
 7 Соколов Д. М. Сказки и сказкотерапия. –М., 1995., 85 б.
 8 Короткова Л. Д. Сказкотерапия в школе. Методические рекомендации – М.: ЦГЛ, 2006 ж., 59 б.

ЗАМАНАУИ ҚУЫРШАҚ БАРБИ ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ БОЙЖЕТКЕНДЕРІНЕ ҮЛГІ МЕ?

КАБИДЕНОВА Д.
 8 «Г» сынып оқушысы,
 «Жас дарын» мамандандырылған мектебі, Павлодар қ.
 ТЕМІРҒАЛЫ Қ. М.
 мұғалім, «Жас дарын» мамандандырылған мектебі,
 Павлодар қ.

Көптеген қыздар Барби қуыршағын жақсы көреді және бұл кездейсоқ емес. Әдемі қуыршақ кішкентай ханшайымға қыз болып, әйелдердің барлығын бейнелейді. Ол әрқашан әдемі және тартымды, әрдайым күліп, сізді жағымды бет әлпетімен қуантады. Менің ойымша бұл қуыршақ қазіргі жасөспірім балаларға кері әсерін тигізеді. Себебі көптеген бойжеткендер осы қуыршаққа еліктеп, соларды пір тұтулары мүмін, ал қазіргі өндірушілердің шығаратын қуыршақтары қуантарлық емес. Соған көз жеткізуім үшін осы ғылыми жұмысты жазғалы отырмын.

Жастар субмәдениеті - киген киімнен, сөйлеу мәнерінен, жаргондардан және айрықша әуестенулерден көрініс табатын үлкендер әлеміне, қоғамның ережелері мен құндылықтарына деген өзіндік қарсылық. Мәселен, готтардың келбеті қорқынышты фильмдердегідей үрей туғызады. Олардың өзіндік символы – кара түнек. Түнде жүріп, сикырмен айналысып, зираттарда түнейді екен. Сондай-ақ эмо дегендердің өзінше тағдырлары бар көрінеді, олар өздерінің тамырларын кесіп, тек кара мен алқызыл түсті ғана мойындайды. Ал скинхэдтер, яғни тақырбастылар туралы әңгіме басқаша. Бұдан да өзге субмәдениеттер бар. Мысалы, компьютерлік,

ақпараттандыру технологияларын жаңғыртушылар. Зиянды хакерлер бірлестіктері де жоқ емес.

Белгілі бір субмәдениеттің өкілі болып табылатын жастардың психологиялық ерекшеліктеріне келер болсақ, ол мына бір жайттардан көрініс табады: ата-аналары мен мектеп тарапынан болатын бақылаулардан босауға деген ұмтылыстан, эмоцияға аса берілгіштіктен, жасөспірімдік әсірелеушіліктен, өмірге қатысты ойларының тым мінсіздігінен, адамгершілік ұстанымдарының тұрақсыздығынан, жеке адами құндылықтарының қалыптаспауынан.

Барбиді қорғаудағы пікірлер: Қазір эстетикалық тартымды ойыншықтармен ойнауға мүмкіндік бар, ал бұрын қыздар күлкілі және толық қуыршақпен ойнағанына риза болды. Балалар барби сияқты көзге жағымды қуыршақтармен ойнайды.

Оның кемшілігі: Автор бір мақаласында математикалық жолмен барбидің пропорциялары бар адам тек төрт аяғымен қозғала алатынын дәлелдеген. Басқа автор,биолог, мұндай фигурасы бар әйел табиғатта мүлдем өмір сүре алмайды деп есептейді. Барбидің аяғы оның денесіне тең емес.

Кейбір ата-аналар 4-7 жастағықыз балаларға Барби сатып алады. Бұл әсіресе 4 жасар балаларға қатысты, бала үшін қуыршақ-серіктес емес, қуыршақ-бала керек. Бала үй жағдайындағы қиын жағдайларды жеңіп, қуыршаққа қамқор болуы тиіс. Ал барби болса, ересек қыз сияқты болады, өйткені ол балаңыздың одан үлкен көрінеді.

7-8 жасқа дейін қыздың сырт келбетіне негізінен аналар мен әкелер қамқорлық жасайды. Баланың өзі айна алдында тұрып, шашты тарап, әдемі кйлектерге қуануы мүмкін, бірақ жиі ата-аналарға еліктейді. Бала өзінің келбеті туралы 7 жыл бойы ойлайды. Дұрыс басымдылықтарды қалыптастыру өте маңызды. Сіз балаңызға қуыршақты алғанда байқаған боларсыз, жұқа, әдемі пропорциялармен боялған. Бұндай қыздың келбеті сіздің қызыңызға үлгі болмайды.

Ғылыми жобаны зерттеу барысында барбиға еліктеу арқасында туындауы мүмкін аурулар бар екенін білдім Бұл қуыршақ сияқты әдемі болу, жасөспірімнің өзіне деген сенімсіздігін ояту көптеген ауруларға әкеліп соқтырады.

Анорексия нервозасы- салмақ жоғалту мақсаттарында тамақтануды шектеуден немесе қатаң шектеулерден бас тартуға немесе тиісті мазмұндағы қадағалауға немесе ойдан шығарылған идеялар әсерінен артық салмақ түсіруге жол бермейді. Бұл қыздар арасында жиі кездеседі. Бұл ауру менің ойымша қаыздар арасындағы ең көп кездесетін проблемалардың бірі. Өзіміз айта кеткендей

куыршақтың дене бітімі тым арық болуынан балалар өздерін толық деп саналары мүмкін.

Тағы бір қазіргі таңдағы өзекті мәселелердің бірі ота жасату. Бұл өздерінің кумирларына ұқсау мақсатында жасалуы мүмкін. Біреулер отаны бір емес, екі-үш рет жасатады. Қуыршақ барби сияқты бет әлпетке қол жеткізу үшін бірнеше рет пышақ астына жату керектігі белгілі. Ал бетке пышақтың жүзі қайта-қайта тиген соң, беттегі жүйке талшықтары зақымданады екен. Бұл табиғи сұлулыққа деген қиянат қана болып қалмастан, әртүрлі ауруларға душар ететіні айтпаса да түсінікті. Ал дәрігерлер енді ары қарай ота жасатудың тым күрделі, әрі қатерлі екенін ескерткен. Кореялық психологтар бұл түрдегі сұлулыққа талпынудың психологиялық ауруға айналып бара жатқанын айтып, бұл әдеттің жастардың психикасына және дене саулығына ауыр дәрежеде қауіп әкелетінін ескерткен.

Қуыршақ барбидың сырт келбеті әйел затының үлгісі саналды. Бірақ ғалымдардың айтуы бойынша бір сөзбен айтқанда анатомиялық бағытта оның фигурасына шын өмірде қол жеткізу мүмкін емес. Ол сияқты пропциясы бар адамға төрт аяқтап жүру қажет екенін түсіндіріп айтты. Бұл «шынайы» қуыршақтың бойы шамамен 175 см және 49 кг салмаққа ие болушеді. Бұндай салмақпен адам еш нәрсені көтере алмай, тіптен жүре алмаушы еді. Оның басы әйелдің орташа басына қарағанда 5 см артық болар еді, ал бел шеңбері (45 см) бауыр мен ішек үшін жеткілікті орын қалдырмады.

Орташа 19 жасар қыздың пропорциясы:	Барби Үлесі:
Бойы -163,3 см	Бойы-175 см
Белдің көлемі-85,4 см	Кеуде көлемі-91 см
Иықтың ұзындығы-35, 8 см	Бел көлемі-45 см
Жамбас ұзындығы-36,7 см	Жамбас көлемі-83,8 см
Бас шеңбері-50,8 см	Бас шеңбері-55,8 см
Мойын шеңбері-38 см	Мойын шеңбері-22,8 см

Дегенмен, Барби стиліне өз өмірін арнайтын қыздар бар.

Одесситка Валерия Лукьянова оның фотосуреттері интернетте пайда болғаннан кейін белгілі болды. Жұқа белі, үлкен кеуде, үлкен көз және мінсіз тері бар қыз нақты адам болып табылатынына күмән туғызды.

Барби қуыршағынан аумамайтын Валерия пластикалық қызға дәлме-дәл ұқсау үшін көздерін ұлғайтатын линза тағып, макияж жасайды. Өзі ешқандай ота жасатқан емеспін деседе, специалисттердің айтуы бойынша бұндай келбетке жету үшін бір

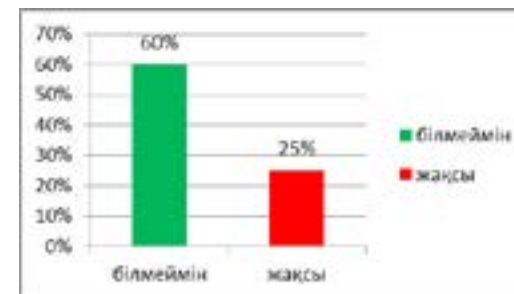
емес бірнеше рет пышақ астына жату керек. 45 кг-дық салмаққа қарамастан, ол күнделікті диета ұстанып, салмақ көтеруден көреді.

Джастин Джедлика (Justin Jedlica) кен қуыршағына ұқсас болу үшін 90 түрлі пластикалық операцияларды өткізді. 32 жасар американдық өзіне қол жетімді барлық силиконарды салып үлгерген. Дәрігерлер силиконның мұндай саны өмірге қауіпті болуы мүмкін деп санайды, бірақ ер адам әлі де жетілуге ұмтылады және мұрын пішінін өзгертуді қалайды.

Британдық Сара Бурдж (Sarah Burge) Барбиге ұқсас болу үшін операцияларға шамамен 600 000 доллар жұмсады.

Дакота немесе оны Котакоти деп те атайды – Жапонияда тұратын американдық, өзінің сыртқы келбетінің арқасында Барби қуыршағы мен аниме кейіпкерлеріне ұқсайды.

Жасайтын тәжірибеміз толыққанды болу үшін 100 адамнан (50 қыз бала, 50 ер бала) мектеп оқушылары мен қала тұрғындарынан сауалнама алдық. Көптеген балалардан мәлімет алу үшін, интернет желісін қолдандық. Себебі қазіргі таңдағы жастар көбіне интернет қауымдастығы арқылы бір-бірлерімен байланысқа шығады.

Сурет 1 – Бала кезінде қуыршақ барбимен ойнаған жастар саны

Біздің балалық шағымыз осы қуыршақпен тығыз байланысты екені белгілі. Осы сауалдан көптеген қыз балалар бала кезінде осы қуыршықпен ойнағанын аңғаруға болады.

Сурет 2 – Қуыршақ барбиді әдемі деп санайтындар саны

Қуыршақ барби қыз балаға тән барлық әдемі кекін келбеттерге ие. Солай деп ойлайтын қыз балалар саны да әлде қарай көп болды.

Сурет 3 – Сіз қуыршақ барбидің зиянды тұстары бар деп ойлайсыз ба?

Үшінші сұраққа жастардың көбі қуыршақ барбидің зиянды тұстары бар деп ойлап көрмегендерін айтты. Ал жауап берген балалардың тек 15 % ғана балаларға нашар жағынан үлгі көрсететінін мәлімдеді. Айта кетсек, оның бетіндегі шектен тыс бояуы және денесінің мүмкін емес пропорциялары адамға кері әсерін тигізуі мүмкін деген болатын. Ал 25 % барбидің нашар тұста

Менің сауанам маған барбидің жасөспірім балаларға қуыршақ барбидің қандай әсер тигізетінін білуге көп көмек берді. Бойжеткен қыздардан қуыршақ барбимен қыз балалың әрқайсысының ойнағанын байқауға болады және көп жағдайларда балалар оған ұқсауға ұмтылуын білеміз. Ал ұлдар көп жағдайда бұл қуыршақты әдемі деп мүлде ойламайды екен. Жеткіншек балалардан алынған сауал бойынша ата-аналардың кейбірі ғана қуыршақ барбидің нашар тұстары бар екенін

білетіні белгілі болды. Бұдан білетініміз ата-аналар бұндай нәрселерге көп көңіл бөле бермейді, мүлдем жоқ екенін айтты.

Психолог Екатерина Климованың пікірінше, Барби балаларға қауіпті. Сарапшы былай дейді: бұл қуыршақтар жұқа белі, ұзын аяқтары, ұзын шашы-бет көзімен және модельдік беті өзін-өзі бағалаудың күрт төмендеуіне әкеледі, оны кейін өмір бойы қалпына келтіре алмауы мүмкін. «Қыздарға арналған Барби – ересек қыздың идеалы, - дейді психолог. – Мұндай әйелдер шын мәнінде болмаса да, қыз өз идеалына ұқсас болуға тырысады. Және, ол осы бейнеге сәйкес келмейді деп көрген кезде, өте өкінішті. Балада бұл фонда терең депресс

Қалай болса да, Барби қазіргі таңда, меніңше, кез келген қызда іс жүзінде бар, кейде - бір қуыршақ емес оданда көп. Әр түрлі мәліметтер бойынша, Барби Қуыршақ әлемде 1-ден 8 секундқа дейін сатылады екен. Барби бізді теледидардың экрандарында, мектепке арналған заттарда, компьютерлік ойындарда және бояуларда күтеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 <https://www.infoniac.ru/news/Kak-by-vyglyadela-kukla-Barbi-v-zhizni-Samye-izvestnye-zhivye-kukly.html>
- 2 <https://prosto-kookly.livejournal.com/25573.html>
- 3 <http://www.toybytoy.com/doll/2011-02-10-1>
- 4 <https://massaget.kz/layfstayl/alemтанu/sayahatty-syemin/11228/>
- 5 <https://www.ridus.ru/news/247618>

ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ САМООПРЕДЕЛЕНИЕ СТРАШЕКЛАСНИКОВ

КАИРБАЕВА А. Р.
ученик 10 «Б» класса, Школа-лицей № 20, г. Павлодар
БАИЛЬДИНОВА Д. С.
педагог-психолог, Школа-лицей № 20, г. Павлодар

Профессиональное самоопределение – это не просто выбор профессии или альтернативных сценариев жизни, а своеобразный творческий процесс развития личности. Самоопределение может быть адекватным профессионально важной проблеме – и тогда происходит развитие личности, а может быть и неадекватным и тогда оно порождает внутренний конфликт, активизируя защитные механизмы вместо процессов развития [1, с. 51].

Жизнь человека – череда многочисленных выборов. Серьёзных, от которых зависит будущее и повседневных, бытовых. Выбор профессии, можно отнести к самым сложным. Ведь это выбор того, какое место займет профессия в жизни человека, что он сможет получить от своей будущей работы, как особенности специальности будут соотноситься с другими жизненными ценностями и планами, не станет ли профессия им мешать. Вопрос выбора профессии остается актуальным на все времена и для всех поколений. Момент, когда проблема выбора профессии начинает тревожить, знаменует социальную и психологическую зрелость подростка. Наука давно доказала, что подростки имеют огромные возможности и от их раскрытия во многом зависит будущее и каждого, и общества и каждого человека, и общества в целом. В настоящее время спектр профессий достаточно широк и молодые люди часто сталкиваются с проблемой выбора.

Профессиональная деятельность в жизни человека является основной в обеспечении его социальных притязаний, самоутверждений и самореализации. В каждом учении живёт свой исследователь, свой изобретатель, который ждёт, когда создадутся условия для творческой деятельности.

От школы требуется создание условий для формирования у подростка индивидуального образовательного запроса, личностной потребности в выборе профессиональной деятельности, готовности к профессиональному самоопределению и последующей самореализации в новых экономических и социокультурных условиях. В каждом учении живёт свой исследователь, свой изобретатель, который ждёт, когда создадутся условия для творческой деятельности. Однако есть другой путь при выборе профессии, который определен индивидуальными особенностями человека. Они влияют на деятельность, на поведение, на взаимоотношения с окружающими.

Особенность профессионального самоопределения в юншеском возрасте является зависимость его протекания от множества социальных и личностных факторов. Профессиональное самоопределение в юншеском возрасте только начинает формироваться. профессиональный выбор, являющийся одним из критериев этого процесса, еще не определен. Поэтому на первый план личностного развития выходит умение ориентироваться в меняющемся социальных условиях и осуществлять профессиональный выбор, осознавая все компоненты структуры профессионального самоопределения, в том числе и мотивы выбора профессии, специфичные для каждого профессионального

типа. Таким образом, для осуществления профессионального самоопределения в юншеском возрасте необходим анализ реальных, движущих мотивов реализуемого профессионального выбора и обучения по выбранной специальности.

Есть много факторов влияющие на выбор профессии это может быть

- Позиция членов семьи. Часто семья является доминирующим фактором при выборе той или иной специальности. Семья может относиться уважительно или неуважительно к выбору специальности и учебного заведения.

- Позиция друзей. Иногда выбор учебного заведения или специальности осуществляется «за компанию».

- Престиж. Часто выпускники школ стремятся овладеть теми специальностями, которые являются модными. Но не всегда в них есть потребность на рынке труда той территории, на которой проживает человек.

- Позиция учителей и школьных педагогов. Педагоги могут увидеть задатки и склонности школьника, но, к сожалению, не всегда ими даются профессиональные рекомендации. Также немаловажный фактор, влияющий на выбор профессии учащимся. Мнение учителей обязательно стоит учитывать, т.к. обучая вас, они много знают о способностях своего ученика, о его интересах и умениях.

- Личные профессиональные планы. Совокупность представлений самого выпускника школы о том, чем же он хочет заниматься в дальнейшем. Это основная карта лабиринта под названием «Профессиональный выбор». Для его успешного прохождения должна быть цель, т.е. то, что человек предполагает делать в будущем, каким хочет быть, каковы его идеалы жизни и деятельности на данный момент развития.

- Способности, склонности. Наличие особых задатков и особенностей личности, которые помогают ей в той или иной деятельности, способствуют наиболее эффективно справляться с поставленными задачами, порождает особый интерес к деятельности. Человек более успешен в той деятельности, которая ему интересна. Поэтому выбирая профессию, нужно обратить внимание на то, чем нравится заниматься, что доставляет удовольствие.

- Знание о профессии. Прежде чем сделать выбор типа профессий, надо основательно познакомиться со многими из них. К сожалению, незнание современных профессий чаще всего

становится камнем преткновения в проблеме профессионального самоопределения.

- Уровень притязаний или ваши предпочтения. На выбор во многом влияют актуальные установки и ценности человека, т.е. то имеет первостепенное значение в данный период жизни или важно в качестве основной жизненной цели. Иначе говоря, это то, что человек хочет достичь в процессе своей профессиональной жизни. Ситуация любого жизненного выбора предполагает влияние не только нашего мнения, но и различных внешних факторов [2, с. 16].

Мотив – это то, что побуждает человека к деятельности, то, ради чего она совершается. Каждый человек, выбирая себе будущую профессию, руководствуется разными мотивами: доступностью обучения, лёгкостью поступления в учебное заведение, её престижностью, высокой зарплатой, ориентируется на хорошие условия труда или следует указаниям родителей и т. д.

Интерес – это один из наиболее существенных мотивов, по которому следует выбирать профессию, одна из наиболее веских причин профессионального выбора. Если человеку нравится содержание труда, то он более охотно будет работать, повышать свою профессиональную квалификацию, завоевывать авторитет у окружающих и, в конечном счёте, больше зарабатывать.

Выбор профессии предполагает наличие у школьника информации двоякого рода: о мире профессий в целом и возможностях и требованиях каждой из них; о себе самом, своих способностях и интересах. И то и другой информации старшеклассникам не хватает.

Классификация профессий. Мир профессий изменчив и многообразен. Для ориентации в мире профессий нужны классификации. Их может быть много, так как для их построения существуют самые разные основания.

Разнообразие человеческих профессий велико, и большинством из них, по мнению психологов и педагогов, может овладеть каждый.

В 1998 году в международный стандарт было занесено 9333 профессии. При этом ежегодно на рынке труда происходит обновление около 500 профессий. Вместе с тем многие профессии «живут» от 5 до 15 лет, а затем либо «умирают», либо меняются до неузнаваемости.

Следовательно, можно разделить все профессии по признаку профессиональной пригодности (классификация Гуревича).

- Первая группа профессий связана с абсолютной профессиональной пригодностью (то есть профессия предъявляет жесткие требования к личностным особенностям человека).

- Вторая группа профессий требует относительной профессиональной пригодности (то есть данной профессией может обладать практически каждый человек, но при условии - желаний, настойчивости, а значит приложения каких-то целенаправленных усилий).

Следующая, широко используемая в профориентации классификация Е. А. Климова, определяет сферу профессиональных предпочтений учащихся и построена на основании существенных признаков труда. В соответствии с этими признаками все существующие профессии и специальности можно разделить на пять типов:

«человек-техника» – все технические профессии.

- «человек-природа» - все профессии, связанные с растениеводством, животноводством и лесным хозяйством.

- «человек-знак» – все профессии, связанные с расчётами, цифровыми и буквенными знаками, в том числе и музыкальные специальности.

- «человек-человек»- все профессии, связанные с обслуживанием людей, с общением.

- «человек - творческий образ»- все творческие специальности.

Помимо собственно интереса к определённой профессии, потребности в самоактуализации и самовыражении, выбор той или иной профессии может определяться особенностями характера человека. Согласно теории выбора профессии Дж. Голланда люди выбирают тот род занятий, который более всего соответствует типу их личности.

Голланд выделяет шесть типов личности: реалистический, интеллектуальный, социальный, конвенциональный, предприимчивый, артистический – и предлагает проводить подбор профессии на основе учёта черт личности [3, с. 11].

Теоретический анализ проблемы профессионального самоопределения, а также результаты проведенного исследования позволяют сделать вывод: что действительно, существует связь между профессиональными интересами и характерологическими особенностями.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Немов Р. С. Психология, Москва ВЛАДОС, 2005 г.
 2 Жуковская В. И. Психологические основы выбора профессии. Минск: Народная асвета, 1978.
 3 Сборник психологических тестов. Часть I: Пособие / Сост. Е. Е. Миронова – Мн.: Женский институт ЭНВИЛА, 2005. – 155 с.

ЖАНЫ ЖАЙСАҢ – ҚАНЫШ АҒА

ҚАЙЫРТАСОВА А.

7 сынып оқушысы, № 17 ЖОББСОБМ, Павлодар қ.

ХАЖИХАН Б.

ғылыми жетекші, тарих пәнінің мұғалімі, № 17 ЖОББСОБМ, Павлодар қ.

Қаныш Имантайұлы Сәтбаевтың адамгершілік қасиетін жан-жақты саралау арқылы Қаныш есімі жалпақ жер ғана емес «аспан» деп аталатын шексіз Әлемге аты әйгілі, ғылымның танымалдық шыңына шықса да, адами құндылықты бөрінен биік қойған, жаны жайсаң нар тұлға екенін ашып көрсету.

Ғылыми жобаның өзектілігі:

Бүгінгі таңда қазақ халқының ұлттық құндылықтардың жоғалып, Батысқа еліктеу жастар арасында орын алып отыр. Қазіргі қоғамда адамгершілік қасиеттің маңызы жойылып, үлкенге құрмет, кішіге ізет дейтін ата-бабалар өсиетіне құлақ асатындардың қатары сиреп барады. Олай айтатын себебім күнделікті жаһандану өмірде адамдардың бір-бірімен қарым-қатынасы жойылып, үлкен-кішілі ұялы телефоннан бас көтермейтін заман келді.

XXI-ақпарат заманы десек те, адамгершілікті сақтап қалу тек бір өзі үшін ғана емес, ата-ана, қоғам, мемлекет үшін аса маңызды рухани дүние. Сонымен адамгершіліктің негізгі белгілерінің бірі - өзі үшін ғана емес, ел, қоғам үшін өмір сүру, адамдық ар-намысты ардақтау, әр уақытта жақсылық жасауға дайын болу. Ақылды мейірімді адам әр уақытта өзгенің жақсылығын бағалай біледі. Адамгершілік тәрбие әр уақытта, әр қоғамда болып келген. Әдептілік, инабаттылық, сыйласу жағынан халқымыз алдына жан салмаған. Халқымызда ерте кезден-ақ адамгершілікті, әдепті жоғары бағалай білген.

Адамгершіліктің қайнар бұлағы – халықта, отбасында, олардың өнерлерінде, әдет - ғұрпында. Әр адам адамгершілікті күнделікті тұрмыс – тіршілігінен, өзін қоршаған табиғаттан, күнделікті адамдармен қарым-қатынасынан бойына сіңіреді. «Адамгершілік болмай, әділдік

болмас», «Адамның ұяты бетінде, адамгершілігі ниетінде», «Өзін ғана ойлаған – жамандықтың белгісі, өзгені де ойлаған – адалдықтың белгісі» - деген ұлағатты жолдардың терең түсінігі бар. Өйткені, адам баласына адамдықтың белгісі адамгершіліктен қалыптасады.

Адам атаулының жақсы қасиеттерінің бірі - адалдық, ол өмірде қымбат асыл қасиет болып табылады. Ал адамгершіліктің негізгі қағидалары қандай деген сұраққа келетін болсақ: кешірімді болу, кек сақтамау, сөйлесе білу, әділ болу, рұқсат сұрау, кешікпеу, өтірік-өсек айтпау, уәдеде тұру, имандылық, мейірімділік, сабырлық, қайырымдылық т.б. алайда, қазіргі кезде адамдар осылардың барлығын біле тұрса да жалған намыспен өмір сүреді.

Біз осы ғылыми зерттеуімізде, негізінен, Қаныш Сәтбаевтың азаматтық адами келбетін, жеке басының қасиеттерін ашуға, сол арқылы отбасына, туған жеріне, қазақ мәдениетіне, қазақ ғылымына зор үлес қосып қана қоймай, қазақ халқының бар екенін өзінің білімі мен адами қасиетінің арқасында Әлемге мәшһүр еткенін ашуға тырыстық. Қаныш Имантайұлының көзін көрген адамдардың берген видео сюжеттері, әртүрлі газет-журнал, оқулықтардан мәліметтер жинастырып, сараладық. Біздің қарастырып отырған тақырыбымыз арнайы ғылыми зерттеу нысан болуға әбден лайық, ғылым саласындағы өзекті мәселелердің бірі деп білеміз. Себебі елімізде «Туған жер» бағдарламасының бірінші бағытының шеңберінде іске асыруға танымал тұлғалардың туған өлке естеліктері туралы зерделеу іс-шаралары қарастырылған.

Сондықтан болашақ ұрпақтың бойындағы патриоттық сезімнің қалыптасуы ұлттың тілі, діні, ділі, салт-дәстүрінен құралады. Сол себептен жастардың ұлттық рухы және санасын ояту күрделі мәселені Ұлы адамның жақсы қасиеті мен өнегесін насихаттау арқылы ғибрат аламыз деп сенеміз. Ғылыми болжам:

Біз Қаныш Имантайұлы Сәтбаевтың бір-біріне ұқсамайтын ғылым салаларының әр тетігін жоғары деңгейде меңгеру даралығы және бүгінгі таңда білім саласына енген үздіксіз білім алу мәселесін қалай жолға қойып, ғылымның сан қырлы жағынан биіктен көріне білгенін көрсеткіміз келді. Сол бір қызығы мен шыжығы мол жұмыс барысында өзінің жоғары адамгершілік қасиетін жоғалтпай, әр кезде биіктен көрінгенін көптеген тарихи тұлғалардың естеліктері мен Қаныш ағамен қарым қатынаста болған адамдардың әңгімелері дәлелдейді. Атақ абыройы қанша биік дәрежеде болса да халықпен етене араласып кішік болғаны оның адамгершілігі қандай керемет, әрі мәдениетті дара тұлға болғанын көрсетеді.

«Қазіргі кездегі жаһандану үдерісі, қолжетімді ақпараттар легі жастардың бойында ақпараттарды електен өткізе білу, теріс пиғылды идеологияларға қарсы тұра білетін иммунитетті қалыптастыруды қажет етеді.

«...оларды адамгершілікке, сүйіспеншілікке тәрбиелеу, ұлттық салт-дәстүрімізді бойларына сіңіріп, дәріптеу, оларды еліне, жеріне, дәстүріне, дініне жанашыр азамат етіп тәрбиелеу болып табылады. Қазақ елінің бірлігінің қалыптасуы мен өркендеуі дәстүрлі ұлттық тәрбие мен рухани құндылықтармен сабақтасқан түрде жүзеге асады. Сол себептен де жастардың бойына қазақи құндылықтарды сіңіріп, қазіргі жаһандық даму жағдайында оларды батыс мәдениетінің негізінен алыстатып, өзіміздің рухани бай мұрамыздың құндылықтары тұрғысынан тәрбиелеу - алда тұрған басты міндеттердің бірі.

Елбасымыз жариялаған «Мәңгілік ел» идеясының көздегені де осы болатын, яғни, төл дәстүрімізді, әдебиетіміз бен мәдениетімізді жаңғырту, дініміз бен тілімізді өркендету.»

1 Қ. И. Сәтбаевтың білімге құштарлануы

Арқаның әсем де көрікті, сұлу жері Баянауылдың бөктерінде Аккелін таулары орналасқан. Бұл бұйрат –бөктерлерді жыланша орай ирелендеп ағатын өзенді Ащының суы дейді. Оған құятын ек саланың бірі Айрық аталынады. Сол Айрықтың биік жарқабағында осы ауылдың биі Имантай ақсақалдың ата қыстауында «Доңыз жылында, яки, жаңа есеппен 1899 жылы, наурыз айында, яки, марттың 31 жұлдызында Жаратқан ием Имантай деген пендесіне ұл берді. Нәрестенің есімін Ғабдұл-Ғани қойған.

Қаныштың әкесі Имантай ақылды да момын, терең ойлайтын, әр мәселені ақылмен, сабырмен шешетін, қолы ашық, сері көңілді, билігі баянды, әділ, сол дәуірдің көзі ашық, зиялы адам болған. «Ғабдұл» сөзі арабшадан аударғанда «құдайдың құлы», ал «Ғани» сөзі-«бай», «дәулетті» деген мағынаны білдіреді. Қанышы кішкентайлығына қарамай маңғаз, жүріс-тұрысы, қимыл-қозғалысы баяулау, басы үлкен, маңдайы кереғарыс, аққұба өңі, көзінің қиығында ойнаған қуақы ұшқын анасы Әлимаға тартқан.

Мейірман анасы Сәлима «Кенжетайым» деп мейірлене иіскеп кішкентай бөбегін «Ғаниім менің Ғанышым» десе керек. Осыдан бастап Ғани, Ғаныш дей жүріп, ауыл – аймағы баланы Қаныш атап кетеді. Ауыл мектебінде араб тілін үйретіп, түркі әдебиетінің озық үлгілерімен таныстыратын. 10 жасқа қадам басқан Қаныштың болашағына Г. В. Тереньтев жарқын жол сілтегендей еді. 1911 жылы Қаныш Павлодардағы шаруа мен мұжық балаларына арналған екі

жылдық училищеге оқуға түседі. Қаныш бұл оқу орнын өте жақсы деген бағамен бітіріп шығады.

2 Қазақты әлемге танытқан –Дара тұлға

Қ. И. Сәтбаев зор ұйымдастырушылық қабілетімен, өзінің адам сүйгіш мейірбан мінезімен мамандарды ғылым жолына тарта білді.

Әмбебап білім иесі академик Қ. И. Сәтбаевтың ғылыми дүниетанымы кең еді және ол жаратылыстану ғылымдары шеңберімен ғана шектелмейтін.

«Қаныш тың бір үлкен ерекшелігі, – деген еді Мұхтар Омарханұлы Әуезов – ол химикпен де, биологпен де, физикпен де, медикпен де және тарихшымен де, филологпен де өздерінің ғылыми тілінде сөйлесе біледі»деп заманының заңғар жазушысы лайықты бағасын берген еді. 2.2 Қ. И. Сәтбаев ұлттың жанашыры

Академик Қ. И. Сәтбаевтың ғылыми мұрасында педагогика ғылымдарына қатысты еңбектері үлкен орын алады. Әсіресе, оны ғалым –педагог ретінде тұлғаландыра түсетін еңбегі – «Алгебра» атты оқулығы. Оның математика ғылымына қосқан үлесі-алғашқы қазақ алгебрасын жазуы. Бұл еңбегі өз алдына үлкен мол қазына десек те болады. Ағамыздың бұл еңбегінің қолжазбасы. Қолжазба барлығы 314 параграфтан тұрады, 220 математика пәндерін қамтитын орысша-қазақша сөздік және логарифмдер кестесі енгізілген.

Қаныш Имантайұлының жаңа индустриалды Қазақстан жайлы арманы орындалып, оның қатарынан он бес жыл бойы ерінбей-жалықпай, қыр кезіп, дала шарлап, қолынан геолог балғасы түспей, «ұйқысы қашып», күнге қақталып, Жезқазған өңірін, бүкіл Сарыарқа алабын барлап, кен көздерін іздеумен өткерген еңбегі еш болмады, өз жемісін берді.

«Асыл тастан, ақыл жастан» деп жастарға өсиет қалдырған дана атамыздың қоғамдағы беделін жан-жақты көрсетуге тырыстық.

Адамгершіліктің ақ туын жоғары ұстаған Қаныш атамыздың тәлім – тәрбиесінің, ұстаған қағидаларының жас ұрпаққа берері мол. Сонау атадан келе жатқан ұлттық құндылығымыз рухани – адамгершілік байлығымыз.

2.4 Қ. И. Сәтбаевтың қазақты әлемге паш етуі, оның тәрбиелік мәні

Әр тарихи кеңістік өзінің ұлы тұлғаларын бүкіл елдің, ұлттың тағдырымен байланыстырады. Қ. И. Сәтбаев өзінің қарапайымдылығымен, жай адамдарға да қамқор болатын кішіпейілділігімен айрықша көрінетін.

«..Халқым менен де биік», – деп жауап беріпті деседі. Сөйткен ғалым қазақ ғылымының дамуына зор үлес қосып, академия ашып қоймай, оның байлығын «Біздің байлығымыз мол болғанмен, шексіз емес» деп қызғыштай қорып өтті. Осыдан ұлы ғалымның көп қасиетін аңғарғандай боласың; ой еркіндігі, өзін ұстай білуі, беделділер алдында тайсақтамауы, халқына деген шынайы сүйіспеншілігі де көрінеді. Бұл арада ұлы тұлғаның осы бір қасиеттерін қазіргі жас ұрпаққа насихаттау, отансүйгіштікке, ұлттық идеологияны қалыптастыруға, ұлтың шексіз жақсы көру т.б қасиеттерін тиімді қолдана білу заман талабы болып отыр.

2.5 Қ. И. Сәтбаевтың экология және халқының денсаулығына аландауы

Қ. И. Сәтбаев 1961 жылғы желтоқсан айында Баянауыл ауданы, Сәтбаев (қазіргі атауы) савхозына анықтау жұмыстарын жүргізді... Ұзақ сақталатын бұл изотоптар өзінің тұрақты сәулелену әсерінен көптеген жылдар бойы адам мен жануардың организміне және сыртқы ортаның экологиясына ықпал ететіні анықталған. Тағам өнімдері мен сиырдың сүтінен S90 табылғаны жөнінде мәліметтер 1962 жылғы әдебиеттерде жарық көрген. Осыдан тура 56 жылы бұрын халқының тағдырына аландағаны бекер емес еді. Алғашқы атом жарылысынан тек Семей облысының 200 мыңнан астам тұрғыны 100-ден 200-ге дейінгі рентген шамасында радиация алды. Аса күшті зарядты жарылыстар кезінде радиация мөлшері 300 рентгенге дейін жетті. Соның салдарынан 1949-1963 жылдар аралығында 2 миллионнан астам адам айықпас дертке ұшырады, көбісі бақилық болды. Ғылыми жобаның өзектілігін анықтау мақсатында оқушылар арасында сауалнама өткізілді. Оның мақсаты мектеп бағдарламасында Қаныш Имантайұлы Сәтпаев жөніндегі мәліметтердің мазмұнын анықтау болды. Сауалнамаға №17 мектептің мемлекеттік тілде оқитын 120 оқушы қамтылды.

№ 1. Сауалнама «Қ. Имантайұлы не білесіз?»

Берілген сұрақтар Қаныш ағамыздың адамгершілік қасиетін қаншалықты білесіз деген сұраққа жақсы білеміз деп 31 % жауап берсе, ғалым ретінде 60 % өтежақсы білеміз деп жауап берген. Ал олардың кейбірі есімде жоқ деген жауап бергендер 9 % құрады. Осы зерттеу жұмыс барысында мектеп бағдарламасына оның білімге құштарлығы, жан-жақты тұлға екенін мектеп қабырғасынан оқушының санасына сіңірсек, ержеткенде еліне, жеріне аянбай қызмет атқаратын, туған өлкесін, елін шексіз сүйетін тұлға қалыптасады деп ойлаймыз.

№ 2 сауалнамада оқушылардың Қаныш Имантайұлы Сәтпаев жөніндегі мәліметтерді қайдан алатын жөнінде сараптама жүргіздім.

Оқулық бойынша берілетін мәтін тым мардымсыз. Осы сауалнамаға қатысқандардың берген жауабы 13 % көрсетіп тұрғаны тақырыптың өзектілігін дәлелдейді. 87 % оқушылар реферат жазу не қосымша тапсырма берілген кезде түрлі ақпарат көздерін пайдаланады. Іздену әрине жақсы. Бірақ-та барлық оқушылар туған өлкені тарихы біліп қана қоймай, тарихи тұлғалардың өнегелі іс-әрекетімен сусындап, іс жүзінде елдің игілігі үшін қажетімізге жаратумыз керек деп санаймыз.

№ 3 Мектеп бағдарламасында қарастырылады

№ 3 сауалнамада мектеп бағдарламасында берілетін тақырыптар бір-біріне ұқсас, бір сарынды. Сол себептен бастауыш сыныпта келген оқушы жоғары сыныпқа барғанда Қаныш ағамыз жөнінде дүние танымы кеңейіп, көзқарасы қалыптасу керек ғой. Өкінішке орай олай болмай тұр.

Қаныш ағамыз мінезі жайсаң, жомарт болмаса қанша академиктер шығу екіталай болар еді. Адамдар көп жағдайда бір-бірін көре алмаушылық, екіжүзділік, ашкөздік, топасыздық, білімсіздіктің әсерінен жетістікке жете алмайды. Сол себептен туған өлкенің игі жақсы адамдарын насихаттау, мектеп бағдарламасына енгізу, үлгі өнеге алып болашақ елімізді әлемге танытқан, бәсекеге қабілетті, білімді Қаныш ағамыздай тұлға болып, бәсекеге төтеп беру заман талабы болып отыр.

Енді сол Қаныш ағамыздың жастарға қалдырған өсиетімен таныстырсақ: Жас адам өмір сүргенде сол өмірді босқа өткізуге тиісті емес. Ол, біріншіден, Отанына пайдалы азамат болуды, екіншіден, өз заманының, өз дәуірінің мәдениетті, білімді және алдыңғы қатарлы адамы болуды ойластыруы керек. Ол үшін жас күніннен-ақ өзіңді адамгершілікке баулыңыз. Ісіңізге, оқуыңызға нағыз адамгершілікпен кіріссеңіз, сөз жоқ, жеңіске жетесіздер. Не нәрсені болсын нағыз адамгершілікпен түсіне біліп, жасай білсеңіздер, бұдан сіздердің отаншылдығыңыз бен асқан патриоттық сезіміңіз айқын көрінер еді.

Сіздердің мінез қасиеттеріңізде адамгершілік бірінші болып орын алса, шыншыл, батыл, тиянақты, жігерлі және кішіпейіл адам болған болар едіңіздер. Жеткен жетістік пен табысқа мақтану, масаттану – сіздер үшін қасиет емес. Бүгінгі табыстан келер таңдағы міндеттер үлкен. Сол міндеттерді орындауға ұмтылыңыз. Бүгінгі білгеніңізден ертеңгі білетініңіз көп. Сол білетініңізді білуге асығыңыз. Сонда ғана сіздер Отанымызға пайдалы азамат боласыздар. Білімді болу, ғалым болу өмірді танудан, көп оқып, көз ізденуден, шаршамай, талмай еңбек етуден болады. Қаныш аға туралы ғылыми жоба жазу барысында адамның ең үлкен байлығы–

мінез екенін ұғындық. Баянауылдан жиырмадан астам докторын шығуы, бұлақтың көзін ашып, ғылымға жаңа толқындарды тәрбиелеп қатарға қосқан Қаныш аға. Тіпті, Қаныш ағамыздың кісілік парасатына, жәрдем-көмегіне ғылымның айналасында жүрген басқа ұлт өкілдері де ризашылық білдіріп отыратын.

Елбасымыздың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты тұғырнамасын «Сананы жаңғыртудың» мазмұнын негіздей отырып, Президент жаңғырудың алты бағытын жариялады. Олар: 1. Бәсекеге қабілеттілік; 2. Прагматизм; 3. Ұлттық бірегейлікті сақтау; 4. Білімнің салтанат құруы; 5. Қазақстанның революциялық емес, эволюциялық дамуы; 6. Сананың ашықтығы деп атап көрсеткен еді.

Осыдан бір ғасыр бұрын «Сананы жаңғыртуды» ешқандай ұрансыз, нұсқаусыз жүзеге асырған көрнекті ғалым, белгілі қоғам қайраткері, қазақстан ғылымының жетекшісі –Ұлы тұлға Қаныш Имантайұлы Сәтбаев өз халқы үшін орасан зор қызмет жасап, артынан өшпестей бай мұра қалдырды. Сондықтан болар ХХ ғасырдың аяғында халық оны «Ғасыр адамы» деп атады. Қаныш Имантайұлының Шоқан Уәлихановқа еліктегенін, әрдайым үлгі тұтқанын алға тартады. Бізде осы Ұлы тұлғалардан өнеге алсақ деп айтқымыз келеді.

Мінекей, Қаныш –ағамыздың шынайы бейнесі, жан дүниесі, кеудесі шалқақ, асқақ пенде, мейірімді, әділ, адамгершілігі мол тұлға ғана болып қойған жоқ, болашақ жас ұрпақтың бойында дәл осы қасиеттердің қалыптасқанын тілеген рухани құндылығымыз. Кеңес Одағының еңбек сіңірген астроном ғалымы Николай Черных қазақтың атақты геологы Қаныш Сәтпаевтың құрметіне осыдан тура 39 жыл бұрын, яғни 1979 жылдың 31 шілде күні ашқан ғаламшарына (астероид, кіші планета) Сәтпаев есімін берген екен.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Есімі- ел есінде. В памяти народа – Павлодар, тоо нпф «эко», 2000 -269 б.

2 Тарихи тұлғалар танымдық-көпшілік басылым, Алматы. «Алматыкітап» ЖШС, 2006 - 376.

3 Бақытжан Масығапұлы., Қ. Сәтпаев және Жезқазған // Сарыарқа самалы 1999. 22 ақпан.

КОМПЬЮТЕР ОЙЫНЫҢ БАЛА ПСИХОЛОГИЯСЫНА ЗИЯНЫ

ҚАСЫМЖАН А., ТӘТИ Н.
5 сынып оқушылары, № 37 ЖОББМ, Павлодар қ.
ҚАСЫМЖАНОВА А. Е.
№ 37 ЖОББМ, Павлодар қ.

Компьютерлер біздің өміріміздің бір бөлігіне айналды.

Ол біздің өміріміздің барлық салаларына кірді және өмірімізді бұл ақылды машинасыз көру мүмкін емес.

Біз, балалар үшін компьютер, теледидар ток көзіндегі қарапайым зат ретінде көрінеді. Қазіргі заманның балаларына компьютер үйреншікті қолданатын зат секілді.

Көптеген тұтынушылар компьютердің бірсыпыра өте пайдалы мүмкіндіктері бар екендігіне көздерін жеткізді. Ол мәтін теру, әр түрлі есептер шығару, көлемді мәліметтер сақтаумен қатар көңіл көтеру мақсатында да қолданыла береді. Қажетті құрылғылармен және соларға сәйкес программалармен жабдықталған компьютер музыкалық орталыққа айналып, сүйікті саздарыңызды тындай отырып дем алуыңызды қамтамасыз ете алады.

Егер қызықты кино көргіңіз келсе де, компьютер негізінде шағын кинотеатр жасап алуға болады. Оны фильмдер, клиптер, тіпті өзіңіз түсіріп цифрлы күйге түрлендірген бейне жазбаларды да көру мақсатында пайдалана аласыз. Компьютер дыбыс пен бейнелерді өңдеудің керемет мүмкіндіктерін береді. Мысалы, арнайы программалық жабдықтамалар көмегімен дыбыс жазбаларын түрлендіре отырып, өзіңіз жаңа күйлер мен саздар құрастырып, клиптер енгізіп, айта берсек, өз әуендеріңізді компьютерде орындай да аласыз.

Жұмыс істеп тұрған компьютер өз айналасында толқын ұзындығы 1,5м болатын электромагниттік өріс құрайды, сол өріс аясында түскен адам зиянды ультракүлгін сәуле әсеріне ұшырайды. Осындай сәулелердің тағы да басқа шығар көздері болып ұялы телефондар микротолқынды пештер, теледидар және радиоқабылдағыштар саналады. Осындай құралдарды компьютер тұрған жұмыс бөлмесіне орналастырып, оларды пайдалану дұрыс емес, өйткені барлығының да адамға тигізетін әсері қосыла отырып, жалпы зияны артады. Ал олардың денсаулыққа тигізетін зиянды әсері радиация тәрізді бірте-бірте қосыла келе көбііп отырады. Компьютер алдында ұзақ отырғанда, көбінесе оның адамның нерв жүйесіне әсер етуі басым болады. Ауру бірден басталмайды. Бірте-бірте шаршау сезімі жиі пайда

болып, адамның ашуланшақ болуы байқалады. Есте сақтау қабілеті нашарлап, өмірге деген қызығушылығы азаяды. Ересек адамдардың пікірінше, ойынды балалар ойнауы қажет. Ойын ойлау қабілетін, есте сақтауды, зейінді дамытады. Балалар көп ойнайды: қуыршақтар, дойбы, құрастыру. Әрине қазіргі заманның балалары компьютерлік ойындарына әуестенеді [1].

Сонымен, компьютер дегеніміз не? Денсаулық үшін зиянды нәрсе немесе заманауи дос және көмекші.

Қызықты компьютер балаға қалай әсер етеді? Қандай ойындар ойнауға болады? Қайсысы болмайды? Компьютер алдында қалай отыру керек? Ол жау болмау үшін зерттеу жүргізуді шештік: барлық компьютерлік ойындар – жау ма, әлде біздің бақытымызға орай достары да бар ма екен? Ойындар сабаққа көмектесе ме, әлде кесірін тигізе ме?

Зерттеудің мақсаты: Компьютердің адам өміріне зияны мен пайдасын білу. Компьютердің, компьютерлік ойындардың бала ағзасына қауіпін зерттеу.

Біз сұрақтарға жауап алғымыз келді:

біздің мектебіміздің балалары компьютерді қандай мақсатпен қолданады?

Қандай ойындар ойнайды?

Қанша уақытын компьютерге жұмсайды?

Компьютерлік адам ағзасына әсері туралы көзқарастары қандай?

Компьютер сабаққа көмектесе ме?

Ғылыми дәлелдемелер бар ма, бұл мәселені дәлелдейтін немесе жоққа шығаратын, әлде бұл тек ересек адамдардың ойлары ма?

Біз келесі мәселелерді қойдық:

Компьютерлердің шығу тарихын білу.

Бұл машиналардың шығу мақсаты қандай?

Сауалнама арқылы сыныптастар арасында қандай ойындар атақты және оған қанша уақыт жұмсайды?

Компьютерлік ойындардың адамға әсері жайында ақпарат табу.

Сыныптастарыма зерттеудің нәтижелерін көрсету.

Зерттеудің болжамы: Біз ойлағандай, егер де біздің замандастар компьютерді тек ойын үшін қолданып, уақытты зая кетірсе, онда көзі көруі және денсаулығы бұзылады, ата-анасымен қарым-қатынастары нашарлайды, оқу үлгерімдері төмендейді.

«Компьютер»-латын сөзінен аударғанда «санау, шығару» дегенді білдіреді. Ол механикалық есептеуіш машиналармен салыстырғанда

мың есе шапшаң жылдамдықпен санайды. Бірақ, бұл есептеуіш электрондық машиналар қандай үлкен болады? Олар орналасқан бөлмелер, үлкен залдар айналасы ақ жәшіктермен қоршалған. Бірнеше он мыңдаған электронды шамдар өте көп цифрларды өңдеді. Шамдар орнына транзисторлар келді, компьютер бөлмемен бірдей болды. Қазіргі компьютерлердің элементтік базасы микросхемалармен ауысып, үстелдің үстіне немесе шалбар қалтасына сыйып кетеді. Алғашқы дербес компьютерлер АҚШ-та 1976 жылы пайда болды [3].

XX ғасырдың соңғы он жылдықта кішігірім компьютерлер өзінің дамуында үлкен жол істеп келді. Ақпаратты жөндеп және тез жұмыс істей бастады. Үлкен есептеуіш жүйелердің дамуы супер компьютерлердің жасалуына әкелді. Олардың өндірістігі жоғары, мысалы, ірі жер сілкіністерін моделін есептеуге қабілетті. XX ғасырдың соңында адамзат әр түрлі компьютерлік жүйелердің мүмкіндіктерін біріктіре алатын «Интернет» деп аталынатын ауқымды ақпараттық жүйені қалыптастыру кезеңі басталды.

Оқушыға компьютер не үшін қажет?

Қазіргі заманда компьютерлер көп жанұяларда бар. Оны қалай қолданады? Заманауи сән секілді қажет пе? Ол жұмысқа қажеттілік етеді ме? Осы сұраққа жауап беру үшін біз информатика пәнінің мұғалімі көмегімен, 5-7-сынып оқушылары арасында сауалнама өткіздік. Сауалнамаға 213 оқушы қатысты. Сауалнама сұрақ- жауап түрінде өткізілді. Осындай нәтиже болды.

Кесте 1

сыныбы	Сұрақ қойылған оқушылар саны	Жеке компьютерлері бар		Интернет бар		Білім алуға қолданады		Ойын үшін қолданады	
		Оқушы	%	оқушы	%	оқушы	%	оқушы	%
7 сынып	59	39	66	30	51	17	29	32	54
8 сынып	73	48	65	43	59	18	24	41	56
9 сынып	81	37	45	34	42	15	19	48	59
барлығы	213	124	58	107	50	50	23	121	56

Құралған кесте бойынша 213 оқушылардан сұралды. 124 оқушыда жеке компьютер бар, 58 оқушы білім үшін қолданады. Ол 23 пайыз құрайды. Қалғандары ойын үшін қажет екен немесе әр түрлі фильмдер және достарымен әңгімелесу үшін қолданады. Компьютер жоқ оқушылар барлық уақыттарын достарына, туыскандарына барып компьютер алдында отырады [2].

Зерттеу нәтижесі бойынша көбіне оқушылар компьютерді ойын үшін қолданады.

Компьютер менің сыныптастарымның арасында қаншалықты танымал?

Адамдар уақытын компьютерге қаншалықты жұмсайды? Адамға компьютердің әсерін оқушылар қалай түсінеді?

Біздің сыныпта зерттеу барысында мынандай жұмыстар өткіздік, содан соң осындай шешімге келдік.

Сыныпта 19 оқушы бармыз, сыныптастарымның ішінде:

8-і ойын ойнауды өздерінің хоббиі деп санайды.

19-дан 4 сыныптастарым бір жұмада 1 рет ойнайды.

19-дан 3 сыныптастарым анда-санда ойнайды.

19-дан 1 сыныптастарым кем дегенде 1 сағат ойнайды.

19-дан 2 сыныптастарым 2 сағаттан астам ойнайды.

19-дан 1 сыныптастарым жеке компьютерлері бар, қалғандары достарына және туыстарына барады.

24-тен 13 сыныптастарым компьютерлік ойындардан кейін рахаттанады, 4-і шаршайды, 3-нің көзі аурады, 4-і ойыннан кейін ашуланшақ болады. Ал компьютерлік ойындарға келетін болсақ, ер балалардың көбі атыс және жарыс ойындар ойнайды, қыз балалар үйрету ойындарына жақынырақ. Сыныпта Quest – логикалық ойындарды 6 пайыз оқушы қолданады. Sport- жарыстар және спорттық ойындармен 33 пайыз оқушылар ойнайды. 3D-skooter – атыс ойындарға 35 пайызы әуестенеді. Үйрету – саяхат, ізденуге ынталандыратын ойындарды 26 пайызы қолданады. Бұдан шығатын нәтиже балалардың көбі атыс және спорт ойындарына жақын екендігі.

Көбі компьютерлік ойындарды бір сағаттан астам ойнайды.

Балалардың көбі компьютерлік ойындар адамдарға жақсы әсер етеді деп ойлайды.

Балалары компьютерлік ойындарға құмар ата-аналар не ойлайды?

Сауалнама жүргізген кезде осы сұрақты қойдық. Шыққан нәтиже:

Балалар ойындарды өздері тандайды, ата-аналар қарсы емес-9 адам.

Ойын сатып алмайды-2 адам.

Көңіл бөле қарайды-3 адам.

«Ойнап жатыр ма? Ойнай берсін!» — 4 адам.

Қарсы-1 адам

Компьютер оқуға қалай әсер етеді?

Компьютерлік ойындар балаларға әр түрлі әсер етеді:

Егер де, бұл ойындар үйрететін, логикалық ойын дамытатын, зейін, спортқа қызығушылығын арттыратын- дойбы, футбол ойынындағы жаңа әдіс-тәсілдерді үйренеді. Бұдан оқушыларда логикалық ойлау жүйесі жақсы жетіледі. Олар есептің жаңа шығарылуы жолын бірден табады, есептеу техникаларын жақсы меңгереді. «Жарыс», «атыс» ойындарын ойнайтын оқушылар жүйкелері жұқарған, компьютер ойнағаннан кейін көздері ауырады, оқу үлгерімі нашарлайды. Олар мұқиятсыз, ашуланшақ, есептеу кезінде көп қателер жібереді, жай оқиды, кейде сабаққа дайындықсыз келеді немесе үй жұмысын дұрыс орындамайды [2].

Компьютермен жұмыс істеген кезде көзге кері әсер ететін себептер:

– Монитордың анық еместігі.

– Түстердің дұрыс күйге келтірілуі.

– Суреттердің жылт-жылт етуі.

– Экрандағы жыпылықтаудың болуы.

Сондықтан мониторды дұрыс қалыптастыру керек.

Жағымдысы.

Компьютерлік ойындар балаларды дамытады:

– Көңіл аударуды жылдамдатады;

– саусақтардың қозғалу шапшандығы;

– объектіні визуалды қабылдау;

– назар және есте сақтау қабілеті ;

– логикалық ойлау;

– көздің шапшаң қабылдауы.

Компьютерлік ойындар балаларға үйретеді:

– қорыту және сараптау;

– аналитикалық ойлау;

– өз мақсатына жету;

– интеллектуалдық қабілеттерін дамыту.

Қорытындылай келе ең бірінші компьютер зияны – ол адам ағзасы.

Соңғы зерттеулер көрсетеді: тек компьютерден ағзаға зиянды ықпал ететіні, адамның қате орналасуы, демалуы мен жұмысындағы ережелерді сақтамауы. Компьютер мүмкіндіктері әлдеқайда көп. Компьютерлік программалармен мен жұмыс істеу өте қызықты.

Компьютер программасының негізгі құралдарымен, әртүрлі әрекеттермен таныстым.

Артықшылығы:

- графикалық көріністермен жұмыс кезіндегі жоғарғы сапа;
- жұмыс кезіндегі ыңғайлылық пен жайлылық;
- көріністермен жұмыс кезіндегі жоғарғы функционалдық

мүмкіншіліктер ойлаған операцияны жасауға көмектеседі;

Жоғарыда айта кеткендей, әртүрлі әрекеттер көмегімен кез-келген құжаттар жасауға болады. Компьютермен жұмыс істеу пайдалы, біздің ақпарат іздеу жұмысына зор көмегі бар деген шешімге келдім. Бірақ ол қатаң ережелерді сақтауын талап етеді және санитарлық-гигиеналық ережелерді сақтау керек. Баланың ағзасына әсер етпеу- бұл сәтте маңызды. Біздің мектепте барлық компьютер бөлмелерінде компьютердің қауіпсіздігі туралы ақпараттар бар [3].

Ұсыныс:

Сондықтан да, компьютермен жұмыс жасауға отырмас бұрын мына кеңестерді басшылыққа алып жүруді ұсынамын. Компьютерде жұмыс істеу үшін 14 кеңес.

1 Өзіңізге қолайлы жұмыс орнын жасаңыз.

2 Егер сіз компьютерде 2 сағаттан артық отыратын болсаңыз, ноутбукке арналған арнайы тығыршықты қолданыңыз.

3 Монитор мен сіздің көздеріңіздің арасындағы қашықтық 50 см-ден кем болмауы керек.

4 Жоғарғы бөлігі сіздің көзіңіздің деңгейінде орналасатындай биіктік бойынша монитор күйін келтіріңіз.

5 Сізге терезе немесе жарық сәулелері кедергі жасамайтындай етіп монитор күйін келтіріңіз.

6 Егер бұл жарықтың дұрыс түсуіне мүмкіндік бермесе, мониторды 10-20 градусқа артқа қисайтыңыз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Информатика әлеміне саяхат оқулығы.

2 Балапанов Е. Қ, Бөрібаев Б, Даулетқұлов А. В. «Жаңа информациялық технологиялар: Информатикадан 30 сабақ».

3 Ғаламтор беттері: Bilimtime kz, ustaz.kz, google.kz

СИЯ ТАМШЫСЫМЕН САЛЫНҒАН СУРЕТТЕР АРҚЫЛЫ АДАМ ПСИХОЛОГИЯСЫН ҚАЛАЙ ТҮСІНУГЕ БОЛАДЫ

МАЙМАКОВА А. Е.

оқушы, «Жас дарын» мамандандырылған мектебі, Павлодар қ.

ТЕМІРФАЛЫ Қ. М.

педагог-психолог, «Жас дарын» мамандандырылған мектебі, Павлодар қ.

Герман Роршах атақты швейцар психиатры 1921 жылы сия дағы тестісін ойлап тапты. Тест 10 картинадан тұрады. Кратинада симметриялық дақтар бейнесі бар яғни қағаздың бетіне сияны тамызып және тең етіп бөлуді Роршах ұсынды. Бес картина қара-ақ, бесеуі түрлі-түсті. Тестіні сол зерттеушіге 2 этап бойынша жүргізеді. Зерттелушіге осындай нұсқаулар береді. « Міне сізге сия дақтарын көрсетемін және сіз олардың әрбіреуінен не көріп тұрсыз? Зерттелуші әрбір картинаны қолына алады, рет-ретімен қарайды және ол дақта не көріп тұрғанын, ол дақтың оған нені есіне түсіретінін айтып беруі керек. Зерттеуші әрбір дақ туралы айтқанын жазып отырады. Барлық картинаның жауаптары алынғаннан кейін зерттелушіге сол баяғы ретпен картинаны көрсетеді. Зерттеушіден бұл стадиясында зерттелуші дақтарға мінездеме берерде зерттелушінің жауаптары ескеріледі. Егер мысалы; зерттелуші Іші карта маған пілді есіме түсіреді десе, онда бұл дақтар сізге пілді еске түсіретін не? Деп сұрақ қою қажет.

Сынақты Швейцария психиатры Герман Роршах (1884-1922) әзірледі. Роршачтын айтуынша, дұрыс емес симметриялы суретті көрген субъектілер әдетте нақты жағдайды жақсы түсінеді, өзін-өзі сынауға және өзін-өзі бақылауға қабілетті. Сондықтан қабылдаудың ерекшелігі жеке тұлғаның жеке басын көрсетеді.

Өзін-өзі бақылауды үйрену, негізінен эмоцияларға үстемдік ретінде түсіндірілген, Роршах түрлі эмоционалдық әсері бар факторларды енгізу үшін әр түрлі түстердің (қызыл, пастелді реңктер) және әртүрлі сұр және кара қанықтығын пайдаланды. Зияткерлік бақылаудың өзара әрекеттесуі және пайда болатын эмоциялар, бұл заттың көрген нәрсесін анықтайды. Роршач клиникалық байқаудан эмоционалдық күйі белгілі болған адамдар түстер мен көлеңкелерге әр түрлі жауап береді деп тапты.

Сия тамшысымен салынған суреттердің мағынасы

Карта 1. «Көбелек»

Кейбіреулер үшін жарамсыз немесе жалған нәрсені білдіреді, біреу үшін - қараңғылық пен жаңару жолы.

Карта 2. «Екі адам»

Сурет әдетте жыныстық деп есептеледі. Қызыл элементтер жиі қан деп аталады. Бұл суретке реакция - сезімдерді, физикалық ауырсынуды немесе гневті бақылаудың жолдарын көрсетеді. Адамдар жиі дұға ететін адамның суретін көреді; немесе екі сан; өзіне айнадағы немесе төрт саусақты жануарға ұқсайтын ит пен піл сияқты көрінеді.

Карта 3. «Екі адам»

Адам екі адамның ортақ тамағын көретін болса, бұл белсенді қоғамдық өмірге нұсқайды. Қолды жууды екі адам көрген адам қорғансыз немесе арамсыз сезінеді, сондай-ақ паранойяға зардап шегеді. Екі адамды белгілі бір ойын ойнап көрген адам әлеуметтік қарым-қатынаста бәсекелестікке бейім.

Карточка 4. «Жануарлардың терісі, былғары, кілем»

карталар - Rorschach проективтік сынағы

Төртінші карточка «әкесі» деп аталады. Онда - қара сиядағы көлеңкеленген кескін.

Карточка 5. «Бату, көбелектің, күйе»

Осы картаға реакция, сондай-ақ бірінші, біздің мәні көрсетеді. Әдетте сурет беймәлім деп қабылданбайды.

Карточка 6. «Жануарлардың терісі, былғары, кілем»

психологиялық тест

Бұл картада басқа карталардан текстурамен ерекшеленетін қара сиядан дақтар бар. Бұл суретке реакция адамдар арасындағы тығыз қарым-қатынас саласына қатысты.

Карталар 7. «Адам бастары немесе жүздері»

Бұл картада әдетте нәзіктікпен байланысты қара сияның дақтары бар. Сондықтан бейнені қабылдаудың басты нұсқалары әйелдер мен балалар болып табылады, ал карточка «анасы» деп аталады

Карта 8. «Мысық немесе ит емес, жануарлар»

карталар - Роршахтың психологиялық тесті

Бұл тек алғашқы түсті түстес ғана емес, сонымен қатар Роршахтың сынағының өте күрделі бейнесі. Егер бұл карточка немесе түбегейлі кескін өзгерісі адамды шатастырса, бұл қиын жағдайларда немесе эмоционалдық ынталандыруда қиындықтар туындауы мүмкін.

Бұл картаға қатысты жалпы түсініктеме - төрт аяқты жануар, көбелек .

Карточка 9. «Адам»

Роршах дақтары - сынау

Көптеген адамдар көргендерін түсіне алмайды. Сондықтан бұл карта адамның құрылымы мен сенімділігінің жетіспеушілігімен күресу қабілетін анықтайды.

Карточка 10. «Краб, омарта, паук»

сия сканерлеу сынағы

Rorschach тестінің соңғы картасы - ең жарқын. Мұндай реакция ұқсас, синхронды немесе үйлесімді ынталандырғыштармен байланысты проблемалардың бар екенін көрсетеді. Қабылдаудың ортақ нұсқалары краб, омарта, паук, қоян беті, жылан немесе шегіртке болып табылады.

Крабты белгілі бір заттарға немесе адамдарға айналдыру үрдісін бейнелейді немесе адамның кінәсінен куәлік етуі мүмк

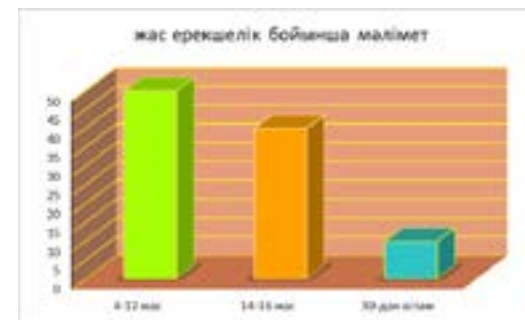
Сия тамшысымен салынған суреттер адам психологиясына қалай әсер ететінін туралы мәлімет алу үшін, интернет желісін қолдандық. Себебі қазіргі заманда көп адамдар интернет арқылы бір-бірлерімен байланысқа шығады. Жасайтын тәжірибеміз толыққанды болу үшін мен балалар, жастар мен үлкендерден сұрағанмын.

Онлайн сұхбат барсында келесі сұрақтар қойылды:

- 1) Сіздің жасыңыз?
 - 2) Сіз бұл суретте не көріп тұрсыз ?
 - 3) Бұл суретке қарағанда сізде қандай әсер болады ?
 - 4) Бұл суретте қай жерінде сіз сондай бейнесін көрдіңіз
- Алынған сауалнамалардың жалпы анализі бойынша қорытынды.

Сауалнамының бірінші сұрағы бойынша барлық жастағы адамдар бұл суреттерді көрген.

Диаграмма 1 – Суреттерде не көргені және жалпы үлгілердегі жауаптармен сәйкестендіргендегі бойынша жас ерекшелігі туралы мәлімет

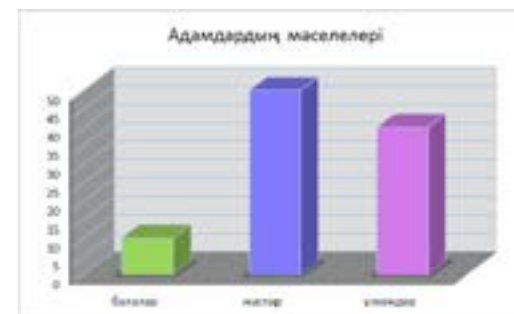
Роршах дақтар балалардың түсіндіру зерттеу 4-тен 12 жылға дейін жастар, өсе келе анық байқауға болады, екі, оның қабылдау бойынша дифференцияланған және байытылған, түрлі жолдармен орын көру үшін баланың мүмкіндігі артып келеді. үш-төрт жастағы бала кез-келген егжей-тегжейлі айырмашылықты таба алмайды. Тек барлық нәрсені қабылдауға қабілетті. толығымен орын алып, жауап бере отырып, ол әртүрлі кестелерді ұсынған кезде оны стереотиптік түрде қайталайды.

Біртіндеп сурет өзгереді, жеке бөліктердің дақтарында бөлуге қабілеті бар. Алдымен бұл бөлшектердің құрылымы өте қарапайым. кез келген тар Созылған жерде - «Butterfly» кез келген тар орталық «дене» және симметриялы «қанаттары» бар жерде, «балық» танымал болып табылады. Осы жауаптардың көпшілігі танымал санатқа жатады, яғни сау ересектердің жауаптары арасында жиі кездеседі. Ең дамып келе жатқан миы ең алдымен кездесетін көрнекі кешендерді бөлу үшін ең алдымен реттеле бастайды дейсіз бе?

Балалар өсіп келе жатқан жерлерді қабылдау жолдары әртүрлі болады. Жалпы орынға жауаптардың саны тұтастай төмендейді, қарапайым де жауаптардың үлесі. Дәлірек осы тәжірибеге, көбіне 14-тен 16-ға дейінгі жастар болып келеді. Яғни қазіргі жасөспірімдердің көбілері бұл суреттерге қарағанда мүлдем басқа бейнелерді көреді. Бұл жауаптары көбінесе қазіргі заманауи терминдерге байланысты. Мысалға 7-ші карточкада, жауаптағы үлгіде «Адам бастары немесе жүздері» болуы керек. Бірақ қазіргі жастардың көбілері бұл суретті басқаша «лайк» деген терминмен көріп отыр.

Ең жақын әрі үлгілерге сәйкес келетін үлкендердің жауаптары болып табылады. Яғни үлкендер кішкентай балалар мен жастарға қарағанда олардың көбілері бұл суреттерді басқаша көре алмайды. Адам есейген кезде олардың ойлауы фантазиясыз әрі түссіз болып келуі мүмкін.

Диаграмма 2

Жалпы айтқанда әр адамда проблемалары болады, бірақ жас ерекшелігі бойынша олар түрлі болып келеді. Адамдар өздеріндегі мәселелерге байланысты көбіне қиын жағдайда болады. Кейбір кезде бұл проблемалар келешектің болашағына балта шабуы мүмкін. Сонымен проблемаларды қалай таба аламыз және қай әдіс ең тиімді болып келеді?

Менің зерттеуім бойынша сия тамшылар әр адамның проблемасын нақтырақ көрсетеді алады. Яғни адамның мінезін, оның жағдайын және қандай оның проблемасы болып келеді. Егер проблемаларға нақтырақ зерттесек адамның жас ерекшелігі бойынша жастардың проблемалары ең көп болып келеді. Мысалға: бірінші карточканы жастарға көрсеткенде көбілерде көбелек немесе жапалақ көрінді, көбелектің мағынасы өтпелі кезенді, трансформацияны өзгерту және жою мүмкіндігін бейнелейді, ал жапалақтың мағынасы қайта тірілу символын көрсетеді, жетінші карточкада олардың отбасымен бірге қарым-қатынасы, төмен өзін-өзі бағалау, тоғызыншы карточкада өмірдің мәнін табу, өзінің мәселелері мен жағдайларын талдайды және тағы басқа. Балалардың проблемалары ең аз болып келеді. Көбінесе олардың проблемасы бұл оларға ойыншық сатып алмауы немесе кейбір балалармен достаспауы. Алынған сауалнама бойынша балалардың өмірі ертегілерге сәйкес, яғни олар әлі ауыр қиындықтарға соқтығысқан жоқ және бала кезінен ата-ананың әсерінен 2-9 жасқа шейін біздің жанымызда ішкі уайым жоқ. Себебі бала кезінен біздің қамқорымыз ана мен әке болып келеді. Сол себепті біз кішкентай бала немесе жастар жасына келмеген соң бұрын біз әлі жамандық пен жақсылықты ажырата алмаймыз. Ең соңғы үлкендер алынған сауалнама бойынша, олардың проблемалары жастардың проблемасынан аз емес. Олардың проблемасы көбінесе жұмыс, отбасы, жалақы, төлем,

отбасына асыру, балаларды тәрбиелеу және тағы басқа болып келді. Бұл барлық проблемалары үлкен стресс әкеп соғады.біз оны 1, 4, 5, 8 суреттерде көруге болады.

Сия тамшысымен салынған суреттері адамға қалай әсер ететінін зерттей отыра, келесі факторларды анықтадық:

- сия тамшысымен салынған суреттерде ештеңе жоқ, адам өз ойымен өзі бұл суреттерді ойластырады.

- сия тамшылары арқылы біз адамды жан-жақты талдай аламыз.

- Сия тамшысымен салынған суреттердің ерекшелігі олар басқа тесттер мен әдістерге қарағанда адамның проблемасын айқын көрсете алады. Басқаша айтқанда, адам бұл суреттерді алдай алмайды. Бірақ бұл суреттер тек проблемасын жақсырақ көрсете алады, ол проблемаларды шеше алмайды соған арнайы тренинг болуы керек. Сөйтіп қорытындылай келсек сия тамшысы арқылы салынған суреттері кереметтей ішкі жанын көрсете алады, ол басқа әдістерге қарағанда тиімдірек болып келеді. Бірақ проблеманың шешімін шығара алмайды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Роршах тесті: «БАХРАХ-М» баспасы 205 б.

2 Роршах тесті қалай қолданамыз: журнал, 75 б.

3 Роршах тестінің сиялары: «Питер» баспасы.

4 Роршахтың методикасы: «Когито-Центр» баспасы.

5 Сиядақтары: «Ось-89» баспасы.

6 Психодиагностика: «прайм-еврознак» баспасы.

7 Шизофрения: «Речь» баспасы.

8 Роршахтың суреттері шизофренияға көру: «Академия развития».

9 Сущность методики чернильных пятен: «Генезис».

10 Герман Роршах энциклопедиясы: «АРКТИ» баспасы.

ОҚУШЫЛАРДЫҢ САБАҚҚА КЕШІГУ СЕБЕБІН АНЫҚТАУ

НИЯЗКУЛОВА Н.

8 сынып оқушысы, З. Хусанов атындағы № 110 ЖОМББ, Шымкент қ.
ЮЛДАШЕВА Г.

педагог психологі, З. Хусанов атындағы № 110 ЖОМББ, Шымкент қ.

Мектепте сабаққа кешігетін оқушыларды анықтау мақсатында күзету жұмыстары жүргізілді. Сабаққа кешігетін оқушылар анықталып, олармен жеке сұхбат жүргізілді. Кешігетін оқушылардың

сынып жетекшілерімен, пән мұғалімдерімен, жақын достарымен және ата-аналарымен жұмыс жүргізілді. Сабаққа кешігетін оқушылардан және олардың ата-аналарынан сауалнама алынды, психодиагностикалық жұмыстар жүргізілді, оның нәтижелері талқыланды. Сол зерттеулер нәтижесінде мектепте оқушылардың сабаққа кешігу себептері анықталды.

Оқушылардың сабаққа кешігу себептері:

– ата-ананың балаға жеткілікті көңіл бөлмеуі;

– бала мен пән мұғалімдерінің нашар қарым- қатынасы;

– сабаққа деген қызығушылығының төмендігі;

– достарымен тіл табыса алмауы;

– баланың сынып ұжымында дұрыс бағаланбауы;

– оқушының күн тәртібінің жоқтығы;

– сыныпта және отбасында психологиялық дұрыс мұхиттің жаратылмауы;

– тәртібі қиын оқушылар;

– үлгерімі нашар оқушылар;

*«Өмірде қиын пән болмайды,
керісінше қиын мінез болады.»*

С. Давлатов

Жоғарыдағы көрсетілген себептердің ішінде ең көп көрсеткіш танытқан себептердің бірі – отбасындағы психологиялық мұхиттің жаратылмауы.

• Баланы – «жас көшет» деп елестейміз;

• Оның өсіп-өнуі үшін таза ауа, күннің нұры, су, топырақ және дұрыс күтім қажет.

• Күтім қаншалықты мықты болғанымен, көшеттің дені сау болып өсуі - отбасындағы психологиялық мұхитқа тығыз байланысты [1, 18 б.].

Отбасында баланың дұрыс дамуына жетелейтін психологиялық мұхит жаратудың тәсілдері:

Біздің балаларымыз бізден ақылды, бізден күшті, бізден бай, ешкімнен кем болмауы, еңбек базарында жарысуға жарамды болу керек. Сол үшін біз оларға бала кезінен дұрыс дамуға әдеттенуіне жол ашуымыз керек. Бұл отбасында дұрыс даму үшін мұхит жаратуды талап етеді.

Отбасында дұрыс психологиялық мұхит жарату үшін ата-аналарға қойылатын талаптар:

- ата-аналар әрбір перзентін жеке тұлға ретінде есептеп, оның өзіндік ерекшеліктеріне мән беріп, қарым-қатынас жасау қажет;
- ата-ана сабырлы болуы және өзіндік эмоцияларын дұрыс басқаруы керек;
- ата-ана әр бір перзентінің ішкі эмоциясына, мінезіне байланысты зерек, ұқыпты, сезгір болуы қажет;
- отбасындағы әр түрлі жағдаяттардан жеңіл шығудың жолын табу;
- ата-ана өзіндегі ішкі мейірімділік, адамгершілік қасиеттерін көрсете білуі керек;

Отбасында дұрыс психологиялық мұхит жарату үшін ата-аналар мән беретін принциптер.

Сурет 1

Отбасында психологиялық мұхиттың жаман болуына тағы бір себеп – баладағы жағымсыз қатынас пайда болғандығын сеземіз, бірақ қандай жол таңдауды білмейміз. Күнделікті өмірде баладағы жағымды және жағымсыз жақтардың пайда болуына бір себеп болады. Алдымен, соның себептерін анықтауымыз қажет. Бала бұзық, айналадағыларды қинағыш болса, соның себебін іздеу керек. Ол болмайтын нәрсеге жилауық болса да, демек оның да қандайда себебі бар. Себебі, оның ішкі әлемінде жалығу, өз ішін тырнау, өзін нашар сезінуі босқа пайда болмайды. Ата-ана баланы жақсылап күзетуі, проблеманың келіп шығу себебін анықтауы шарт. Содан кейін проблеманы жою жолдарын іздестіру керек. Кейде сабырсыз және жұмыстан босамайтын ата-аналар проблеманың себебін анықтамай тұрып, оны түзетуге тырысады. Баланы қинап жатқан мәселе көбінесе отбасында бола тұра, кейбір ата-аналар себепті мектептен іздейді. Бұл қаншалықты дұрыс деп ойлайсыз?

Отбасында ата-ананың өзара қарым-қатынасы бала тәрбиесіне әсер ете ме? Бала өз бойында ата-анадағы барлық қасиеттерді жинамауы мүмкін, бірақ олардан екі нәрсені қабылдауы анық. Олар: *мейір мен тәрбие*. Мейір – қолдау көрсету, көмектесу, сую сияқты ішкі сезімдер жиынтығы. Ал, тәрбие – барлық білімдер, ережелер, салт-дәстүрлердің жиынтығын өз ішіне қамтиды [2, 46–48 б.].

Сурет 2

Баладағы жағымсыз мінездің пайда болуына себеп – ата-ананың балаға мән бермеуі. Ата-ана отбасындағы әр балаға ерекше мән беру қажет. Балаға жеткілікті мән берілмесе, оның мінезінде жағымсыз жақтар пайда болады. Мысалы: сабаққа кешігу, сабаққа кірмеу, мектепке келмеу, шылым шегу, әр түрлі игроткалық ойындарға құмарлық, жалғыздықты қалау.

Сурет 3

Отбасындағы психологиялық мұхиттың бұзылуына тағы бір себеп – ата-ана мен бала арасындағы келіспеушілік. Мысалы, ата-ана баланың қызығушылығына қарамай, өзіндік қалауымен іс жүргізуі. Бала мен ата-ана арасындағы келіспеушілікті жою үшін әрбір ата-ана өз баласын жеке тұлға ретінде көріп, онымен кеңесіп, оның өзіндік пікірін тыңдап шешім қабылдау керек [3, 19–23 б.].

Отбасында ата-ананың тәрбиелеу процесіндегі сөйлеу мәнері, өзін қалай ұстауы өте маңызды. Балаға тек айғайлап емес, баяу сөйлеп жан-жақты түсіндіру керек. Сөйлеген сөзін өмірмен байланыстыру керек. Балаға сөйлеген кезде « Сен жалқаусың, сен бұзықсың, сен тентексің, сен оңбайсың, сені өлтіремін...» сияқты сөздерді айтуға болмайды. Өйткені, осы суық сөздеріңізбен баланың жағымсыз болашағының пайда болуына себепші боласыз.

Мектепте сабаққа кешігетін оқушылардың артуына тағы да басқа себептер бар. Оқушы мен пән мұғалімдерінің нашар қарым- қатынас жасауы нәтижесінде баланың сабаққа деген қызығушылығының төмендеуі келіп шығады. Кейбір сынып жетекшілері сынып ұжымында оқушыларды алалауы нәтижесінде сыныптағы оқушылар бір-бірімен тіл табыса алмайды. Қазіргі уақытта кейбір пән мұғалімдері жағынан оқушының сынып ұжымында дұрыс бағаланбауы да байқалып жүр. Пән мұғалімдерінің сабақта дұрыс әдіс-тәсіл қолданбауы нәтижесінде үлгерімі нашар оқушылар пайда болады және оқушылар сабақтан жалығады [4, 76–81 б.].

Мен мектеп психологі ретінде сабаққа кешігетін оқушыларды жан-жақты зерттедім. Зерттеу барысында оқушылардың сабаққа кешігуінің әртүрлі себептен пайда болуына, яғни оған көп нәрсе түрткі болуына көзім жетті. Оны жою үшін бәріміз тырысып әрекет жасауымыз керек:

- ата-аналар отбасында дұрыс психологиялық мұхит жарату керек;

- ата-ана баланың бақытты болашағы үшін қайғыру керек;
- ата-ана баланың күн тәртібін дұрыс ұйымдастырылғанына көз жеткізуі қажет;
- балаға тұлға ретінде қарап, оның өзіндік пікірін, өз алдына қойған мақсатын білу керек;
- ата-ана мектепте сынып жетекшісі және пән мұғалімдерлерімен тығыз байланыста болу керек;
- күнде баланың үйде сабақ дайындауын бақылып отыру қажет;
- баланың сабақтан бос уақытта немен айналысатынын, кіммен достасып жүргенін білуі керек;
- мектепте сынып жетекшілері мен пән мұғалімдері сынып ұжымындағы әрбір оқушыны жеке тұлға ретінде көруі керек;
- оқушыларды алаламауы қажет;
- сабақты мұғалімдер дұрыс әдіс-тәсіл таңдап , оқушыларды қызықтыра өтуі қажет;

Мұғалім ретінде әрбір оқушы үшін, ата-ана ретінде әрбір бала үшін қаншалықты қайғырсақ, мемлекетіміздің ертеңі үшін соншалықты өз үлесімізді қосқан боламыз. Ол біздің сана – сезіміміздің жоғары екендігін дәлелдейді. Өйткені, еліміздің ертеңі осы жастар қолы

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 1-том «Тәжірибелі психология» Гаппаров М. М Гаппаров Т. М.
- 2 2-том «Тәжірибелі психология» Гаппаров М. М Гаппаров Т. М.
- 3 «Жалшы психология».
- 4 «Психология» Е. И. Игнатъев, Н. С. Лукин, М. Д. Громов.
- 5 «Мектеп жасына дейінгі балалар психологиясы» Мухина В. С.
- 6 1-том «Тәжірибелік психологиясы» Т. Р. Нұрмұханбетова.
- 7 «Қызықты психология» журналы -2011 жыл 5 басылым.
- 8 «Жеткеншек жас кезеңінде жүргізілетін психодиагностика» .Қазақ психологтар ассоциациясы.
- 9 Мұқанов М. М «Жас және педагогикалық психология» Алматы 1962.

ОҚУШЫЛАРДЫҢ МАЗАСЫЗДЫҚ ДЕҢГЕЙ КӨРІНІСІНІҢ ОҚУ ӘРЕКЕТІ СӘТТІЛІГІНЕ ӘСЕРІН ЗЕРТТЕУ МӘСЕЛЕСІ

ОМАРОВА А.

5 сынып, Дарынды балаларға арналған
Абай атындағы № 10 лицей-мектебі, Павлодар қ.

ХАЙСИНА К. К.

ғылыми жетекші

Қазіргі кезде эмоциялық тұрақсыздықпен, сенбеушілікпен, жоғары алаңдаушылықпен ерекшеленетін мазасыз балалар саны едәуір көп ұлғайған. Мазасызданудың пайда болуы және орнығуы баланың жас кезеңіндегі қажеттіліктерінің қанағаттанбауымен байланысты. Мазасызданудың тұрақты бейнесі, көбіне жеткіншек жас кезеңінде көрініс табады. Ал, оған дейін, бұзылыстардың кең шеңберін өндіруші болып табылады [1].

Тақырыптың өзектілігін ескере отырып жұмыс **мақсаты** анықталды: Абай атындағы № 10 лицей - мектебінде оқитын 5 -ші сынып оқушыларының мазасыздық деңгей көрінісінің оқу әрекеті сәттілігіне әсерін анықтау

Мақсатты шешу жолында келесі **міндеттер** қойылды:

1 Тақырып бойынша әдебиетке талдау жасау;

2 Павлодар қаласындағы Абай атындағы № 10 лицей-мектебінің 5-6 сынып оқушыларының сегіз түсті Люшер әдістемесінің нәтижесін талқылау;

3 Павлодар қаласындағы Абай атындағы № 10 лицей-мектебінің 5-6 сынып оқушыларының Е. П. Ильин әдістемесі арқылы жүйке жүйесінің қасиеттерін анықтаудың экспресс тест қорытындысын талдау

Болжамы: егер біз мазасыздық белгілерін білетін болсақ, онда ол оқу әрекеті сәттілігіне қандай әсер ететінін анықтай аламыз.

Зерттеу жұмысын жүргізген кезде біз Сегіз түсті Люшер әдістемесін және Е. П. Ильин психомоторлық көрсеткіштері арқылы жүйке жүйесінің қасиеттерін анықтаудың экспресс әдістемесін (теплинг-тест) қолданып алдық.

Балалардың психикалық, денсаулығының эмоциялық компонентін, психофизиологиялық ерекшеліктерін зерттеу үшін эмоциялық күштенуді анықтайтын Люшер тестісі пайдаланды. Люшердің түрлі-түсті тестілерінің қысқартылған «**Сегіз түсті катары**» сынағы жүргізіледі.

Люшер сынағы классикалық нұсқада қолданылады. 73 түс кестесі көмегімен және 8 түс қатарын қолдану арқылы қысқартылған сынақ бойынша өтіледі. Олардың біріншісінде ауқымды сынақ өткізіліп, психодиагностикалық зерттеудегі негізгі құрал болғанда құнды болып табылады.

Люшердің түстерді тандау тесті сыналудың белгілі бір әрекетке, көңіл күйге, функционалдық жағдайға көбірек бейім екенін және тұлғаның барынша тұрақты сипаттарын айқындауға негізделген. Шетел психологтары Люшердің тестін кейде кәсіптік бағдар бойынша іріктеу, өндірістік ұжымдарды жасақтау, этникалық, геронтологиялық зерттеулер, жар тандауға кеңес беру кезінде қолданады [2].

Бұл әдістемені жарты ғасырдай уақыт әлемнің барлық елдерінде он мыңдаған педагогтар, психиатрлар мен психологтар табысты пайдаланып келеді. Ол түрлі топтардың, кәсіби әлеуметтік топтардың, этностардың және субмәдениетті бірлестіктердің психологиялық ерекшеліктерін зерделеуде қолданылады.

Люшер әдістемесі бойынша тест Павлодар қаласындағы Абай атындағы № 10 лицей-мектебінің 5-6 сынып оқушылары арасында жүргізілді. Тест өтуге 11,12 және 13 жастағы оқушылар қатысты (кесте 1).

Кесте 1 – Павлодар қаласындағы Абай атындағы № 10 лицей-мектебінің 5 -ші сынып оқушыларының сегіз түсті Люшер тестінің нәтижесі

№	Оқушылар жасы	Қою көк	Жасыл	Қызғылт	Сары	Күлгін	Қоңыр	Қара	Сұр
1	11	2		1			1	3	5
2	12	3	1		1	1	2	4	6
3	13	2		1		2	2	6	5

Кесте бойынша талдау жасаған кезде оқушылар көбінесе сұр, қоңыр қара түстерін көп белгілеп қойған. Люшер тесті бойынша сұр түс- айырушы, алшақтатушы міндеттерден босатушы, сыртқы себеп пен әсерлерді жасырушы. Оның алғашқа позицияда орналасуы компенсациялаушы болып саналады. Ал соңғы орында болса зерттелуші жауапкершілікті сезінетінін білдіреді. Сұр түс екінші және үшінші орында болса зерттелуші мінез-құлқында конфликтіні білдіреді.

Қоңыр түс- сезімталдылықты білдіреді. Физиологиялық дискомфортпен ауырған кезде осы түсті тандайды, өз жанұясынан

айырылғанда қоңыр түс солға қарай жылжиды. Қара түс- көңілі қалу, қарсылықты білдіреді, өмірден түңілуді білдіреді.

Люшер тесті 11-13 жастағы балалардың психологиялық ерекшеліктерінде қобалжу, сезімталдық, көңіл қалу байқалады, мүмкін бұл барлығы осы жастағы ағзада болып жатқан өзгерістер салдары. 11-13 жастағы балаларда жыныстық жетілуге дайындық орын алады, сондықтан балалар осындай көрсеткішке ие болады. Сонымен бірге бұл балалар, олардың өз ойы, өзінің ұстанымы болады, ойлары жалпылама ортақ шешімнен ерекшеленеді. Олардың әуестенетін заттары әке –шешелеріне де, құрбы-құрдастарына да түсініксіз болуы мүмкін. Балаларға өзіне тән қабілеттері және ерекшеліктері өте жақсы есте сақтау қабілеті, ерекше зейінділік, білуге құмарлық, тәуелсіз ойлану, жаңаны білуге құмарлығы. Мұндай балалардың ойлау қабілеттері өте жоғары, мағлұматтарды топтастыру және себеп – салдарын анықтауға қабілеттері жоғары. Бала бойындағы дарындылық осындай тест нәтижесінің себебі болуы мүмкін [3].

Е. П. Ильин әдістемесін Теплинг тест деп атайды. Теплинг тест білезікпен қозғалыс жасау жылдамдығының уақытқа байланысты өзгерісін бақылауға қолданылады. Бұл тест арқылы жүйке жүйесінің негізгі қасиеттерін анықтауға болады. Осы тесті орындауға Павлодар қаласындағы Абай атындағы № 10 лицей-мектебінің 5 - 6 сынып балаларының 50 оқушысы қатысты. Павлодар қаласындағы Абай атындағы № 10 лицей-мектебінің 5 -6 сынып балаларының арасында өткізілген теплинг тестінің орташа көрсеткіштерінің зерттеу хаттамасы 2-ші және 3-ші кестеде берілген.

Кесте 2 – Павлодар Павлодар қаласындағы Абай атындағы № 10 лицей-мектебінің 5 - 6 сынып балаларының арасында (11 жастағы) өткізілген теплинг тестінің орташа көрсеткіштерінің зерттеу хаттамасы

Төрт бұрыш нөмері	Уақыт аралығы (сек)	Қойылған нүкте саны	
		Оң қолымен	Сол қолымен
1	0-5	30	28
2	6-10	28	24
3	11-15	25	22
4	16-20	22	20
5	21-25	19	18
6	26-30	17	15

Кесте 3 – Павлодар қаласындағы Абай атындағы № 10 лицей-мектебінің 5–6 сынып балаларының арасында (12-13 жастағы) өткізілген теплинг тестінің орташа көрсеткіштерінің зерттеу хаттамасы

Төрт бұрыш нөмері	Уақыт аралығы (сек)	Қойылған нүкте саны	
		Оң қолымен	Сол қолымен
1	0-5	15	12
2	6-10	16	12
3	11-15	14	13
4	16-20	15	12
5	21-25	13	12
6	26-30	15	12

Егер 24 немесе одан аз нүкте қойылса – бұл бояу жылдамдық; 25-30 нүкте- орташа қалыпты жылдамдық; 30 және одан жоғары – жоғары жылдамдық.

Зерттеуге қатысқан 50 оқушының барлық 6 төрт бұрышта нүкте қою бойынша төғыз балада жоғары жылдамдық байқалды (12-13 жастағы). Орташа қалыпты жылдамдықты 21 оқушыда нақталды (11 жастағы). Баяу жылдамдық қалған 20 оқушыда анықталды (11 және 12-13 жастағы).

Өткізілген тест нәтижесі бойынша келесі мәліметтер алынды: 50 оқушының ішінде жүйке жүйесінің тұрақты, әлсіз, орташа әлсіз, орташа мықты типтері анықталған. Жүйке жүйесінің күшті типі аталмыш топтардың біреуінде де байқалмаған. Орташа типті жүйке жүйесі 9 оқушыда байқалды, (12-13 жастағы), яғни олар теплинг тесті орындау барысында максималды жылдамдықты тұрақты ұстап тұрды.

Әлсіз типті жүйке жүйесі 21 балаға тән болды, оларда екінші 5 секундтық арылқтан бастап нүкте қою жылдамдығы төмендейді (12-13 жастағы). Орташа әлсіз жүйке жүйесінің типі 15 оқушыда тіркелген, бұл оқушыларда, төрт бұрыш ішінде нүкте қою жылдамдығы алғашқы 10-15 секунд аралығында төмендейді. 15 оқушының барлығы 12-13 жастағы балалар.

Орташа типті жүйке жүйесі 9 оқушыда байқалды. 9 оқушының ішінде барлығы 11 жастағы балалар. Орташа күшті жүйке жүйесінің типі 5 оқушыға тән болды олар барлығы 12-13 жастағы балалар тобынан. Оларда алғашқы кезеңде жұмыс жылдамдығы төмендейді ал кейін жоғарлайды (кесте 4).

Кесте 4 – Павлодар қаласындағы Абай атындағы № 10 лицей-мектебінің 5–6 сынып балаларының жүйке жүйесінің типтеріне сипаттамасы

№	Жүйке жүйесінің типтері	Теплинг тестке қатысқан оқушылар	
		Саны	%
1	Әлсіз типті	21	42
2	Орташа әлсіз	15	30
3	Орташа типті	9	18
4	Орташа күшті	5	10

Павлодар қаласындағы Абай атындағы № 10 лицей-мектебінің 5–6 сынып балаларының жынысына қарай жүйке жүйесі типтеріне сипаттамасын 5-ші кестеден көруге болады.

Кесте 5 – Павлодар қаласындағы Абай атындағы № 10 лицей-мектебінің 5 - 6 сынып балаларының жынысына қарай жүйке жүйесі типтеріне сипаттамасы

Жүйке жүйесінің типтері	Жынысына қарай теплинг тестке қатысқан оқушылар			
	Ұлдар		Қыздар	
	Саны	%	Саны	%
Әлсіз типті	8	16	13	26
Орташа әлсіз	6	12	9	18
Орташа типті	3	6	6	12
Орташа күшті	1	2	4	8

Зерттеуге қатысқан оқушылар бұл 11-12 жастағы балалар, бұларда жасы ұлғайған сайын жүйке процестерінің күші жақсару керек, бірақ бұл процестерге түрлі факторлар әсер еткен кезде балада өзгерістер байқалады, мысалы, мектептегі оқу жүктемесі, денесінің шаршауы, жыныстық жетілу белгілерінің байқалуы.

Оқушылардың сабақ үлгерімінің нашарлауы – бүгінгі күрделі мәселенің бірі. Жалпы, ғылыми тұрғыдан алғанда оқушылардың сабаққа үлгермеушілік мәселесі әлі толық зерттелген жоқ. Сабаққа үлгермеушілік себептеріне тоқталсақ, оларға мыналарды жатқызуға болады:

1) ата-аналардың педагогикалық мәдениетінің төмендігі (баласына жағдай жасамауы, әлеуметтік-тұрмыстық жағдайдың төмендігі);

2) отбасындағы жайсыз жағдайлар (отбасындағы түрлі кикілжіндер);

3) ойынның аздығы (баланың құрдастарымен қарым-қатынасқа түсіп, ойнай білмеуі);

4) мінез-құлқындағы түрлі ауытқулар (психопатия, мінездің ұстамалығы, ұяшақтық, мазасыздану, т.б.);

5) интеллектуальдық деңгейінің жетіспеушілігі (зейін, ойлау, қабылдау, т.б. қабілетінің төмендеуі).

Жоғарыда көрсетілген себептердің барлығы оқушылардың сабақ үлгерімінің нашарлауына ықпал етеді. Баланың теріс мінез-құлқының қалыптасуына алып келетін ең маңызды фактор – сабаққа немқұрайды қарауы, материалды меңгерудегі қиындықтар, сәтсіздіктерді үнемі сезінушілік. Ол мынадай теріс қылықтарға әкеп соқтырады: үй жұмысын орындаудан қашады, кітаптарын тығып қояды, мектеп талаптарына бағынбайды. Олар сабаққа қатысуды қояды, ата-анасына өтірік айтады, «үй жұмысына ештеңе берілген жоқ» деп алдайды, ал, мектептегі ұстазына «кітаптарымды ұмытып кетіппін» деген сияқты сылтауларды көп айтады.

Мазасыздану қандай да бір жағдаймен байланысты болады және жиі көрінеді. Бұл жағдай қандай істе болсын ілесіп жүреді. Адам нақты бір нәрседен қорықса, біз қорқыныш туралы айтамыз. Мысалы, қараңғыдан қорқу, биіктіктен қорқу, бекітулі кеңістіктен қорқу.

Бүгінгі күнге дейін әлі мазасызданудың туу себептері анықталған жоқ. Көп ғалымдар мектепке дейінгі және бастауыш сыныптағы мазасызданудың басты себебі – ата-ана мен бала арасындағы қарым-қатынастың бұзылуы негізінде жатыр деп санайды.

Оқу үрдісіндегі мазасыздық сезімі мектепке дейінгі уақытта қалыптаса бастайды деген пікір бар. Бұған тәрбиешінің жұмыс стилі, балаға деген жоғарлатылған талаптардың қойылуы, үнемі басқа балалармен салыстыруы себепші болады. Кейбір отбасыларда жыл бойы баланың қатысуында мектепке түсу туралы, «лайықты» мектепті, «перспективті» мұғалімді таңдау туралы әңгіме қозғайды. Ата-аналардың мазасыздануы балаларға да беріледі. Одан басқа, ата-аналар балаға сансыз мұғалімдерді жалдайды, олармен сағаттап тапсырма орындайды. Қанаты қатпаған, мұндай қарқынды оқуға әлі дайын емес баланың организмі бұған шыдай алмайды, бала ауыра бастайды, оқуға деген ынтасы жоғалады, ал алдағы оқу жөнінде мазасыздануы жоғарылай бастайды. Бала бойындағы кездесетін мазасыздану себептері көпшілік жағдайда оны қоршаған ересек адамдардың мазасыздану белгілерімен байланысты. Жағымды

карым-қатынас орнаған отбасындағы балаларда, кикілжін жиі орнайтын отбасыға қарағанда мазасыздану деңгейі едәуір төмен болады. Мүмкін қазіргі қоғамда балалар арасындағы мазасыздану деңгейінің жоғары болуына осы себепші болар

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Нетреба С. Влияние коррекции тревожности на формирование адекватной самооценки младшем школьном возрасте с учетом этнической принадлежности детей. //Ұлт тағылымы. 2004. - № 3. - 122-126 б.

2 Жуманкулова Е. Тревожность как предпосылка девиантного поведения подростка. // Бастауыш мектеп. - 2005. - № 2. 47-50 б.

3 Аракелов Н. Е., Лысенко Е. Е. «Психофизиологический метод оценки тревожности» // Психологический журнал – 1997. - № 2 – С. 34-38.

КАК МУЗЫКА ВЛИЯЕТ НА УЧЕБНУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ И ЭМОЦИОНАЛЬНОЕ СОСТОЯНИЕ УЧАЩИХСЯ

ПИЛИШКИНА Ю. Б.

учитель музыки и самопознания, Школа-лицей города Аксу, г. Аксу

ВЕРЕЦАГИНА В., ГРИШКОВА Е.

ученики 6 класса, Школа-лицей города Аксу, г. Аксу

Музыка в нашей жизни занимает огромное место. Мы любим слушать музыку: и классическую, и современную. Любим петь и танцевать. Сейчас музыка окружает нас со всех сторон. Мы слышим музыку с экранов наших телевизоров, с различных переносных устройств, у наших телефонов музыкальные звонки. Но мы заметили, что одни мелодии приятно слушать, от них улучшается настроение. А другие - раздражают, от них начинает болеть голова. Значит, музыка влияет на здоровье, на настроение, на поведение человека? В своей работе мы решили ответить на эти вопросы.

Поставив перед собой цель, выяснить, как музыка влияет на настроение учащихся, мы выдвинули гипотезу что, если слушать классическую музыку, то можно почувствовать ее благотворное влияние на эмоциональное состояние человека.

Изучив весь материал о пользе и вреде музыки, мы решили провести экспериментальную работу.

В эксперименте приняли участие учащиеся 3-11 классов в количестве 263 человек. Эксперимент прошёл в три этапа: анкетирование и два музыкальных эксперимента. Цель анкетирования заключалась в том, чтобы проанализировать, какие музыкальные стили предпочитают ученики.

Таблица 1

№	Вопрос	Да	Нет	Возможно
1.	Нравится ли тебе слушать музыку?	263	-	-
2.	Меняется ли твое настроение, когда слушаешь музыку?	246	4	13
3.	Нужна ли музыка в повседневной жизни?	258	2	3
4.	Согласны ли вы с тем, что если классическая музыка будет звучать на переменах, то учащиеся будут меньше уставать за учебный день?	238	11	14
5.	Согласны ли вы с тем, что музыка может влиять на организм человека?	257	1	5

Далее мы провели музыкальный эксперимент, в котором хотели выяснить, как музыка влияет на самочувствие человека.

Вначале ребятам было предложено самостоятельно замерить свой пульс, затем прослушать классическую музыку, и снова замерить пульс. Для эксперимента мы взяли произведение русского композитора Александра Бородина «Ноктюрн».

Эксперимент показал, что у большинства пульс не изменился. А у некоторых даже стал спокойнее.

Затем детям было предложено прослушать популярную современную песню «Круче всех» молодежной группы «Опенкидс». Было заметно, как у всех приподнялось настроение, на лицах многих появилась улыбка, некоторые дети даже начали пританцовывать на местах. Затем снова замерили пульс. Эксперимент показал, что пульс незначительно участился, настроение стало лучше.

Рисунок 1

Во втором эксперименте мы решили выяснить как музыка влияет на умственные способности учащихся. Вместе с учителем мы выбрали задачи на логическое мышление и популярные композиции классической музыки. Дети участвовали в эксперименте два раза. Первый раз учащиеся выполняли 5 заданий на логическое мышление в полной тишине. Второй раз подобные задачи ребята решали во время проигрывания классической музыки в качестве музыкального фона.

Сравнив полученные результаты мы установили, что на решение задач без музыки школьники в среднем затратили 6 мин. А при звучании классической музыки на решение задач учащиеся затратили 4-5 минут. Также мы заметили, что количество правильно решенных задач увеличивалось примерно на две, чем в полной тишине.

Рисунок 2

После изучения литературы и по итогам экспериментов мы провели беседу с одноклассниками, где рассказали о музыкотерапии,

дали рекомендации и раздали памятки «О влиянии музыки на организм человека». А также провели утреннюю акцию, вручив памятки родителям учащихся начальных классов.

Рисунок 3

Рисунок 4

Нами составлен музыкальный сборник, который мы рекомендуем для прослушивания музыки дома во время выполнения домашней работы.

По итогам исследовательской работы мы пришли к выводу, что слушание музыки – это самый безопасный и экономичный способ, который благотворно действует на нервную систему, на работу органов дыхания. С помощью музыки можно навсегда забыть о плохом настроении, бессоннице, чувстве неуверенности и тревоги, улучшить память и внимание и даже развить всевозможные творческие способности. Использование классической музыки на любых школьных уроках, во внеурочное время поможет учащимся познать себя и свои проблемы, самим их решить, сформировать определенное эстетическое отношение к действительности, развивать способности к эстетическому восприятию и переживанию, к творчеству по законам красоты как возможности самосовершенствоваться. Музыка положительно влияет на умственную деятельность школьников, помогает сосредоточиться.

Вышеперечисленные факты еще раз подтверждают и доказывают нашу гипотезу: «Музыка обладает магической силой воздействия на человека и благотворно влияет на эмоционально-психологическое состояние человека».

ЛИТЕРАТУРА

КНИГИ:

- 1 Волкова Т. И. Психология. ЭКСМО. Москва, 2002. - 345-380 с.
- 2 Зельницкая Н. Д. Музыка в нашей жизни. Тула, 1998. – 53 с.

ЭЛЕКТРОННЫЕ РЕСУРСЫ:

1 Музыкотерапия, основанная на прослушивании классической музыки. // Знанио. [Электронный ресурс]. - URL: [http:// www.rognovsergey.ru](http://www.rognovsergey.ru)

ЕЛІКТЕУШІЛІКТІҢ ОҚУШЫЛАР ТӘРБИЕСІНЕ ӘСЕРІ

САДУОВА А. Т., МЕЙІРАМБЕКОВА Е. М.

9 сынып оқушылары, № 47 ЖОББМ, Семей қ.

САРИНА Н. У., АЛПИЕВА А. Т.

ғылыми жетекшілері, тарих пәнінің мұғалімі,
өзін-өзі тану пәнінің мұғалімі, № 47 ЖОББМ, Семей қ.

Қазір барлық елдер мен мемлекеттер бір күндікті жаһандану жағдайында өмір сүруге бейімделуде. Негізгі кіндігі еркін таңдау және жеке бастама жасай алатын жеке адам бостандығы идеясына негізделген Батыс өркениетті болып отыр. Соңғы жылдары жаһанданудың бір тетігі ретіндегі батыстану – бұл тек батыстың технологиялық жетістіктері, экономикалық өндірісті ұйымдастыру тәжірибелері мен ғылыми – техникалық мәдениетін ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік реттеудің, яғни адам құқығы, жеке адамның тұлғалық тұрпаты, діни сенімі, ұлттық төзімділік, әдептілік, т.б. мәдени өркениеттік қалыптар кешенін де қабылдауда. Жаһандану барысында Батыс мәдени құндылықтарының басымдық танытуы жергілікті халықтың байырғы төлтумалық сипатының жоғалуына түрткі болуы мүмкін деген қауіпке әкеліп тірейді. Батыс өркениетіне шамадан тыс еліктеушілік жақсылықтың нышаны емес. Айрықша мән беретін мәселенің бірі – қазіргі еуропалықтардың мінез – құлқына рухани болмысына еліктеу жағынан біздің қазақ жастары бәйгенің алдын берер емес.

Қазіргі уақытта жастардың арасында рухани еліктеушілік құбылысы ұлғайып, көптеген ғалымдар мен зерттеушілерді толғандыруда, бұл мәселе әлі де толық шешілмеген күйінде қалып тұр. Соңғы кезде мемлекетімізде қоғамымызды нығайту үшін ұрпақтың тәрбиесіне көп көңіл бөлініп жүр. Баланың субмәдениеті – қоғамның ең әлсіз жері болып табылады. Бүгінгі таңдағы егемен елімізді жатсызданудан, рухани азғындау мен еліктеушіліктен арылудағы ең басты міндеттері – қазақи рухани органын қалыптастыру, тарихи сананы тереңдету, өзіндік өркениетті, мұсылманшылдық дәстүрді жаңғырту болып отыр. Зерттеу жұмысының мақсаты: Еліктеушіліктің

пайда болу себептерін анықтап, халықтың байырғы төлтумалық сипатын сақтау жолдарын анықтау. Рухани азғындаудың көзі болып тұрған – еліктеушілік ұғымдарына ғылыми анықтамалар беріп көрейік. Еліктеушілік (имитация; латын тілінен аударғанда imitatio - еліктеу) – басқалардың мінез құлқын өзіне көшіру процесі. Еліктеу ерікті және еріксіз болуы мүмкін. Өз әрекетін басқаның үлгісімен модельдеуге тырысу. Бұл терминді «мимикрия» терминінен ажырата білу керек. Еліктеушілік ретінде – бір ғана адам емес, бірнеше адамдар тобы, кей кезде ұлт болған жағдайда еліктеушілік жүзеге асады. Мұндай еліктеушіліктің шырмауына байланған адам – қандай да бір зұлым идеялогияға мойын ұсынады. Дәлірек айтсақ, қазіргі кездегі жаһандану үрдісінде жүріп жатқан батыстану саясатына басымен ауған жастар да аз емес қой. Батысқа еліктеймін деп өзінің ұлттық намысы мен мінезін, ар-ұятын ата-бабалардан мұра боп қалған салт-дәстүр мен әдет-ғұрпын түгелдей жоғалтып жатыр. Субмәдениеттің бұл бағытында негізгі күш ретінде – еліктеу болып табылады [1, 20 б.]. Батыстан келген, дініміз бен дәстүрімізге қайшы келетін тұрмыс – тіршілік - өмір ережелері, музыка, түрлі сериалдар, әдеттер және теріс қылықтар жастарымызды ешбір қара күшсіз бағындырып жатыр. Дәл осы үрдіс - еліктеушілік болып табылады. Шынында да ұлтымыздың құрып кетуіне қазіргі кезде үлкен қауіп төніп тұр. Қазіргі уақытта жастарды тәрбиелеуде, қалыптастыруда ерекше рөл атқаратын фактордың біріне – БАҚ құралдарын жатқызуымызға болады. Атақты ұлтшыл Гитлер: «Ұлтты құрту үшін күш жұмсау қажет емес, тек сол елдегі жастарға азғынды музыканы тыңдату қажет», - деп айтқан екен. Әсіресе, телевизияның жастарға тигізетін әсері де мол. Өсіп келе жатқан жасөспірім өзінің жүріс-тұрысын, әдет – қылығын, сөйлеу мәнерін теледидарға қарап түзейді. Ол теледидардан тек жағымды әдеттерді ғана алмай, сонымен бірге теріс, бұрыс әдеттерді де иемденеді, телеэкрандағы жын – ойнаққа қарап бой түзейді. Қазіргі балалар – практик. Оларды таңертеннен кешкі сағат 4-5-ке дейінгі уақытын сабақта өткізіп, үйлеріне кешке оралады. Одан кейін уақытын теледидармен өткізеді. Ол аз болса компьютер, интернет бар. Интернет – жастардың жауы. Жастар «Мой мирға» кіріп алады да, 4-5 сағат уақыты сонымен өткенін білмей қалады. Шын мәнінде одан алатын пайдалы ақпарат шамалы. Тек уақытты өткізуге ермек болады. Сонымен қатар олар өздерін иллюзиялық әлемінен шығара алмайды. Яғни виртуалды өмірде сүріп жүреді. Сөйтіп интернеттің шырмауында қалып, еліктей береді. Жас ұрпақты азғыруда шектен шыққан шетелдік сериалдарда телеарналарымызда аз емес. Сонымен қатар бүгінгі күнде ток – шоу жанрындағы жобалардың

көптігі сондай, жеңіл өнімдердің көрермендердің назарымен асыра қолдауға ие болып алды. Бүгінгі телеаудиторияның дені жеңілтек немесе жасөспірім бала – шалаға айналып кетпеген болар. Бұқаралық сипаттағы жобалардың болуы шарт. Бірақ бұл қазіргі уақытта элиталық көрермен үшін әлемдік арналар базарында жүріп жатқан саудаға біздің тағыда немқұрайлық танытып отырғанымызды көрсетеді. Еліміздің болашағы – жастар, ал олардың рухани азғындауы – ұлттың құруымен тең десек те артық айтпаймыз. Еліктеушілік қазіргі уақытта өте көп кездеседі. Мысалы, оған жүйелік маркетингі жатқызуға болады, себебі бұл маркетингінің ұйымдастырушылары тұтынушылары арқылы бағоды көздейді және ең ғажап өздері шығарған өнімдерді өздері қолданбай-ақ, оларға жарнама жасап тез ақша табуды ғана ойлайды. Осындай жүйелі маркетингінің семинарларында гипнозға түскен адамдар секілді ал деген затты шексіз ала береді, және олардың көздеріне қарасак, психикалық ауытқуы бар, ауру шизофрениктерге ұқсайды бұның барлығы жастарымыздың сауатсыздығы мен беймәлімдігінің салдары, осы құбылысты фанатизмге жатқызсақ шатастырамыз. Еліктеушіліктің бір ерекшелігі – ол әлеуметтік еліктеушіліктегі программист емес адамда асқан зұлым айлакер тек пайдасын ойлайтын эгрегор болып табалады, бұл эгрегор өзіне құрбан ретінде психикасы әлсіз, эмоционалды адамды іздеп табады және сол еліктегіштерді аяғына дейін азғырады. Көбінесе, фанатизм діни сфераларда өркендейді. Осының шырмауына түскен еліктегіштер ақылдан кетіп, алдына қойған мақсатынан айрылып, отбасынан бас тартып, денсаулығына зиян келтіріп қайдағы бір идеяны алып шығуды күні-түні ойлайды. Жаңа заман көптеген дүниелердің даму шыңына жеткен, жаңа лептің бастау алған кезеңі болды. Ол тек техникалық жетістіктер, ғылыми ашылуларға ғана байланысты емес. Сонымен қатар рухани, мәдени жаңашылдықтың да белең алған уақыты. Сондай заман нәтижелерінің бірі – фанатизмнің (табынушылықтың), психологиялық талғамдағы ұқсастықтың белгілі адамдарды ұлтына, жынысына қарамай, бір идея толқынына біріктіруі, яғни «субмәдениет» ұғымының қалыптасуы. Бұл үрдіс көп кешікпей Қазақстанға да келді. Субмәдениет өкілдерін, қала көшелеріне шықсаңыз, міндетті түрде көресіз және бірден танысыз. Өйткені олардың киім киістері де, өздерін ұстауы да, сөйлеулері де өзгеше. Жастар оларды көргенде «керемет» деп тамсанады, қызығып, еліктейді, ал үлкендер «жастар қайда барады» деп күрсінеді, енді біреулер «бәрі ерекшелену үшін» деп жақтырмай да жатады. Осылайша, сан қырлы пікірлер кете береді. Жаңа жастардың өміріне енген субмәдениет қоғамдағы өзгерістерге әсер ететін өз тарихын шындауда. Жастар

субмәдениеті – киген киімнен, сөйлеу мәнерінен, жаргондардан және айрықша әуестенулерден көрініс табатын үлкендер әлеміне, қоғамның ережелері мен құндылықтарына деген өзіндік қарсылық. Белгілі бір субмәдениеттің өкілі болып табылатын жастардың психологиялық ерекшеліктеріне келер болсақ, ол мына бір жайттардан көрініс табады: ата-аналары мен мектеп тарапынан болатын бақылаулардан босауға деген ұмтылыстан, эмоцияға аса берілгіштіктен, жасөспірімдік әсірелеушіліктен, өмірге қатысты ойларының тым мінсіздігінен, адамгершілік ұстанымдарының тұрақсыздығынан, жеке адами құндылықтарының қалыптаспауынан [2, 205 б.].

«Лидер мемлекеттер ғаламдану арқылы бөтен қорларды игеру үшін жаңа координаттарға ие болуға ұмтылуы», – деп тұжырымдайды. Ғаламдандудың қарсыластары мәдениеттің ғаламдануын, халықтар арасында ақпарат алмасудың кеңеюі Интернет торабының дамуы (саясатқа ықпалы 2011 ж. «араб көктемі» кезіндегі Фейсбук арқылы жастардың алаңға шығуы), дүние жүзінде батыс өнерінің, әсіресе кинофильмдердің дәріптелуі, халықаралық туризмнің өсуін американдық үстемдіктің орнауы деп қарастырады [4, 45 б.].

Осыған байланысты, жаһандану ретсіздігін бақылау тетіктерінің біріне мәдениеттердің өзін-өзі танытуы, яғни олардың өзіндік ерекшеліктерін, қайталанбас өзгешеліктерін көрнекілеуі жататыны, кездейсоқ емес. Дегенмен, жоғарыда айтылған ой-пікірлер біз ғаламдық мәдениеттен бой тасалап, оны тек жағымсыз құбылыс ретінде қабылдауымыз дұрыс деген пікірлерді жақтамайды. Керісінше, қазіргі өркениетке тән құбылыстардың барлығын меңгеріп, ғылыми-техникалық прогрестерді игеруге құлшыныс танытуға талпыныс қажет. Себебі дүниенің тұтастығы, қоғамның интеграциялық негізі және этностың рухани кеңістік мәдени дәстүрлердің дамуында ең басты факторлар болып қала береді. Мәдени ғаламдану үдерісін, ұлттық мәдениетпен ұштастыра қолдана білсек, сонда ғана оның теріс жақтарынан қорғанып, тиімді жақтарын өз бойымызға сіңіре аламыз. XX ғасырдың соңы мен XXI ғасырдың басында ғаламдану үрдісіне тән келеңсіз құбылыстардың бірі «тұтынушылар қоғамы» пайда болып, жастар осы құбылысқа еліктеп келеді. Бұл құбылыс, негізінен, сана сезімді тұмшалап, адамгершілік, эстетикалық сезімдерді өшіріп, азаматтық, өзінділік сияқты сезімдердің қалыптасуына тосқауыл қойып отыр. Сондықтан да осы бір келеңсіз құбылыстардан жастарды, тұлғаны бой алдырту үшін, ұлттық сана-сезімімізді сақтау үшін, білім беру үрдісінде ұлттық сана-сезімді сіңірту үшін, ұлттық келбетті сақтап қалу үшін,

оқыту үдерісінде халықтық мәдениетті дәріптеу арқылы, болашақ ұрпақты тәрбиеге баулу - аса маңызды, қажетті дүние.

Қайсыбір ұлттық мәдениетті алсақ та, ондағы салт-дәстүрлер жүйесіне бірден назарымыз ауады. Осы міндеттерді жүзеге асыруда, ең алдымен жастарды ұлттық мәдениет арқылы тәрбиелеп, халықтық тәрбие арқылы адамгершілік нормаларын сезіндіру айрықша қажет. Этнос пен ұлт деңгейлері үшін жоғарыда айтылған факторлармен қоса, сондай-ақ халықта өзінің халықтығын, арын, абыройын, қолда барын (кей мағынада - жерін, елін, малын, қазынасын т.б.) қорғай да, сақтай да, қастерлей де білуге жетелейтін, мәжбүр ететін, көмектесетін рух та, намыс та, мерей де болуы шарт. Мәдениеттің ғаламдануы жағдайындағы қазақ халқының мәдени дамуының болашағы негізінен халықтың өз мәдениетіне деген көзқарасынан, оны аялап сақтап қалуға деген ұмтылысынан, оның мәдени құндылықтарын, мұраларын ұрпақтан ұрпаққа жеткізе білуге деген құлшынысынан айқындалмақ [5, 25 б.]. XXI ғасырда әрбір қоғамның өскелең ұрпақ үшін алаңдап, оның тәрбиесіне ден қоюы – қажетті дүние. «Ел боламын десең - бесігінді түзе» деген халық даналығына сәйкес, болашақта елдің тұтастығын сақтап, әлемдік деңгейдегі жетекші мемлекет қатарына жеткізу болашақ ұрпаққа байланысты. Қыздарының белі бесіктен шықпай жатып, ашық-шашық киіндіріп, сән қудырып, мектеп табалдырығын аттағаннан-ақ сәнқой болып шыға келеді. Есіл-дерті киім болып тұрған баланың ойында оқу, білім алу деген ой қайдан болсын. Осылай өсірген қыздарымыз, ертеңгі күні қандай ана болмақ, солардың бір сарынын күнделікті көзімізбен көріп жүрміз. Қыз баланың ең қасиетті жері, әрине ол құрсағы емес пе? Дегенмен көптеген аруларымыз өздеріне сән етіп, осы кіндік тұсын ашып жүруді сәнге айналдырған. Кіндік жайлы не білеміз? Бұл күнде қыздарымыздың белдері ашық-шашық жүреді. Бүйректеріне суық тиетінін, бүйректің суықты бірден қабылдайтын өте нәзік әрі сезімтал мүше екенін білмейді. Жағымсыз күштерден сақтайды деп есептелген бұл суреттер денеде ұзақ сақталған сайын, нәтижесі де күштірек болатынына қытай халқы кәміл сенген. Міне, адам тәніне сурет салу мен сырға тағудың ата-бабамыздың салт-дәстүр, жора-жоралғысына алты аласы, бес бересі жоқ. Онда бүгінгі жас ұлттық болмысынан неге адасты? Қазіргі таңда медицина тұрғысынан да денеге салынған тату мен пирсингтің адам ағзасына зияны дәлелденіп отыр. Бауыр гепатиті, СПИД және ВИЧ секілді қатерлі дерт ошағы саналатын аталған «өнер туындылары» бұдан басқа да жиырмадан астам аурудың көзі. Мамандардың пікірінше, денеге өрнектеп салған сурет тері рагын тудырып, қан

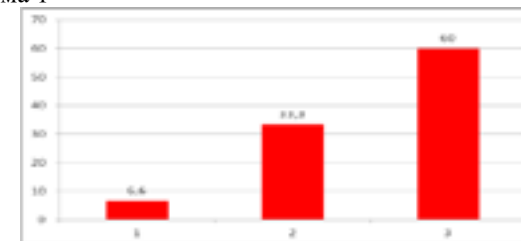
жолдарын зақымдауы ықтимал. Сонымен қатар сурет салу барысында қолданылатын бояулар құрамында түрлі спирт болғандықтан, дәрілер мен кейбір косметика түрін қолдану кезінде немесе синтетикалық киімдер кигенде аллергиялық реакциялар туындауы мүмкін. Осыншама ауруға бастау боларын білсе де, жаңа заман ұрпағының тату мен пирсингке құмарлығы басылмай отыр. Оған қоса кейбір жастар бұл қадамға өз ортасында бәсекелесу арқылы барады екен. Аталған қылығын өркениетті елдерге лайық көретін жас жеткіншек ежелгі тайпа мүшесіне қалай айналып шыға келгенін сезбейтін тәрізді. Артымызда өсіп келе жатқан сіңілілеріміздің өзі есепшіл, өркөкірек, сезімге сенбей «ақшаға» ғана сенетіндер қатары көбеюде. Өз саласында адал қызмет атқарып, шетелдерде кәсіби біліктілігін шыңдап, ғылымға ден қойып, жетістіктерге жетіп жүрген жастарымыздың қоғамымызда аз еместігі куантады. Әлі де кеш емес. Өйткені бұл қоғам біздің қоғамымыз, біздің ертеңгі балаларымыздың қоғамы. Тым құрығанда, балаларымызға «ие болайық». Оларға дұрыс тәрбие бере алмасақ, өзінде жоқ нәрсені ол да ертең баласына бере алмақ емес. Әлі де кеш емес.

Респонденттердің қатысуымен жүргізілген әлеуметтік сауалнама нәтижесінде оқушылардың бойында еліктеушілік бар-жоғын анықтадық. Сіздердің назарларыңызға ұсынылып отырған әлеуметтік сауалнама материалдары осыған дәлел.

Кесте 1 – Жасөспірімдердің жүріс-тұрысына, киім-киісіне еліктеушілік бар ма? (%)

Жас өспірімдердің жүріс-тұрысына, киім-киісіне еліктеушілік бар ма?		
1	Жоқ	6,6
2	Кейде	33,3
3	Иә	60

Диаграмма 1

1-кестеде «Жасөспірімдердің жүріс-тұрысына, киім-киісіне еліктеушілік бар ма?» деген әлеуметтік сауалнаманың сұрағына берілген респонденттердің жауаптары пайыздық мәндерімен берілген. Респонденттердің 60%-ы иә деп жауап берген. Бұдан байқағанымыздай оқушылар жастардың киім-киісіне, жүріс-тұрысына еліктейді. Еліктеушілік рөлі басым болып отыр. Тақырып ауқымында жұмыс жүргізуді қажет етеді. 2-кесте. Қайсысына еліктеушілік басым жүреді? (%)

Кесте 2

Қайсысына еліктеушілік басым жүреді?		
1	Сөнге айналған киім-кешектер, түрлі қылықтарға еліктеу	46,6
2	Сөнге айналған жаргон сөздер, тілді шұбарлап сөйлеуге еліктеу	26,6
3	Әнші, әртістерге толығымен еліктеу	20
4	Салт-дәстүріне еліктеу	6,6

Рейтинг көрсеткіші бойынша респонденттердің 46,6 %-ы сөнге айналған киім-кешектер, түрлі қылықтарға еліктейді, 26,6 %-ы сөнге айналған жаргон сөздер, тілді шұбарлап сөйлеуге еліктейді, 20 %-ы әнші, әртістерге толығымен еліктейді, 6,6 %-ы салт-дәстүрге еліктейтіні анықталды. Қазіргі кезде сөнге айналды деп қыз балалардың кіндігі ашық киімдер киюі, жасөспірімдердің шаштарын бояуы, ұл балалардың тар киім киюі Батыс елінің өркениетіне еліктеу емес пе?

Ұсыныс: Оқушыларға ұлттық рухани болмыс туралы көп насихаттау жүргізіліп, тәрбие сағаттарында, телеарналарда патриоттық тәрбиеге аса мән берілсе деген ұсынысымыз бар. «Өткенсіз болашақ жоқ» деген аталы сөзді ескерсек, қазіргі жаһандану, әрі әлемдік тұрақсыздық жағдайында Қазақстан Республикасы тәуелсіз, дербес, әрі демократиялық мемлекет ретінде ұлттық егемендігін дамытқысы келсе, жас буын санасында жалпыадамзаттық құндылықтармен қатар, өз елімізге тән дәстүрлерге негізделген патриоттық құндылықтарды шебер, әрі тиімді ұштастыру тиіс. Бұл бағытта анық басымдылық төл мәдениетіміз жағында болуы шарт. Себебі, төл мәдениетімізге тән емес бас-аяғы жоқ күмәнді батыстық құндылықтарға аса мән беру, еліміздің дәстүрлі арнадағы дамуын тоқтатып, «үшінші елдер» әлемінің белгісіз бір мемлекетіне айналдыру қаупі бар. Мектеп қабырғасында жүрген бірсыпыра қыздарымыз жарассын-

жараспасын денелерін жартылай жалаңаш қалдыратын киімдер киіп, қымбат әшекейлер, алтын тағып, бет-ауыздарын бояп, өздерінің инабаттылығы мен сыпайылығынан, жастық жарасымдылығынан айырылады. Табиғаттың өзі жан дүниесін сұлу, нәзік, мейірбан етіп жаратқанына мән бермейді. Ал, енді осыны көрген жас қыздарымыздың бұларға еліктемесіне кім кепіл? Өз халқын сүйе білген жас адамдардың бойында ұлттық намыс та, ұлттық рух та, жарасымдылық та молынан табылады. Ұлттық салт-дәстүрімізді, рухани қазынамызды жоғалтпай заман ағымынан қалмау-уақыт талабы. Өсіп-өркендеп келе жатқан мемлекетіміздің тірегі жастар! Ал біздің жастарымыздың баянды болашағына сеніміміз мол. Еліміздегі жастар саясаты бүгіндері де, болашақта да маңызды болып қала бермек. «Ақыл жастан...» демекші, Мәңгілік елді нұрлы болашаққа бастайтын, өзгеге еріп, олардың шылауында кетуді ар, намыс санайтын ақылды жастарымыздың көп болғанына не жетсін. Бүкіл елдің қалауы да осы. Алты арысымыздың бірі Мағжан ақынның: Мен жанбасам лапылдап, Сен жанбасаң лапылдап, Біз жанбасақ лапылдап, Аспан қалай ашылмақ! – деп келер ұрпаққа ұран тастап кеткеніндей, жастарымыз қашанда жалындап жүрсе екен дейміз.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Жанбаба Қ. Шектен шыққан шетелдік сериалдарға қашан шектеу қойылады. // Арай. - № 3. - 2009. 20 б.
- 2 Левикова С.И. Молодежная субкультура: Алматы, 2004. – 205 б.
- 3 Назарбаев Н. Ә. Менің арманым да, мұратым да – Қазақстан халқын бақытқа жеткізу. // Жұлдыз. - № 5. – 2000.
- 4 Түрікпен – ұлы Ж., Мұздыбаева Б. Жас шақтарының психологиялық ерекшеліктері. // Тәрбие психологиясы: оқу құралы. № 3. 2008. 36-45 б.
- 5 Тойшыбеков Т. Тұмашбай А. Қоғамда еліктеушіліктің қалыптасуының ілкі себептері. // Мектептегі психология. № 2. 2007. 21-23 б.

ФОБИЯНЫҢ ПАЙДА БОЛУ СЕБЕПТЕРІ ЖӘНЕ ОНЫҢ АДАМНЫҢ МІНЕЗ-ҚҰЛҚЫНА ӘСЕРІ

ТЕМІРФАЛЫ Қ. М.
психолог, өзін-өзі тану пәнінің мұғалімі,
«Жас дарын» мамандандырылған мектебі, Павлодар қ.
ЖУМАТАЕВА Д., ЖҰМАСЕЙІТ А.
8 сынып оқушылары,
«Жас дарын» мамандандырылған мектебі, Павлодар қ.

Фобия - қорқыныш тұжырымдамасымен танылатын түйін. Ақыр аяғында, фобия - бұл қорқыныш. Фобия (басқа грекше фобустан, фобос - «қорқыныш») - бақыланбайтын қорқыныш. Қорқыныш - адамзаттың ежелгі серіктері.

Қорқыныш деген адам ес білгелі бері белгілі бір уақыт арасында қалыптасады. Бұл - адамның өзін-өзі қорғау инстингінің қорғаныс механизмі. Ал, фобия - ол көбіне адамның ойлау қабілетіне байланысты туындайды. Фобия адам бойында өмір бойы жалғасуы мүмкін. Қорқыныш туралы көптеген түсініктер болады. Бұны бұл салада жұмыс істейтін мамандар былай түсіндіреді:

А. Петровскийдің пікірі бойынша «Қорқыныш – бұл эмоция, қауіп-қатер төнген кезде биологиялық немесе әлеуметтік тұрғыда жауап қайтара білуі».

А. С. Спиваковскийдің ойлауынша: «Қорқыныш – бұл күрделі эмоционалды адамның қалпы, ерекше сезілмелі реакция қауіпті кезде пайда болады».

И. П. Павлов қорқыныш сақтану түйсігінен пайда болады деп ойлаған, ол қорғаныштық мінез белгілі бір өзгерістердің жүйке қызметіне, жүректің қағысына әсер етеді.

Қорқыныш әртүрлі - түсіндірілетін және иррационалды, ақталған және ойластырылған, тіпті пайдалы болады. Бірақ көп жағдайда біздің қорқыныш біздің өмірімізді бұзады. Кейде олардан психотерапевтің көмегінсіз құтылу қиын болады, мысалы, қорқыныш фобияға - невротикалық бұзылысқа түскен жағдайларда».

Қорқыныштардың басым көпшілігі жас ерекшеліктеріне байланысты және уақытша сипатқа ие.

Фобиялар- субъектіні белгілі бір жағдайда кісіні билеп алатын нақты мазмұндағы жабыспа қорқыныш сезімдері. Фобиялар невроз көп жағдайда, психоздар мен мидың органикалық ақаулары кезінде пайда болады. Невроздық кезінде ауру кісі, әдетте, өз қорқынышына пәлендей негіз жоқ екенін түсіне бастап, оларға субъективтік

кінәраттар ретінде қарай бастайды. қорқыныш пен үрей пайда болған кезде, олар теріс рөл ойнай бастайды, яғни адамды бұзады.

Мысалы, айхмофобия болған кезде адам басқа адамдар қорқатын өткір заттардан аулақ болуға тырысады. Аквафобия дамыған жағдайда, ол жүзуден қорқады, ал клаустрофобия кезінде баспалдақпен жоғары көтеріледі, өйткені ол жабық лифте өзін қорқынышты сезінеді. Фобикалық қорқыныш салыстырмалы түрде оның пайда басында жеңуге болады, бірақ ол адамның психикасында бекітілуі және уақытпен күшеюі мүмкін.

Фобиялар дәстүрлі түрде ойлау бұзылыстарына қатысты таңқаларлық жағдайлар шеңберінде қарастырылды. Таңқаларлық жай-күй-бұл адамның еркінен басқа қорқыныш, күмән, ойлар, емдеу, іс-әрекеттер пайда болатын уайым. Мұндай құбылыстарға сыни көзқарасқа қарамастан, олардан адам құтыла алмайды. Мысалы, біздің әрқайсымыз қандай да бір сөздерді («сөз - паразиттер» деп аталатын), ұнаған әуенді және т. б. таңқаларлық түрде қайталау таныс.

Фобиялардың пайда болу себептері:

1 Вестибулярлық аппараттың бұзылуы. Вестибулярлық аппарат-бұл кеңістікте бағдар үшін жауап беретін орган. Вестибулярлық аппараттың бұзылуынан зардап шегетін адамда сенімсіздік дамиды, ол одан әрі қорқыныш немесе қорқады.

2 Сондай-ақ, фобияның пайда болу себебі адам балалық шақта бастан кешкен уайымды атауға болады. Біздің жадымызда балалардың уайымдары өте жарқын сақталады. Сондықтан белгілі бір өмірлік сәттерде балалар қорқынышы жай ғана есте қалып, одан әрі дами бастайды. Әрбір адамның балалық шағынан еске түсіруі бар. Көптеген адамдар судан, биіктіктен, қараңғыдан, жалғыздықтан қорқады, себебі балалық шақта осыған байланысты қандай да бір қорқынышты оқиғалар оның өмірінде орын алды.

3 Кейбір жағымсыз жағдайлар кезінде, ересек өмірде пайда болған қорқыныш.

Қорқыныш көбінесе адамдар эмоционалды және өте сезімтал. Психикасы әлсіз адамдар фобияның қалыптасуы мен дамуына барынша бейім екенін атап өткен жөн. Фобиялар бай қиялға ие адамдарда пайда болуы мүмкін, өйткені олар нақты қауіпті қиялдан ажырату қиын. Олар тұрақты және күшті психикасы бар адамдарға қарағанда, осы теріс сезімге қарсы тұру әлдеқайда қиын. Мұндай қорқынышқа ұшырайтын адамдар шын мәнінде ештеңе жоқ деп қорқады.

Фобиялардан құтылу жолдары:

Көптеген адамдар тіпті жетістікке жеткендіктерін де білмейді. Қандай да бір себептермен олар үшін бір нәрсе жасаудан гөрі, қорқу және шағым жасау оңайырақ. Қорқынышпен жеке кездесуде болсаңыз, фобиядан құтыла аласыз. Мұны мұны мұны мұны жақсы істеген дұрыс (бірақ бұл әдіс мұзды суға батырылады), бірақ бірте-бірте жүйке жүйесіне осындай үлкен жүктеме болмауы керек.

Адамдардың көп бөлігі психологқа өзінің қорқынышы туралы кеңес беруге ешқашан жүгінбейді – себебі олар қорқатын объектілерден аулақ болу оңай көреді. Кейде фобиялар өздері өтеді (әсіресе балалық шақта басталса). Ал егер фобия ересек жаста басталса, ол психотерапиялық немесе дәрі-дәрмектік емдеу нәтижесінде ғана сақталады және азаяды.

Дегенмен, кейде фобия нысанын болдырмау мүмкін емес, сондықтан қорқу қалыптасады. Қазіргі уақытта фобиямен күресу үшін ең кең қолданылатын және жоғары тиімді әдіс экспозициялық әдіс болып табылады.

Бұл әдістің көптеген сорттары бар, бірақ қазіргі кезде, уақытта ол ерекше фобияларды емдеудің ең тиімді әдісі болып табылады. Әрине, оны кәсіптік психотерапевт өткізген жағдайда адам фобиядан құтылуға негізделіп отырады.

Әдістің мәні- ол клиентке қорқыныш беретін объектіге «ұшырайды», бұл жағдайды мұқият бақылайды және талқылайды.

Осылайша, фобия-бұл өте маңызды мәселе. Фобияның салдары көптеген адамдардың өмірін айтарлықтай бұзбайды, бірақ, өзінің кері септігін тигізеді. Фобия-бұл белгілі бір жағдайларда қайтымсыз шиеленісетін және толық логикалық түсіндіруге келмейтін қатты айқын табанды қорқыныш. Фобияның дамуы нәтижесінде адам қорқады және тиісінше белгілі бір объектілерді, қызмет түрлерін немесе жағдайларды болдырмайды. Фобия-күнделікті өмірде адамдар мен заттармен қарым-қатынас жасау, жұмыс істеу және әлеуметтену қабілетін кедергі келтіретін қарқынды, сәтсіз қорқыныш. Дегенмен, оның адамның тұрмыс- тіршілігіне деген әсері соншалықты қатты емес. Ол белгілі бір объектіге, адамға немесе жағдайға байланысты.

Фобиялар ауру салдарынан де, бала жасында да, ересек жаста да пайда болуы мүмкін.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Нордонэ Д. Қорқыныш, қобалжу, фобия/Дж. Нордонэ – Мәскеу: Психотерапия, 2008.

2 Бала жасындағы қобалжу сезімін тудыратын фобиялар / И. А. Хрущ. – Мн. БГМУ, 2004.

3 «Психология сөздігі», Алматы қаласы, 2011 жыл.

4 Стивен Джуан. «Занимательная психология», 2011 жыл.

5 «Фобияның адамның мінез-құлқына әсері», Украина, к. Харьков.

ВЛИЯНИЕ МУЛЬТФИЛЬМОВ НА РАЗВИТИЕ ПСИХИКИ ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

ШАРОНЯ А. Б.

ученик 5 класса, Северная СОШ,
Иртышский р-н, Павлодарская обл.

Пожалуй, нет на свете ребенка, который бы не любил мультфильмы. Но есть мультфильмы, которые отрицательно влияют на наше развитие и психику. Исходя из этого, мы решили изучить и выяснить, справедливо ли это мнение и как мультфильмы влияют на развитие и психику детей младшего школьного возраста. Мы предполагаем, что дети 7-10 лет любят смотреть зарубежные мультфильмы, так как эти мультфильмы чаще показывают по телевидению и тем самым вытесняют отечественные.

Отечественные мультфильмы. Яркие и зрелищные с одной стороны, и простые, доступные с другой, мультики обладают большими воспитательными возможностями. Персонажи мультфильмов дают первые представления о добре и зле, о плохом и хорошем поведении. События, которые показывают в мультфильме, развивают наше мышление и воображение.

Значит, мультфильм – это очень эффективное средство воспитания.

Здесь бы мне хотелось возразить! Сейчас показывают много мультфильмов, которые не только ничему не учат, но и очень опасны для нашего психологического здоровья.

Зарубежные мультфильмы. Приведем несколько примеров воздействия на нашу психику при помощи мультфильма: цвет персонажей и цветовое оформление, лица главных героинь. Они же все похожи друг на друга! И большинство девочек стремятся быть похожими на этих одинаковых кукол из мультфильмов!

Основные признаки «вредных» мультиков: герои большинства мультфильмов агрессивны; персонажа мультфильма, нарушающего общепринятые правила поведения никто не наказывает, не говорит,

что так делать нельзя; в мультфильме показывают опасные для жизни формы поведения, повторяя которые в реальной жизни опасно; показывают сцены неуважительного отношения к людям, животным, растениям.

Рисунок 1

Рассмотрев признаки «полезных и вредных мультфильмов», сравнили героев мультфильмов.

Рисунок 2

«Самый маленький гном» - мультфильм о том, как самый маленький гном по имени Вася учится делать добро, в каждой из

нескольких серий выручая из беды героев сказок: Красную Шапочку, семерых козлят, трех поросят... Есть в этом мультфильме замечательный образ одного «спасателя».

Теперь рассмотрим зарубежный мультфильм «Ниндзя-Черепашки». Главные герои Черепашки постоянно противостоят плохому, но они столько убивают, что задумываешься, а, правда, они такие хорошие?

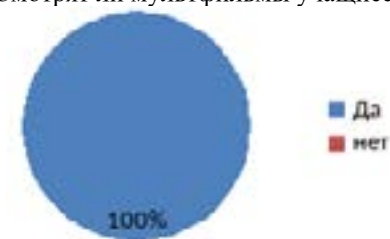
Рисунок 3

Но нельзя сказать, что все зарубежные мультфильмы губительны для сознания детей. Например, «Король Лев» - главный герой, которого – маленький львенок Симба, теряет своего любящего и любимого отца из-за зависти своего злого дяди. Очень трогательный сюжет, заставляющий переживать вместе с героями, как юных зрителей, так и их родителей.

Некоторые родители, просто запрещают своим детям смотреть иностранные мультики. Многие родители не запрещают своим детям смотреть их. Не запрещают не потому, что привыкли к ещё советской системе - «по телевизору детям плохого не покажут». И дети чаще всего смотрят не очень качественную продукцию о механических монстрах, вампирах, приведениях.

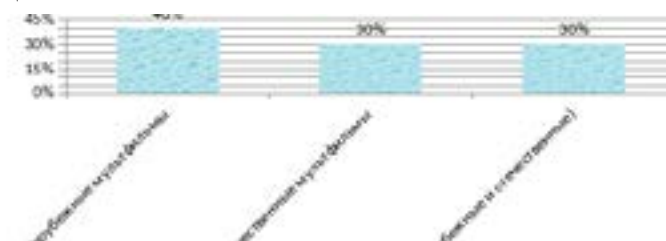
Мы решили исследовать, какие мультфильмы предпочитают школьники Северной школы. Для этого провели анкетирование среди учащихся 1 - 4 классов. Анализ анкет показал, что все учащиеся 100 % любят смотреть мультфильмы.

Диаграмма 1 – Смотрят ли мультфильмы учащиеся 1–4 классов

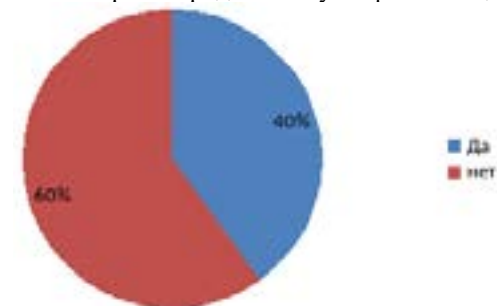
Причем 30% любят абсолютно все мультфильмы, будь то зарубежные или отечественные. 40 % предпочитают зарубежные мультфильмы, т.к. они красочные. И 30 % –отечественные мультфильмы, т.к. они веселые и добрые.

Диаграмма 2 – Какие мультфильмы предпочитают смотреть учащиеся 1–4 классов

И только 40 % родителей смотрят мультфильмы вместе с ребенком.

Диаграмма 3 – Смотрят ли родители мультфильмы с детьми

Необходимо регулировать частоту просмотра мультфильмов. Хороший мультфильм должен быть наградой, праздником. Полезно использовать мультфильмы как инструмент поощрения. На самом же деле ребенок всегда предпочитает телевизору общение, и если взрослый с ним общается, то ребенку мультфильм не так уж и нужен.

Итак, мультфильмы оказывают большое влияние на развитие и психику детей. Это яркие, зрелищные, простые, доступные детям мультфильмы, которые формируют у них первичные представления о добре и зле. Через сравнение себя с любимыми героями ребенок имеет возможность научиться позитивно воспринимать себя, справляться со своими страхами и трудностями, уважительно относиться к другим. События, происходящие в мультфильме, позволяют воспитывать детей: повышать его осведомленность, развивать мышление и воображение, формировать его мировоззрение.

ЛИТЕРАТУРА

СТАТЬИ В ЖУРНАЛЕ:

- 1 Абраменкова В., Богатырева А. «Дети и телевизионный экран». // Воспитание школьников - 2006 г., с. 28 -31.
- 2 Аромаштам М. «Дети смотрят мультфильмы: психолого-педагогические заметки». // Чистые пруды, 2006 г., с. 32.
- 3 Гундарева И. «О последствиях восприятия телевизионной информации». // Воспитание школьников, 2005 г., с. 45-54.

ЭЛЕКТРОННЫЙ РЕСУРС:

- 4 <http://www.blogpediatra.ru/>
- 5 <http://www.fun4child.ru/>
- 6 <http://www.volgograd.ru/>
- 7 <http://meduniver.com/>
- 8 <http://www.psychologiaguide.ru/>

ВЛИЯНИЕ YOUTUBE – КАНАЛОВ НА ПСИХИКУ РЕБЕНКА МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

ШТРАУБ О. А.
ученик 5 класса, Северная СОШ,
Иртышский р-н, Павлодарская обл.

Немалой популярностью в YouTube пользуются детские каналы. Исходя из это, мы решили выявить влияния YouTube –

каналов на психику ребенка младшего школьного возраста. Мы просмотрели множество YouTube – каналов и пришли к тому, что каналы приносят не одни беды, иногда они очень помогают. Мы, дети, просматриваем разные каналы, устраиваем даже соревнования «Кто круче?», но мало кто задумывался о том, что дают нам эти самые YouTube – каналы помимо затраченного времени и полученного морального удовольствия.

В феврале 2005 года началась история развития сервиса. Создатели – Чад Херли, Стив Чен и Джавед Кари. Их гениальная в своей простоте идея состояла в том, чтобы сделать онлайн-сервис, где каждый смог бы разместить небольшой видеоролик, который затем смогут увидеть все желающие.

Да, особо популярные детские каналы. На одних вы можете посмотреть любимые мультфильмы, послушать детские песни, на других понаблюдать за творческими детьми и интересными семьями. Детские каналы можно поделить на две группы: серые и белые каналы.

В первом случае - это видео, созданные на основе уже популярных мультфильмов или героев. Например, можно обыгрывать на свой лад мультсериалы «Поезд Динозавров», «Синий Трактор» или ту же «Свинку Пеппу».

К белым каналам относится что-то собственного производства. Это или истории из жизни детей, или же свои авторские мультики (мистер макс или Кэтти).

Польза YouTube – каналов. Я не верила, что от YouTube – каналов, может быть какая- то польза, кроме отдыха. Чему можно научиться, смотря эти каналы?

Оказывается, YouTube – каналы выполняют несколько функций. На них существует множество обучающих игр для детей от 3 до 8 лет, которые помогают выучить буквы, цифры, запомнить цвета и формы, познакомят его с миром животных и растений. Развитие мышления и творческих способностей. Это те каналы, где для того, чтоб выполнить определенное задание, нужно выполнить определенные действия, это - викторины, конкурсы, пазлы, головоломки, лабиринты и задания, которые тренируют память. Развитие зрительно-моторной координации, это самая очевидная польза от YouTube – каналов.

Никогда не нужно забывать правило «золотой середины», иначе самый добрый канал может нанести непоправимый вред.

Вред YouTube – каналов. Отрицательные эффекты компьютерных игр: уменьшение подвижности (избыточный вес), ухудшение остроты зрения, сужение круга интересов, возникновение психологической зависимости. Самая главная опасность, которую представляют данные каналы, это возникновение психологической зависимости.

Мы провели анкетирование, в котором приняли участие пятнадцать педагогов нашей школы.

Диаграмма 1 – «Как часто ваши дети пользуются YouTube – каналами?»

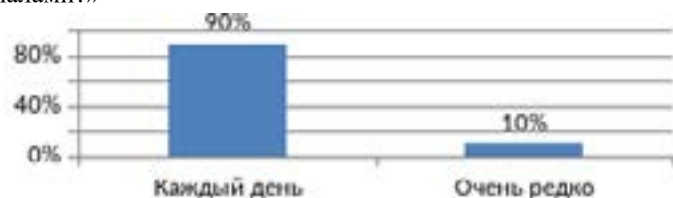

Диаграмма 2 – «Смотрите ли вы с детьми YouTube – каналы?»

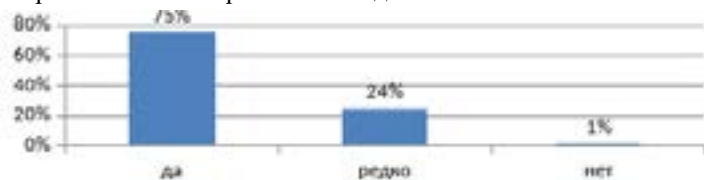

Диаграмма 3 – «Нужны ли YouTube – каналы, приносят ли они пользу?»

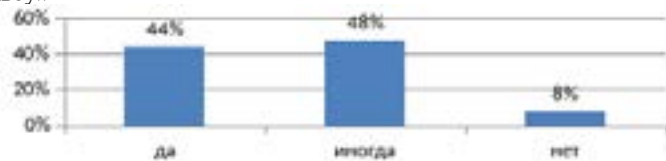
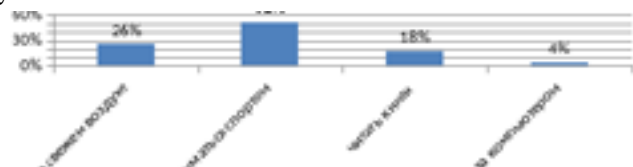

Диаграмма 4 – «Нужны ли YouTube – каналы, приносят ли они пользу?»

Затем провели анкетирование среди учащихся 1-4 классов.

Диаграмма 5 – «Как часто ты заходишь на YouTube – каналы?»

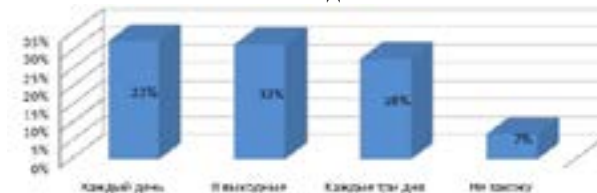

Диаграмма 6 – «Сколько времени дети находятся на YouTube – каналах?»

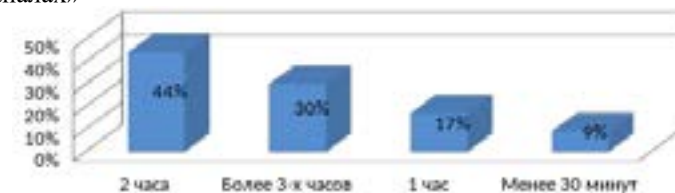

Диаграмма 7 – «Нужны ли YouTube – каналы для детей?»

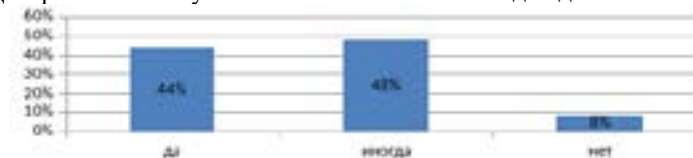
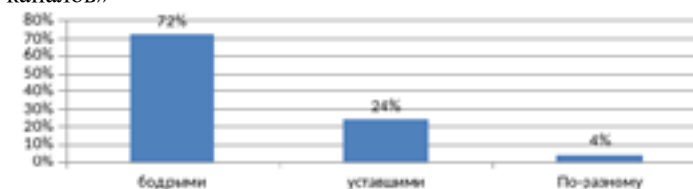

Диаграмма 8 – «Как дети себя ощущают после просмотра YouTube – каналов?»

Изучая литературу, я выяснила, что важное влияние на формирование психики личности у каждого школьника оказывают YouTube – каналы. К тому же при значительных перегрузках у них могут возникнуть проблемы со здоровьем (покраснение глаз и головная боль).

Проанализировав данные учеников 1-4 классов с помощью педагога-психолога и теста на зависимость YouTube – каналов можно проследить, 4 человека - на стадии заинтересованности, 14 человек на стадии увлечённости и 3 человека - на стадии зависимости.

Диаграмма 9 – «Зависимость от YouTube – каналов»

По словам нашего школьного медика с каждым годом растёт число учащихся нашей школы с такими заболеваниями, сколиоз (искривление позвоночника) уже с начальной школы, астигматизм и другие проблемы со зрением. Причиной всему тому медицинский работник считает малоподвижный образ жизни, длительное пребывание за гаджетами.

Я думаю, что ребятам стоит задуматься... Хотя бы о том, сколько времени они проводят на YouTube – каналах. Им необходимо научиться контролировать свое время вообще, свои эмоции и чувства. Учащимся рекомендуется проводить за гаджитами не более 40 минут в день.

Таким образом, работая по данной теме, мы сделали вывод, что YouTube – каналы хоть и интересные и развивающие, но в то же время могут негативно отразиться на психике младшего школьника.

Все – таки лучше сделать YouTube – каналы не средством развлечения, а инструментом для обучения.

ЛИТЕРАТУРА

КНИГИ, УЧЕБНИКИ:

1Эльконин Д. Б. Психология игры. М., 1978.

СТАТЬЯ В ЖУРНАЛЕ:

1 Васильева И. Н., Осипова Е. М., Петрова Н. Н. Психологические аспекты применения информационных технологий // Вопросы психологии 2002. № 3.

ЭЛЕКТРОННЫЙ РЕСУРС:

1 Минакова А. В. Психологические особенности лиц, склонных к Интернет – зависимости. <http://nedug.ru>

2 Здоровьесберегающие технологии– <http://wmaria2007.narod.ru/zdorovesberezhenie>

3 Компьютер и здоровье ребёнка – <http://www.patee.ru/children/child-health/view/?id=13631>

4 Родительское собрание «Компьютер – не забава» - <http://www.profistart.ru/ps/blog/17629.html>

5 Санитарные правила и нормы гигиенические требования к условиям обучения в ОУ - <http://kergud.edurm.ru/p11aal.ht>

6 <http://www.seoded.ru/istoriya/internet-history/youtube.html#ixzz5DB1SDUi6>

16 Секция. Өнертану
16 Секция. Искусствоведение

ҚАНЫШ СӘТБАЕВТЫҢ ӘН ӨНЕРІНЕ ҚОСҚАН ҮЛЕСІ

АЯПБЕРГЕНОВА У. С.

6 сынып оқушысы, № 14 ЖОББМ, Екібастұз қ.

СЛАНБЕКОВА Б. Г.

жетекші, тарих пәнінің мұғалімі, Екібастұз қ.

Қаныш аға ерекше туған дарынды да, талантты еңбекқор ағамыз өмір жолында ХХІ ғасырда гүлденген, өркендеген ел азаматтары мен азаматшаларына үлгі өнеге болды. Қаныш аяулы ғалымдығымен, жан-жақтылығымен халықтың сүйген ұлы, біртуар дара тұлға, ел игілігі үшін білімін сарп еткен-ірі дарын иесі. Сондықтан оның күлімдеген жүзі мен жарқын бейнесі жас ұрпақтар үшін аса қадірлі қазына. Қаныш Имантайұлы Семей семинариясында оқып жүрген кезінде (1914-1918), бұл семинарияда Мұхтар Әуезов те оқитын еді. Қаныштың айтуынша, Мұхтар, Жекей деген бала үшеуі бір пәтерде тұрып, бір кезде бітіріп шығады. Оқумен қатар олар география қоғамына үздіксіз барып, онда қазақ тарихы, Абай, Шоқан, Ф. М. Достоевский туралы оқыған лекцияларын тыңдайды. Екінші жағынан география қоғамымен бірігіп, қалалық театрларда қазақша сауық-кешін өткізеді. Сондай үлкен кештің бірін 1915 жылы 13 ақпан күні өткізген. Оны бастап қоюшы-семинарияның оқытушысы Назифа Құлжанова. Кеш төрт бөлімнен құралады.

- 1 Біржан мен Сараның айтысы;
- 2 Батырлардың айтысы;
- 3 Қазақ әндері;
- 4 Абай әндері

Бұл кеште Қаныш аз роль ойнамаған. Ол сайыста біріншіден Қобыланды батыр болып шықса, қалған екі бөлімдегі әннің көбін орындап шығады. Оның ішінде Жарылғапбердінің әні, Мұстафаның әні, «Топайкөк», «Баянауыл», «Көзімнің қарасы», т.б. әндерді шебер орындап шыққан. Қаныш Сәтбаевтың әнге деген құштарлығының дәлелі ретінде Қ. Сәтбаев атындағы Қазақ ұлттық техникалық университетінде дәріс берген, екі жыл Қаныш Сәтбаевтың хатшысы болған Сіламан Жаппархановтың сөздерінен мысал келтіргім келеді: «Қанекен сегіз қырлы, бір сырлы болатын. Павлодар, Семей жақтың әндерін керемет орындайтын. Қаныш Имантайұлының әнге әуестігі де

атаның қанымен берілген қасиет болса керек. Атасы Сәтбай да, әкесі Имантай да өнер десе ішкен астарын жерге қойған. Өз заманының жыршы жыраулармен талай дастархандас болған. Бала Қаныш, Бозбала Қаныш қазақтың ән жырын кішкентайдан құлағына сіңіріп өскен. Жаяу Мұса мен Естайды бала күнінен білген. Жаяу Мұсаның әндерін өзінен тікелей үйренген. Баянауыл әндерінің жан сергітер ғажап әуенін бойына сіңірумен есейген Қаныш Имантайұлы домбыра шертіп, сүйікті әндері «Шама», «Бір бала», «Мақпал», «Салайын», «Қорланды» әуелете шырқаған. Кейіннен сол әндерді қазақтың ән мұрасын жинаушы, әйгілі музыкатанушы Александр Затаевичке айтып берген. Сөйтіп Затаевич Қаныш Сәтбаевтан 25 қазақ әнін жазып алып, өзінің «500 қазақ әндері мен күйлері» жинағына енгізген. Затаевич қазақтың халық әндерінің білгірі әрі жақсы орындаушысы ретінде Сәтбаевтың дарынын жоғары бағалаған. Қаныш Сәтбаев әндердің тарихын да өте жақсы білген және шебер әңгімелеп айтып бере алған. Сондай әндерінің бірі Едіге бидің ұрпағы Мұсаның әні «Бүркітбай». Бозбала шағында Қаныш Сәтбаевтың ұнатып айтқан әндерінің бірі. Қазақтың жалпы өнерінің, музыкасы мен театр өнерінің тарихын зерттеушілер үшін Қ. И. Сәтбаевтың 1916 жылы «Қазақ тілі» газетіне жарияланған «Томдағы ұлттар кеші», 1927 жылы «Еңбекші қазақта» басылған «Қазақстанның ұлт театры туралы», 1944 жылы «Казахстанская правдада» шыққан, «Қазақстан туралы кинофильмдерді күтеміз», т.б. мақалаларының ғылыми құндылығы айрықша. 1926 жылы 13 қаңтарда Қызылорда қаласында қазақтың тұңғыш ұлттық театры ашылды. Келесі жылы сол театрдың қаз тұрғанына бір жыл толуына орай мерекелік спектакль өтеді. Оны Қ. И. Сәтбаев барып көріп, ұлттық театрдың жетістіктері мен кемшіліктерін аса талғампаздықпен тани отырып, соның барлығына байыбына жеткізе талдау жасап, «Қазақстанның ұлт театры» деген мақала жазды. Осы мақаласында Академик Қ. И. Сәтбаев «Қазақ халқының неше алуан және өте бай халық музыкасы бар. Қазақ халқы адамның махаббатын, ерлігін, неше түрлі жан сезімдерін бейнелейтін көп күйлер, әндер шығарған» [1, 31–32 б.] деген. Бұл еңбек шын мәнінде қазақ көркем өнері туралы ең алғашқы теориялық зерттеу ретінде осы күнге дейін маңызды. Мақаладағы режиссерлік өнері бағаланған Жұмат Шанин, артистік мүмкіндіктері егжей-тегжейлі талданатын Құрманбек Жандарбеков, Калибек Қуанышбеков т.б. кейін қазақ өнерінің мерейін өсірген ірі тұлғаларға айналғаны хақ. Ол жас кезінде әдемі ән де салған, халықтың музыкалық шығармаларын да жинаған. А. В. Затаевичке жиырма бес ән тапсырған. Олар белгілі музыка зерттеушісінің 1931 жылы Москвада шыққан «Қазақтың 500

әні мен күйі», «Қазақ халқының 1000 әні» атты еңбектерінде жарық көрді. А. В. Затаевич: *«1926 жылы Семей облысы мен Қарқаралыға барған сапарымның нәтижесінде 280-ге жуық ән жиналды, олар Москвада әйгілі әнші Әміре Қашаубаев пен әнқұмар да білгір Қаныш Сатпаев және басқаларының айтуы бойынша жинаған бірнеше ондаған жазбаларымен бірге қосылып, кітаптың Семей бөліміне енгізілді»,* – [2, 67–69 б.] деп жазды. Қаныш Имантайұлы Сатпаевтан жазылып алынған. (324-348) әндерге берілген ескертуде былай деп көрсетілген: *«Қаныш Сатпаев- Томск технологиялық институтынан білім алған жас қазақ инженері. Баянауыл әндерін жете білетін, жасқы орындайтын ол бұл жинаққа тек әндер әуені жасайлы ғана құнды мәліметтер беріп қоймай, әндердің сөздерімен орысша аудармасын да табыс етті». 1931 жылы басылған А. Затаевичтің «500 қазақ әндері мен күйлері» жинағына Қаныш Сатпаев қазақ халқының музыкалық мұрасының інжу-маржаны болып есептелетін 25 әнді домбырамен өзі орындап, орыс тілінде ғылыми түсініктеме беріп енгізген.*

1914–1918 жылдары Семейде мұғалімдік семинарияда оқып жүргенде Қ. И. Сәтпаев зиялылар ортасында болады, олармен бірге қаланың қоғамдық-мәдени өміріне араласады. Соңғы кезге дейін аталмай келген 1915 жылғы бір құжатты мысалға келтірейік. Өйткені он алты жастағы семинаристің болашақ ғалымның қоғамдық, мәдени, әдеби өмірге араласуының алғашқы қадамы баспа бетінде бірінші рет хатталыпты. Бұл құжат көпке дейін жабулы болуының себебі-онда қуғынға ұшырап, кейінгі кезде ғана ақталған белгілі жазушы Жүсіпбек Аймауытовтың аты аталады. Байқасаңыз әрқайсысы-бір тарих. Болашақ жазушы Жүсіпбек Аймауытов Қаныш Имантайұлымен Керекуде де бірге оқыған болатын, екеуі енді Семейде сахнада бірі домбыра, бірі мандолина тартып, Жүсіпбек бірнеше көрініске қатысып, Қ. И. Сәтбаев, Крыловтан Абай аударған «Бұлбұл мен есек» өлеңін жатқа айтқан. Ә. Х. Марғұлан былай деп жазды: *«Оқудан бос уақытын студент Қаныш бір ғана іске, ой санасын байыту мәселесіне жұмсайды. Көп уақытын Том университеттің бай кітапханасында өткізіп, қазақ халқының тарихы, этнографиясы, әдебиеті туралы жазылған деректерді үніле оқыды. Олар жайында бірнеше мақала жазып, кейбір әдебиет үлгілерін баспаға дайындайды. Қаныштың бастауы бойынша университет жанынан Күншығыс мәдениетін зерттейтін ғылыми үйірме ашылып, оған Томда оқитын студенттер қатынасады. Үйірмеде якут, бурят, хакас, тұңғыс елдерінің халық әдебиеті, этнографиясы, тарихы туралы баяндамалар тыңдалған. Қаныштың өзі де қазақ әдебиеті, этнографиясы туралы бұл үйірмеде бірнеше рет баяндама жасайды.*

Онымен қатар үйірме атынан талай мәрте сауық кешін өткізіп, онда әрбір халықтың ән күйлерін жақсы көрсете алған». Осындай сауық кештердің бірі туралы Қ. И. Сәтпаев мақала жазыпты. Қаныш Имантайұлының «Том қаласында ұлттар кеші» мақаласы «Қазақ тілі» газетінің 1926 жылғы 26 мамыр күнгі санында жарияланды. Бұл мақаласы қазақ жерінен тыс сонау алыс шаһарда алғаш рет ұйымдастырылған бірнеше халықтардың-қазақ, бурят, якут, ойрат, шор, башқұрт және басқа ұлттардың ән-күй, салт-санасына арналған сауық кеші суреттеледі. Кеш 1926 жылдың 10 сәуір күні өткізіліпті. Қ. И. Сәтпаев Том қаласындағы технологиялық институттың соңғы курсына тәмамдауға, диплом жұмысын қорғауға әзірленіп жүрген кез болатын. Мақалада сауық кеште көрсетілген қазақтың салт-сана, ән-күй, олардың ерекшеліктері сөз етіледі. Қазақ жұртындағы жаңа түскен жас келіншектерге жасайтын «шашу»-беташар, отқа май салар сияқты ырымдары жанды бейне түрінде көрсетіліп өтті. Қазақ өлеңдерінен: «Екі жирен», «Бір күн көшіп дүние» (айтушы Ғалымтай Сәтпайұлы), «Қара торғай», «Еркем» (айтушы Омар Толбайұлы) әндері айтылды. Сауық кеште көрсетілуге қазақ салт-сана әдетіндегі жаңа түскен келінді құрметтеп қарсы алу, шашу, беташар рәсімдерін тандап алудың өзінде талай сыр, мән-маңыз жатыр. Бірнеше қазақ өлеңдерінің мән-мазмұны, тексі алғашқы рет аударылу әрі нотаға түсіріліп, рояльдің сүйемелдеуімен орындалу ерекшеліктері, пайымдалуы қазірде оңай, ал сонау 1926 жылы профессионалдық көркем бастаулары енді-енді қалыптасуға бет алған шақта студент инженер Қаныш Имантайұлы ғылым мен көркем сөз, өнердің қатар өрлеуін сол кезде-ақ мақсат-міндет санағаны айтпаса да түсінікті. Осы қорытындылай келе, Қаныш Имантайұлы Сәтбаевтың өнер мәдениетіне қосқан үлесі шексіз десем қателеспеймін. А. В. Затаевичтің артында қалған мол мұрасын академик Қ. И. Сатпаев қазақ ССР Ғылым академиясының қорына алғызды. Қ. И. Сатпаевтың музыка өнерінің тарихына қосқан үлесі А. Жұбанов, Б. Ерзакович сияқты ғалымдардың мақалаларында, сондай-ақ, «Қазақ театрының тарихы» атты еңбекте жан-жақта айтылған. Академик Қ. И. Сатпаевтің өнер саласындағы еңбегін көптеген деректермен негізгі әңгімелей келіп, белгілі өнертанушы, композитор А. Қ. Жұбанов былай деген еді: *«Қанышкең ешуақытта да өнер саласында қамқорлығын үзген жоқ. Ол бірінші бесжылдықтың жоспары жасалғанда, өзінің баяндамасында, қағаз бетіне түсікен Академияның жоспарында 1965 жылы Академия құрамында өнер институтын ашуды енгізді. Оның өміріміз үшін керек екендігін тайға таңба басқандай етіп аңқтап, ғылыми тұрғыдан дәлелдеді. Біздің күн санап өсіп келе*

жасқан оперіміздің ғылыми негіздеуді керек ететінін түсіндірді... Қанышекеңнің Қазақстан жағдайындағы ісінің аумағы, көлемі, мәні өзіне әзер теңеу таппайтын іс. Өзімен бірге кейін қалғанымен қатар, бізге қалғаны да мол».

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Сәтбаева Ш. Қ. Сәулелі әулет. Алматы, 1996. – 31-35 бб.
- 2 Сәтбаева М. Қ. Қаныш Сәтбаев. Алматы, 1989. – 67-71 бб.
- 3 Сәтбаев оқулары «Қаныш шаңырағы» баспасы Теңдік, 2010. – 97-98 бб.
- 4 Қалыбай Ж. Ұлы тұлға. Алматы, // Аңыз адам № 13 шілде. 2012. 25-27 бб.

ШЕРСТЯНЫЕ ЧУДЕСА, ФАНТАЗИИ ИЗ ДЖУТА, ОБЕРЕГИ РАЗНЫХ КУЛЬТУР КАК ВОЗРОЖДЕНИЕ НАРОДНЫХ ремесел

БАКИРОВА М. М., БАКИРОВА К. М.

ученики, Узынсуская СОШ, с. Узынсу, Иргышский р-н, Павлодарская обл.

БАКИРОВА О. А.

учитель начальных классов, Узынсуская СОШ,
с. Узынсу, Иргышский р-н, Павлодарская обл.

История войлоковаления уходит далеко вглубь веков. Начало истории войлока можно отнести к 5-6 тыс. до н.э., когда были одомашнены и овца, и лошадь с собакой – первые помощники в выпасе овец. Войлок уходит глубоко в корни культуры казахских кочевых племен. Он использовался не только как товар, но и как незаменимый элемент в повседневной жизни кочевников. Казахи жили в юртах, украшенных красочными войлочными коврами и предметами быта, спали на войлоке, одевали войлочную одежду, войлоком укрывали коней. Он оберегал от злых духов и вражеских стрел, спасал от зноя и холода [1, с. 45].

Искусство войлоковаления передавалось из поколения в поколение. Обработкой шерсти занимались не только кочевые, но и оседлые казахи, в хозяйстве которых большую роль занимало овцеводство. Это объяснялось тем, что только шерстяные волокна обладают таким ценным свойством, как валкоспособность, дающая возможность получения разнообразных валяльно-войлочных изделий.

Таким образом, древнейшими традиционными материалами для изготовления одежды у казахов были не только шкуры, кожа, сукно, но и шерсть домашних животных, тонкий войлок, которые казахи изготавливали сами.

Почему казахи отдавали предпочтение войлоку? Оказалось все дело, прежде всего в целебных качествах этого материала. Натуральная шерсть благотворно воздействует на организм при остеохондрозах, радикулите, артрите, ревматизме, болезнях суставов, заболеваниях аллергического характера и заболеваниях, связанных с нервной системой.

Сегодня художники по войлоку пользуются всеми известными приемами изготовления войлока и изобретают новые. В моду входят войлочные аксессуары и украшения из войлока, одежда, войлочные картины и игрушки, светильники и предметы интерьера.

Живопись шерстью – это малоизвестный и необыкновенно увлекательный вид творчества. Шерсть является отличным материалом для создания картин. Живопись шерстью – это особый способ создания картины без использования кисточек, красок, карандашей или воды, методом послойного выкладывания цветной овечьей шерсти. Картины из шерсти очень напоминают акварельные, но им не страшны температурные перепады, яркое освещение и влажность. Изделия из шерсти сохраняют в себе тепло рук, передают чувства и настроение автора [2, с. 112].

Существует два способа живописи шерстью – мокрый и сухой.

Сухой способ. Шерсть слоями выкладывается на тканевую основу. Когда выложен фон, можно приступить к выкладке рисунка, используя различные техники: скручивание, рубка шерсти и т.д. [3, с. 120]. Готовая картина накрывается стеклом и вставляется в рамку.

Мокрый способ. Выложенная слоями на целлофановой плёнке шерстяная картина смачивается мыльным раствором, активно и аккуратно растирается руками до создания однородного войлочного полотна. Готовое полотно стирается, сушится и вставляется в рамку.

Джут как средство декорирования предметной среды. Происхождение и характеристики джута.

В толковом словаре Ефремовой «джут – это травянистое южное растение семейства липовых, волокна которого используются для изготовления грубых тканей, веревок».

Как природный материал, он обладает рядом полезных качеств. Это волокно зарекомендовало себя как прочный материал, который

отлично удерживает тепло, не пропускает влагу и сохраняет свойства окружающих его материалов.

В декоративно-прикладном искусстве джутовый шнур служит основой при составлении композиции в технике джутовой филигрании, а потому его используют при создании декоративных панно, светильников, салфеток, часов, шкатулок и многих других предметов прикладного искусства. Джутовая нить имеет естественный невзрачный цвет, но в выполненном ажурном изделии удивительно гармонична практически в любом интерьере.

Джутовая филигрань

Для этой техники берут джутовое волокно, которое выращивают в Индии.

Джутовая филигрань основана на тех же принципах, что и металлическая. Из джутовых нитей пинцетом скручивают завитки, обвивая вокруг кончиков пинцета нить от одного до нескольких раз, и, соорудив петельки. Два этих элемента укладывают по выбранному рисунку и скрепляют клеем. Она напоминает филигрань из металла. В такой технике можно изготовить и плоское изделие и объемное.

История появления оберегов. Виды оберегов

Оберег – талисман, способный охранять от разных бедствий (по С.И.Ожегову).

Археологические исследования показывают, что славяне широко использовали различные обереги.

Славянские обереги для дома охраняют всех живущих в доме, отгоняют нечистую силу.

Технология изготовления картин

Подготовка шерсти.

Шерсть необходимо постирать (рис 1)

Рисунок 1 – Стираем шерсть

Покрасить тканевой краской и посушить (рис 2)

Рисунок 2 – Красим и сушим

Далее необходимо вычесать шерсть специальными ческами.

Технология изготовления картин

Из ткани вырезаю прямоугольник равный подрамнику (рис 3)

Выкладываю тонким слоем шерсть на все полотно. Вынимаю из мотка полоски шерсти другого цвета, формируя фон (рис 4)

Рисунок 5 – Формирую фон

Создаю сюжет. Готовую картину накрываю стеклом (рис 6)

Рисунок 6 – Картина готова

Картина получается в результате послойного наложения разных оттенков шерсти на ткань. Когда выложен фон, можно приступить к самому рисунку. Стекло нужно прикладывать к картине очень часто. Так можно обнаружить ошибки своей работы и вовремя исправить их.

Технология изготовления изделий из джута**Карандашница - кошка**

Делаем голову из пенопласта, приклеиваем к бутылке, все обматываем джутом (рис. 7.)

Рисунок 7 – Делаем корпус кошки

Формируем из проволоки хвост и прикрепляем к туловищу. Изготавливаем из джута ушки, щеки, нос, глаза, лапки и крепим к туловищу. Формируем усики и клеим готовые глаза.

Делаем органайзер: пустую пластиковую банку обматываем джутом, декорируем лентой.

Для подставки берем картон обклеиваем мешковиной. Собираем всю поделку. Приклеиваем кошку и органайзер к подставке.

Карандашница - грибок

Для изготовления гриба делаем заготовку из пенопласта, которую обклеиваем джутом, приклеиваем готовые божья коровки (рис. 8).

Рисунок 8 – Грибок

Делаем органайзеры: нарезаем бобину на нужные размеры, обматываем джутом, декорируем фетром. Делаем подставку из картона и мешковины. Собираем карандашницу.

Хозяйственный заяц для хранения бижутерии и резинок.

Делаем каркас и обматываем джутом. Прикрепляем уши, глаза, щеки, лапы. Делаем шкатулки из бобины. Крепим шкатулки к зайцу и украшаем божьями коровками.

Салфетница

Делаем эскиз рисунка, заполняем его джутом.

Даем высохнуть боковинкам. Обматываем основание из картона джутом. Крепим боковинки к основанию, украшаем камешками, бусинками.

Технология изготовления оберегов**Веник на кухню**

Веник нужно разобрать и обрезать хворостинки до нужного размера, а затем разделить на несколько частей.

Из одной части сформировать веничек, закрепив его верхнюю часть проволокой и хорошо зажав плоскогубцами.

Теперь венику нужно придать плоскую «веерообразную» форму. Для этого пропитать его клеем, потом снова собрать и положить под пресс [4].

Ручку оберега обмотать ленточкой, низ украсить лентой с изображением русского орнамента. Середину веничка украсить чесноком - защита дома от нечистой силы, злого взгляда. Для изготовления чеснока я взяла полиэтиленовый мешочек, разрежала его наполовину, середину наполнила ватой. Обмотала ниткой белого цвета, придала форму чеснока, сверху присыпать гречку или рис.

Сшить мешочек из ткани, набить его ватой, сверху насыпать рис перемешанный с клеем.

Приклеить мешочек с рисом к веничку, рис – символ достатка в доме и мешковину с копейками – притягивают финансовое благополучие, украсить ягодами шиповника

Домовенок

Для туловища с головой вырезать прямоугольник (30 x 40 см), сложить его пополам и прошить боковые швы, закруглив немножко внизу, вытянуть вверху нитки сантиметров 12 для формирования волос, а те, что вытянули пойдут на изготовление бороды, и ещё нужно сделать заготовку для бровей, где-то 4-5 см.

Изготовление бороды: пучок нитей перевязать такую же ниточкой посредине. Согнуть пополам и расправить.

Изготовление носа: вырезать с капроновых колготок кружок, прошить ниткой по краю, немножко стянуть и вставить шарик

из ваты или синтепона хорошенько затянув, закрепить заготовку несколькими стежками и отрезать нитку [5].

Берёмся за изготовления туловища и головы. Для этого прошить по краю заготовки и на расстоянии 10-11 см. от края для головы. Наполнить всё синтепоном и затянуть слегка нити. Заготовки для глаз вырезать из картона. С капроновых колготок вырезать 2 прямоугольника, заполнить ватой, сформировать пальчики, остальную часть капрона прошить по всей длине руки, подложив немножко синтепона. С картона вырезать две заготовки в виде совмещённых лаптей, под них вырезать мешковину с припусками, приклеить с помощью клея. Мастер клеём приклеить лапки к туловищу. Из ткани сшить рубашку и одеть на заготовку домовенка.

Приступаем к изготовлению головного убора. С мешковины вырезать прямоугольник, сложить пополам и сшить наискосок к складке, чтобы верхняя часть шапки была меньше, лишнее обрезать. Надеть шапку на голову домовому и зафиксировать её клеём. Примерить бороду и лишнее отрезать, приклеить [6].

Поверх всего этого размещаем нос, возле носа приклеить глазки, а поверх них размещаем брови, немного подстриженные...

Сбоку на шляпке можно приклеить красивый цветок, а можно и так оставить. В руки домовенку положили ложку с кашей или мешочек.

Подкова

Выточить на станке подкову и украсить ее.

Для этого обмотать подкову блестящей ниткой. Приклеить монеты, глазки и другие аксессуары.

Итак изготовление оберегов, картин из шерсти, изделий из джута не составляют большого труда.

Кто ищет новые варианты, тот полон новых идей и постоянно стремится к совершенству. Кроме того, изготовленные своими руками изделия не найдешь в магазине.

Для изготовления таких изделий совсем не требуется специальное художественное образование, и какой – то особый талант. Нужно лишь желание, немного сноровки, усидчивости, фантазии.

С помощью таких работ можно внести частичку радости, лета, хорошего настроения в интерьер любого дома.

ЛИТЕРАТУРА

1 Каскабасов С. А. История казахского искусства – «Арда», 2007 г.

2 Масалимов Т. Х., Ахадуллин В. Ф. Художественный войлок: учеб. пособие. Уфа, 2012 г.

3 Кокарева И. А. Живописный войлок: Техника. Приемы. Издания: Энциклопедия. – М.: ПРЕСС КНИГА.

4 Журналы «Рукоделие» за 2012 г.

5 Агапова И. А., Овечка И. А. Агапова, М. А. Давыдова И. А. Мягкая игрушка своими руками.

6 Максимова М. В., Кузьмина М. Н. Незабываемые ремесла. - Минск: Полымя, 1993 г.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МУЗЫКИ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ (НА МАТЕРИАЛЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ АБАЯ И ПУШКИНА)

БАКЫТОВА А.

ученик 10 класса,

Школа-лицей № 10 имени Абая для одаренных детей, г. Павлодар

ЖУСУПОВА М. У.

учитель русского языка и литературы,

Школа-лицей № 10 имени Абая для одаренных детей, г. Павлодар

Современная жизнь требует таких педагогических технологий, которые должны, с одной стороны, обеспечить детям качественные глубокие знания, создавая интеллектуальную базу для последующего обучения, а с другой стороны, ориентироваться на физическое, психическое, духовное здоровье ребенка и учитывать психофизиологические особенности каждого возраста.

Во время обучения в музыкальной школе мне всегда были интересны занятия, когда мы изучали музыкальные произведения, в основе которых лежат литературные произведения. Я сравнивала их, они становились мне понятнее и ближе. Так как я очень люблю музыку, я стала подбирать соответствующие мелодии и из произведений современных композиторов. Эта работа меня заинтересовала, и вместе с учителем литературы мы разработали и исследовали некоторые формы использования музыкальных произведений на уроках литературы.

Взаимосвязь музыки и литературы

Что стало бы с музыкой, если бы не было литературы? Что она потеряла бы, если бы не было ни поэзии, ни прозы? Чтобы ответить на эти вопросы, нужно задуматься над тем, что лежит в

основе музыкальных и литературных сочинений, что вдохновляет на их создание композиторов, писателей, поэтов.

Сюжеты, темы, образы этих двух видов искусства имеют общий источник – это окружающая нас реальная жизнь, и поэтому мы видим так много общего между музыкой и литературой, хотя в каждом из этих искусств это общее выражение разными средствами, в разных формах и по-разному воздействует на нас, читателей и слушателей.

Что же роднит музыку с литературой? Единым стержнем этих искусств является интонация. Разнообразие интонации – ласковые, печальные, спокойное, взволнованное, торжественное, величественное – мы слышим и в разговорной, и в литературной, и в музыкальной речи.

При всем могуществе своих возможностей музыка во все времена училась у поэзии. Если внимательно вслушаться в звучание музыкального произведения – даже чисто инструментального, – можно различить фразы и предложения, восклицания и вздохи – все то, что является принадлежностью человеческой речи.

Литература, и прежде всего поэзия, становится основой многих вокальных произведений. В единстве слова и музыки рождаются многие музыкальные жанры, связанные со словом.

Множество поэтических произведений обрели новое звучание благодаря тому, что их по-особому прочитали, услышали композиторы. Лирические стихотворения, например, часто остановились основой песен, романсов.

Передать различные эмоциональные переживания композитору помогают особые средства музыкальной выразительности.

Литература – это искусство слова, а слово как известно, состоит из звуков и, конечно же, из звуков создается музыка.

Великий педагог В. А. Сухомлинский писал: «Слово никогда не может до конца объяснить всю глубину музыки, но без слова нельзя приблизиться к этой тончайшей сфере познания чувств» [1, с. 29].

Музыка, так же, как литература сопровождает нас всю жизнь, она учит, в ней человек находит выражение самых высоких чувств и тонких душевных переживаний. Так что эмоциональное воздействие этих двух видов искусств огромно и это их роднит.

Литература помогает познать мир, музыка так же учит жизни. Писатель создает литературное произведение, чтобы передать свои мнения и чувства, свое видение жизни, ставя перед собой задачу, повлиять на читателя. Такова и основная цель композитора.

П. И. Чайковский писал: «Я желал бы всеми силами своей души, чтобы музыка моя распространялась, чтобы увеличилось число людей, любящих ее, находящих в ней утешение и поддержку» [2, с. 124].

И, конечно же, оба вида искусства объединяют фантазии и окрыленность, которые движут творческий процесс. Музыка и литература взаимосвязаны. Музыкальные жанры, в основе которых лежат литературные произведения: опера, балет, мюзикл.

Каждый словесник испытывает большие трудности, когда обращается к вопросу о взаимосвязях литературы и музыки. Важная особенность художественной литературы, отличающая ее от других видов искусств, – возможность превращать в словесные образы в содержание, смысл, картины разных видов искусства. Конечно, с полной точностью нельзя передать их словами, так как каждый вид искусства имеет свои изобразительные средства. Связь между литературой и музыкой осталась неразрывной. Взаимосвязь литературы и музыки мы наблюдаем во многих литературных произведениях, в основе которых лежит музыкальная тематика: «Квартет» И. А. Крылова, «Моцарт и Сальери» А. С. Пушкина, «Музыкант» Т. Г. Шевченко, «Слепой музыкант» В. Короленко и другие. Многие произведения литературы положены на музыку.

Музыка, как и литература, стремится показать ученикам реальный мир в ярких, выразительных образах. Проникновение ученика в музыкальный образ литературного героя только усилит процесс его воссоздания в воображении, поможет понять его переживания, осмыслить факты происходящего с ним события. Музыка способна вызвать у детей соответствующие эстетические переживания и помочь увидеть и прочувствовать эти переживания у героев литературных произведений.

Музыка и литература настолько тесно переплетены, что, знакомя учеников с художественной литературой, невозможно не говорить о музыке. И художественная литература, и музыка воздействует на человека через эмоции. Любое, даже самое сильное слово многократно усиливает свое влияние в сочетании с музыкой. Союз этих двух искусств – мощное средство для эстетического и нравственного воспитания, для развития фантазии и образного мышления, музыкальная культура предоставляет богатейший материал для взаимодействия с литературой. Очень многие литературные произведения для учеников имеют свои музыкальные прочтения.

Использование музыки на уроках литературы как средство повышения уровня речевых умений учащегося

Во все времена возникает серьезнейшая проблема выбора определяющего метода и форм работы с текстом, проблема интеграции литературы с различными видами искусства

Музыка, как и любое искусство, возникает из самой жизни и является ее частью. У музыки и литературы очень много общих точек соприкосновения. Если учитель будет обращать внимание на развитие мышления, воображение и речи школьников средствами музыки, можно ожидать более чуткого отношения школьников к слову, звуку, цвету, своим и чужим эмоциональным переживанием.

Все учителя-словесники сталкивались с интеграцией литературы и разных видов искусств: живописи, музыки, кино, театра. Многие работают над этим, открывая для себя новые возможности в преподавании. Использование живописи, музыки на уроках литературы, русского языка расширяет кругозор учащихся, развивает образное мышление, а сопоставление художественных произведений с их экранизацией раскрывает мир разнообразия читательских интерпретаций, учит уважению чужой точки зрения, формирует самостоятельность мышления, воспитывает вкус учащихся.

С внедрением в процесс обучения новых коммуникативных технологий изменится и подход к изучению литературных произведений. Здесь возникает несомненное противоречие: в основе любого анализа текста лежит все-таки прочитанный текст. И какие бы новые технологии мы не применяли, чтение остается чтением, оно требует огромного запаса времени, вдумчивого отношения к произведению. Как подойти к решению этой проблемы?

Знакомство учеников с художественной литературой посредством музыки предполагает использование музыкальных произведений как средства обогащения образовательного процесса, усиления эмоционального восприятия художественных произведений.

Как можно использовать этот неисчерпаемый ресурс на занятиях по чтению художественной литературы? Возможности и пути многообразны.

Музыка может играть роль фона, эмоционально поддерживающего тему занятия. На подобных занятиях необязательно давать информацию о самой музыке и ее авторе. Достаточно назвать имя композитора и название прослушанных произведений. Это расширит кругозор детей, не слишком отвлекая их от основной темы. Такой прием может быть использован на занятиях, посвященных изучению поэтических

произведений. Музыка может стать основной для мелодекламации, что всегда делает стихи более выразительными. Так фортепианный цикл Антонио Вивальди «Времена года» может стать прекрасным музыкальным фоном для чтения стихов русских поэтов о природе.

Вторым приемом использования музыки на занятии является иллюстрирование литературного произведения при помощи цитат из музыкальных произведений. Например, при знакомстве со «Сказкой о царе Салтане» А. С. Пушкина, можно прослушать фрагменты «Полет шмеля», «Арию царевны Лебедь» Римского-Корсакова.

Следующим приемом использования музыки на занятиях по чтению художественной литературы является анализ тех эпизодов, в которых музыка характеризует героя. Этот прием способствует облегчению восприятия и долгосрочному запоминанию пройденного материала.

Еще один прием: звучат несколько музыкальных фрагментов разного характера, дети должны выбрать ту часть текста, к которой более всего подходит один из фрагментов или сравнение нескольких пройденных произведений. После прослушивания музыки ученики определяют, какое литературное произведение подходит к услышанному произведению. Эти приемы развивают внимательность чтения, умение слушать.

Так же можно использовать музыку в начале урока, для определения общей тональности занятия, это зависит от жанра изучаемого произведения. Этот метод поможет сконцентрироваться ученикам, настроиться на урок и правильное восприятие изучаемого материала.

Можно попросить учащихся проанализировать одноименный музыкальный фрагмент с точки зрения его соответствия, замыслу автора литературного текста. Этот прием развивает речь, умение логически мыслить, сопоставлять, анализировать.

Средства художественной выразительности изучаются на протяжении всего курса литературы. После их изучения, учитель проверяет пройденный материал. Это можно сделать с помощью музыки. Предлагаем подобрать по вариантам различные художественные средства выразительности (эпитет, олицетворение, сравнение), которые подходят к музыкальному произведению.

Так же хотелось бы предложить, следующий вариант: чтение литературного произведения сочетать с музыкальными фрагментами, чтобы «чувство зрело», чтобы хотелось поделиться мыслями и перечитать произведение.

Подбор музыкальных произведений зависит от того, каков характер, жанр изучаемого литературного произведения.

Роль музыки при изучении произведений Абая «Зима», «Пусть будет хладен ум твой...» и А. С. Пушкина «Метель», «Сказка о царе Салтане»

Каждый народ имеет духовные и нравственные опоры. Одной из таких фундаментальных опор в сознании казахского народа является творческое наследие выдающегося просветителя Абая Кунанбаева. В его произведениях максимально отражены традиции народного творчества и осмысление проблем общества.

Абай – один из величайших гуманистов прошлого. Воздействовать на умы и чувства людей, обновлять общество средством поэтического слова, глубокое уважение к достоинству человека – вот что характерно для Абая-гуманиста. На нас оказывает волнующее действие стихи нравственно-философского содержания. Его стихи – ясное, правдивое зеркало народной жизни. Творчество Абая – это честный, прямой и мужественный разговор с соотечественниками.

Актуальны сегодня мысли Абая о формировании нравственных принципов и нравственных ценностей в процессе самой жизни. По мнению Абая, человек не рождается с какими-то готовыми качествами личности. Все понятия о добродетели, все правила поведения приобретаются в процессе его жизни и деятельности. Изучая творчество Абая в 8 классе, мы взяли для анализа данное стихотворение. Используя прием, о котором говорилось выше, при чтении стихотворения музыкальным фоном служил күй «Коныр» Абыкена Хасенова. После прослушивания стихотворения Абая с музыкальным сопровождением ученикам были заданы вопросы для анализа стихотворения. Хочется отметить, что само стихотворение, тем более в таком сопровождении произвело на учеников огромное впечатление. Ответы были очень эмоциональны, наполнены эпитетами, передающими их внутренние чувства и переживания. Следующий метод был использован при изучении стихотворения «Зима» (Қыс) Абая. В начале урока была использована композиция А. Вивальди «Зима». Ученикам было предложено прослушать данную композицию с целью настроить на урок и правильное восприятие материала урока. Тональность урока была задана. Музыка помогла сконцентрироваться ученикам и вызвала интерес к теме урока.

Я думаю, музыкальное начало урока сыграло важную роль для раскрытия тончайших чувств учеников при описании зимы, их речь была яркой, образной. Данный прием с помощью сопоставления

музыкального или литературного произведения помогает раскрыть идейный замысел изучаемого произведения, то есть стихотворения Абая.

В творчестве величайшего русского поэта Александра Сергеевича Пушкина присутствуют все литературные формы: проза и поэзия, драматические произведения и сказки, стихотворения, поэмы, сонеты и элегии. В повести А. С. Пушкина «Метель» главную роль играет природная стихия. Не случайно повесть названа «Метель». Сюжет повести развивается, движется благодаря метели.

Следующим приемом использования музыки на занятиях по чтению художественной литературы является анализ тех эпизодов, в которых музыка характеризует героя. Этот прием способствует облегчению восприятия и долгосрочному запоминанию пройденного материала.

Эмоциональное состояние героя нам подскажет музыкальная пьеса Г. Свиридова «Метель»

Данный прием показывает нам, что музыка наряду с литературным произведением показала нам с максимальной выразительностью внутреннюю жизнь героя, его эмоциональное состояние. Этот прием способствует облегчению восприятия и долгосрочному запоминанию пройденного материала.

Для реализации следующего приема мы выбрали «Сказку о царе Салтане» А. С. Пушкина и оркестровую интермедию Н. Римского-Корсакова «Полет шмеля». Предлагаем чтение литературного произведения сочетать с музыкальными фрагментами, чтобы «чувство зрело», чтобы хотелось поделиться мыслями.

«Полет шмеля» – один из гениальных примеров звукоподражательного мастерства Римского-Корсакова. Мы познакомились с музыкальным образом шмеля, он создан на основе литературного образа из «Сказки о царе Салтане» А. С. Пушкина.

Данный прием помогает соотнести образы шмеля в поэтическом произведении и музыке, ученики, используя выразительные средства языка, дают соответствующую характеристику текста.

Различные виды искусства, используя свойственные каждому из них средства, устремляются к одной общей цели – образному воплощению явлений окружающей нас жизни. Каждое из искусств прибегает к своим могучим средствам воздействия на наше сознание. Литература описывает различные явления со свойственным ей богатством слова. Сила музыки в том, что ей удается с максимальной выразительностью, многозначительностью воспроизводить процессы,

происходящие в мире, в природе, в сознании человека. Она способна изобразить и внешний мир, и природу, и душевную жизнь человека в их непрерывном движении, в развитии, показать возникновение чувств, тончайшие их оттенки. Различные явления жизни, их столкновение, единоборство, их угасание музыка изображает с огромной силой, правдивостью с помощью звуковых образов.

Заключение

Экспериментальная работа показала эффективность отдельных методов и приемов: использования речевых ситуаций, ставших естественной формой общения учеников по поводу музыкального искусства; использование музыки в начале урока, для определения общей тональности занятия; чтения текста на фоне музыкальной пьесы, которая явилась предметом речи, что позволило впоследствии эмоционально и информативно соотнести чтение с музыкой; иллюстрирование литературного произведения при помощи цитат из произведений музыкальных; анализ одноименных музыкальных и литературных произведений с точки зрения соответствия замыслу автора литературного текста.

Привлечение музыки к процессу формирования коммуникативных умений повлияло на отношение детей к слуховой информации о внешнем мире. Это создало возможность для более разностороннего отражения явлений действительности в устных ответах и письменных работах учеников, а следовательно, существенно обогатило содержательную сторону детской речи. Поставленные в учебных ситуации, побуждающую высказаться о полученных музыкальных впечатлениях, школьники должны были определить свое отношение и личную эстетическую позицию. Это привело к необходимости употребить языковые средства эмоционально-эстетической оценки, что, на наш взгляд, способствовало формированию мировоззрения и активной жизненной позиции учащихся.

Например, в процессе восприятия музыки медленной, мелодичной (при изучении стихов Абая звучал кюй А. Хасенова), создающей образ в основном статичного явления действительности или устойчивого эмоционального состояния человека, как правило, активизируются прилагательные, наречия; при слушании музыки Свиридова и Римского-Корсакова, которыми ученики стремятся создать сюжет повествовательного текста или детальное описание «движущегося» предмета речи, активизировались в речи учащихся глаголы.

Музыкальное произведение как источник речи способствует появлению в описаниях языковых средств, обозначающих элементы

звучания предметов и явлений природы, появлению эмоционально-экспрессивной, оценочной лексики. В данной системе работы с использованием музыки наиболее эффективными являются следующие приемы формирования коммуникативных умений: устные высказывания; создание письменных высказываний; использование музыки в роли фона при подготовке к пересказу описательного текста.

Введение музыкального, дидактического материала на этапе языковой подготовки к связному высказыванию благотворным образом влияет на письменную речь детей и позволяет осуществлять эффективное целенаправленное воздействие на формирование образного и логического мышления, воссоздающего и творческого воображения, на воспитание духовно богатой личности.

Таблица 1 – Приемы использования музыки на уроке литературы

Приемы и их роль	Абай «Зима»	Абай «Пусть будет хладен ум твой...»	А. С. Пушкин «Метель»	А. С. Пушкин «Сказка о царе Салтане»
Музыка как фон для эмоциональной поддержки занятия		Абыкен Хасенов «Коныр»		
иллюстрирование литературного произведения при помощи цитат из музыкальных произведений				Римского-Корсаков «Полет шмеля»
анализ тех эпизодов, в которых музыка характеризует героя (для облегчения восприятия и запоминанию материала).				
музыка в начале урока, для определения общей тональности занятия	Вивальди «Зима»			
анализ одноименных музыкальных фрагментов с точки зрения его соответствия, замыслу автора литературного текста. Этот прием развивает речь, умение логически мыслить, сопоставлять, анализировать.			Г. Свиридов «Метель»	
подбор художественных средств выразительности (эпитет, олицетворение, сравнение), которые подходят к музыкальному произведению.				
чтение литературного произведения сочетать с музыкальными фрагментами, чтобы «чувство зрело», чтобы хотелось поделиться мыслями				

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Абай Кунанбаев. Двадцать стихотворений Абая (все известные их переводы, составлял М. Абдиев), Алматы, 2005, 416 с.
- 2 А. С. Пушкин. Сказки Пушкина, ОлмаМедиаГрупп, 2015 г, 128.
- 3 А. С. Пушкин. Избранное, ОлмаМедиаГрупп, 2014 г, 448 с.
- 4 Дударь А. А. Использование межпредметных связей на уроках литературы.

- 5 Из истории музыки 20 века. Изд. «Музыка», Москва, 1971.
 6 Сухомлинский В. А. О воспитании, Издательство политической литературы, 1973, 272 с 7.
 7 П. И. Чайковский. Письма. Изд. «Музыка», Москва, 2002, 455 с.

СУ МОНШАҚПЕН КЕСТЕЛЕУ ӨНЕРІ

БИСЕНАЛЫ Н.

7 «Г» сынып оқушысы, № 266 мектеп-лицейі,
 Қызылорда облысы, Қазалы ауданы, Әйтеке би кенті
 ЕРЖАНОВА А. А.
 технология пәнінің мұғалімі, № 266 мектеп-лицейі,
 Қызылорда облысы, Қазалы ауданы, Әйтеке би кенті

Зерттеудің басты мақсаты:

Қолданбалы өнерді, соның ішінде сумоншақ өнерін үйретіп, әрі қарай түрлендіріп дамыту.

Ғылыми болжам:

Қолданбалы өнердің түрлері көп. Солардың ішінде сумоншақ өнерін қолданудың тәрбиелік мәні үлкен. Осы өнер арқылы елін, халқын сүюге өнерді құрметтеуге мүмкіндік зор.

Зерттеудің барысы, кезеңдері:

Жетекшімен жұмыс бағдарламасы, құрылымы жасалды.

Кітапханамен байланыс.

Баспасөз ақпараттары, керекті материалдар қоры жинақталды.

Зерттеу объектісінде жұмыс жүргізілді.

Зерттелген материалдар жинақталып, нәтижесі жасалды.

Зерттеу әдістері: нақты талданды, салыстырмалы талданып, бақыланды.

Суреттермен жұмыс жүргізілді. Сумоншақтың қандай да бір бейнесінің, түсінің танымдық, өзіндік мәні бар екені анықталды.

Жаңалық: сумоншақтан панно жасау жөнінде сумоншақ бисер өнерінің тәрбиелік мәні барекенін білу.

Жұмыстың нәтижесі:

Өнерлі халық қолданбалы өнер арқылы сұлулық іздеуге деген құштарлығын танытқан.

Сумоншақ өнерін көркем, эстетикалық талғаммен нақышына келтіре өрнектеп, әшекейлеген.

Мен сумоншақ (бисер) өнерін зерттей келе, бұл өнердің арнасы мен мүмкіндігі өте кең екеніне көзімді жеткіздім. Сол себепті бүгінгі

үрпақ өзінің ұлттық сезімін, мінез-құлқын, өзінің тілін, дәстүрін жоғалтпау керек деп түсінемін.

«Еңбек – өнер өрісі,

Өнер – өмір жемісі»

Әрбір мемлекеттің болашағы оның мектебінен, отбасынан шындалады. Ертең осы елге ие болып, тізгінін ұстар азаматтар бүгінгі мектеп оқушысы болғандықтан, қазақстандық барлық мектептерге үлгі болуға тиісті. Қазақ тілінде оқытатын мектептердің бүгінгі жайы, даму бағыттары, келешегінің көкжиектері бүкіл қоғамның мемлекеттің назарында. Өйткені барлық қазақстандық мектептердің ішінде сан жағынан болсын, алдыңғы орында және мемлекеттік тілде білім беретін бұл мектептер еліміздің ұлттық білім беру жүйесінде айрықша орынға ие. Осы жерде біз алдымен, бүгінгі қазақ мектептеріндегі технология сабағының ұлттық қолөнер дәстүріне, жалпы этномәдениетінің даму жайына ерекше тоқталғымыз келеді. Өйткені бұл сабақтағы қолөнер бұйымдарын оқушыларға жасату арқылы білім беру мәселесі тәуелсіз мемлекетіміздің мәдениетін нығайтуға себеп бола алады. Ал бұл салаға байланысты қазақ мектептерінде білім беру сапасын арттыру оған қатысты сандық көрсеткіштердің өсуіне тікелей байланысты.

Қазіргі кездегі іскерлік, еңбек заманында технологияның тез ауысуына байланысты адам өз кәсібін еріксіз өзгертуіне тура келетініне әлемдік тәжірибе куә. Осыған орай, еңбек пәні арқылы оқушылар, адамдағы әр түрлі бағыттағы іскерлікпен біліктілік және технология әлемінен, оның мәдениетімен жан-жақты танысуына тура келеді. Жалпы технологиялық өзгерістер және қоғамдық индустрияның әсері кәзіргі кездегі жұмысшыларға жаңа функционалды талаптарды қоюға мәжбүр етті, ал одан алынған өнім бөліктеріне қойылатын талаптар күшейіп, жұмысшылардың іскерлігін жобалап, шығармашылық жұмыстарына жол ашылып отыр. Жұмысшылардың бұл қасиеті ерте жастан қалыптасып, оқу және еңбек мерзімінде де қатарласып дамуы тиіс. Соңғы жылдары технология пәнінің мазмұнын қолдану аймағы, оның түсінігі күрт өзгерді. Қазіргі өзара тығыз байланыстағы кезде ол адамның материалды, көтеріңкі, сол сияқты әлеуметтік, бір-бірімен байланыс деңгейінің іскерлігін қамтиды. Технология пәнінің біз әдістемелік және жүйелік білім аймағы деп анықтаймыз. Оның ішінде адам баласының ынтықтасындағы материалдар қуат және анықтамалар, қоғамды, табиғатты қорғау, т.б. Технология бұрынғы әдістемелік мазмұнды жаңа талаптарға сай бағыттап оқытады. Оның негізгі оқыту бағыты сана сезімді дамыту, ондағы жаңа талаптарды қабылдауға және іске асыруға кең жол ашу.

Олар:

- аймақты, кешенді ойлау;
- қажетті хабарларды өз бетінше іс жөнінде айқындау;
- тың білімдерден үздіксіз хабарлар болу, олардың әдістемелік құрамдас бөлігін қайта жаңғырту іскерліктері, т.б.

Батыс Еуропадағы көптеген елдерде оқушыларды еңбекке баулуға дайындау саласы 1988 ж бері өте кең көлемде өріс алған. Ұлыбританияда мемлекет аралық экономикалық одақтың құрылуына байланысты бес оқу құралдары бар. Олар:

- дизайн және технология;
- өнер және дизайн;
- ақпараттық технология;
- бизнес;
- үй үнемі кәсіпкері.

Бұлар Батыс Еуропадағы технология, мемлекеттік пәнге жаңадан енгендер. Оның басты мақсаты оқушылардың өмірлік еңбек жолына дайындау, тәрбиелеу. Болгарияда еңбек және технологиялық дайындықта 9-10 сынып оқушыларын оқытудың өте қызықты тәжірибесі жүргізілген. Ал ең негізгі роботты техника әдістемесі германияда қарқынды дамуда. Әлемдік тәжірибеге сүйене отырып, ҚР жалпы мектеп оқушыларын технологиялық дайындықтан өткізуде. Оның негізгі білім беру мақсаты оқушыларды еңбектегі іскерлікке дербес даярлау, ой-өрісі дамыған, білімді, мәдениетті, шығармашыл жеке тұлға тәрбиелеу. Бұл мақсат мыналарды көздейді:

- жастардың дүниетанымын дамыту, техника негіздерімен, жаңа жетістіктер технологияларымен, экономикалық және кәсіпорындық білімін жетілдірумен таныстыру;
- қолөнер материалдарын көркемдеп өндеуде, соның ішінде еңбек мәдениеті, отбасында, ұжымда келіспеушілікті болдырмау.

Бұл үшін оқушылар қажетті мүмкіндіктерін анықтау қажет. Олар:

- туындаған ойларды іске асыру;
- технологияны талдау, өнімді, істі құрастыруды ойластыру;
- жұмысты жоспарлау;
- ұйымдастыру және орындау;
- жұмыстың әрбір кезеңіне баға бере білу;
- өзіннің іскерлігінді болжау;
- шығарған өнімдерінді саутты тарату.

Әр заманның өз уақытындағы белгілі бір талаптары мен сұранысына сай көкейтесті мәселелері туындап, олардың дер кезінде шешуін табуы келешекте нақты да батыл қадам жасауға негіз болатыны айқын.

Қазіргі заманда халықаралық, экономикалық, әлеуметтік қатынастар, қоршаған ортаны қорғау, рухани даму, мәдениет пен өнер, білім мен тәрбие саласындағы ізденістер бүкіләлемдік дәрежеде талқылануда. Глобализация дәуірі ұлттық бет бейнені жоғалтпай жан-жақты дамуды қажет етеді. Осындай көкейтесті мәселелерді көтеріп, оны шешуде нақты дәйекті жұмыстар жүргізіп жүрген ғалым аға-апаларымызда аз емес. Олар жалпы білім беретін мектептің технологиялық оқулықтарының авторлық ұжымы: К. Өстеміров, Н. Адамқұлов, Г. Шымекеева, Д. Алмағамбетова. Бұлар әлемдік деңгейде өз тұғырымызды жоғалтпауды мақсат еткен, ұлттың ұлт болуының негізгі-тіл, дәстүр, өнер, жаңашылдық, біліктілік пен жан-жақтылық екенін нақты түсінген, өз ісінің кәсіби мамандары.

Бүгінгі таңда ҚР-да өскелең ұрпақты мәдениет пен өнерге баулу мәселесіне үлкен назар аударылуда. Болашақ жастар өз халқының бейнелеу өнері, қолөнері, музыка, әдебиет, тарих салаларының жетістіктері мен жақсы дәстүрлері негізінде тәрбиеленуі тиіс. Рухани байлықты дамытуда және көркемдік білім берудің құнарлығын арттыруда халықтық педагогиканы қолдануды теориялық-практикалық тұғырдан қарастыру қажеттілігі туындап отыр.

«Эстетика» - герк сөзі, «әдемілік», «әсемдік», «сұлулық» деген мағынаны береді екен.

Эстетика деген сұраққа бірінші болып жауап берген ғалым біздің заманымыздан бұрынғы YI ғасырда өмір сүрген – Пифагор. Әрі астроном, әрі математик ғалым, әсемдік мәселесін гармониялық тепе-теңдік деген ұғыммен байланыстырып, оны сан арқылы белгілеген. Мектептегі эстетикалық тәрбие әр пәннің түрлі мүмкіншіліктеріне қарай жүзеге асырылады. Классиктердің айтуынша, өнер адамның эстетикалық қызметінің ең жоғары түрі.

Оқытушының оқытатын пәні негізгі қарауы болғандықтан, біз де қолөнердің қыздарға тән бөлігін негізгі қаруымыз ете отырып, оқушылығы эстетикалық тәрбие берудегі тәжірибемізді көпшілік назарына ұсынбақпыз.

Әрбір сабақтың тиімді формалары мен эстетикалық тәрбие берудің әсерлі тәсілдерін табу біздің негізгі міндетіміз. Оқушы әр сабақ сайын есейіп, жаңа білім үйренуі керек. Әр оқушының көздейтін мақсаты оқу барысында өзінің белсенділігін арттырып,

алған білімдерін өмірде, күнделікті тұрмыста пайдалана білуге үйрену.

«Қайнардың көзі басында» дегендей – ақ, «Өнер көзі халықта». Алдымен, өнерді халықтан үйреніп, көне мұрасын жанғыртып, ізденіп іске асыруы перзенттік парызымыз деп түсіну керек. Осыған орай, қазіргі қоғамымыздың талабы – қолөнер дүниелерін топтастырып, жинақтап, жүйелеп заман талабына сай түрлендіріп тұтыну.

Бүгінгі таңда жас ұрпаққа эстетикалық тәрбие ісіне ерекше мән беріліп отыр.

Себебі, қазір жасөспірімдердің ой - өрісі тарылып, ешнәрсеге мән бермей, қызықпай, қылмыс жасауы көбейіп отыр. Шындығында, сұлулыққа жаны құмар жастардан қылмыскер адамның шығуы мүмкін емес сияқты. Біздің қазақ халқы «Қыз үйдің құты» - деп, ерте дәуірден – ақ қызды ес білгеннен бастап, әр түрлі өнерге баулып, ерекше тәрбиелеп өсіру дәстүр тарихынан мәлім.

Осы дәстүрді жалғастыру мақсатында, сабақ өткізудің тиімділігін жоғарылатып, тақырыпқа байланысты әр түрлі әдебиеттерді пайдалана отырып, қолөнердің даму тарихын оқыдық.

Қазақ халқының қолөнері ғасырлар бойы халықпен бірге дамып келе жатқан дәстүрлі өнер.

Қолөнер – қол еңбегі. Адам баласын еңбектенуге тәрбиелейді. Қолөнер бүкіл әлем халықтарының тамашалайтын көрмесі. 1876 ж. Петербург қаласында өткізілген үшінші ориенталстер съезіне көрмеге қойылатын халықтардың тізіміне қолөнер туындысы торсық енгізілген. Торсықтың тамаша үлгілері Эрмитажда сақталуы.

Қолөнер – бұл кәсіп, экономикада еңбек күшін тауарға айналдыру арқылы еңбекақы алу жолы.

Қолөнер – ата-бабамыздың ұшқыр қиялынан шыққан, үлкен даналық ойынан, қажеттілігінен туындаған өнер өнер туындысы.

Қолөнер – атадан балаға мирас болып келе жатқан асыл мұра.

Әр халықтың ғасырлар бойына жинақталып, белгілі бір жүйеге түскен рухани өмірінің ұлттық мәдениеті бар. Мол рухани мәдениетінің маңызды бір саласы қолөнер. Қазақ халқының шеберлік өнері еңбек барысында туды және тұрмыс – тіршілігінде қолданылатын өнермен тығыз байланысты болды. Барлық заттар көшпелі халық тұрмысына бейімделіп жасалды. Қолөнер – ғасырлар бойы дамып, қалыптасып келе жатқан халық шығармашылығы ол талай ғасырлар кезеңінен өтіп, түрленіп, жаңарып келіп, атадан балаға қалған мұра ретінде бізге жеткен дәстүрлі өнер. Ол арқылы біз үлкен рухани эстетикалық тәлім алып, өнер әлеміне

қанат қағамыз. Өнер туындылары белгілі бір дәуірді, сол дәуірде өмір сүрген халықтың тұрмыс тіршілігін бейнелейді. Халықтың асқақ арманын, табиғат сұлулығын, ішкі жан сезімін өнер арқылы білдірген. Өнер туындылары арқылы белгілі бір халықтың тарихын білуге болады.

Тіл арқылы кез келеген халықтың даму дәрежесін, оның даму тарихын, мәдениетін түсінуге болады. Мәселен сол тілді сақтап дамыта білуде. Ал біздің тіл қорымызды мал шаруашылығы мен егін шарушылығына, аңшылық, саяхатшылық, балықшылық, т.б. кәсіптерге, қолөнерінің сан алуан түріне байланысты мыңдаған ұғым мен заттардың атаулары бар және кез келген атаудың сыртында тұрған, соған байланысты этнографиялық ұғым, наным-сенім, әдет-ғұрыптар тағы бар. Әр түрлі заттың, құбылыстың аты-жөні, сыр-сипаты, қоғамдық қатынастар, әдет-ғұрып, салт-сана мен дәстүрлер жайлы мағлұматтардың бәрі де кейінгі туындарға тән тіл фактілері арқылы ғана, яғни тілдегі сөздер мен сөз тіркестері – фразеологизмдер мен мақал-мәтелдер, аңыз-ертегілер арқылы жетуі мүмкін екен. Кез келеген тілдің қоғамда өзара байланысты өзара байланысты үш түрлі қызметі бар. Оның басты қызметі – коммуникативтік, яғни қоғам мүшелерінің өзара қарым-қатынас жасап, бірін-бірі түсінуі, пікір алысу үшін қажетті қызметі.

Оның екінші қызметі көркем шығарма тіліне тән, тілдің бұл қызметі, әрине қаламгердің шеберлігіне, сөз саптау мәнеріне байланысты. Ал тілдің үшінші бір қызметі ғылыми терминмен айтқанда, аккумулятивтік қызмет деп аталады. Яғни, ол тілдің ғасырлар бойы дүниеге келіп, қалыптасқан барлық сөз байлығын өз бойына жиып, сақтап, оны келешек ұрпаққа асыл мұра ретінде түгел жеткізіп отыратын игілікті қасиеті.

Бұл салада игілікті бастамаларымызда жоқ емес. Осы ретте кәсіптік-этнографиялық ұғымдар жөнінде этнолингвистикалық қорымызды толықтырып, нақты этнографиялық тағылымдар жазып қалдырған халық қолөнері, шебері, этнограф Дәрмекбай Шоқпарұлы. Ол кісі ата-кәсіп түрлерін, олардың тәрбиелік мәнін, этнографиялық ұғымдарын поэзия тілімен шебер суреттеген.

Зергердің сәндеп соққан сырғасы бар,

Қырында күсбегінің шырғасы бар.

Құлын кезден өрелеп төрт аяғын,

Баулысаң жай жылқыдан жорға шығар:

деген шумақтардың этнографиялық ұғымдары:

Зергер – қымбат бағалы материалдармен (күміс, алтын, платина), асыл тастардан (гаухар, алмас, жақұт, інжу т.б.), әр түрлі әшекейлі, сәндік бұйымдар жасайтын ұста-зергер.

«Өнер таусылмас қазына, жұтамас байлық» - дейді дана халқымыз. Қазақ қолөнері өзінің төлтума білім қасиетімен, көркемдік мән-мағынасымен, шын мәнінде, халқымыздың ғасырлар талғамынан өткен асыл қазынасы, соның бірі моншақпен кестелеу өнері. Моншақпен кестелеуде басты көрсеткіш моншақтың түстерінің әсері мен оның бұйымда атқаратын рөлі.

Өзге халықтар сияқты, қазақтың да қолөнер шеберлігін үйретуде ерте заманнан бері жиып-терген мол тәжірибелері бар. Өз ұрпағының «Сегіз қырлы, бір сырлы», өнегелі, өнерлі болып өсуін мақсат еткен ата-анамыз өз бойындағы бар асыл қасиеттерін әлденеше ғасырлар бойы ұрпақтан-ұрпаққа жалғастырып насихаттап үйретіп келген.

Қазіргі кезде сол ұлттық қолөнерді жас ұрпақтың бойына дарытатын, үйрететін орта мектептерде жүргізілетін технология пәні. Олай болса, «Ат көрген оқ жанар, шеше көрген тон пішер» деген халық даналығын басшылыққа алып, жас ұрпақты тәрбиелеуде, дамытуда, қалыптастыруда халқымыздың ғасырлар бойы қалыптасқан тәрбие құралдарын (тіл, дін, өнер, үлгі-өнеге) орнымен пайдалану бүгінгі күн үшін де ерекше маңызды.

Бұл көзқарасты халық педагогикасы (Этнопедагогик) мәселелерімен айналысып жүрген ғалымдардың еңбектері дәлелдеп отыр.

Қолөнер оқушылардың өзіндік шеберлігін, әсемдікті сезіну қабілетін арттырып, ұлттық санасының қалыптасуына негіз қалайды.

Халық педагогикасы – оқушыларды қолөнерге баули отырып, адамгершілікке, өнерді сүйеге тәрбиелейді. Қазақ халқының қолөнерінің тарихымен бірге өсіп, біте қайнасып келе жатқан бай қазына. Ол тек қазақ халқының ғана емес Орта Азия, Ресей халықтарының өнерімен ұштасып келеді.

«Өнер көзі - халықта», халықсыз өнер, өнерсіз халық жоқ, оны жаңғыртып іске асыру – біздің перзенттік парызымыз.

Қазақ халқы талғампаз халық. Ұрпағына қалдырған бай мұрасы – тұнған ғибрат өнерге, ұрпақ жалғастығын байланыстырып тұрған халықтың өміршең тәжірибесіне толы.

Қолөнер – халық өмірімен, тұрмысымен бірге жетіліп, біте қайнасып келе жатыр. Сан алуан түрлі қолөнер бұйымдары әсемдігі, өнерге, тұрмысқа сән берумен адамдарға рухани ләззат әкелген.

Осылардың ішінде бисер өнеріне тоқталайық.

Ежелден келе жатқан өнердің бірі – бисер (сумоншақ).

Бисердің шығу тарихы әйнектің пайда болуымен тікелей байланысты. Ал әйнектің қашан пайда болғанына әлі күнге дейін нақты дерек жоқ. Дегенмен, әйнекті дайындаудың ең алғашқы құпиясын Франция елі ашқан деген аңыз бар. Бұл аңызда финикиялық көпестер әлемді жүзіп жүріп Сирияға тоқталады. Өздеріне азық дайындау мақсатымен отқа қазанын қою үшін аралдан үлкен тас іздейді. Ешнәрсе таппаған олар кемеден силитраның үлкен бөлігін пайдаланады. Жалынның ыстық температурасынан силитра еріп, өзен құмына араласып, сұйық әйнек болып аққан екен. Осылай ма, жоқ әлде басқа тәсілмен бе, әйнек дүниеге келген. Бірақ финикиялық көпестер бүкіл жерорта теңізінің халқына әйнектен жасалған бұйымдарды сатқан екен.

Нақ қазіргі кезде халық шығармашылығының осы түрі жаңа өрлеу үстінде, дамудың жаңа сатысында .

Бисер тоқу өнері өте нәзіктікті, әдемілікті, шыдамдылықты және фантазиямен шеберлікті талап етеді. Әр адамның бисер тоқуымен айналысуына болады. Схемамен жұмыс істегенде есте сақтау қабілеті жақсы, түстерді жақсы айыра білу керек.

Қазір бисерден тоқылған бұйымдар жастар мен орта жастағы әйелдерге арналған сәнді киімдерге жапсырылған немесе түрлі оюлармен әшекейленген киімдер, аяккиімдері, сөмкелер тағы басқа жиі кездестіруге болады. Олар қазіргі талғампаз адамдардың көңілінен шығып, үлкен сұраныстарға ие болып отыр. «Өмір жасы» ұзақ болу үшін жіппен (мықты болып келетін жібек, т.б.), лескімен орындалады. Бисерден тоқылған бұйымдардың түрлері өте көп, Бисермен қазақтың ұлттық ою-өрнектерін, тұмарша, өңіржиек (алқа), бойтұмар, сондай-ақ алқа, шашпау, т.б. өте сәнді әшекейлер: сырғалар, брошкелер, мойынға тағатын алқалар жасауға болады.

Бисермен жұмыс істегенде жұмыс істейтін орын жарықпен жақсы қамтамасыз етілу керек. Көзге демалыс беру үшін әр сағат сайын 5-10 минут үзіліс жасау тиімді.

Бисермен тоқудың ең көп тараған түрі – параллельді тоқу.

Бисерді тандау - үлкен жұмыс. Олардың өлшемдері, түстері әр алуан. Сондықтан тігілетін бұйымға байланысты бисердің қандай түрін қанша мөлшерде алуды, қандай түсін алуды, тігілетін мата түрін, ине, жіпті тандай білу қажет.

Бисермен кестеленетін мата тым қатты немесе жұмсақ емес, орташа қалыңдықта болуы керек. Жібек матаға қарағанда табиғи

катқылдау матаны қолданған өте ынғайлы. Өйткені жібек мата жылтыр болғандықтан моншақтар сырғып түсе береді.

Бисер тігу үшін арнайы жіңішке № 10 ине қолданған жөн. Жуан инені қолданған кезде моншақ екіге бөлініп жарылып кету мүмкін.

Бисер тігуге әр түрлі жіп түрлерін қолдана беруге болады. Тек олардың жуандығы бірдей әрі мықтылау, сонымен қатар моншақты тіккенде жұмысқа кедергі жасамайтын болуы керек.

Жоғарыда айтылған жабдықтардан басқа өткір қайшы, арнайы кергіш немесе жақтауыш қажет болады.

Моншақтарды шыныдан жасалған қауашақтарға немесе қораптарда сақтаған дұрыс. Өйткені мұндай қораптардан бисердің түрі, түсі көрінеді.

Жалпы сумоншақ (бисер) өнерін зерттеу барысында, оның түрлері, жасалу жолдары, тарихы айтылған. Адам, қоғам үшін сумоншақ өнерінің жасалуын айта келе қолөнер байлығымыз екенін білдім. Сол себепті сумоншақ өнері арқылы мен осы жұмысты әрі қарай жалғастыру өзімнің міндетім деп, зерттеп, оны әрі қарай жасалуын дамыту, түрлендіру керек екенін іздестіремін деген мақсатты алдыма қойдым.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Этнопедагогика Авторы: З. Ә. Әбілова.
- 2 ЭХО...Ө. Жәнібеков.
- 3 В. П. Кузнецов, Я. А. Рожков. Методика трудового обучения.
- 4 «Мектептегі технология. Технология в школе» журналы.
- 5 Технология Авторы : Б. Момынбаев, Н. Адамқұлов, Ә. Құтпанбаев, С. Асанова, Д. Әлмағанбетова.
- 6 Энциклопедия рукоделия. М. 200 Бисер «Народное творчество» 2001 И.В.Б.

ПАВЛОДАР Өңіріндегі шекаралас жатқан елді мекендердің мәселесі

ЕСІМХАН С.

6 сынып оқушылары, Дарынды балаларға арналған Абай атындағы
№ 10 лицей-мектебі, Павлодар қ.

ТОМБАЕВА А. Е.

география пәнінің мұғалімі, Дарынды балаларға арналған Абай атындағы
№ 10 лицей-мектебі, Павлодар қ.

Егемендіктің қазаққа берген сыйы – кең байтақ даласын жат көздің сұғынан қорғап, шекарасын дер кезінде сызып, іргесін бекітуі. Себебі кез келген мемлекеттің берік болуы шекарасының шегелеуінен басталады. Бұл жағынан алғанда, ел үшін маңызды шаралар Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында қабылданып, бекітілген болатын. Алайда бүгінде шекаралық аймақтардың жағдайы күн санап төмендеп келеді.

Еліміз бойынша шекаралық аудандардағы халық саны жыл өткен сайын азайып келе жатқаны талай мәрте айтылып та, жазылып та жүр. Жыл сайын кемінде 3-4 мыңға жуық тұрғын облыс орталықтарына қоныс аударуда. Елдің етегін жалаңаштап жатқан бұл әрекетті тоқтатып, тұрақтандыруды шұғыл қолға алмаса, шекара шебіміз жалаңаш қалатын түрі бар. Шекараның мықты болуы ондағы әскерлердің санына ғана емес, шеп бұзбай отыратын халықтың санына да байланысты.

Қазір шекараға таяу орналасқан ауылдар мен елді мекендерге халықтың көптеп қоныстануына мән беруіміз керек. Өйткені әлемде геосаяси жағдайлар күрделеніп барады. Бұл орайда еліміздегі Шығыс Қазақстан, Солтүстік Қазақстан, Қостанай, Павлодар, Ақмола, Батыс Қазақстан облыстарындағы шекаралық ауылдардың жағдайы жіті көңіл бөлуді талап етеді. Халықты тұрақтандыру мен шоғырландыру мәселелерін мемлекеттік деңгейде шұғыл қолға алуымыз қажет. Шекара бойында орналасқан аудандар мен тұтастай ауылдардың бос қалу қаупі бар. Өйткені шекаралық аудандарды біріктіру үдерістері жүргізіліп, аудан орталықтары көшкеннен кейін, мемлекеттік мекемелер жабылып, сонымен күн көріп отырған халық жұмыссыз қалды. Шалғай аудандарда өндіріс және өнеркәсіп орындары жоқтың қасы. Оған тоқырау жылдары да өз салқынын тигізді. Сол кездерде ауыл шаруашылығымен айналысу да тиімсіз еді. Бәлкім, заманның қиындап тұрған тұстарында шекаралық аймақтардағы аудандарды бір-біріне қосып, біріктіру қажеттіліктен туы Ал қазір бұл аудандарды

калпына келтіруге ешқандай кедергі жоқ деп айтуға болады. Себебі еліміздің қазіргі таңдағы саяси-экономикалық жағдайы бұған толықтай мүмкіндік береді. Егер ауылдардағы ағайынның орталықтарға қоныс аударуы азаймаса, шекарамыз бос қалайын деп тұр. Жалпы еліміз бойынша шекаралық аудандардағы халық саны барған сайын азайып бара жатқанын көреміз. Сонын ішінде Ресей мемлекетімен шекараралас жатқан солтүстігі Павлодар облысының солтүстігінде орналасқан Железинка ауданында да осындай мәселелер кездеседі. Осы аудан округінде 13 ауылдық округ, 45 жуық ауылдық елді мекендер орналасқан. Соладың ішіндегі қарстырайын деп отырған: Жаңа жұлдыз, Михайловка, Церковное елді мекендері. Железинка округтегі елді мекендердің барлығының жағдайы бірдей емес, олардың кейбіреулерінің жағдайы қазіргі таңда түзеліп келеді. Оларда жыл сайын бағдарламалар орныдалып жатыр, ал кей жерлерде ауыз су, ауданмен жол қатынасы, халықтың қоныстану жағдайы мүлдем төмен.

Қазіргі таңда ауыл халқы (әсіресе жастар) жұмыссыздық пен әлеуметтік жағдайларына байланысты ірі қала мен аудан орталықтарына көшуде. Егерде біз оларға сол тұрып жатқан жерлеріне жұмыс көзін тауып, жағдайларын жақсартсақ, мәселен өз шаруашылықтарымен (жылы жай, мал шаруашылығы және т.б.) айналысуға мүмкіндік берсек еліміздің шекарасындағы ауыл халқы азаймас еді.

Аудан аумағы көбінесе жазық жер болып келеді, онда саздар мен көлдер тұнып қалған бітеу ойпаттар көп. Аудан аумағында Жарағаш, Айлақ және т.б. көлдер бар, Ертіс өзені ағып өтеді. Жер қойнауында табиғи құрылыс материалдары бар. Топырақ көбінесе қара, кейде сортаң түрі де кездеседі. Жусан, бетеге өседі, ауданның 18% -не жуығын қайыңдар алады. Қара топырақты жазықтар қайыңдармен бірге көркем ландшафт құрайды.

Сурет 1 – Железинка ауданының картасы.

Халықтарына келетін болсақт мұнда көп ұлтты адамдар тұрады. Басым көпшілігі орыс халықтары. Санның серпін 1999 жылы халық саны – 26,3 мың адамды, 2012 жылы – 17,19 мың адамды құрады.

Халықтың орташа тығыздығы 1999 жылы 1 км² 3,45 адамнан, ал 2012 жылы 2,23 адамнан келеді. Қазіргі таңда жұмыссыздық пен материалдық жағдайына байланысты халықтар ірі қалаларға көшуде [1].

Негізгі ауданның айналысатын шаруашылығы ауылшаруашылығы. Мамандандырылған саласы болып табылады: бидай шаруашылығы (бидай), ірі қара шаруашылығы, тары, қаратұмық, күнбағыс өсіріледі, ет, тері шикізаты өндіріледі. Ауылшаруашылық өндіріспен айналысатын 13 ауылшаруашылық қожалықтары, 264 шаруа қожалықтары, 6706 жеке қоныстары айналысады, ауылшаруашылық өнімдерін қайта өндіру – 3 шұжық цехы, 3 сүтті қайта өндіру объектілері, 7 жел диірмені, 1 жармаүккіш, 8 күнбағыс майын қайта өңдеу цехы, 8 наубайхана (барлығы 30 қайта өңдеу объектілері) бар. Бұл тек аудан орталықтарында ғана кездеседі. Осындай шаруашылықты шалғай жатқан ауылдарға қаражат мәселесіне келіп тоқталады. Бұл өңірдің жері айналысуға өте қолайлы, себебі жер жазық, топырақтары құнарлы және де ұсақ су көздері көп кездеседі.

Осы аталғани елді мекендердің барлығында еңбек ресурстарының жоқтығынан халық саны төмен. Егерде мемлекет және жергілікті басшылықтар жағдайларын жасап қол ұшын бермесе шекара манындағы ауылдар мүлде болмайды. Оларды қайтадан жаңғыртумыз керек.

Бұл елді мекендердің ең өзекті деп отырған мәселелері:

- Ауыз су мәселесі
- Жол мәселесі
- Халық санының төмендеуі
- Жұмыссыздық
- Мамандардың жетіспеушілігі және т.б.

Біздің айтып отырған елді мекенге халық санын арттыру үшін оларға мемлекеттік бағдарламалар ұйымдастырып, жас мамандар болама немесе сол еді мекеннің тұрғындары болама қолдау беріп ауылдың жағдайын көтеру керек.

Қазіргі таңда Қазақстанда ауылды жерді көркейту мақсатында көптеген бағдарламалар ұсынылып жатыр. Алайда олардың орындалуы баяу жүруде, кейбір аймақтарда мүлдем жоқ.

Мемлекеттік бағдарламалар:

- 1 «Аймақтарды дамыту»
- 2 «Дипломмен ауылға»

3 «Шағын бизнестер»

4 «Серпін»

Осы бағдарламаларды шалғай жатқан елді-мекендерге тиімді ұйымдатыру жүргізу қажет.

Негізінен бұл өңірлердің табиғаты өте тамаша. Әсіресе мал шаруашылығын дамытуға және жылы жайлар орнатуға өте қолайлы.

Бүгінгі таңда еліміздің өзекті мәселелерінің бірі болып отырған шекаралас жатқан елді мекендердің жағдай тек сол өңірлерде тіршілік етіп жатқан халықтың емес барша қазақ елінде туып өмір сүріп жатқан азаматтардың да ойлану тиіс деп ойлаймыз. Қазір шекараға таяу орналасқан ауылдар мен елді мекендерге халықтың көптеп қоныстануына мән беруіміз керек. Өйткені әлемде геосаяси жағдайлар күрделеніп барады. Бұл тек Павлодар облысында ғана емес ол: Шығыс Қазақстан, Солтүстік Қазақстан, Қостанай, Ақмола, Батыс Қазақстан облыстарындағы шекаралық ауылдардың жағдайы жіті көңіл бөлуді талап етеді. Халықты тұрақтандыру мен шоғырландыру мәселелерін мемлекеттік деңгейде шұғыл қолға алуымыз қажет. Шекара бойында орналасқан аудандар мен тұтастай ауылдардың бос қалу қаупі бар. Өйткені шекаралық аудандарды біріктіру үдерістері жүргізіліп, аудан орталықтары көшкеннен кейін, мемлекеттік мекемелер жабылып, сонымен күн көріп отырған халық жұмыссыз қалды. Шалғай аудандарда өндіріс және өнеркәсіп орындары жоқтың қасы. Оған тоқырау жылдары да өз салқынын тигізді. Сол кездерде ауыл шаруашылығымен айналысу да тиімсіз еді. Бәлкім, заманның қиындап тұрған тұстарында шекаралық аймақтардағы аудандарды бір-біріне қосып, біріктіру қажеттіліктен туындаған да шығар.

Ал қазір бұл аудандарды қалпына келтіруге не кедергі? Еліміздің қазіргі таңдағы саяси-экономикалық жағдайы бұған толықтай мүмкіндік береді. Егер ауылдардағы ағайынның орталықтарға қоныс аударуы азаймаса, шекарамыз бос қалайын деп тұр. Жалпы еліміз бойынша шекаралық аудандардағы халық саны барған сайын азайып бара жатқанын көреміз.

1-графика. Халық саны (2009 жылғы санақ бойынша).

Сурет 2 – Михайловка ауылының табиғаты

Сурет 3 – Башмачное ауылындағы тас жолдары

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Назарбаев Н. Ә. «Қазақстанның әлеуметтік жаңғыртылуы: Жалпыға Ортақ Енбек Қоғамына қарай 20 қадам». // Егемен Қазақстан, 2012, 10 шілде.
- 2 Орынбеков С. Өлкелік принцип негізінде жануартанудан экологиялық білім беру әдістері: пед.ғылым. канд. дис... – Алматы, 1996. –186 б.
- 3 Раймханова К. Н. Тарихи өлкетану. – Тараз, 2004. - Б – 14-17.
- 4 Аспандияров С. Д. Қазақстан тарихының очерктері (оқу құралы). Алматы: Санат, 1994. - Б – 12-15. Байдалиев Дархан Дәулетжанұлы. п.ғ.к., доцент, М.Х.Дулата атындағы Тараз мемлекет 5«Түркістан» газеті, Сұхбаттасқан Динара Мыңжасарқызы.
- 6 1. <http://www.yspu.yar.ru>
- 7 <http://yandex.kz/clck/jsreidir?>- 2015.

СРАВНЕНИЕ ТЕМАТИЧЕСКИХ НАПРАВЛЕНИЙ В ИСКУССТВЕ КАЗАХСТАНСКИХ И ЗАПАДНОЕВРОПЕЙСКИХ ДЕЯТЕЛЕЙ, ЖИВОПИСЦЕВ, ХУДОЖНИКОВ-ГРАФИКОВ, ЛИТЕРАТОРОВ РАЗНЫХ ВРЕМЁН

КРАСИЛЬНИКОВА А. С.

ученик 10 «А» класса, СОШ № 34, г. Павлодар

КИБАШЕВА Б. С.

руководитель, учитель казахского языка и казахской литературы,
СОШ № 34, г. Павлодар

Целью создания своей работы я подразумевала вывод из рассуждения о теме, которая кажется мне затерянной в современном мире. Многие из нас восхищались помпезной средневековой живописью, революционным настроем в произведениях военного времени, и смыслом всякого создания искусства является сохранение рассудка, призыв к видению прекрасного в обыденном, так что, как бы ни отличались формы искусства - всё движется под одним лозунгом, руководимо единственным мотивом, но, как ни странно, люди отдельных культур имеют в своих работах независимые от других черты, которые могут потеряться среди бесчисленного их множества. Мне захотелось отметить их и попытаться осветить со стороны растущего поколения отношение к, в какой-то степени, толерантности к многообразию культур и восприятию обычаев. Всякое воспитание формируется с человеческого окружения. Цвета и краски, запахи, пейзажи художники как и пера, так и кисти, передают посредством своего жанра. Существует неприкрытая реалистика, тягучий, местами примитивный и наивно-открытый импрессионизм, шикарный рококо, меланхоличная готика, в философии - скептицизм. И, несмотря на развитые в каждом уголке мира эти жанры, ведущие за собой миллионы последователей, люди поневоле показывают собственную национальность в искусстве, тем самым отвергая отсутствие чувств (даже скептики). Как бы мы не пытались контролировать искусство, и делать его максимально оригинальным, в нас с рождения закладывается то, о чём мы будем писать, очевидность, и каким бы внеземным оно нам не казалось, оно - сопутствует нашему ДНК!

Я живу в Республике Казахстан. Независимом суверенном государстве, располагающемся в Центральной Азии. Местность нашей страны представляет собой колышющиеся под знойно светящим солнцем, изображённом даже на нашем государственном

флаге, бескрайние степи, местами перемежающимися гористыми местностями.

В Баянаульских горах изготавливают лучший в Казахстане кумыс, бражный газированный На творчестве казахских художников отразились и музыкальные произведения, кюи и жыры, исполненные на народных инструментах, домбре, кобызе, сыбызгы. Казахстан - это Родина ораторского искусства, и всегда в их выступлениях встречались послы к независимости народа, революционному настрою, они сподвигали народ на решительные действия отстаивания своих прав. В начале XX века в силу вступает ряд реформаторских решений правительства Российской империи, а позднее Советского Союза, которые дали толчок становлению системы национального образования, а именно:

1 В 1906 году в Казахстане появляются школы смешанного типа – русско-казахские.

2 Образование постепенно меняет характер с исключительно религиозного на светский.

3 Появляются «новометодные» школы, в которых преподавали разные дисциплины и использовали поисковые методы.

4 Схоластика (средневековая философия, создавшая систему искусственных, чисто формальных логических аргументов для теоретического оправдания догматов церкви) в обучении уступает новым принципам обучения, богословие исключается из перечня школьных предметов, отменяют телесное наказание.

Со становлением советской власти в Казахстане провозглашается курс на ликвидацию безграмотности трудящихся. Образование становится всеобщим, обязательным и доступным.

В 1920 – 1930-х гг. проходит процесс реформирования казахской письменности: арабскую вязь заменяет латиница, в скором времени латиница уступает место кириллице. Этот процесс происходит благодаря подвижнической деятельности Чокана Валиханова, Абая Кунанбаева и Ибрая Алтынсарина. Появляются первые научные исследования творчества акынов, импровизационной природы казахского стиха, его ритмики, переводы художественных произведений И. Крылова, А. Пушкина, Ю. Лермонтова, Л. Толстого, Н. Некрасова с русского на казахский. Абай Кунанбаев закладывает основы реалистического направления в художественной литературе. В стихах он затрагивает исторические и педагогические проблемы, вопросы самоопределения и духовного развития народа. Ахмет Байтурсинов известен не только как педагог, ученый, но и литератор.

В начале XX века он прославился своими переводами и поэтическими творениями (сборники «Қырық мысал», «Маса»). Мыржақып Дулатов – поэт и прозаик, стоявший у истоков казахской литературы. Мыржақып Дулатов является автором произведения «Несчастная Жамал» – романа, появление которого сопровождалось одобрительными отзывами русской критики и общественности Казахстана. Казахская литература в начале XX века проходит процесс становления основных эстетических параметров и художественных ориентиров. Некоторое время литература развивается по тому классическому направлению, которое задал ей Абай Кунанбаев. В художественном мире гармонично развиваются и функционируют разные стилистические направления: реализм и символизм, романтизм и народничество.

Музыка живет в крови каждого казаха. Песни акынов – это символ казахской культуры, воплощение духа и чаяний кочевников.

Акыны – носители исторической памяти, они воспевали национальных героев, формируя тем самым национальное самосознание и чувство достоинства. Они были хранителями национальной памяти, традиций и обычаев. Поэтому их почитали в народе, уважали, к ним прислушивались.

В начале XX века проходит этап своего становления живопись Казахстана. В 30-е гг. (1935 г.) создана национальная галерея, где были представлены картины А. Кастеева, А. Исмаилова, К. Ходжикова, Х. Ходжикова. На казахскую живописную традицию повлиял Н. Хлудов – русский художник-реалист XIX века.

Казахская живопись начала XX века представлена акварельными набросками и эскизами, написанными с натуры, реалистичными и жизнеутверждающими.

Казахская культура в начале XX века переживает всплеск и расцвет. В этот период закладываются основы образовательной системы, национальной литературы, проходит этап становления казахский язык, происходит выбор письменности. Активно издаются национальные альманахи и газеты, которые становятся средством просвещения и распространения казахской культуры.

Мой любимый Павлодарский художник, Виктор Поликарпов, ровесник образования Павлодарской области много использует в своих работах этнических предпосылок, иллюстрирует собственные путешествия по Нашим обширным и богатым землям, что наглядно можно заметить по его этюдам, репродукции которых я попыталась сотворить. Человек очень талантлив и он знает, как правильной выразить ту или иную мысль красками или, чаще, чёрными гелевыми

ручками, на бумаге. Последняя его серия работ, иллюстраций к стихотворениям Павлодарского поэта-писателя Павла Васильева меня поразила живостью и изощрённостью линий. Но он никогда не сможет направить свои способности в русло исполнения истинно-народных картин. Так как время, в которое он был воспитан – послерепрессивное, а время начала его творческой деятельности – и вовсе относится к середине двадцатого века, когда началась модернизация производства. В жизнь даже коренных казахов вошли тогда отрасли промышленной деятельности. Художник, член Союза художников РК. Родился в г. Павлодаре. После окончания средней школы работал монтером телефонной станции, художником в краеведческом музее, педагогом в музыкальной школе. В 1971 году, выдержав большой конкурс, поступает в Алма-Атинское художественное училище им. Н. В. Гоголя. После окончания училища и учебно-экспериментальной студии художественного проектирования при Союзе художников СССР в 1988 году приезжает в Павлодар и начинает работать в художественно-производственных мастерских. Работает преимущественно в графике и декоративно-прикладном искусстве. Он обращается к различным видам оформительского искусства – пластике, резьбе по дереву, чеканке по металлу, монументальным работам, много работал над оформлением общественных зданий. Большинство этих работ существует и сейчас: это светильники в интерьере для одного из профессионально-технических училищ, резьба по дереву («Человек летящий») в агентстве Аэрофлота, деревянные резные панно в профилакториях нефтеперерабатывающего и химического заводов. А еще были мозаичные панно в ДСК, панно для детского сада «Буратино», для областной филармонии, композиция в технике макраме. Однако излюбленным его жанром является графика. В первую очередь рисунок и офорт. Для работ Поликарпова характерен тонкий гибкий штрих, тщательная прорисовка, обилие мягких деталей. Все его произведения выполнены с большим мастерством, вниманием к аксессуарам, поражают своей законченностью и изяществом.

Виктора Фёдоровича Поликарпова мне посчастливилось повидать живьём, когда он выступал в роли лектора в моей художественной школе. Он запомнился мне личностью, стремящейся поскорее донести свою мысль до слушателя, к сожалению, в виду своих немолодых лет, был очень забывчив, и слегка невнятен. Но все его действия были такими локаничными, отчасти резкими! Что только из-за его телодвижений, восьмидесятилетнего миловидного старичка можно было считать молодым. Всё его мысли были чётко выстроенными. Но, повторяюсь, к сожалению, не всегда до нас доносимыми. Он зазывал

молодое поколение посетить его мастерскую (как я опознала в месяце мае, она находится за пару сотен метров от моего места жительства), логово декоративно-прикладных изделий. И преподнёс нашей школе каталог всех своих работ, выставленных на аукцион, оформленный в виде глянцевого книжонки. Умыкнув её на один из уроков по истории искусств, я нависла над ней как заворожённая. Тогда-то, всего год назад, я нарекла Виктора Фёдоровича Поликарпова одним из своих самых любимых художников. Кстати говоря, в продолжение темы моих «вещих» снов, могу сказать, что, так же как и проблема отхода в тенденции развития каждого художника по отдельности от темы описания Родного края явилась мне во сне, так и Виктор Фёдорович в потустороннем мире меня навестил, за несколько дней до нашей реальной встречи. Явился в виде гнома, будто из «Белоснежки», эдакого «добротного старче», что рассказывал очаровывающие сказки, голосом Виктора Фёдоровича, но никто из моих современников не вслушивался в его речи, пусть они и были преисполнены мычаний, иногда - вовсе не уместного диалекта. Меня удручило их такое отношение. И во сне я обливалась горькими слезами. В качестве художника принимал участие в археологических экспедициях Академии Наук Казахстана на раскопках древнего городища Отрар (1970–1971 г.г.). В 1975–1980-е годы являлся участником Центральной учебно-экспериментальной студии художественного проектирования при Союзе художников СССР (г. Сенег). В 1970–1990-е годы Он заставляет взглянуть на каждую былинку, цветок, в каждый блик на снегу или на воде.

Искусство в странах Западной Европы

1 Стилевое многообразие искусства XVII–XVIII века.

Стиль барокко начал развиваться преимущественно в католических странах Европы в конце XVI в. Его название связано с простонародным словечком *bagosso* (бракованная жемчужина неправильной формы) которым обозначали все грубое, неуклюжее и фальшивое. Применительно к искусству термин впервые использовали в середине XVIII в. критики архитектурных сооружений барокко, которым этот стиль казался проявлением дурного вкуса. Впоследствии термин утратил негативный смысл и стал применяться и к другим видам искусства. Главная цель барокко – стремление удивить, вызвать изумление. Искусство барокко передавало напряженность конфликта, дух противоречий. Главными темами искусства были мучения и страдания человека, мистические аллегории, соотношение добра и зла, жизни и смерти, любви и ненависти, жажды наслаждений и расплаты за них. Для произведений барокко характерны эмоциональный накал

страстей, динамизм силуэтов, картинная зрелищность, преувеличенная пышность форм, изобилие и нагромождение причудливых деталей, использование неожиданных метафор.

Период от конца XVII до начала XIX в. вошел в историю под названием эпохи Просвещения. Её главным содержанием стало понимание мира как разумно устроенного механизма, где человеку отводилась существенная организующая роль.

Идеи Просвещения находят воплощение в новом художественном стиле – классицизме (лат. *classicus* – образцовый). Главными образцами для подражания стали античное наследие и гуманистические идеалы Возрождения. Главными темами искусства классицизма были торжество общественных начал над личными, подчинение чувства долгу, идеализация героических образов.

Искусству классицизма присущи такие черты, как ясность и простота в выражении содержания, сдержанность, следование определенным правилам. Произведения архитектуры классицизма отличали строгие линии, четкие объемы, выверенность пропорций. Для живописи, скульптуры, декоративно-прикладного искусства были характерны логическое развертывание сюжетов, ясная уравновешенная композиция, четкая моделировка объема, подчиненность цвета смысловым акцентам.

В странах Европы классицизм просуществовал необычайно долго, с XVII до 30-х гг. XIX века, а затем, видоизменяясь, возродился в неоклассических течениях.

В начале XVIII века во Франции при дворе короля получил распространение новый стиль в искусстве – рококо (фр. *rocaille* – раковина). Просуществовал он недолго, примерно до середины века, но сильно повлиял на развитие искусства. В центре внимания в эпоху рококо были любовные интриги, мимолетные увлечения, авантюры и фантазии, галантные развлечения и праздники. Искусство должно было нравиться, трогать и развлекать. В архитектуре, живописи, скульптуре, а особенно – в декоративно-прикладном искусстве торжествуют изысканные сложные формы, причудливые линии, затейливые орнаменты, в которых многократно обыгрывается силуэт раковин и диковинных растений. Необычные формы, обилие узоров, обман зрения, колеблющийся, то ускоряющийся, то замедленный ритм вовлекали зрителя в чудесную игру, праздник беззаботности.

Культуре Востока свойственно устойчивое историческое развитие, Запад движется вперед рывками.

Западная культура характеризуется динамическим образом жизни, разрушается предыдущая система ценностей – возникает другая. Восточная культура отличается незыблемостью, непротивлением, устойчивостью. Новые веяния гармонично встраиваются в существующую систему.

В восточной культуре уживаются рядом множество религий. В западной главенствует христианство.

Восточная культура основывается на древних обычаях, устоях. Западу свойственно расшатывание традиций.

Для Запада характерно научное, технологичное, рациональное познание мира. Восток иррационален.

Человек западного мира оторван от природы, он повелевает ей. Человек Востока слит с природой.

ЛИТЕРАТУРА

1 Википедия.

2 Исторические справки о царизме.

3 Булдакова Е. И. «Буферно-синергические зоны» в пространстве межкультурной коммуникации: автореф. дис. канд. филос. наук / Е. И. Булдакова. – Ростов н/Д, 2008. – 23 с.

4 Быстрова А. Н. Мировая культура. (Основы мирового общества): уч. – пособие; Новосибирск, – 2002. – 124 с.

5 <http://thedifference.ru/chem-otlichaetsya-kultura-vostoka-ot-kultury-zapada>

6 Гутарева Н. Ю. Межкультурная коммуникация и способы ее развития. Сборник материалов международной научно-практической конференции «Современные научные исследования представителей филологических наук и их влияние на развитие языка и литературы». – Украина. Львов, 2013. – с. 49–51.

7 Гутарева Н. Ю. Межкультурная коммуникация и способы ее развития. Сборник материалов международной научно-практической конференции «Современные научные исследования представителей филологических наук и их влияние на развитие языка и литературы». – Украина. Львов, 2013. – с. 49–51.

ДЖУТОВАЯ ФИЛИГРАНЬ

МОЛДАБЕКОВА А.

ученик 5 класса, Узынская СОШ,
с. Узынсу, Иртышский р-н, Павлодарская обл.

МОЛДАБЕКОВА А. М.

учитель казахского языка и литературы, Узынская СОШ,
с. Узынсу, Иртышский р-н, Павлодарская обл.

Творчество всегда занимало важное место в жизни человека. Без возможности самовыражения люди просто не могли жить. Творчество - это свобода, это возможность быть личностью, а не унылым потребителем. Замечательно, если желание что-либо сделать своими руками совпадает с необходимостью в такой вещи. Аксессуары играют важную роль в декоративном украшении интерьера любого помещения. Однако почему-то, когда речь заходит об аксессуарах для дома, сразу приходят на ум необходимые предметы интерьера: панно, подставки под тарелки, подсвечники и прочие нужные вещи, без которых вполне можно обойтись, они привносят в атмосферу помещения неповторимый колорит, что-то необычайно теплое и домашнее.

Искусство украшения жилища появилось практически одновременно с развитием культуры древних людей и даже имело своеобразные черты, характерные для населения отдельных больших областей.

В современном декоративном оформлении сочетаются различные техники. Порой даже используются материалы казались бы не реальными в применении.

Филигрань (скань – от греческого слова, означающего сучить, свивать) – один из интереснейших и древних способов изготовления художественных изделий. Понятие «филигрань» пришло к нам из латыни, от слов – *filum* (нить) и *granum* (зерно). В древние времена золотая, медная или серебряная проволока нарезалась на отдельные тонкие нити, которые скручивались мастерами в различные элементы, и составлялся красивый и сложный орнамент. Впоследствии приобрел популярность джутовый шнур и веревка, которые производятся из растения семейства липовых, приближенно напоминающего лыко из коры липы. Джут очень широко используется для производства шпагата, канатов различной длины и ширины, пищевых мешков

Материалом для филигранных изделий служит витая или гладкая, иногда уплощенная вальцовкой проволока из меди, серебра, реже золота. Из проволоки выгибаются отдельные мелкие детали узоров будущих изделий. Элементы сканого узора соединяются пайкой. Процесс производства филигранных художественных изделий очень трудоемок. Из мельчайших отрезков витой проволоки набирают на металлической пластинке специальными щипчиками рисунок и посыпают его измельченным в порошок сплавом. Затем изделие нагревают до температуры, необходимой для скрепления сплавом его элементов. Скань может быть ажурной или накладной. Ажурная филигрань – самостоятельный способ получения различных художественных предметов: фруктовых ваз, конфетниц, сахарниц, подстаканников, брошей и т. д. Получают ажурную филигрань спайкой отдельных элементов узора. Иногда отдельным деталям ажурного сканого узора придается рельефность путем выколочки. Накладная филигрань – способ отделки художественных изделий из металла.

Скань (от др.- рус. скать – свивать), филигрань – вид ювелирной техники: ажурный или напаянный на металлический фон узор из тонкой золотой, серебряной или медной проволоки, гладкой или свитой в верёвочки. Изделия из скани часто дополняются зернью (маленькие серебряные или золотые шарики) и эмалью.

Джутовая филигрань – это сравнительно новое направление рукоделия, которое уже стало очень популярным среди приверженцев хенд-мейд. Технология была заимствована из проволочной филигрании, где основным материалом являлась медная, серебряная и даже золотая проволока. Но такой материал стоит дорого, а вот джутовая нить «по карману» каждой рукодельнице. Процесс создания идеи из джутовых нитей начинается с выбора эскиза. Новичкам, желающим освоить технику, лучше начинать с простых узоров и мягких линий, которыми заполняется контур рисунка. Постепенно можно переходить к более сложным работам и создавать полноценные картины [1, с. 12].

Волокнистые стеблевые технические культуры

Элементы филигрании

Рисунок 1

Джутовая нить имеет естественный невзрачный цвет, но в готовом ажурном изделии она смотрится изящно и удивительно красиво. Однако при желании внести разнообразие в поделку, нить можно окрасить любым цветом. Окрашивание следует производить до начала работы, материал должен полностью высохнуть. Освоение техники джутовой филигрании под силу не только взрослому человеку, но и подростку. А выполненный своими руками сувенир может стать хорошим подарком подруге или учителю. Кроме того, кропотливая работа формирует в детях усидчивость и развивает фантазию. Но и для взрослых занятие джутовой филигранью не менее интересно. Весь смысл техники заключается в свивании и скручивании толстых нитей, которые впоследствии формируют ажурный узор. За основу взята ювелирная техника - скань. Только джут намного податливее, и его необходимо скреплять клеем, чтобы картинка не распалась.

Многие новички для создания шедевров используют готовые узоры и трафареты, а вот опытные мастера сами придумывают схемы завитков. Техника этого изящного искусства достаточно проста и примитивна. Сначала на поверхности из джута выкладывают линии и завитки, промазанные клеем. После можно пойти двумя путями. Или же оставить узор на той же поверхности, или снять его после просушки. Во втором случае изделие выйдет воздушным и ажурным. В первом же варианте поделка тоже получится филигранной, но просто не будет просвечивать. Если картинка будет браться не из «головы», то предварительно необходимо подготовить для джутовой филигранны трафареты узоров. Для этой техники берут джутовое волокно, которое выращивают в Индии. Это однолетнее растение семейства липовых дает волокна, основу для производства джутового шнура. Джут имеет естественный коричневатый – сероватый цвет и грубоватую структуру.

Джутовая филигрань основана на тех же принципах, что и металлическая. Из джутовых нитей пинцетом скручивают завитки, обвивая вокруг кончиков пинцета нить от одного до нескольких раз, и, сооружают петельки. Два этих элемента укладывают по выбранному рисунку и скрепляют клеем. Основой может служить любой материал, даже те же нити джута, плотно или в разбежку намотанные на основу. Она напоминает филигрань из металла. В такой технике можно изготовить и плоское изделие и объемное [2, с. 7].

Филигрань не оказывает отрицательного влияния на здоровье человека. Изготовление изделий из джутового шпагата - экологически чистое производство.

Джутовая филигрань - это искусство создания из клея и джута ажурных и невероятно красивых изделий и предметов декора. За основу взят один из этапов работы в ювелирной технике. Данная техника доступна всем мастерицам так как не требуется ни специального образования, ни особых инструментов.

В данной технике можно изготовить светильники, панно, шкатулки, украшения и многое другое. Основным материалом служит шпагат из джута. Джут или джутовый шпагат - это натуральный материал из льна. Он имеет сероватую окраску разных оттенков и толщины. Джутовый шпагат скручен из двух или нескольких нитей, слегка лохматится. В основном используется в бытовых целях. Структура джутового шпагата такова, что позволяет выкладывать узор из элементов и линий любой конфигурации. Для каждого изделия подбирается джутовый шпагат необходимой толщины. Чем тоньше джут тем изделие тоньше и изящнее. Можно

тонкий джут выкладывать на рисунке в две нитки. В основном для изготовления изделий используются одни и те же инструменты и материалы. Эти элементы простые по форме, но являются основными при наборе любого рисунка и могут быть разными по размеру, иметь более или менее изогнутую форму. Каждый элемент делается из отдельного отрезка джута, из чередования или повторения данных элементов можно много разных ажурных рисунков.

Рисунок 2

Склеиваются элементы на полиэтиленовой поверхности, удобнее это делать на папке-файле.

Работать необходимо в хорошо проветриваемом помещении и периодически проветривать кабинет, особенно если дети длительное время работают с клеем.

Начинаем работу с подготовки эскиза рисунка для изделия, рисунок должен быть в натуральную величину с чётко прорисованными элементами.

Перед тем как приклеить джут нужно промазать небольшой участок джутового шпагата клеем. Для этого наносим на него немного клея и растираем его пальцами по небольшому участку шпагата, одновременно немного подкручивая его, пока он не перестанет липнуть.

И сразу, пока верёвка гибкая и гладкая необходимо начать формировать элемент. Эту процедуру нужно повторять на протяжении всей работы.

Когда на весь рисунок наклеен джут необходимо подождать для полного высыхания клея. После того как клей высохнет, снимаем с файла и удаляем излишки клея от джутового рисунка.

Подготавливая основу для панно из джута нужно использовать цветной картон или бумагу тёмных, контрастных цветов, что бы ажурный рисунок эффектно смотрелся. Мы использовали неоднократно бумагу для скрапа, она рельефная и замечательно смотрится под джутовым рисунком [3].

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Уолкер Х. Узоры из бумажных лент /Пер. с англ. - М.: Издательство «Ниола-Пресс», 2006. - 112 с.
- 2 Клиентов А. Народные промыслы. – Белый город, М, 2003 г.
3 /wiki/%D4%E8%EB%E8%E3%F0%E0%ED%FC

ПУТЬ К СОЗДАНИЮ ПОРТРЕТА

ТУЛЕГЕНОВА Б. К., ОНДАСЫНОВА С. Д.
ученики 11 класса, Городская школа- лицей, г. Атырау

Портрет – один из самых сложных жанров изобразительного искусства. Портретист должен владеть искусством психологической характеристики, умением передать самые сокровенные душевные переживания, уловить подчас незначительные изменения в лице человека при различных психических состояниях. Примерами тонкой передачи сложных душевных переживаний служат работы Рембрандта, Ф. Гальса, И. Н. Крамского и других выдающихся художников. Достаточно вспомнить работы, М. В. Нестерова, С. В. Малютина, В. П. Ефанова и ряда других известных мастеров, чтобы представить себе высокий уровень советского портретного искусства. Изучая их творчество, мы постигаем то новое, что внесено советскими художниками в искусство портрета на основе освоения лучших традиций прошлого. В Программе Коммунистической партии Советского Союза сказано: «Культура коммунизма, вбирая в себя и развивая все лучшее, что создано мировой культурой, явился новой, высшей ступенью в культурном развитии человечества». Овладеть искусством портрета невозможно без правильного понимания установок реалистичного изображения природы, без знания пластической анатомии. Рисование сложных форм головы человека приучает начинающего художника к точности изображения на основе реалистической передачи природы. Точность передачи природы требуется в рисунках любых объектов, но в них учащиеся склонны прощать себе ошибки, часто даже не замечая их (например, искажение формы ветвей дерева или направления складок ткани). Однако даже неопытный рисовальщик сразу видит недостаточное сходство с натурой в рисунке головы, поэтому длительные рисунки головы человека обязательны в системе обучения художников, избравших своей специальностью работу в тех жанрах, в которых изображение

людей почти не встречаются. «Головой класс» в профессиональной подготовке художников обычно следует за изучением гипсовых моделей и предшествует «фигурному», а в дальнейшем рисование головы является составной частью многих заданий.

Актуальность данной темы в том, что сейчас все люди, которые любят рисовать, рисуют на простой бумаге и не ищут другой путь рисования, а мы хотим найти иной путь рисования портретов.

История карандаша История карандаша началась приблизительно триста лет назад, когда вместо свинца стали использовать новый минерал – графит. Но он очень мягкий и поэтому в графитную массу стали добавлять глину. От этого графитный стержень становился тверже и прочнее. Чем больше глины, тем тверже карандаш. Поэтому и бывают карандаши разных видов: твердый, средний и мягкий. Но графит еще и сильно пачкается, поэтому у него появилась «одежда». Она стала деревянной. Оказывается, не каждое дерево подойдет для изготовления корпуса карандаша. Нужно дерево, которое легко строгать и резать, но оно не должно лохматиться. Идеальным оказался для этой цели сибирский кедр. Графит, глина, дерево... Это еще не всё. В графитную массу подмешивают еще жир и клей. Это для того, чтобы графит легче скользил по бумаге и оставлял насыщенный след. Так, около двухсот лет назад карандаш стал похож на тот, что мы привыкли видеть.

Историческая справка Вероятно, история рисунка насчитывает столько же лет, сколько и сам род человеческий. Было установлено, что на скальной живопись появилась за 10 тысяч лет до нашей эры; вероятно, мы всегда были увлечены созданием изобразительных образов. Однако только в эпоху итальянского Возрождения художники смогли выработать изысканную технику изображения на бумаге. Одной из причин, по которой искусство рисунка в этот период достигло подобных вершин, было то обстоятельство, что оно было напрямую связано с великой профессией художника. И скульптор, и живописец занимали тогда заметное место в обществе, и у хороших мастеров постоянно была работа. **Выполнение наброска разных тел.** Последовательность рисования от общего к частному, от больших, главных частей к более мелким, второстепенным соблюдается не только в длительном рисунке, но и в наброске. Вначале следует рассмотреть объект зарисовки, определить его существенные, наиболее интересные особенности, мысленно представить себе задачи и конечный результат работы. И все это надо сделать в течение очень

небольшого времени, иногда почти мгновенно. Решая композицию изображения, надо определить наилучшее расположение одного или нескольких изображений на листе бумаги. Лист должен хорошо смотреться в целом, а набросок лучшим образом вписываться в формат листа. Чтобы правдиво, быстро и уверенно рисовать различные объекты, надо знать принципы их строения и иметь достаточный предварительный опыт в их изображении. В противном случае рисующий действует менее уверенно, часто путается в деталях, неоднократно уточняет изображение, переделывает его, в результате набросок становится дробным, маловыразительным. Из психологии известно, «что человеку намного легче воспроизвести фигуру, когда он знает правило, определяющее её строение...». Эта закономерность определяет необходимость изучения широкого круга объектов с помощью зарисовок. В условиях огромного многообразия действительности большую роль в распознавании объектов, определении их главных особенностей играет обобщение по признакам. При осуществлении зарисовок сравнительно схожих предметов важно найти общие черты в их облике и строении которые характерны для целой группы аналогичных объектов. Например, такие параметры, как высота, ширина, наличие и местоположение важных и крупных деталей, своеобразные особенности формы, могут служить зрительными ориентирами для рисующих. Рассмотрение общих очертаний предмета, пропорций его частей, сравнение этого предмета с другими помогают художнику быстро определить важные для его работы данные. Умение оперативно осуществлять процесс мысленного сравнения важных характеристик изображаемых предметов играет немалую роль в быстром рисовании. Благодаря сравнению у рисующих появляется четкое представление о форме того или иного объекта, его характерных отличительных признаках. От наличия такого представления во многом зависят правдивость и выразительность трактовки набросков. Зарисовки отдельных предметов. Предметный мир, окружающий человека, весьма разнообразен. Многие предметы составляя повседневный бытовой или служебный обиход людей. Общие закономерности построения объемной формы в рисунке познаются еще на ранних стадиях изучения изобразительной грамоты. Это своего рода азбука рисования, первоначальная школа. Излагать её азы здесь не имеет смысла. Настоящий художник может найти интересное в самом обыденном, умеет применять такие средства и методы рисования,

которые сделают привычное, обыкновенное привлекательным для зрителя. Наброски позволяют интересно и живо передавать свое непосредственное впечатление от восприятия предметов домашней или рабочей обстановки, в которой повседневно находится человек. В таких случаях какие-нибудь стоптанные ботинки, закопченный кувшин, старый стул приобретают смысл, превращаются в важные смысловые аксессуары, через которые раскрывается содержание рисунка, замыслы художника. Предметы, изображенные умелым, равнодушным рисовальщиком, могут многое сказать зрителю. Э. Дега справедливо сказал, что нужно «рисовать предметы обихода так, чтобы в них чувствовалась жизнь их владельца...». Таким образом, в каждом конкретном случае художник должен трактовать предметы так, чтобы они содействовали раскрытию сюжета рисунка, замысла автора. Необходимо отметить следующее обстоятельство: то, что бывает уместно в учебном, познавательном рисовании, далеко не всегда применимо в творческой работе художника, когда он, используя знание закономерностей, строения и изображения объемной формы предметов, свободно оперирует своим умением рисовать в целях реализации творческих замыслов, в интересах достижения выразительности и живописи набросков. Столь же неправильно подменять учебную работу по рисунку решением только творческих задач, игнорируя или отводя на второй план работу по изучению натуры. Выполняя наброски, нужно найти разумное сочетание того и другого начала в зависимости от целей и характера проводимой работы. Одним из начальных упражнений в выполнении набросков целесообразно сделать изображение одиночных предметов. На первых порах приходится довольно часто делать продолжительные зарисовки поскольку нужно научиться внимательно конструировать форму предметов в соответствии с их пространственным положением и законами перспектива. **Путь создания портрета на домбре** Работа над длительной натурой постановкой требует выработки определенной последовательности в решении конкретных задач на каждом этапе. На *первом этапе* работы над натурой постановкой следует прежде всего направить внимание на поиски цветового решения и закрепление первого (неадаптированного) впечатления от природы в подготовительном этюде-эскизе, на композиционное размещение природы на холсте и ее рисунок; на нахождение общего цветового состояния природы и передачу большой формы. Процесс работы над длительной натурой постановкой начинается с подмалевка, «акварельной» прописки

всего холста с расчетом на последующую моделировку. Подмалевок дает возможность вернее определить впоследствии тон и цвет мазка, положенного не на чистый холст. Там, где подмалевок по тону и цвету найден точно, звучность и чистота цвета намного вернее, чем в пастозном письме. По подмалевку лучше всего начинать писать с теневых частей головы. Теневая часть лица, волосы с фоном, глазные впадины следует брать «во всю силу». Писать как бы по частям, но все время учитывать целое, сравнивая основные тоновые и цветовые отношения. На *втором этапе* работы решается задача детального изучения и проработки натуры. При этом, прорабатывая деталь, нельзя упускать целое; для этого надо чередовать восприятие деталей и их проработку с восприятием и оценкой состояния деталей по отношению к целому. *Третий этап* – обобщение, приведение изображения к единому целому. Раздробленную деталями натуру нужно снова привести к обобщению, заострить внимание на самом характерном, подчеркивающим индивидуальные особенности портретируемого и, наоборот, смягчить все второстепенное. Необходимо выполнить несколько упражнений с аналогичными задачами, помещая натурщика в разные световые условия (освещать его спереди, сзади и т.д.) Последовательность в процессе работы остается прежней: подготовительный этюд, рисунок, подмалевок и передача большой формы головы, детальная проработка формы, наконец, обобщение и приведение изображения к целостности и цветовому единству.

Рисунок 1

При изучении различных путей к созданию портретов, мы заметили отсутствие путей при помощи эскиза инструментов. Исходя из этого, наш путь построен опираясь на этот факт. Домбра – музыкальный инструмент, олицетворяющий казахский народ. Мы надеемся, что этот путь прославит казахский народ, войдя в историю художественного искусства. Открыв свой метод рисования портретов, мы расширили выбор техник рисования, тем самым, внесли свой вклад не только в художественное искусство, но и в национальную культуру казахского народа

Рисунок 2

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Джованни Чиварди. Рисунок. Техника рисования обнажённой натуры. - М.: Эксмо. 2003. Лушников Б.В. Рисунок. Изобразительно-выразительные средства: Учеб пособие для вузов. – М.: Владос. 2006. Джованни Чиварди. Рисунок. Пейзаж: методы, техника, композиция. - М.: Эксмо. 2002.
- 2 Луиза Гордон. Рисунок. Техника рисования головы человека. - М.: ЭКСМО- Пресс. 2000.
- 3 Луиза Гордон. Рисунок. Техника рисования фигуры человека в движении. - М.: ЭКСМО-Пресс. 2001.
- 4 Лушников Б. В. Рисунок. Портрет: Учеб. пособие для вузов.- М.: Владос.2008 – 141 с. Н. П. Бесчастнов. Портретная графика. Учебник для вузов. - М.: Владос. 2005. Техника рисования фигуры человека в движении. Классическая библиотека художника. – М.: ЭКСМО, 2001. Крупская Н. К. Об искусстве и литературе. М. –

Л., 1963. Беда Г. В. Основы изобразительной грамоты. Рисунок. Живопись. Композиция. – М., 1981 Ванслов В. В. О станковом искусстве и его судьбах. – М., 1972 ВКапанова С. С. От замысла и природы к законченному произведению. – М., 1981. Коровин К. А. Жизнь и творчество. Письма, документы, воспоминания/Сост. Н. М. Молева. – М., 1963. Н. П. Крымов – художник и педагог. Статьи, воспоминания – М., 1961. : URL: <http://kid-info.ru/rasskazhite-detyam/istoriya-karandasha.html> [дата обращения 15.10.2017] URL: <http://way-art.ru/istoriya-zhivopisi/istoriya-risunka> [дата обращения 20.11.2017] URL: <https://nsportal.ru/ap/library/drugoe/2015/01/14/issledovatel'skaya-rabota-karandash-prostoy-i-takoy-raznyu> [дата обращения 23.11.2017]

17 Секция. Философия
17 Секция. Философия

ЕСІМІН ЕЛ АРДАҚТАҒАН ДАРА ТҮЛҒА (МЕРҒАЛЫМ МҰХТАРИХАНҰЛЫ ЖАЙЛЫ)

БАУЫРЖАН Е. Е.

5 сынып оқушысы, Бекмұрат Уахатов атындағы ЖОББМ,
Павлодар облысы, Акқулы ауданы, Мерғалым ауылы
СМАГУЛОВА Г. М.

мұғалімі, Бекмұрат Уахатов атындағы ЖОББМ,
Павлодар облысы, Акқулы ауданы, Мерғалым ауылы

Соңғы екі жылдың аясында «Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру» бағдарламасы жұмыс істеуде. Осы бағдарламаның бірнеше жобалары бар. Атап айтқанда «Тәрбие және білім», «Сақралды география», «Туған жер» т.б. Осы «Туған жер» жобасының аясында өз ауылыман шыққан, қасиетті тұлға Мерғалым Мұхатариханұлының өмірін зерттеп, осы жайла мақала жазуды өзімнің парызым деп санаймын.

Аңыз-тарихта болған білгілі бір адамның атына, іс-әрекетіне байланысты туындайды. Мерғалым Мұхатариханұлы бір сөзбен «Аңыз адам» деп айтуға әбден болады. Өйткені оның өмірі, іс-әрекеттері, халқына сіңген еңбегі, мінезі халық арасына кенінен тарап, әуелгі шындыққа «болыпты-мыс, істепті-міс, айтыпты-мыс» деген қоспалар қосылып, ауыздан-ауызға тарап, кейінгі ұрпаққа жетуде. Сондықтан болар, Мерғалым Мұхатариханұлының бойына киелі қасиеттің алғаш қонуы, шипалы қолдарымен бірінші емдеген адамды, әскер қатарына бармай қалу жағдайы, емделушілермен болған көптеген оқиғалар әртүрлі нұсқада кездеседі. Оның тұла-бойы адамның бойында болуы тиіс ең қымбат, ең қастерлі, ең абзал, ең асыл сапалық қасиеттерге толы. Атап айтсақ: ақыл-парасаты мол болғандықтан ақыл-кеңес беріп, қолғабыс жасайтын, бойындағы адал пейілі мен мейірінің арқасында туыстарының ғана емес барлық халқының арқа сүйері, тірек тұтары, сүйеніші, жанашыры, тілеулесі, ұйытқысы бола алған, кез-келген жиын тойдың сәнін келтіретін көңілді де жайма шуақ, сөзшен, ұйымдастырушылық қабілеті жоғары епті де ширақ, ақ жарқын, ақ ниетті, ақ жүректі нағыз «асыл жанды» тұлға болатын.

Бойындағы Алла берген басқадан артық, өзгеше қабілеті, яғни, сынықшылық, емшілік қасиеті, қолының шипалылығы мен қастерлі аруақтылығы оның киелі жан екендігінің нақты айғағы.

Бойындағы бұл ерекше қасиетіне жоғарыда аталған адамгершілік асыл қасиеттерін қосқанда, ол елден ерекшеленіп бірігей, біртуар «дара» тұлғаға айналады [1, 3 б.].

Кабдуллин Мерғалым Мұхтариханұлы 1935 жылы 16 тамызда Павлодар облысы, Аққулы ауданы, Мерғалым ауылында (бұрынғы Қорт ауылы) Мұхтарихан мен Рабиғаның отбасында дүниеге келген тұңғыш бала. Өзінен кейін Қали, Нәби деген інілері және Жанат, Санипа атты қарындастары бар. Сауатын Жанауыл бастауыш мектебінде ашады. Мерғалымның ата тегі: Уақ руының ішінде Жансары-Тоқай-Өтебай-Тоғайбай-Жанай-Өзбақан-Ғабдолла-Мұхтарихан.

Бойындағы сынықшылық қасиеті кезінде шипагер, емші болған Айша әжесінен бала күнінде дарыған. Талайды таң қалдырған сынықшылық өнері ауылына, көрші ауылдарға тез тарап, оның киелі, қасиетті қолынан ем қабылдап, шипасын көргендер оны «Сынықшы бала» деп атап кетеді. Сынықты орнына түсіріп салу өз алдына, ұсақталып, күл болып қалған сүйектерді орнына келтіруі ғажап емес пе? Жан – жақтан емделушілер ағылып келе бастайды. Ол кісінің киелі баға жетпес қасиеті арқасында сауығып, алғыстарын, ризашылықтарын білдірген адамдар саны толассыз! Кейіннен атағы жер жарып, облыс, республика, шет елге де танымал болып, «Халық емшісіне» айналды.

Жанға дауасын сылайтын сынықшылық қабілетімен қоса адамшылық қасиеттері де жоғары болған. Өз отбасының ғана емес, бүкіл халқының барын асырып, жоғын жасыратын қамқоршы, жанашыр, көмекші еді. Кез-келген жиын-тойды басқарып халықты үйіріп әкететін сөзге шешен, әзілқой, қарым-қатынасқа жеңіл түсетін өте ақкөңіл, ақжарқын, ақ пейілді жан.

Мейірімі үстем, рахымы мол, ортасына сыйлы, халқына жанашыр Мерғалым Мұхтариханұлы сынды ұлы тұлға 1986 жылы 20 сәуір күні дүниеден өтті. Ортамызда жүргенде 84 жасқа толар еді.

Сонымен қатар Мерғалым кім, қасиетті аруақ қалай дарыған, әртүрлі сырқатпен оған қаралып сауыққан адамдарды және қазіргі ұрпақтары жөнінде айта кетсем, оған емшілік-сынықшылық қасиет ұлы шешелері-Айшадан бері қарай қонған көрінеді. Айша Тәуекелқызы. Ежелден қарағай ішінде тұрып өмір сүрген

Осы Өзбақан мен Айшадан Қабдолла, Шайқым атты екі ұл туған, Айша қайтыс болған соң оның емшілік киесі кіші баласы Шайқымға ауысады. Шайқым өзі қайтыс болғанша кісі емдейді. Ол өмірден өткен соң киелі аруақ оның ағасы Қабдоллаға қоныпты.

Қабдолла аса ірі денелі, кесек адам болған. Оның отырғандағы бойы орта бойлы адамның тұрғанындай болса керек. Әлдеқандай

жағдайда мертігіп, сүйегі күл болған адамдарды бір сипап байласа ем екен. Мертіккендер қайтіп алдына келмей сауығып кететін болыпты.

Осы Қабдолладан туған баласы Мұхтариханды да ата аруағы айналдырып жағаласа да түрлі себептермен бұл киелі емшілікті ұстай алмапты.

1935 жылы оның тұңғышы Мерғалым дүниеге келген. Өмірдің қилы-қилы шақтарын бастан өткерген Мұхтарихан аруақты киені ұстай алмай алуан «кедергілерге» тап болыпты. Одан соғыс басталып, ол енді ел қатарлы Отан қорғау міндетіне шақырылған кезде, оның оң қолы шынтақтан жартылай бүгіліп, өзінен өзі бүгіліп қалады. Ол енді мылтық ата алмайтын қолының кемдігінен майданға жіберілмей еңбек армиясына аттандырылды.

Осындай себептермен енді киелі аруақ оның туған қарындасы Шайпануды айналдырады. Осы тұста сол ауылда біреу қыстыгүні төбедегі пештің мұржасын түн ішінде жауып жүріп құлайды да мертігеді. Дәрігерлер жоқ. Қыс іші. Алыс аудан орталығыны жеткізу де қиямет, қалың қар, жол жоқ. Не істеу керек? Елдегі Жаңаауылдағы ескі оқығаны бар Нәжімиден деген ақсақал ойланып отырады да:

- Сендер, осы мына кісіні Қабдолла сынықшының ана ауырып жатқан Шайпануына апарып сыйпатындаршы. Тегінде, сол Шайпану да бекер ауырып жүрген жоқ-ау, - дейді қиналған жұртқа есті кісінің кеңесін беріп.

Содан ел төсек тартып жатқан Шайпануды қолтықтап әлгі мертіккен кісінің үйіне апарса, қиналып жатқан адам қолма-қол ес жиып, жаны жай табады.

Ал әлгі төсектен тұрған Шайпану енді қайтып төсек тартып жатпай жүріп кетеді. Міне, енді бұл ел осыдан соң ауырған-сырқағандарын көлікке салып алып Шайпануға әкеліп емдетіп отырады.

1947 жыл. Шайпану тұрмысқа шығып, Алтай өлкесінің Завиялов ауданына ұзатылып кеткен. Елдің көрі-жасы қанды қырғын соғыстан құтылып, майданнан жараланып, жүдеп жадап келген бірін-саран азаматтарымен тізе қосып, тозған шаруашылығын жамап-жасқап жатқан шағы.

Осынау 1947-нің қақаған қысында Мұхтариханның үйіндегі қос ұлы бірдей аяқ-қолдары ісіп, жүре алмай, жүдеп-жадап ауырып қалады. Бұл кезде Мерғалым 12 жаста болса, Қалиы тек 7-ақ жаста болатын. Мерғалым ауыл мектебінде 3-класта оқыса, Қали әлі мектепке бармаған. Ауыл ішінде қаратып емдете қоятын дәрігерлердің тапшы кезі. Мерғалымның тіпті оң аяғы тартылып, өз-өзінен баланы зар қақсатып, семіп бара жатқаны байқалады.

Ауыл ішінің көрі-жастары бұл жағдайды естіп жандары ашығанмен колдарынан келері болмай, пайдасыз қиналысуда болатын.

Бұл тұста Мұхтариханның үйі Жаңаауылдан алысырақ қарағай ішіндегі «Басқайын» деп аталатын қой фермасында тұратын. Бұл жер «Октябрь» кардонының тұсы еді. Бұнда колхоздың сол кезде 5-6 отар қойы болатын. Ел ішінде «Мұхтариханның қос ұлы «белкұртпен» ауырып, аяқтарын баса алмай, төсек тартып жатып калыпты, байғұстар» деген сөзтарайды.

Бұл сөзді естіген анадағы Жаңаауыл ақсақалы Нәжімиден тағы да: Әй, сол балаларды аталарының аруағы қысып ауырып жатпасын. Сол балалардың үлкені Мерғалым ғой. Сол баланы анау Алтайға ұзатылған апасы Шайпануға жеткізер ме еді. Түбінде, сол Шайпану бұл баланы өзі қарап, батасын берсе, бұл бала әлі жазылады, әрі осы елде ауырғандарды қарап, емдеп, пайдасын да тигізер-ау, - деп тағы да шынайы үлкен боп ақылын айтады.

Міне, бұрынғының ақсақалдарының сөзі тым теріс те кетпеген?!

Ел ішінің үлкенді сыйлап, айтқандарын қылт еткізбей орындайтын осы бір әрекеттен байқап бағалауға болар еді шіркін.

Сонымен ақсақалдар колхоздан бір пар өгізді бір ересек тәжірибелі адамға алып беріп, шанасына Мерғалымды қалың киіндіріп тонға орап, азық-түліктерін сайлап беріп, жолға шығарып салады. Бұл түс қазақтың «Жуанның жінішкеріп, жінішкенің үзілегін» Наурыз айы болса керек. Содан бұл кеткен жолаушылар Алтайдағы апасы Шайпанудан тасбақадай жылжып келгенінше бір ай уақыт өтіпті. Бірақ, Құдайға шүкір, аталарымыздың «Асықпаған арбамен жүріп қоянға жетеді» дегендейін сол өгізбен-ақ жүріп, айдан әкелмейтін ұлы олжағабатқанын қазыр болжағандаймыз.

Шынында да, сапарлары қайырлы болып, мерғалым сырқатынан құлан таза жазылып, өз аяғымен шауып келген. Шауып кеткені сол оған енді біртүрлі шырайлы етіп, көңілі көтеріліп, ауырып-сырқағанға ұшып жететін бейнетқор халқы үшін зор пайдасы бар ұлықасиетті бойына дарытып, аруақтанып келеді (Шайпану 1914–1979 ж. өмір сүрген).

Кейіннен үлкендер Шайпанудың тұрмыс-тіршілігіне зерделей қарап, үніле ұғынса, оның күйеуі «көкдөнеңге мініп, сейіл құра беруді серік етіп» киелі аруаққа жақпай қалғанын түсінісе бастайды. Сондай тұстың әрекеті, жас балалар мерғалым мен Қалиді «жатқызып тастағанда» ел іші түсінгендей болады. Ал Мерғалым қыс ішінде жолаушылар кеткенде шамасы (екі жұмадай уақыт өткен соң кішкене Қали да тұрып, ойнап кеткен. (Қали 1940 ж.)

Мәне, сондай Мерғалымдай қасиет иесінің емшілікке айналысқан тұсы 1947 жылдың қысынан, жасының 12-дегі кезінен басталады. Ол ауыл мектебінің 4 жылын оқыған соң білімді де қумаған. Бірақ, ол тым қараңғы да қалмаған. Оның жазуы, оқу дәрежесі ешкімнен кем болмаған. Кез-келген газетті, көркем әдеби кітаптарды қызыға да іздеп жүріп те оқыған. Ол қазақтың әйгілі әншілерінің «Ғалиясын», «Екі жиренін», «Ғайниын», «Жиырма бесін», «Жалғыз арша», «Сырымбет», «Інжу маржан», «Қарғаш» сияқты әндерді сылқылдата орындап, қандай домбыра болмасын сөйлетіп қоя беретін аса сергек, шапшаң мінезді, барған жерінде көп жүрмейтін, жұмыс десе басын бастап, аяғын тастап кететін серілеу азамат болып өседі.

Енді, Мекеннің емшілік жағдайларына тоқтайық:

Мерғалымның асық ойнап емшілігінің алғаш біліне бастаған кезі. Жасы барды-жоғы 12- ғана. Балалармен асық ойнап жүреді. Бірақ, бұрын беріле ойнайтын Мекен енді бірденеге алаңдап құлықсыздау күйде асық атып жүріп, жан-жаққа қарап мазасыздана береді. Сөйткенше болмайды, Үшбесжылдық атындағы колхоздан Әди деген орта жасқа келген бір адамарба үстінде аты алып қашып, жатқан дөңбекке соғып мерткітіріп жатқызып тастағанын естиді. Аспен арнайы келген адам Мерғалымды әкетпек болса, ойнап жүрген балалар оны жібергісі келмейді. Сонда Мерғалым:

- Менің енді сендермен ойнап жүріп алуым лайықсыз ғой. Сендер өздерін ойлап көріндерші. Не әкелерің, не шешелеріңасау аттың жегулі арбасында, дөңбек пен арбаның арасында қалыпм сүйектері уатылып жатса, ойнар ма едіңдер? – дейді достарына қарап.

- Жоқ, ойбай, ойнағаны несі. Арба мен дөңбек арасында қалған әкеге жүгіру керек қой, - дейді бір ересек досы.

Олай болса, ренжімендер, мен кеттім, - десе тұрған достары да арбаға бірге отырады. Олардың онысына келген адам ренжіп, түсіндер десе, Мерғалым:

- Жоқ, бұларға тиме, менімен барсын, - дейді.

Сөйтіп, олар енді әлгі мерткіккен адамның үйіне бір арба келіп түсіпжатса, сол үйдегі Сәлкәу деген жеңгеміз:

- Ойбой, емшіге жарыған басымыз-ай! Мына асық қуған жас бала қираған сүйектің қайсыбірін салсын. Әй, заман-ай! – десе керек. Бірақ, бұл сөзді Мерғалым бала естімеген күйде үйге кіріпсәлем береді де, бірден қол жуып мерткіккен адамға жақындап, шешіндіріп сипап, сылап байлайды. Емін жүргізіп болғанда манағы зар қағып жатқан үй иесінің жаны жай тауып, бір түрлі рахатқа бөленіп жатса, ның манағы әйелі Сәлкәудің құлындағы дауысы құраққа кетіп,

біресе, «қолым», біресе «ойбай, аяғым» деп зар қақсап қоя бергенде үйдегілерді шошытады.

Әлгінде ғана сап-сау жүрген Сәлкәудің аяқ астынан ойбайлап шыға келгені кімді де болса ойландырмай қалмайды. Сонда отырған Қабдрахман деген туысы:

- Әй, Сәлкәу, өзіне де сол керек адамсың-ау, жарықтық. Жаңа мына бала келмес бұрын, баласынып менсінбей, киелі аруағын қорлағандай болып сөйледің-ау, сен шіркін. Жан керек болатын болса, осы баланың аяғына жыңылып кешірім сұра. Болмаса, қор боласың, - дейді ұрысып.

Мұндай жағдайды көрген үйдегі басқалар үрпиісіп, сасып қалады. Сонда, Сәлкәу, кешіре гөр, қалқам, Мейрашжан. Менен бір қателік өтті. Кешір, жаным, - деп боздап кеп Мерғалымның аяғына бас ұрады. Сонда барып, күліп келген Мерғалым, жалбарынып жатқан Сәлкәуді орнынан тұрғызып, кешірдім, тәте, кешірдім, тұрыңыз, - дегенінде үй толы отырған адамдар тырнақтай баланың қайырымды жүрегі мен шипалы қолының киелі қасиетіне сүйсініп, қуанғандарынан көздерінен жасы шығып, рахметтерін жаудырыпты.

Шұғыл қармаған жұмбақ аурудан жазылып, бұлттан шыққан күндей жарқырап, көңілденіп кеткен Сәлкәу қоймасының кілтін ағытып, барша қорын дастарханға үйеді. Ұшып жүріп шай жасаған ол енді Мерғалымды төрге шақырса, Мерғалым манағы достарын төрге шығарып, өзі төменде отырады.

Сөйтіп, емшілігі жаңа біліне бастаған қасиет иесінің іс-әрекетінің өзі өзгелерге үлгідей боп, атағы ауылынан басқа жерге де осылайша жайыла бастайды [2, 289–370 б.]

Павлодар облысының құрметті ақсақалы, басшы кадрларының бапкері Ертай Айдарғалиев ағаның мына бір әңгімесін естілік.

... Мерғалымның сынықшылық-емшілік қасиеті Россияның, Алтай, Новосибирск, Омск, Курган, Саратов облыстарында да білініп, кейінгі 20 жылдай мерзім ішінде мындаған адамдарды емдеп шығарған жақсылық хабарларын әр жерден естіп, сезіп жүрдік. Оның өзгеге ұқсамайтын ерекше қасиетті адам екеніне өзіміздің көзіміз жетті.

1972 жылы он жасар немереміз Руслан велосипедтен құлап, қолын сындырды. дәрігер-травмотологқа апарып-ек, ол айнаға түсіріп, қолының сынғанын анықтап, гипс салды. Бірақ, уақыт өткен сайын бала қолды аяққа тұрмай ауырсынып болмаған соң, дереу Майқарағай совхозындағы Мерғалымға апардық. Баланың ауырып-жатқанын сезіп, ұйықтамай, қарауылдап жүрген Мерғалым

бізді түнгі сағат 2-де есік алдынан күтіп алды. Ең әуелі гипсті алып тастаған ол сынған қолдың сүйектерін қайтадан орын-орнына сала бастады. Алдында бірнеше түн ұйықтай алмай безектеп келген бала Мерғалымның қолында тынышталып ұйықтап қалды. Содан не бәрі екі жұмадай мерзімде баламыз оқлан-таза жазылып кетті. Кейіннен әлденеше рет айнаға түсіп, дәрігерлерге көрінгенде, олар ешбір ақаулықтың ізін де таба алмады.

«Мерғалым сияқты емшілер, халыққа сіңірген еңбегіне орай, жұртшылықтың есінде мәңгілік сақталады» - деп жазыпты Ертай аға [5, 34 б.].

Мерғалым жиырмалардың қыркасында елге әбден танымал болды. Қараша үйінің босағасы босамауға айналды.

Мерғалым елу жасқа аяқ басқанда, 1985 жылы дүниеден озды. Сонынан оның алдынан қайтқан жүздеген адамдар, одан да көп аңыз, ғылым үшін адам табиғатының ашылмаған тағы бір құпиясы қалды [3, 167 б.].

Дала ұлы Мерғалым (үзінді)

Ата-Анасын құрметтеп сыйлап өткен

Адал жарын, ұл-қызын құшып өбкен.

Ғұмыры Мер Ағаның қысқа болды

Пайымы, парасаты есте қалды.

Қол кеміп, бас жарылса, иық шықса-

Бар мүше, жақ, омыртқа, аяқ сынса

Жинаушы еді белгісін, із қалдырмай-

Сынықшылық қасиет жұққан мұра [4, 5 б.].

Мерғалым ата менің нағашы атам. Мен ең үлкен жиені Еркіннің тұңғышымын. Нағашы атам жайлы көптеген әңгімелерді әкем, Маржан апам, Бәтес әжемнен көп еститінмін. Маған оның бәрі ғажайып дүние көрінеді. Биылғы жылы атамызға ел болып кесене салуды қолға алды. Баланың жақсысы нағашыдан демекші, мен Мерғалым атамның ұрпағы екендігіме мақтанамын.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Арынгазина А. М. Асыл жанды, киелі дара тұлға. Павлодар, 2015. – 388 б.

2 Түркісов У. М. Киелі жандар және ұрпақтары. Павлодар, 2002. – 480 б.

- 3 Есім Н., Ібіжан Р. Лебязжі Қиық Аққу келбеті. Алматы, 2002. – 192 б.
 4 Сайрангүл Жүсіпова. Дала ұлы Мерғалым. Павлодар, 2015. – 16 б.
 5 «Дауа» журнал, №4 1993 ж

ҚАЗАҚ ДАНАЛАРДЫҢ ЕҢБЕКТЕРІНДЕ ҰРПАҚ ТӘРБИЕСІНДЕГІ РУХАНИ-АДАМГЕРШІЛІК МӘСЕЛЕЛЕРІ

БАТЕНОВА Т. Е.

8 сынып оқушысы, Дарынды қыз балаларға арналған «Білім-инновация» лицей-интернаты, Павлодар қ.

СУЛЕКЕЕВ Д. К.

тарих пәнінің мұғалімі, Дарынды қыз балаларға арналған «Білім-инновация» лицей-интернаты, Павлодар қ.

Қай заманда, қай қоғамда болмасын адамзат баласы жас ұрпақтың тәрбиесіне зор мән берген. Қазіргі қарыштап дамыған елде, ең алдымен, ұрпақ тәрбиесіне аса мән беріліп отырғаны белгілі. Себебі ұлттың бүгінгі де, болашағы да өскелең ұрпаққа байланысты. Осы тұста мектептің алдына қоятын басты мәселелерінің бірі – өркениетті, азаматтық – адамгершілік қасиеті мол, сондай-ақ ұлттық құндылығын жоғалтпаған, бәсекеге түсе алатын биік, өрелі, терең білімді ұрпақ тәрбиелеу.

Халқымыздың ғасырлар бойы ұлан-байтақ жерін сыртқы жаулардан қорғауда ерлігімен көріне білген батырлары мен қолбасшыларын, халқының сөзін сөйлеп, ел қамын ойлаған шешен – даналарын мақтан еткен. Отанымызды қорғау, шежіреге толы тарихын білу, тілі мен дәстүрін сақтау, зерттеу – азаматтық борышымыз. Сондықтан бар халық мақсаты өзінің өскелең ұрпағына тәрбие беруде күнделікті тұрмыс кәсібін ұлттық арнада ұйымдастырып, рухани-адамгершілік тағылымымен ұштастыра білген.

«Адамгершілік» – адам бойындағы «ізгілік», «сыйластық», «инабаттылық», «кісілік» сөздерімен мәндес. Халықтық педагогикада адамның жағымды мінез – құлықтарын осы ұғымдардан таратады. Мінез – құлық пен қарым-қатынастағы келесі әрекеттерді атап өтуге болады: адамды сыйлау, ар-ұятын сақтау, мейірімділік таныту, кішіпейілділік көрсету т.б.

Рухани – адамгершілік тәрбие – белгілі бір мақсатқа қол жеткізе білетін мақсатты, жүйелі, ұлттық көзқарасты, сенімді, парасатты,

мінез-құлықтағы адами тәртіп пен рухани дағдыны қалыптастыратын жалпы азаматтық тәрбиенің құрамдас бөлігі. Адамгершілік тәрбиенің бүкіл жүйесі гуманистік мазмұнға толы, рухани негізде жеке адамның жан-жақты дамып жетілуіне бағытталған.

Өзін-өзі танудың философиялық негіздерін А. Н. Нысанбаев пен Г. Г. Соловьева, педогогикалық тұрғысын К. Ж. Қожахметова, рухани-адамгершілік тәрбиелеудегі мәденилік тұрғыны М. Х. Балтабаев пен психологиялық тұрғыны Х. Т. Щериязданова ұсынған. Өзін-өзі танудың мақсаты-біртұтас, рухани білімді адамды, ғаламшар азаматын, жаһандану ғасырында өмір сүре алатын және бақытты бола алатын адамды қалыптастыру. Ол қоршаған әлемді қорғап және сақтай алатын, өмір сүру бейнесі басқа адмдарды түсініп, әртүрлі елдердің мәдениетін және өмірлік тәжірибиесіне құрмет көрсетіп, өзінің ұлттық әлем үлгісін дамытып, қорғай алатын болуы керек. Ғылыми-теориялық өзіндік санасы ретінде, философия, адам болмысының шекті негіздерін «Адам-Құдай-Әлем» аспектісінде айқындайды: Әлем деген не, оның шегі бар ма, әлде шексіз бе, жаратылған ба, әлде ғасырлар бойы бар ма? Өмір мен Өлім? Жан мен Тән? Біз Құдай туралы нені білеміз және біле алмаймыз? Осы жағдайда, біздің ислам әлеміне, оның ішінде сопылық танымға негізделген көркем шығармалар мен пәлсапалық еңбектерге иек сүйгеніміз жөн.

Суфизм, яғни сопылық діни-философиялық және моральдық-этикалық принциптерді басшылыққа алатын дүниетаным ағымы болатындықтан, оның басты мақсаты-Құдаймен бірігу. Адам Құдаймен қатынасқа және психологиялық әрекеттер арқылы жетеді. Ал бұған, шын, таза ниетті адам ғана өзін-өзі ұзақ уақыт бойы жетілдіру арқылы жетеді. Өзін-өзі жетілдіру сатылары үшеу: Шариат, Тарикат, Марифат және Хакикат.

Әл-Фараби өзінің әлеуметтік, этикалық көзқарастарының кіндігіне адамды алады. Тек қана өзіндік еркін әрекеттене алатын белсенді пенде қоғамда пайдалы қызметі арқылы және бақытын жасай алады. Музыканы, тіл білімін және логиканы педагогикалық ғылымға біріктіре отырып, осы арқылы Әл-Фараби дара тұлғаның жан-жақты тәрбие мәселесіне айтарлықтай мән берген.

Рухани-адамгершілік тәрбие идеялары қазақтың алдыңғы қатарлы ойшылдары мен ағартушыларының еңбектерінде орын алған. Мысалы, Қорқыт бабаның ойлары өзінің «Қорқыт ата кітабында» қанатты сөздер, өсиеттер, аңыз-жырлар ретінде беріліп философиялық тұжырымдамасының негізін құрайды. Оның өсиеттерінің басты тақырыбы ата-ана құрметіне сай бала тәрбиесі.

Бабамыздың жырлары өз арын жоғары бағалауға, соғыс өнерін танып білуге, өз Отаның жаудан қорғауға және Отан үшін жан қиюға шақырады.

Ж. Баласағұн өзінің атақты «Құтты білік» еңбегінде философиялық ойлары мен дүниетанымды идеяларын жеткізеді. Оның түсінігінде мейірімділік пен бақыт мәселелері адамның өмір салтына қатысты. Адам өлсе де, оның ісі мәңгілік. «Кісі мәңгі болмас, ары-мәңгі қалар шапағаты». «Адам ғұмырының ұзақтығы ұзақ өмір сүруінің емес, ізгі істерімен өлшенеді» дейді - Ж. Баласағұн. «Егер адам артына өз ұрпағына пайда келтіретіндей іс қалдырса, оның жаны өлмейді». Ж. Баласағұн бала тәрбиесінде ата-аналарға насихат боларлық өте құнды педагогикалық мұра қалдырды. Баласағұн мейірімділік шындықтың мәніне терең сүйенеді. Әділеттіліктің мәні - адамшылдық дейді ол.

Ж. Баласағұн мен Қорқыт туындыларын талдау арқылы біз өзінің мейірбанды ата-анасын құрметтейтін әрі олар үшін жан қиятын өскелең ұрпақтың тәрбиесіне деген жауапкершілік – олардың шығармаларының басты мотиві екенің байқаймыз.

Қожа Ахмет Йассауи «Диуани хикмет» және «Рисала» атты еңбектерінде өз ілімдерінің негізгі әдіснамалық ұстанымдарын анықтайды. Негізгі ұстанымға Хақты, Руханилықты, Тазалықты тануға апаратын жолын жатқызады. Йассауи іліміне сәйкес, Хақ өмірді сүйетін, іздемпаз, үнемі өзін жетілдіруді мақсат қойған адам. Ежелгі философиялық дәстүрлердің бірі - Адамды Ғарышпен және Өлеммен салыстыру. Ал «кемел адам» - бұл микрокосмос және макрокосмос. Микрокосмос - дамыған адамның сыртқы түрі ал, Макрокосмос-дамыған адамның ішкі түрі. Адам-бұл тұтас әлем, үлкен әлемнің кішкенай бейнесі. Мәне, дәл осы - «ізгілік ілімі».

Абай философиясының терең ұлттық сипатта екенін және қазақ философиясының бағдарлары ол үшін негіз болатынын ескерте отырып, ғалым-философтар Абайдың орталық философиялық идеяларының мәнін ашады. Абай философиясының өзегі- адам болып табылады. «Адам бол!» - деген ұранды ойды жалау ете отырып, Абай нақ сол адамға бой бұрады. Абай адамды тұтас тұлға ретінде түсінеді. Ақыл мен жанды «Менге» біріктіре отырып, «мен» о-бастан-ақ өлмейді, ақыл мен жан мәңгі, тек олардың өмір сүру формалары әртүрлі дейді. «Менге» ақыл мен жанды біріктіру жеткіліксіз, «менікі» қосылар болса, өзгешелік пен қарым-қатынас жүйесі толығымен түседі. «Ақыл мен ой- деген мен, ал тән- менікі» деп Абай анықтай айтады. Мен және менікі адамды бірлесе отырып

басқарады. Олар бөлектенсе, өмір біткені. Абайдың айтуынша, адам өлмейді, өлетін табиғат немесе онда тұратын зат.

Адам дәстүрлі түрде болмыстың бір бөлігі деп түсініледі. Егер адам әлемнің орталығы болса, оның орталығы-өзінің өзіндік санасы. Абайдың «Адам бол!» деген негізгі идеясын аша отырып М. Орынбеков нағыз адам болу тек өзін тану арқылы жүзеге асатынын көрсетеді. Мына әлеммен бірлікте оңаша қала отырып, Абай «Адам бол!» идеясын адам санасына бекітіп, рухы мен жігерін қайраттандырады. Адамның Құдайға деген махаббаты адамның өзін-өзі тазартуы, адами парызы, өмірінің негізгі ұстанымын ұстана білетін тәрбиелілігі рухани сапаларының пайда болуынан басталады. Аллаға деген махаббат мейірімділік пен сұлулыққа жіне оның мазмұнына негізделуімен қымбатты.

«Ұлтына, жұртына қызмет ету-білімнен емес, мінезден» - деген Әлихан Бөкейханов. Адам өзін-өзі жетілдіру мақсатында білім алады. Ол өз қызметін білімі бар болғандықтан дұрыс атқарады. Алайда, адамның негізгі болмысы, тәлім-тәрбиесі мен мінезі бұл жағдайда басты орын алады. Қоғамға қызмет ету үшін адам қоғамға сай талаптарды орындауы қажет. Ол өз-өзін білім жағынан ғана емес рухани жетілдіруі қажет. Негізгі қызметпен жұмыс ізгі ниет пен жүректен шығады. Адамның рухани жетілдіруі өзімен қоғамға деген қолайлы жағдай алып келеді. Яғни, адам өзінің рухани байлығын қызметінде көрсетсе, ол қоғамға көптеген жақсы көз-қарас алып келеді. Сонымен тек адам емес, қоғам да рухани байлығын толтырады. Әлихан Бөкейхановтың басты мақсаты адамдарды рухани жаңғыруға, қоғамға сай қызмет атқаруға шақыру.

Қорыта айтқанда, шығыс ойшылдары мен көшпенді өркениет өкілдерінің ой-пікірлері тоғысы адам баласының өзін-өзі тануы арқылы рухани кемелді Еуразиялық Ұлттық университетінің пайымдауымен астасып жатқандығын аңғарамыз. Бұл ұстаным біздерге дала даналары әл-Фараби еңбектері, Қ. Йассауи хикметтері, Ж. Баласағұн дастандары, көшпенділер тарихындағы жыраулар поэзиясы мен Абай, Шәкәрім, М. Жүсіп Көпеев мұралары арқылы мирас болып қалды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Абеуова И. А. Человечность: прошлое и современность // Самопознание: Курс лекций, семинаров, тренингов для вузов. – Алматы, 2003. – с. 100-117.

2 Антология педагогической мысли Казахстана / Сост.: К. Б. Жарикбаев, С. К. Калиев . – Алматы : Рауан, 1995.

ТУҒАН ЖЕРГЕ – ТАҒЫМ (ЧЕРНОРЕЦК АУЫЛЫ МЫСАЛЫНДА)

КАСЫМОВА Ж. Б.
10 сынып оқушысы, № 1 Чернорецк ЖОББМ,
Павлодар облысы, Павлодар ауданы
СЕРИКОВ Д. С.
тарих пәнінің мұғалімі, № 1 Чернорецк ЖОББМ,
Павлодар облысы, Павлодар ауданы

«Мемлекеттік идеологияның бізге аса қажет бір ірі бұтағы, қомақты тармағы – халықты, ұрпақты патриотизмге, отаншылдық, елжандылық рухқа елді, жерді сүюге, қорғауға жұмылдыру.»

Н. Ә. Назарбаев

Қазақтың қай ауылына барсаң да, ғасырлардың куәсіндей әр жерде қадау-қадау боп қалып қойған саялы бәйтеректерді кездестіресің. Біздің ауылымыздың да сондай тамыры терең болып, жапырағы жайқалған бәйтеректер бар. Барлығы да бұтақтарын кең жайып, жанға сая самалымен бауырында өскен балапандарын желпи түсіп, адасқанға жол көрсетіп, жөн сілтеп отырады. Әр адам өзінің туған өлкесінің тарихын, шежіресін білуі шарт. Бұл жөнінде Елбасымыз да өз жолдауында айтып кеткен болатын. «Патриотизм кіндік қаның тамған жеріңе, өскен ауылыңа, қалаң мен өңіріңе, яғни туған жеріңе деген сүйіспеншіліктен басталады» деп тереңнен қозғаған. Расымен де, былай алып қарасақ, елге деген сүйіспеншілік өзіңнің бала кезден туып өскен, ыстық ықыласқа бөленген жеріңнен, яғни кішкентай отаныңнан, туған жеріңнен бастау алады. Мәселен қазіргі кезде қалалық өмірге бет бұрған адамдардың, қаланың күйбең тірлігінен шаршап, ауылға келіп, «Ай, қайран ауылым», «Алтын бесігім, иісің әлі де балалық кезімдей» деген ыстық сағыныш сөздерін жиі естуге болады. Елбасымыздың жолдауында «Туған жерге, оның мәдениеті мен салт-дәстүрлеріне айрықша іңкәрлікпен атсалысу- шынайы патриотизмнің маңызды көріністерінің бірі. Бұл кез келген халықты әншейін біріге салған қауым емес, шын мәніндегі ұлт ететін мәдени-генетикалық кодының негізі.» деген сөздерінен туып өскен ортамызды, ауылымызды, туған жерімізді ұмытуға болмайтынын айқын көруге болады. Н. Ә. Назарбаев айтқандай халықтың ұлттық коды болмаса, ешқандай жаңғыру болмайды. Ал меніңше ұлттық кодтың мәнісі дәл осы туған жерде, оның тарихында жатыр. Сондықтан да белгілі бір

нәтижеге жету үшін, ең алдымен туған жеріңнің тарихын түпкілікті білу міндетті. Тағы да «Патриотизмнің ең жақсы үлгісі орта мектепте туған жердің тарихын оқудан көрініс тапса игі» деген сөзінен менің ойымда сан алуан сұрақтар туындаған болатын. Шынында да, ауылымыздың тарихынан балалар беймәлім. Бұны бей-жай қалдыруға болмайды деп, мұғалімнің қолдауымен ауылдың тарихын зерттей бастадым. Барынша нақты әрі қызықты мәліметтер жинауға тырыстым. Бұл жинақтаған жұмыстарды өңдеп, талдаудан өткіздік.

Республиканың шығысында Ертістің көк таспасы оңтүстіктен солтүстікке қарай желдейді. Ол Павлодар облысын екі тең бөлікке бөледі. Ертіс бұрыннан бері халық қоныстанатын мекен болды. Ертіс өзінің жасыл жайылымдары, бай және әр алуан фаунасымен қызықтырды. Ғасырлар бойы көшпелі тайпалар уақыт өте келе бір-бірімен ығысып, өзгеріп отырды. XVII ғасырдың басынан бастап XVIII ғасырдың ортасына дейін қуатты әрі күшті жоңғарлар Ертістің оң жағалауының иесі болды. Ертістегі ресейліктердің пайда болуы ежелгі дәуірден бастау алады. XVI ғасырдың соңы XVII ғасырдың басында, Батыс Сібірде ресейлік қалалар, бекіністер мен ауылдар салынды. XVI ғасырдың соңында Тюмень, Тобольск, Верхотурья, Тара, ал XVIII ғасырдың басында Омбы қаланды. Бұл қалалар Батыс Сібірдегі экономикалық өмір орталықтары болды. Осы қалалар арқылы Орталық Азия мен Қазақ хандығының сауда керуендері мен елшіліктері Ресейге барып отырды. Орыс қоныстанушыларының қызығушылығын тудырған ең басты себеп - Ямышев ауылының жанында орналасқан Ямышев көлінде ас тұзының бар болуы [1].

1715 жылы Петр I бағыты бойынша Иван Бухгольцтің басшылығымен 3 мыңға жуық жасақ Ертіс өзеніне жіберілді. Бөлімше жүзден астам қару-жарақ пен мортирмен қаруланған еді. 1716-1717 жылдардың күзі мен көктемі толығынан Гагариннің жоңғар және қырғыз-қайсақ иелерімен өте іскер дипломатиялық қарым-қатынасында өтті, ол Сібір патшалығының Губернаторы атынан жазбаша және елшілер жіберу арқылы олардың бірін, яғни жоңғарларды Ертістің жоғарғы бойымен әскер жібере отырып, бір жағынан Мәскеу мен Жаратқан иеміздің басқа да патшалығының кен орындарын іздестіруге деген тілегін орындайтынына, екінші жағынан, қытай және қайсақ ордаларымен күресте жоңғарларға көмек жіберетініне сендірді; ал Түркістандағы қырғыз хандығына олардың жоңғар қонтайшысымен күресін толығынан қоштап және қолдап, жоңғарлар күшінің бір бөлігін өзіне тарта отырып, ол өзі де қырғыздарға көмектесетінін жазды. Осылайша бұлтара және ордалықтарды бір-біріне айдап сала

отырып, ол жоңғарлар күші мен соңғы уақытқа дейін мазасызданып келген қырғыз шекарасында орналасқан орыс қоныстарын Жетісу мен солтүстік-батыс қытайлық Монғолиядан тысқары алыс оңтүстікке қарай аударды. Экспедицияның мақсаттары өте үлкен еді: алтын іздестіру, Ямышев көлінде бекініс салу, Ресейлік сауда-саттықтың өсу мүмкіндігін іздестіру, басқа елдерге шығу жолдарын, мүмкіншіліктерін табу. 1715 жылдың күзінде олар Ямышев бекінісін салды. 1716 жылы Омбы бекінісі, 1717 жылы Железин, 1719 жылы Семей, 1720 жылы Өскемен бекіністерінің негізін қалады. Сонымен, 1720 жылы ұзындығы 930 шақырымдық Ертіс әскери шебі бекіністерінің құрылысы аяқталды. Ертістің орта және жоғарғы ағыстарының оң жағалауындағы Ресей әскери отаршыларының тірек пункттерінің құрамына нақты бес бекініс кірді: Омбы, Железинка, Ямыш, Семей және Өскемен. Колбасун бекінісі тұрғындардың жоқтығынан көп ұзамай бос қалды және толығынан қирап бітті, Үбі бекінісі – форпостқа ауысты, ал Долон бекінісі артық деп есептеліп, 1722 жылы жойылды [2].

Бекіністер арасында байланыс орнату үшін Ертіс әскери шебінде жеті аралық форпост салынды: Ачаир, Шарлақ, Осьмерыжск, Чернорецк, Коряковка, Семиар, Үбі. Форпостар мен бекіністер сол кездегі әскери ғылымның барлық қағидалары бойынша жасалды, оларға ағаш қоршаулар жасалып, айналасы ормен және жер дуалдармен қоршалды. Бұрыштарына артиллериядан ататын бастияндар орнатылды. Қарулар зеңбіректен, фальконеттен, пицальден, гаубицадан тұрды. Ертіс әскери шебі қолбасшысының резиденциясы Ямыш бекінісінде орналасты. Сонымен қатар Батыс Сібір қалаларынан, Доннан шамамен 800-ге жуық қазақтарды осы жаңадан құрылған бекіністерге міндетті түрде бір жылдық қызмет етуі үшін жіберді. Олардың көпшілігі мұнда қызмет аяқталғаннан кейін тұрақты тұру үшін қалды. Ертіс әскери шебі қолбасшысының резиденциясы Ямыш бекінісінде орналасты. 1763 жылы Сібір жолы қолбасшысы болып генерал-поручик И. И. Шпрингер тағайындалды. Шпрингер өзінің тұратын жеріне Омбы бекінісін таңдады да, қолбасшының бас кеңсесі Ямыш бекінісінен осында көшірілді. Омбы бекінісі Ертістен 500 м қашықтықта, 12-15 м биіктікте Омь өзенінің тік жағасына салынды. Бекініс шамамен 6 гектар алаңды алып жатты, тереңдігі 3м, ені 4 метрлік құрғақ ормен қоршалды. Ордан кейін биіктігі шамамен бір метрлік жер дуал келеді, оның ішкі бетіне биіктігі 3,5 метрлік, тігінен жерге қазып және бір-біріне тақап орнатылған басы үшкір ағаштан қоршау орнатылған. Бекіністің сыртқы ұштары бұрышталып, оларға артиллериялық батареялар орналастырылған. Бекініс орнынан 25 м

қашықтықта рогаткалар мен қысқа бағаналар қатар тұзген. 1734 жылы Омбы бекінісінде болған ресейлік тарихшы, Сібірді зерттеуші Герард Фридрих Миллер (1705-1783) «ол Омь өзенінің оңтүстік жағалауында, Ертіс жағалауынан 50 сажень қашықтықта тұр және барлық айналасы 100 саженге тұрақта төртбұрышты жер дуалынан тұрады және барлық бұрыштарында бастияндары бар» деп атап өтті. Железинка, Семей және Өскемен бекіністері Омбы бекінісінің ұқсас түрлері болып табылады. Олар қоршаумен, ормен және жер дуалымен, төртбұрышты бекініс қамалмен қоршалған. Көп ұзамай Железинка және Семей бекіністері мықтап нығайтылды, әрбірінде екіден больверктері бар алтыбұрышқа кеңейтілді. Академик Петр Симон Паллас 1770 жылы Ертіс бойымен өткенде: «Железинка бекінісі өзінің атауын осылайша аталатын қырғыз жағынан Ертіске қарай ағатын бұлақтың атынан алған» – деп жазды. Бекіністі салған кезде, Ертіске құятын бұлақтың суы тотық, темір түсті екені байқалған. Онда суды темірлі, тотық түске бояйтын қоңыр түсті темір (батпақ кенінің) бар екендігі айқын болған. Осыдан барып бұлақ Железинка деген атауға не болған.

Ямыш бекінісі Ямыш тұзды көлімен қатар орналасқан. Жергілікті қазақ тұрғындары Ямыш-Ямыс көлінің атауын бір кездері осы көлдің жағасында тұрған адамның есімімен байланыстырады. Кейбір ғалымдар Ямыш сөзін пошта станциясын белгілейтін монғол сөзі деген болжам жасайды. Бекіністің жер дуалы «қанаттарымен Ертіске түйіскен жазыққа созылған үш больверк» сияқты жартылай алтыбұрыш түрінде келген. Осьмерыжск форпосты Талқара шатқалында орналасқан. Кейіннен Пятирьжск форпосты салынды. «Өздерінің атауларын биік жағалаулардан алған, Ертістің бергі жағында қатты жыныстар шоғырымен жалғасып отыратын Железинка станицасының біріншісі Пятирьжская деп, одан кейінгісі Осьмерыжская деп аталады. Қазір мұнда жарлар рыжки деп аталады және Железинкадан жоғары қарай өрлей отырып, Пятирьжская бесінші, ал Осьмерыжская сегізінші биік жағалауда жатыр. Ал Чернорецк форпостының атауы жақын жерден ағып өтетін Қара өзен атынан алынған.

Павлодар облысы Солтүстік Қазақстанның бес облысының бірі болды, онда 1954 жылдың ерте көктемінде алғашқы эшелондар, тың игерушілер, қуатты ауыл шаруашылық техникасы, құрылыс материалдары, көлік құралдары әкелінді. Тек қана тың игерудің бірінші жылында 10 мыңнан астам жаңа қоныстанушылар келді. Жергілікті тұрғындар желтоқсан айының қақаған аязында сарбаз жігіттер келгенін әлі ұмытпайды. Олар ерекше көзге түсіп, ынта-жігерімен жанған. Олар совхоз салуды бастады. «Пресновск» совхозының бірінші

құрылысшылары құрылысшы Константин Иванович Арютовтың техникасы бригадасынан 15 жігіт болып келді. Олар далаға қойылған екі вагонға қоныстанды. Олардың қолдарымен совхоздың үй-жайы бұзылды. Бірінші құрама үйлер үшін орын бөлінді. Ал жаңа 1955 жылдың қарсаңында 31 Желтоқсанда вагондардың жанында коттеждердің бірінің қаңқасы көтерілді. 1954 жылы совхозда тың игерушілерге арналған 14 үй салынды. Совхозда жалпы 3 машина және 5 трактор болды. Алғашқы тың игерушілер арасында Донецк Григорий, Костина Антонина, Андрюшина, Парийская Людмила болды. Жаңа совхозда алғашқы соқа аударған іздерді Репин басқаратын бригаданың тракторшылары жасады. Тың жерлер мол болды. Сондай-ақ адамдардың жасаған еңбегін ұмыт қылуға болмайды. Ең жоғары астық түсімі 1956 жылы болды. 1962 жылға дейін шаруашылық астық бағытында болған еді. Ал 1963 жылдан бастап Пресновск совхозының шаруашылығы ет-сүт бағытына ауысты. 1969 жылы совхоздың директоры болып талантты ұйымдастырушы, бастамашыл басшы, Қаз ССР халық ағарту ісінің үздігі - Трунов Василий Петрович тағайындалды. Совхоз толығымен көгалдандырылды. «1 Мая», «Трунова», «Восточная» атты көшелер толық асфальтталды. Ертіс пен шалғынның жағалауы да көгалдандырылды. Бұрынғы АТС орнына «Колос» стадионы салынды. Совхозда асхана, дүкен, жазғы театр, клуб, монша, балабақша, мектеп, балалар үйі салынды.

1978 жыл жемісті болған еді. Мемлекетке астықты тапсыру туралы үшжақты жоспар құрылып, жүргізілген болатын. Жүргізушілер үш ауысымдық мезгілде астықты астық қабылтайтын пунктіне апарып жүрді, ал автокөлік паркінің ұжымы республикалық қызыл белгіге ие болды. Кейль Егор, Кейль Александр, Чижиков Федор, Искра Василий секілді белгілі тасымалдаушы жүргізушілер түні бойы астық апарып жүрді. Совхоздың бастығы Василий Петрович Трунов, ал автокөлік паркінің бөлім бастығы еңбек ардагері Плешков Василий Андреевич болған еді. Бау-бақшаға байланысты топ құрылған да болатын. Бригадирдің рөлін Тарасенко Андрей Егорович атқарған еді. Мал тұқымын арттыру мақсатында қызанақ, қияр, картоп, кузика және қызылша өнімдерін отырғызды. Жаз айларында оқушылар арнайы мектеп практикасы уақытында кузика мен қызылшаның арамшөптерін тазалауға көмектескен болатын. Ал күзде оны жинауға, яғни, теруге көмектесті. Содан кейін терілген кузика мен қызылшаны малдарға жақсы сауылуы үшін берді.

Пресновск совхозында 4 бөлімше болды. 1 және 2 бөлімшелерде сүтті астық бағытындағы сүт сауу ауданы, 3 бөлімше Қаракөл. Онда

қымыс цехы орналасты. Қымыз жасаушы Абдрахманова Қалимаш болатын. Ал 4 бөлімшеде Карачилик атты малдарды семіртетін цехы болды. Семей ет-комбинатына және Павлодар ет-комбинатына жас, әрі өте майлы, ірі қара мал жіберілген болатын. Семей қаласына ірі қараны не үшін апарды деген сұрақ туындауы мүмкін. Оның себебі Семей қаласында еттің бағасы қымбат еді. Сондықтан да ЗИЛ дриномер трал атты көлігі арқылы жас малды дәл сол қалаға апарды. Көліктің жүргізушілері Қасымов Наурызбай Сұлтанұлы, Штремель Виктор Петрович, Шуканов Асылхан Жұмабекұлы, Фельклер Александр Иванович болған еді. Сондай-ақ совхозда кірпіш зауыты орналасты. Кірпіш зауытында қызыл ионикалық кірпіш әзірледі. Құрылыс алаңына Шалдайдан арнайы орманды тасымалдады. Тағы да құрылыс алаңының өзіндік пилорамасы болған еді. Шалдайдың арнайы орманын кесіп, құрылысқа қажетті тақталарды өндірді.

Халық қозғалмаса, жамандық атауы жеңіске жетеді. 90-жылдардың басында Омбыдан Павлодар қаласына апаратын жол мінсіз күйде болмаған еді. Алайда оның орнына көз құмартатын Ертіс өзені ағып жатты. Жол бойында ауылға кіре берісте, ауылдың аты бейнеленген «Арка» құрылған. Әрі қарай Әбу-Шаһман атындағы мешіт орналасты. Орман шаруашылығы, емхана, зауыттар мен мал фермалары, әкімшілік, диірмен, май өндіру алаңы, мектеп, наубайхана орналасты. Бірақ бұл тек 1997 жылға дейін ғана жалғасты. Одан кейін совхоздың басшысы ретінде Алимбаев Булхаир Шарипұлы болып өзгерді. Алғашқы кезде келгенде барлығы да керемет болатын. Алайда екінші ретте бұндай жағдай қайталанбады, керісінше ауылдағы зауыттар мен мал фермалары, наубайхана, диірмен жұмыстары тоқтатылды. Кейбіреулерінде ғана мал қалған болатын. Кейінірек, аудан әкімінің қолдауымен совхоз басшысы Байбулатов С. К. болып өзгертілді.

Қазіргі кезде Чернорецк ауылдық округінің аумағында 4 ауыл орналасқан. Ол Чернорецк, Достық, Қаракөл және Пресное, тұрғындардың жалпы саны 3015 адам тұрады, 850 аула бар. Округ бойынша 56 шаруа қожалығы және 1 фермерлік қожалығы бар; 3 ЖШС бар; «Тоғас С» ШҚ, «Мактасар Сервис», «Авангард ПВ»; 2 АТК, «Қаракөл» және «Садинур». Округте 4 мектеп (№1 Чернорецк ОЖББМ, Пресновская ОЖББМ, Достық ОЖББМ, Қаракөл БМ) бар. Оқушылар саны 386 адам. Мұғалімдер саны 79. Округте 1 амбулатория бар, 12 медицина қызметкері мен 3 фельдшерлік пункті бар. 1 мәдениет үйі, 2 клуб және 2 кітапхана бар. Барлығы 199,8 мың теңге соммасына 93 мерекелік шара өткізілді. Кітапхана қоры 14421 дананы құрайды. Сонымен қатар

2017 жылы бойынша ауылдық округте төмендегідей жұмыстар атқарылды: көшедегі жарықтарды жөндеу, қоқыс жиналған жерлерді тазалау жүргізілді, көшеттерді сатып алу, Чернорецк және Пресное ауылдарындағы даңқ аландары мен Қаракөл және Достық ауылдарындағы балалар аландарын жөндеу және Қаракөл ауылында автобустың аялдамасын орнату. Тағы біздің ауылымызда сан алуан жануарлар мен құстар мекен етеді. Олар: қояндар, түлкілер, андатра, тырналар, ақ бүркіт, үкі, қаздар, аққулар және т.б. Сонымен қатар Орынтай, Қайсар, Кротовский, Ақ көлшік, Копь көлшігі және кара көлшіктер баршылық. Бұл мәліметтермен ауылымыздың орманшысы Абылғазинов Тілеубек Саттарұлы ағамыз бөлісті.

Ауылымыздан табылған құндылықтар да баршылық. Мәселен 2009 жылдың мамыр айында археологтар ауылымызда б.з.д. VIII ғасырдың ертеректе айтылған Қимақ хандығының зиратын, жерлеуін ашты. Ежелгі жерлеуде орта жастағы ердің және әйелдің, сондай-ақ екі жас баланың қалдықтары табылды. Сонымен қатар әскери жабдықтарды, асыл тастар, сүйек пен ат әбзелдерін, күміс зергерлік инкрустелген қалдықтарын тапқан болатын.

Археологтардың айтуынша, мазардағы безендіруге қарағанда оған жерленген адамдар жоғары лауазымда туылған адамдар екендігін көрсетеді. Сонымен бірге ғалымдар әлі жауап беруге тиісті сұрақтар бар.

«Біріншіден, қимақ қағанатының дәуірі үшін бұндай жерлеу сирек кездесу. Екіншіден, бұл жерлеуде ересектер мен балалардың бірге орналасуы нәліктен, - деп археологиялық экспедицияның басшысы Тимур Смағұлов атап өткен болатын.

Бірақ ең үлкен «танданыс» - бұл тас мүсін. Археологтардың айтуынша, жасалған шикі кірпіш өнеркәсіптік орталықта шығарылуы мүмкін. Бұл жерде қимақтардың ежелгі қалаларының бірі де орналасуы мүмкін, ежелгі, айтулы географтар мен саяхатшылардың еңбектерінде көптеген сілтемелердің барына қарамастан, әзірге оны бірде-бір зерттеуші таба алмады. Ал жақында 2018 жылдың тамыз айында ауылымыздың тұрғыны Бельчиков Николай Ертіс өзенінен өзі ойламаған жерден мамонттың мүйізінің бірін тауып алды. Оның айтуы бойынша, ол әдеттегідей өзінің сүйікті ісі- балық аулауға барған. Суға спинингті лақтырып, тартқан кезде судан бұл мүйіз шыға келді. Мүйіздің салмағы шыныменде ауыр, шамамен 5-7 кг. Бұндай табылудың құны көк тиін емес екені айдан анық. Бұл мүйізбен ендігі уақытта не істемекшісіз дегенде, әзірше білмейтінін айтты. Осындай тарихи жәдігерлер алда тағы

табылатынына сенімдімін. Бұл жасаған зерттеу жұмысыммен ендігі уақытта мектепте кішігірім көрме жасап, таныстыру ретінде жұмыс атқарғым келеді. Мектептегі әр оқушы ауылымыздың тарихын білсе екен деймін. Бұл да біздің жаңғыруға қосқан үлесіміз деп ойлаймын.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Абсалямов С. М. «О чем молвит Арка», 2018 жыл
Кітапханадағы «Ауыл тарихы» атты мұрағат құжаты, 2004 жыл.

2 Петр Симон Паллас ПУТЕШЕСТВИЕ ПО РАЗНЫМ МЕСТАМ РОССИЙСКОГО ГОСУДАРСТВА [http:// www.vostlit.info/Texts/rus6/Pallas_3/text3.htm](http://www.vostlit.info/Texts/rus6/Pallas_3/text3.htm) текст - Томанский Ф. 1786, сетевая версия - Thietmar. 2013, OCR - Сирик В. 2013, дизайн - Войтехович А. 2001.

ОТ «СТАЛКЕРА» ДО «СИНХРО» В ЖАНРЕ SPECULATIVE FICTION

ЛЯХОВ Е. В.

ученик 9 класса, СОШсГК Щербактинского района
ЖУЛИНА Е. В.

педагог дополнительного образования высшей категории,
СОШсГК Щербактинского района

Произведения писателей-фантастов издаются миллионными тиражами, переводятся на десятки языков мира, по одноименным сценариям ставятся фильмы. Уникальный тандем мировой фантастики писателей, сценаристов Аркадия и Бориса Стругацких относятся к классики современной научной и социальной фантастики не только российской, но и мировой литературы.

Фантастика - жанр в художественной литературе, для которого характерно нарушение границ реальности, описание вымышленных миров. Современная фантастика включает такие жанры, как научная фантастика, фэнтези, ужасы, магический реализм. Под фантастикой в основном подразумевают жанр - научной фантастики.

«Пикник на обочине» - фантастическая повесть братьев Стругацких, впервые изданная в 1972 году. Повесть лидирует среди прочих произведений авторов по количеству переводов на иностранные языки и изданиям за пределами бывшего СССР. По состоянию на 2003 год Борис Стругацкий насчитал 55 изданий «Пикника» в 22 странах [1, с. 2].

По мотивам повести режиссёр Андрей Тарковский в 1979 году снял фильм «Сталкер», братья Стругацкие выступили авторами сценария.

Термин «сталкер» устойчиво вошёл в употребление и, по признанию авторов, стал самым популярным из созданных ими неологизмов. В контексте книги сталкер - это человек, который, нарушая запреты, проникает в Зону и выносит из неё различные артефакты, которые впоследствии обычно продаёт и тем самым зарабатывает на жизнь. После экранизации романа А. Тарковским этот термин приобрёл смысл проводника, ориентирующегося в различных запретных и малоизвестных другим местах и территориях. Сталкерами стали называть любителей индустриального туризма, особенно посещающих заброшенные объекты и города-призраки.

В июле 2014 г. опубликован в новом жанре фантастический роман казахстанского автора Сабыра Каирханова «Синхро». Жанр Speculative fiction – обобщающее название для группы жанров, действие которых происходит в нереалистичных вымышленных мирах. Сюжеты таких книг не относятся конкретно к фэнтези, хоррору или научной фантастике, это всегда что-то большее: история, не вмещающаяся в классические жанровые дефиниции. Таков роман «Синхро» Сабыра Каирханова.

Синхро - таинственное поле, блуждающее по территории Семипалатинского ядерного полигона, калеча и уничтожая тех, кто попадает в него, похожее на Зону в «Пикнике на обочине» А. и Б. Стругацких. Это нечто проникает в сознание людей и медленно, и неотвратно меняет не только их, но и привычный мир вокруг них. Двум друзьям, главным героям романа, случайно прикоснувшимся к тайне, понадобятся немалые смелость и сила духа, для того чтобы спасти от безумия себя и своих близких. Ребята нашли двери в другую реальность. Двери, которые открывать не следовало. Им потребуется храбрость сердца и смелость ума, чтобы спасти близких им людей от безумия и смерти. Они узнают тайну, которая изменит не только их самих... [2, с. 4].

«Синхро» – это детектив, мистика и фантастика одновременно. Это настоящая трагедия, страшная катастрофа, случившаяся не столько на какой-то конкретной территории, сколько в сознании целого народа. Болезненные деформации реальности романа – кривое зеркало, в которое страшно заглянуть. Герои приносят себя в жертву. История приносит себя в жертву. Народ приносит себя в жертву. Это самое жуткое, что есть в романе – необходимость

бессмысленности. При этом автор не ударяется в морализаторство и обвинения. Это история, которая должна быть рассказана.

В «Пикнике на обочине» Стругацкими была сделана та же попытка понять, осмыслить, прочувствовать советский опыт, советскую историю, советский быт средствами и образами в данном жанре Speculative fiction.

Центральный герой, сын негодяя и предателя, выбранный сталкером в качестве жертвы (кто-то должен умереть, чтобы исполнилось желание и его (сталкера) дочка выздоровела) бежит к сердцу Зоны, не подозревая, что бежит к смерти, и кричит: «Счастье для всех даром! И пусть никто не уйдёт обиженным!».

Роман С. Каирханова «Синхро» основан на документальной хронологии ядерных испытаний, но реальность романа имеет еще одно измерение, и читателю предлагается необычный взгляд на известные события. Рана, нанесенная полигоном, еще кровоточит. Великий Гете, озвучил предназначение художника: «Через сердце поэта проходит трещина мира» [3, с. 1].

С. Каирханов впервые о национальной трагедии пишет художественно, включая в канву социально-фантастического повествования элементы мистики и детектива. В результате взрывов здесь появилась яростная блуждающая сила Синхро, которая проявляет себя как Зона у Стругацких: внедряется в сознание тех, кто оказывается в ее поле. Это дух древнего батыра Мамай. При фантастичности сюжета хронология фактов и событий полигона самая что ни на есть реальная. И всё - болезненно - до фатальности! - узнаваемо. То, что произошло с сакральным местом болезненно деформировало народное сознание: степень деградации с годами всё явственнее и безнадежнее. Это и есть самая страшная катастрофа. Сабыр Каирханов не обличает власть и не проповедует ненависть к режиму. Он рассказывает историю обреченных людей. Все герои книги гибнут, жертвы бессмысленны и напрасны. Роман «Синхро» - попытка адаптировать, построить миф в современные обстоятельства. Каирханов делает это, опираясь на нынешние культурные коды, понимая, что читателя нужно завлечь и увлечь. Есть приращение смысла и новый поворот темы [4].

В «Синхро» поднимаются очень серьезные проблемы жизни и смерти, причём взгляд на эти проблемы так оригинален, что это захватывает даже больше, чем сюжет. Любопытно, что книга вызвала интерес у учёных-физиков, у специалистов полигона не столько правдоподобным описанием ядерных взрывов, сколько необычным переходом от физики к метафизике. Здесь много тайн,

о ещё непознанных свойствах магнитных полей, о взаимосвязях физического и духовного миров... [5].

Идея фантастического поля синхро, в круге которого состояние одного человека зеркально повторяется в другом, легла в роман о реальном месте, Семипалатинском полигоне. Уважение к науке и истине заставляет думать над правдоподобным объяснением того, как работает это самое синхро. На протяжении всего романа его герои настойчиво пытаются понять, что в происходящем с ними является истинным и реальным, а что морочит им голову [6].

Писатель Ю. Серебрянский и киновед, философ О. Борецкий отнесли «Синхро» к жанру реализма. Ю. Серебрянский отнес роман к направлению метафизического реализма, О. Борецкий - магического. Магическое ближе к волшебному, а метафизическое – к философскому началу [7].

Философское начало «Пикника на обочине» возникла спонтанно, по воле случая. Стругацкие А. и Б. гуляли по лесу и набрали на замусоренный участок, с кучами мусора, с бензиновыми разводами не поверхности луж. Из этой прозаической картинки и возникла идея зоны, оставленной после посещения инопланетян, где можно, приложив усилия, найти некие инопланетные артефакты.

Так, из мусорных куч, возникло произведение небывалой философской и психологической глубины, которое можно перечитывать, находя все новые и новые смыслы, обращая внимание на незначительные, казалось бы, детали, дающие пищу на нешуточные размышления о мире, обществе, семье и самом себе. В реальную действительность вклинивается жуткий фантастический мир. После посещения Земли пришельцами на планете образовались Зоны. В эти места, где происходят непонятные и необъяснимые вещи, проникают сталкеры и выносят оттуда артефакты - предметы, не изученные наукой и имеющие большую ценность. Сталкерство объявляется преступлением, но герой Рэдрик Шухарт нарушает закон. Загнанный в угол, желая отомстить всем, он стремится добраться до Золотого шара, исполняющего желания.

Размышления о природе сознания, о фундаментальных тайнах бытия, об этой главной проблеме философии перекликаются в произведении «Пикник на обочине», созданном в 70-е годы прошлого столетия, уникальными писателями-фантастами Стругацкими, и в романе С. Каирханова «Синхро» нынешнего столетия.

При помощи приема «Диаграмма Венна» определены общие идеи произведений.

Рисунок 1

Реальное в параметрах заданной сюжетом действительности и наслоение других миров, возникающих вдруг, но очень органично, как естественное продолжение, затягивают моментально. Это свойство жанра *Speculative fiction* С. Каирханова «Синхро» магически действует на многих читателей и многих заставляет думать, что автор, дерзко смешавший глубоко личные наблюдения и достижения фундаментальных наук с исконно казахскими, точнее тенгрианскими, представлениями о подлунном мире, на которые прежде в литературе словно бы было наложено табу. Этот эффект узнавания словно заново открывает давние, очень глубоко хранимые и от того казавшиеся забытыми знания народа. Чувство, прикосновение к тотему, которого многие давно не ведают, но генетически обязательно почувствуют энергию... [8]. И ту энергию, которой пронизано произведение.

ЛИТЕРАТУРА

КНИГИ:

1 Б. Стругацкий. Комментарии к пройденному. СПб: Амфора, 2003. – 2 с.

2 А. Б. Стругацкие «Пекник на обочине», М., Научная фантастика. 1972г. – 4 с.

3 С. Каирханова «Синхро», А.ТОО «Ақ Жайық». 2014. – 1 с.

ЭЛЕКТРОННЫЙ РЕСУРС – РЕЖИМ ДОСТУПА:

4 Книжный портал с персональными рекомендациями и личными коллекциями на livelib.ru: 2014 г. [Электронный ресурс]. – URL <https://www.livelib.ru/author/540115/top-sabyr-kairhanov>. [дата обращения 25,01,2018].

5 Главная газета нефтяной столицы Казахстана «Ақ Жайық». Интервью О. Сулейменова. 2014 г. [Электронный ресурс]. – URL <https://azh.kz/ru/news/view/23925> [дата обращения 07.02.2018].

6 Главная газета нефтяной столицы Казахстана «Ақ Жайық». Интервью А. Байгожиной. 2014 г. [Электронный ресурс]. – URL <https://azh.kz/ru/news/view/23925> [дата обращения 25.01.2018].

7 Главная газета нефтяной столицы Казахстана «Ақ Жайық». Интервью Г. Шалахметовой. 2014 г. [Электронный ресурс]. – URL <https://azh.kz/ru/news/view/23925> [дата обращения 25.01.2018].

8 Главная газета нефтяной столицы Казахстана «Ақ Жайық». Интервью С. Каирханова 2014 г. [Электронный ресурс]. – URL <https://azh.kz/ru/news/view/23925> [дата обращения 27.01.2018].

ЭМПИРИЧЕСКИЙ И ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ УРОВНИ НАУЧНОГО ПОЗНАНИЯ И ИХ ПРИМЕНЕНИЕ В ШКОЛЬНОЙ ПРАКТИКЕ, ПРИ ПРОВЕДЕНИИ СЕКЦИОННЫХ ЗАНЯТИЙ ПО ВОЛЕЙБОЛУ

РЕСНЯНСКАЯ В. В.

ученик 6 «А» класса, Школа-лицей № 16, г. Павлодар

СМАГУЛОВ Р. З.

учитель физической культуры, Школа-лицей № 16, г. Павлодар

«Стремление к образованию всегда было характерно для нашего народа.

Многое было сделано за годы Независимости. Мы подготовили десятки тысяч молодых специалистов в лучших университетах мира. Начало, как известно, было положено программой «Болашак» еще в начале 90-х годов прошлого века. Мы создали ряд университетов очень высокого уровня, систему интеллектуальных школ и многое другое.

Но культ образования должен быть всеобщим. И тому есть жесткая и ясная причина. Технологическая революция ведет к тому, что в ближайшие десятилетия половина существующих профессий

исчезнет. Такой скорости изменения профессионального облика экономики не знала ни одна эпоха.

И мы вступили в эту эпоху. В таких условиях успешно жить сможет только высокообразованный человек, который может относительно легко менять профессию именно благодаря высокому уровню образования.

Поэтому Казахстан сегодня в числе самых передовых стран мира по доле бюджетных расходов на образование.

Каждый казахстанец должен понимать, что образование – самый фундаментальный фактор успеха в будущем. В системе приоритетов молодежи образование должно стоять первым номером.

Если в системе ценностей образованность станет главной ценностью, то нацию ждет успех».

Программа «Рухани жаңғыру». Культ знания [4, с. 1].

Существующие в науке эмпирический и теоретический уровни познания включают в себе следующие критерии разделения: характер предмета исследования, тип применяемых средств исследования, особенности методов исследования.

Известно, что любая работа, связанная с исследованием и изучением, как правило содержит в себе теоретико – эмпирический характер. Это указывает на тесную взаимосвязь этих двух уровней научного познания. Любое учение не может быть полностью инертным, изолированным, развиваться автономно. Оно должно заключать в себе фундаментальность, прикладное значение, метадисциплинарную связь, аналитику и комплексность. В основе эмпирического уровня научного познания лежит опыт и чувственные переживания человека, явления и зависимость между ними. Внешние свойства, к примеру, изучаемого объекта становятся известными, раскрываются особенности взаимодействия этого объекта со средой. Но в тоже время внутренняя структура части материи данного объекта, остается не изученной и непонятной. Основателем эмпиризма считается Френсис Бэкон, представителями являлись Джон Локк, Томас Гоббс и другие. Специфичность теоретического уровня научного познания заключается в необратимости событий, в их очевидности, в том, что следствие не может быть раньше причины, направлению от прошлого в будущее, в реальности и объективности мира. В основе лежит закономерность, которая подтверждает целостность материального образования в заданных условиях, раскрывается внутреннее строение объекта, взаимосвязь между его элементами, указывающими на взаимодействии этого объекта с окружающей средой. Представителями этого научного

познания являлись Рене Декарт, Барух Спиноза, Готфрид Лейбниц, Демокрит, Сократ, Платон, Кант и другие.

Таблица 1 – Уровни, формы и методы научного познания:

Уровни	Характер предмета исследования	Методы и средства	Формы
Эмпирический: изучаются явления, их связи и свойства	Непосредственное практическое взаимодействие с объектом	Наблюдение, эксперимент, приборы	Факты – некоторые обстоятельства, эмпирические зависимости
Теоретический: факты объясняются и предсказываются	Представления и правила, полученные на уровне эмпирии, опосредованное изучение объекта	Мыслительный эксперимент, идеализация. Метод актуализации	Категории – идеальные объекты, законы, теории или модели реальности

И хотя существует взаимосвязь между эмпирическим и теоретическим уровнями научного познания, в школьной практике, при проведении секционных занятий мы всё же являемся оппонентами эмпиризма и относим себя к рационалистам, придерживаясь стороны теоретического научного познания. И рекомендуем всем подходить к решению проблемы – выбирая и применяя только теоретический уровень научного познания. Тренировочный процесс содержит в себе различные виды деятельности на определенном этапе. И каждый тренер должен знать и видеть предстоящую деятельность изнутри, и донести это до молодого спортсмена. Мы должны высоко ценить метапредметную связь. Основой для нас служит рациональное научное познание состоящее из понятий, суждений, умозаключений. Мы много времени уделяем на тренировочном занятии научному, теоретическому обоснованию деятельности юного спортсмена. К примеру: на занятиях общей физической подготовки большое внимание уделяем таким дисциплинам как биология и химия. На занятиях технического – тактического характера – биомеханике и физике. И мы пользуемся уже доказанным, доказанным с помощью теоретического познания – моделью, теорией, законом. За основную и единственную модель мы берем модель человека. Часто тренера и их спортсмены совершают большую ошибку, выстраивая тренировочный процесс исходя из своего личного чувственного опыта, не обращая внимания на закономерности, на внутреннее содержание, а видя только внешнюю сторону, тем самым вредят процессу в целом и спортсмену в частности.

Когда у нас проходят тренировочные занятия по общей физической подготовке, о которых мы говорили выше, мы работая с тяжестями применяем упражнения стато – динамического характера, так как эти упражнения помогают подготовить организм к предстоящим нагрузкам без риска навредить молодым спортсменам, так как эти упражнения можно выполнять не только учащимся среднего и старшего школьного звена, но и детям начального школьного звена, а также людям пожилого и старшего возраста. Суть упражнений заключается в том, что при выполнении упражнений силового характера, например: поднятие штанги на бицепс или приседаний с штангой, амплитуда движения такая, что мы не доходим до конечной фазы движения, а после и до начальной, локализуя мышцу, тем самым постоянно закисляя мышцу ионами водорода, после чего происходит выброс гормонов в кровь – основной причиной роста миофибрилл в мышцах человека, и этот способ тренировать силу и выносливость является безопасным для здоровья человека, также и по той причине, что достаточно 20 % веса снаряда от максимального веса.

Рисунок 1

Если же мы применяем упражнения динамического характера, то мы выполняем не более 10–12 повторений и только со спортсменами с развитой антропометрией, и отдыхаем до 2 и более минут, тем самым не создаем предпосылки для заболевания сердца и нервного истощения. После чего мышцы увеличиваются, становятся крепче [1, с. 181].

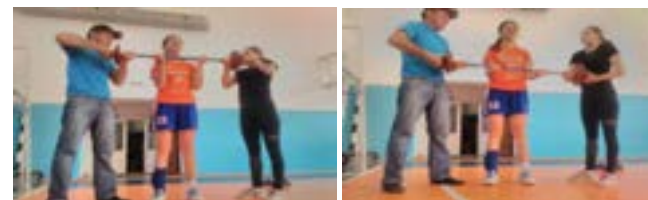

Рисунок 2

Выполняя упражнения плиометрического характера, часто тренера не зная гигиенических норм, а также представлений о биомеханике, не понимая законов физики, применяют упражнения, которые в дальнейшем только навредят спортсменам – скажутся отрицательно на их результате, а в дальнейшем на здоровье молодых спортсменов. К примеру: такими могут быть неправильно выстроенная прыжковая тренировка, во время которой спортсмен постепенно наносит вред своим суставам [2, с. 3]. Также мы применяем стретчинговые упражнения, благодаря которым мы в начале тренировки подготавливаем мышцы и суставы к работе, а в конце занятия выводим из мышц, молочную кислоту и приводим мышцы в тонус, тем самым избегая травм на занятии [3, с. 4]. Используя понимание законов движения тела человека и знания строения суставов и организма в целом, понимая суть биомеханики человеческого тела, мы правильно, с наименьшими затратами энергии, не вредя здоровью, выполняем движения специфичные для игры волейбол. Также мы пользуемся информационно – коммуникационными технологиями, такими как, программы, созданными в 3 D моделировании и другие, применяя их при изучении основ биомеханики. Но и хотелось бы сказать о правильном питании спортсмена, о гигиене его сна, и о всех гигиенических нормах, всё это тоже нами контролируется. Понимая теоретическое познание предметной дисциплины физика, мы правильно выполняем подачи, передачи и приемы мяча. К примеру, чтобы выполнить правильно подачу, необходимо знать материал о траектории полёта мяча. Правильное взаимодействие игрока с мячом в значительной мере зависит от знания аэродинамических, механических и других его свойств и качеств. Траектории полета мяча могут быть прямолинейными или криволинейными в зависимости от способа удара. При ударах по центру мяч, как правило, получает прямолинейное поступательное движение, а при ударе по боковой поверхности - криволинейное. Таким образом, начальный полет мяча после удара позволяет волейболисту определить его дальнейшую траекторию и правильно выбрать место на площадке. Движение мяча можно условно разделить на три фазы: встречный полет, действие силы на мяч и продолжение полета.

Зная теоремы из предметной дисциплины геометрия, мы правильно передвигаемся на площадке, также правильно выполняем и технические действия.

Результатом такого подхода к тренировочному процессу стало то, что сборная девушек нашей школы по волейболу под руководством

тренера Смагулова Рината Зекеновича, который работает третий год в нашей школе, занимает призовые места три года подряд, ни разу не опустившись ниже второго места в городских и областных соревнованиях различного уровня: 2 место в соревнованиях «Школьная волейбольная лига 5 – 6 классы» 2017 год; 1 место в соревнованиях «Школьная волейбольная лига 7 – 8 классы» 2018 год; Ширяева Сося – 2 место в областных соревнованиях «Школьная волейбольная лига 7 – 8 классы» 2018 год; 2 место в программе «48 спартакиада школьников» г. Павлодар 2019 год, где наша команда состоящая из учащихся 7 и 8 классов противостояла командам соперников, в состав которых входили учащиеся 10 и 11 классов. И сейчас, участвуя в соревнованиях «Школьная волейбольная лига 7 – 8 классы» 2019 год, наша команда выиграла в первом туре соревнований у шести команд, не проиграв ни одной, и прошла во второй тур соревнования, заняв первое место в своей группе.

Рисунок 3

Рисунок 4

Рисунок 5

Рисунок 6

Конечно, у нас в школах нет таких условий, которые есть у ученых в их лабораториях, да по сути у нас их и быть не должно, но мыслить как теоретик и быть на стороне теоретического научного познания, нами вполне осуществимо, остается только правильно проводить анализ трудов ученых, выбирать передовые из них в научной среде и применять всё это в тренировочном и в игровом процессе.

ЛИТЕРАТУРА:

- 1 Смагулов Р.З. Гиперплазия гликолитических мышечных волокон. / Материалы международной научной конференции молодых ученых, магистрантов, студентов и школьников «XVII Сатпаевские чтения» / ПГУ им. С. Торайгырова. – Павлодар, 2017. – Т. 17 – С. 174 – 182.
- 2 Смагулов Р.З. Плайометрические упражнения на секционных занятиях в общеобразовательной школе. – Павлодар, 2013 – 22 с.
- 3 Смагулов Р.З. Стретчинг. Использование упражнений на растягивание на секционных занятиях в общеобразовательной школе. – Павлодар, 2013 – 11 с.

4 Программа «Рухани Жаңғыру»: инициированная президентом РК Назарбаевым Н. А. от 12 апреля 2017 года.

ТЕНГРИАНСТВО В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

ТЕМИРБАЙ М.

ученик 9 класса, «Білім-инновация» лицей-интернат
для одаренных девочек, г. Павлодар

СУЛЕКЕЕВ Д. К.

учитель истории, «Білім-инновация» лицей-интернат
для одаренных девочек, г. Павлодар

До принятия мировых религий – ислама, христианства и буддизма, тюрки имели древнюю религию – тенгрианство. Тенгрианство – неоязыческий культ, в основе которого лежит пантеистическое, политеистическое верование в Небо как верховное божественное существо. Название культа «тенгри» производно от китайского «тянь ди», что значит «владыка Неба» или «Бог».

Эта религия, основанная на вере в Создателя, предположительно возникла в конце II – начале I тыс. до н.э., но не позднее V–III вв. до н.э. Полного согласия среди ученых в понимании сущности тенгрианства пока не сложилось. Часть исследователей, такие как, Л. Н. Гумилев пришли к выводу, что это вероучение приняло форму законченной концепции с онтологией (учение о едином божестве), космологией (концепция трех миров с возможностями взаимного общения), мифологией и демонологией (различение духов-предков от духов природы) к XII–XIII вв. В то же время в одном из древних рукописных источников сообщается, что к 165 г. до н.э. тюрки уже обладали полностью сложившейся религией с развитым канонем, во многом близким буддийскому, завещанному индийским царем Канишкой, от которого берет начало ветвь буддизма, получившая самостоятельное развитие и оформившаяся как тенгрианство. Часть исследователей настаивает на том, что системного письменного изложения теологической доктрины тенгрианство не оформило и имело небольшой по количеству священный реквизит, благодаря простоте и ясности которого просуществовало несколько тысяч лет в устойчивых формах религиозного ритуала и практики. В то же время другая часть исследователей заявляют о наличии главной священной книги

тенгриан – «Псалтырь» (тюрк. – «венец алтаря»), содержащей тенгрианский канон – обычаи, обряды и правила, по которым надлежало обращаться к Богу.

В классической научной среде (этнографии, религиоведении) «тенгрианство» как отдельное определение религии или верования не применяется. Причиной этого является слабая научно-теоретическая база теории пассионарного этногенеза, в рамках разработки которой были выдвинуты тезисы верования древних тюрков и степных кочевников. Но даже в виде вероучение оно оказало огромное влияние на культуру, обычаи и традиции казахов. В современном Казахстане тенгрианство тесно переплетено с либеральным исламом и научным мировоззрением. Как правило, под тенгрианством сейчас подразумевают некую «народность», почитание предков и обычаев, свободную религиозность тюрков без каких-либо строгих культов и учреждений, а иногда даже и некий тюркский эзотеризм. Многие обычаи и ритуалы, передаваемые из поколения в поколение, и дошедшие до наших дней связаны с древними верованиями казахов.

За два последних десятилетия значительно повысилась роль тюркских государств на международной арене: в политической, экономической и культурной жизни планеты. Это повлекло за собой рост интереса к исконной кочевой культуре со стороны мирового сообщества и самих представителей тюркоязычных и монголоязычных народов. Вполне естественно, что главным объектом внимания в научных изысканиях стал феномен Тенгри.

Взаимосвязь и преемственность духовных культур, пришедших на смену мировоззрению Тенгри, неоднократно доказана научными работами. Однако следует отметить, что проявления этого мировоззрения сегодня широко встречаются так же во многих других, в том числе и далёких от религии, социальных аспектах. В своей монографии «Тенгрианство как открытое мировоззрение», Н. Г. Аюпов выводит три отличительных характеристики тенгризма: гносеологичность, аксиологичность и социоантропоцентричность.

Кульτ предков, ярко представленный в философии Тенгри, в наши дни проявляется в традиции возводить памятники и называть детей именами ушедших или старших родственников, а так же использовать отчества. В Республике Казахстан специальным указом Министерства Юстиции разрешается давать детям фамилии, производные от имени деда. А присвоение улицам и площадям фамилий выдающихся деятелей – это характерная для Евразийской

степи социальная норма, которая практически отсутствует в западной культуре.

Другой очевидный культ тенгризма, видоизменившийся, но сохранившийся в наше время – культ священных животных, деревьев и вершин можно наблюдать в символике корпораций и государств. Утратив осознанную составляющую культуры, мировоззрение Тенгри незаметно пронизывает практически все социальные сферы. Причиной тому служит современная адекватность и актуальность его составляющих. Прежде всего, это гигиена во взаимоотношениях с природой. Даже не заостряя внимание на запрете загрязнять воду и землю – объективных экологических принципах тенгрианской традиции, можно проследить её мудрость в вопросах взаимодействия с окружающим материальным и духовным миром. Например, требование с уважением относиться к духам природы, соблюдать тишину и вести мирные беседы в святых местах (коими, по сути, являются любые природные объекты), сегодня признано мировым сообществом, как совершенно необходимое. Согласно исследованиям, уровень человеческого шума: громких разговоров, смеха, моторов автомобилей и воспроизводимой музыки, составляет от 55 до 120 децибел, в то время как в естественных условиях норма звука на природе не превышает 40 дБ (за исключением звука грома, который может достигать 100 дБ). Нарушение этих норм приводит к изменению пищевого поведения у хищников, частичной утрате ориентации у млекопитающих, а так же смене мест обитания птиц, что является причиной постепенного вырождения семенных видов растений в местах шумового загрязнения. На этих же принципах основан отказ от возведения культовых сооружений. Тенгрианская традиция предполагает внесение минимальных изменений в естественную жизнь земли, поэтому для отправления обрядов выстраивается своеобразный симбиоз с природой: используются уже существующие вершины, отдельно стоящие рощи и деревья или скальные комплексы. Нанесение изображений на камни – не только экологичный и экономичный, но и наиболее долговечный способ передачи информации. Петроглифы выполняют массивную культурную и обучающую функции: содержание гравюр даёт предполагать, что они использовались для сохранения знаний о мировоззрении и устройстве мира, показывали историю народов и пути их

миграции. Благодаря этому инструменту в кочевой культуре стала возможной организация большого количества святилищ, не наносящих вреда окружающей среде. Но главным преимуществом природных святиль, особенно в разрезе современной экономики, является отсутствие материальных затрат на возведение и содержание святилища.

Отдельного внимания заслуживает солярный календарь и традиции, связанные с Солнцем. Среди упоминаемых ранее традиций так же присутствует встреча рассвета, в ряде исследований признанная, как незаменимый инструмент в оздоровлении тела и психики.

Специфика осознания культурного наследия тенгрианства заключена в том, что нуждающиеся в осмыслении элементы культуры распределены по огромной территории, бывшей в середине первого тысячелетия общей для большинства тюркских и монгольских народов. Границы современных государств отделили друг от друга братские этносы и народы с общими культурными характеристиками, что послужило формированию своеобразного культурного микроклимата в разных регионах континента и со временем усилило различия между этими народами. На лицо ощущается необходимость нивелировать эти различия, подведя общий духовный знаменатель для населения Евразийской степи.

Казахи верят, что помимо физического тела у человека есть душа, которая в неменьшей степени нуждается в пище, и пищей для нее является дух предков Аруах. Считается, что все деяния человека, отражаются на его душе, и если человек творит зло, предательство, отступает от клятвы, то тем самым он оскорбляет духов Аруахов, а тем самым и Тенгри.

Традиция почитания духа предков – Аруах обязывала казахов знать свою родословную до седьмого поколения. Каждый мужчина понимает, что и его поступки будут также оценивать семь будущих поколений. Считается, в том месте, где жил и творил свои добрые дела достойный почитания человек, там и после его смерти дух его может оказывать защиту своим сородичам.

В тенгрианстве, в отличие от других религий сохранялась вера в бессмертие не только души, но и физического тела, то есть считалось, что смерть – это сон, и наступает день, когда человек очнется ото сна, поэтому рядом с человеком в могилу помещали вещи, которые будут необходимы человеку в его новой жизни.

Еще одним важным моментом в Тенгрианстве является признание дуальности мира. То есть все в мире имеет пару: люди делятся на отцов и матерей, у неба есть земля, у горы есть низина, у тьмы есть свет.

Самое главное, что заключено в Тенгрианстве и сквозь поколения дошло до наших дней, не забыто – это любовь и уважительное отношение к природе, уважение к предкам, живым и мертвым, сохранение культурных ценностей, обычаев и традиций.

Выведем общие характеристики современного тенгрианца. Это, прежде всего человек, осознающий свою ответственность перед настоящим и будущим мироздания, полноценный и равнодушный член общества, активно участвующий в сохранении, развитии и созидании материального и духовного мира планеты, придерживающийся принципов ответственности, чести, достоинства и свободы индивидуума, испытывающий заведомое уважение ко всем проявлениям Неба – к событиям, тенденциям, религиям и людям. Легко предположить, что вне навязываемых религиозных и философских контекстов любой осознанный человек пришёл бы именно к такому пути.

Сформулируем принципы мировоззрения Тенгри, придерживаясь традиции поэтического осмысления космических законов: Тенгри – это склад души и образ жизни. Это осознание себя, как ответственного за все текущие обстоятельства: внутри и вовне, в малом и большом, в себе и во Вселенной. Это понимание Высшего, как первопричины всего сущего. Это страстное желание и искусное умение жить, открывая мир и полностью открываясь ему, полноценно участвуя в его преображении и развитии. Это устойчивая привычка работать над своими несовершенствами и безудержность в стремлении к гармоничному росту. Это источник счастья, спокойствия и уверенности в абсолютной справедливости Вселенских Законов. Важно понять, что принципы мировоззрения Тенгри уже работают в каждом человеке. Они по своей природе наднациональны и потому создают мощную связь, способную сформировать новый уровень самоидентификации: духовную. Возможно, выстраивание менталитета будущих поколений в таком ключе, станет залогом мира и гармоничной жизни всего человечества.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Никонов А.Ю. Тенгрианство. У истоков духовности человечества. – Алматы, 2014. – 90 с.
- 2 Аюпов, Н. Г. Тенгрианство как открытое мировоззрение: монография // Алматы: КазНПУ им. Абая. — Издательство «КИЕ», 2012 – 264 с.
- 3 Гумилев, Л. Н. Древние тюрки. История образования и расцвета Великого тюркского каганата (VI-VIII вв. н.э.) // «Кристалл», 2003 – 307 с.
- 4 Бабайцева, Ю. Сакральное четырехцветье // Электронный ресурс / Журнал «Алтайские горы», 2012, URL: http://altai-mountains.ru/news/novosti_org/idnews=1092

18 Секция. Мәдениеттану
18 Секция. Культурология

ПІКІРСАЙЫСТЫҢ ОҚУШЫНЫҢ ЖЕКЕ ҚҰЗІРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ РӨЛІ

КУРМАНБАЕВА Ж. К., МАКСУТОВА А. М.
№ 47 ЖОББМ, Семей қ.
АМЕТҚАН Е., ТОКАНОВА С.
№ 47 ЖОББМ, Семей қ.

Тәуелсіз еліміздің дамуы үшін мәдени рухани жетістіктерді келешек ұрпаққа қалдырудың үлесі зор. Өскелең ұрпақтың туған тіліне деген сүйіспеншілігін оятып, сөз мәйегін ұғындырып, туған тіліміздің тылсым иірімдеріне құмарлығын арттыруда шешендік өнердің орны ерекше. Соңғы он жылдықтарда пікірсайыс кең тарады. Осы ой пікірсайысы соңғы уақыттарда ғана елімізде пайда болды деп айта аламыз. Оның тамыры тарихтың тереңінен бастау алады. Кешегі қазақ қоғамындағы билер институты сөздің майын тамызып, пікір сайыстыра отырып, ақиқат іздеген шешендер доктринасы қазіргі жастардың тұтас бір мектеп ретінде қарастырып отырған пікірсайыс жүйесінің ата – бабасы іспеттес.

Бүгінгі Қазақстан адамдардың халықаралық қарым – қатынасы мен ақпарат алмасуына шекарасы ашық, дүниежүзілік саяси – әлеуметтік экономикалық ықпалдастық шекараларына белсене араласатын мемлекет. Қазіргі индустриалдық қоғам ақпараттық технологияларды қабылдау, сұрыптай білуді ғана емес, білім көзін таба білуде, интеграциялау қолдана білуді талап етеді. Пікірсайыс бүгінгі күні осы міндеттерді іске асыруда. Қоғамымызға ауадай қажет болып отырған пікірсайыс жайында зерттеу өзектілігі осында болып отыр.

Зерттеу жұмысымыздың басты мақсаты: пікірсайыстың халықтық педагогикаға жақындығын ашып көрсету, жеке тұлғаның құзіреттілігінің қалыптасуына пікірсайыстың әсерін анықтау.

Зерттеу жұмысының міндеттері:

- 1 Қалалық кітапханалардан материалдар жинақтау, жүйелеу.
- 2 Пікірсайыстың мәні, тарихын зерттеу, халықтық педагогикамен байланысын ашу. Семей қаласында әлеуметтік сауалнама жүргізу арқылы анықтау.

- 3 Пікірсайыстың жеке тұлғаның құзіреттілігінің қалыптасуына әсерін талдау, қорытынды жасау.

Зерттеу жұмысының әдістері:

- 1 Деректерді жүйелеу, ой – түйіндер жасау.
- 2 Салыстырулар жүргізу, бір қорытынды жасау.
- 3 Әлеуметтік сауалнама алу, болжамдарды тексеру.
- 4 Аналитикалық кесте арқылы нәтижесін шығару.

Зерттеу жұмысы барысында тақырып төңірегінде зерттеу жұмыстарын жүргіздік. Шешендік өнер жайында көп зерттелген. Айтыс өнері жайында «Айтыстар» кітабы 1986 жылы айтыс, оның түрлері жайында мәліметтер береді. Билік айту, шешендік өнер жайында Төрекүлов Н., Қазбеков М. «Қазақтың би шешендері» кітабы ел арасындағы кеңінен таралған би-шешендер туралы баяндайды. Д. Әлкебаеваның «Шешендік сөз прагматикасы», Т. Байғожаеваның «Шешендік сөздердегі салт – дәстүр көрінісі» мақалалары баспасөз бетінде жарық көрді. Халықтық әдет – ғұрып, салт – санасының байлығы, патриоттық сезім қалыптастырады [189].

Жалпы пікірсайыстың тарихы Ұлттық пікірсайыс орталығы шығарған жинақ кітапшаларында берілген. Ең құнды жинақтың бірі «Білім мен қоғамды демократияландыруда пікірсайыстың ролі» кітабы 2004 ж. жарық көрді. Пікірсайыстың шешендік өнерге жақындығы, пікірсайыстың бүгінгі білім берудегі ролі жайында құнды ой – пікірлер пікірсайыс бағдарламасының қатысушылары, жаттықтырушылары тарапынан ұсынылады. «Пікірсайыс бағдарламасы азаматтық идеяларды дамытады, білім беру саласына жаңа әдістемелер енгізумен білім алуға деген ынтаны қалыптастыру арқылы білім беру процесіне ықпал етеді».

Бүгінде Ұлттық пікірсайыс орталығының жинақтары пікірсайыс бағдарламасының міндеттерін анықтады.

- 1 Жас буынның бойында демократиялық мәдениеттерді қалыптастыру.
- 2 Сыншыл ойлау қабілетін дамыту.
- 3 Алуан түрлі ойлар мен пікірлерге деген шыдамдылық пен құрмет сезімдерін тәрбиелеу.
- 4 Әлеуметтік жетілген тұлғаларды қалыптастыру мақсатында жастардың болып жатқан оқиғалар мен құбылыстарға деген қызығушылығын қолдау.
- 5 Алуан түрлі мәдениеттер арасындағы өзара құрмет пен шыдамдылықты нығайту.

Н. Ә. Назарбаев «Қазақстан 2030» халыққа жолдауының, Қазақстан мұраты бөлімінде былай деп жазады: «Ол ұрпақ тәрбиесіне дана болады, оның саулығына, біліміне және дүниеге көзқарастың

дамуына қамқорлық жасайды. Олар бабалардың игі дәстүрлерін сақтай отырып, қазіргі нарықтық экономика жағдайында жұмыс істеуге даяр болады. Олар әлемге әйгілі, әрі сыйлы, өз елінің патриоттары болады.» Қоғамда ой – сана алуандығын туғызу – мемлекетті барлық жағынан өркендету негіздерінің бірі болып табылады. Оны жүзеге асыруда пікірсайыстың орны ерекше. Өйткені демократия дегеніміз – пікір алуандығының салтанат құруы.

Пікірсайыстың бүгінгі демократиялық қоғамда кең таралуы да сондықтан.

Пікірсайыс бізге батыстық тән үлгісімен енгізілді. Ұлттық болмыстан мол тәрбие бере отырып, ізгілікке жетелейтін әдеби мұраның бірі шешендік өнер. Осы пікірсайысымызға жақын екенін қарастыру маңызды. Жаңа технология ретінде еніп отырған, пікірсайыстың түп төркіні қазақ ұлтымыздың ерекшелігімен байланысып жатыр [1, 23].

Қазақтың айтулы қоғам қайраткері Мұстафа Шоқай былай дейді: «Ұлттық мәдениеттен жүрдай рухта тәрбиеленген ұрпақтан халқымыздың қажеті мен мүддесін жоқтайтын пайдалы азамат шықпайды». Ұлттық мәдениет пен ұлттық мүдденің қайнары шешендік өнердің қазіргі таңда өзіндік орынға ие жалғасы пікірсайыс арқылы елдің туын көтеріп, тәуелсіздік талаптарын орындау ісіне батыл бетбұрыс жасар жеке күзиретті тұлғаны қалыптастыруда ролі ерекше.

Зерттеу жұмысымызда пікірсайыстың мәні, тарихын зерттеп, халықтың педагогикамен байланысын ашып, шешендік өнер мен айтыс өнерімен ұқсастықтарына талдау жасадық. Жеке тұлғаның қалыптасуына пікірсайыстың әсерін әлеуметтік сауалнама, аналитикалық кесте жүргізу арқылы анықтап, болжамдарды тексеріп, салыстырулар жүргіздік.

Пікірсайыс бағдарламасының жеке тұлғаның дамуына әсері анықталды. Зерттеу жұмысымызда пікірсайысты дәріптеуден аулақпыз, нақты деректер ретінде елімізде болып жатқан жағдайлар сипатталады. Пікірсайысты шетелдік деп қарастырмай өзіміздің ұлттық ерекшелігіміз негізінде пайдалану қажет. Қорытындылай келе беделі өсіп, пайдалы әсері айқын пікірсайыстың дамуына жағдай жасап, қолданыс аясын кеңейтуді, тіпті қажет болған жағдайда жаңаша көзқараспен қарауға, пікірсайыс үлгілерінің жаңа түрлерін құрастыру, жетілдіруді ұсынамыз. Жастардың жеке тұлға ретінде қалыптасуына зор ықпал ететін бұл сайыс пікірталастырушының бойынан ізденісті, әділдікті талап ете отырып, сыпайылыққа, өзгенің пікірін бағалай отырып, өз ойынды дәлелдеуге жетелейді. А.Вольтердің «Маған сіздің пікіріңіз жат, бірақ оны айту құқығыңыз үшін мен өз

өмірімді қиюға әзірмін» деген сөздері бүгінгі пікірсайысшылардың ұранына айналып келеді. Өрелі ойды қажет етер пікірсайыс жас өреннің өресін биіктетері айқын.

Елбасымыз айтқан өз елінің жан – жақты дамыған тұлғаларын қалыптастыру бүгінгі заман талабы болғандықтан біз осы мұратқа жетудің бір құралы ретінде пікірсайысты қарастырып, оның қазақ халқына жақындығын көрсетіп, бүгінгі күні ұлы дәстүріміздің жеке тұлғаларды қалыптастырудағы ролін анықтап, назарларыңызға ұсынып отырмыз.

Пікірсайыс туралы алғаш ұғым ежелгі грек елінде пайда болды, ондағы пікірсайыс демократияның ажырамас бөлігі еді. Афина қаласының тұрғындары, олардың өмірін реттейтін заңдардың қандай болатыны жөніндегі мәселелер пікірсайыстарда анықталды. Бұл жиындарға жас балаларда қатысатын. Ежелгі Грецияда иландыру және шешендік өнер ретінде риторикалық мектептер ашқан. Б.з.б. 5–4 ғасырда негізін қалаған Аристотельдің «Риторика» трактатында шешендік өнер философиялық негіз алды. Риторика – сөйлеудің ережелері мен заңдарына үйретуші ғылым, яғни ойлауға, нандыруға, ақыл – ойынды көрсетуге бағыттайды [11, 120].

Атақты шешендердің жастарды біртіндеп өнерге үйретуі арқылы риторикалық мектеп қалыптасты. Риторикалық мектептер жоғары білім басқышы ретінде Рим империясының құлауына дейін жұмыс істеді. Орта ғасырларда Еуропада шешендік өнер (риторика) мен пікірсайыстыруға үйрететін курстар білім беру жүйесіне енгізілген. Еуропа гимназияларында 19 ғасырға дейін қолданылды [13].

Пікірсайыс біздің халықтық педагогикамызға жақын. Қазақ халқы шешендік өнерді жоғары бағалаған. «Өнер алды – қызыл тіл» деп сөз бастаған шешендер қол бастаған батырмен пара – пар қойған. Шешендік өнер қазақтың қанына біткен, жігін тауып сөйлеу, логикалық ойды жүйелеп айтып жеткізе білудің өзі шеберлікті, шешендікті, ойлылықты, ақыл – парасатты қажет етеді. Логикалық жүйемен дұрыс ойлай білу, дұрыс жүйелеп сөйлей білу мәдениетін қалыптастырады. Сондықтан ақылдың қадір – қасиетін, көпті көрген қариялар бағалап, ақылдың Адам өмірінен алатын орнын өз ұрпақтарының санасына сіңіріп келді. «Өздерімен туыстас түркі тектес елдермен салыстырғанда - деп жазды орыстың психолог ғалымы В. В. Радлов қырғыздар да, қазақтар да сөзге шешендігімен көзге түседі. Олардың шешендігіне шынында да таң қаласың. Қазақтар сөйлегенде ешбір мүдірмей, іркілмей сөйлеп кетеді [3, 11]. Қай халықтың болмасын тәрбие

негізі – бастау бұлағы – халықтық педагогика. Олай болса, халықтық педагогиканың басты құралы – сөз өнері.

Ұрпақ тәрбиесі – ұлттың тағдыры. Өз ұрпағының тәрбиесі өз жолына қоя алған ұлт қана өз тағдырын өзі ойдағыдай қамдай алмақ. Бүгінгі оқыту жүйесінің алдына қойған мақсаты – тұлғаны дамыту болатын болса, пікірсайыс белсенді тұлғаны қалыптастыруға үлкен үлес қосатын бағдарламаның бірі. Пікірсайыс тұлғаның рухани әлемін байытып адамгершілік, әдептілік қасиеттерін дамытып қана қоймайды, олардың дүниетанымын кеңітеді, алған білімдерінің сапасын арттырады. Өз ұлтының құндылықтарының негізінде әлемдік мәдениет құндылықтарын меңгеріп, өз ана тілі негізінде басқа ел тілдерін жетік меңгереді. Ұлттық мектептің ұлы мақсаты – оқушылардың бүгінгі ақпараттар ағымын салауатты игере алатын, сол игерген білімін нақты пайдаланып, пайымдай алатын, қандай әлеуметтік топпен де қарым – қатынас жасай алатын, өз бетінше оқу іздену арқылы кез – келген мәселенің шешімін таба алатын ұлт азаматын қалыптастыру деп айқындау болады.

Тұлғаны дамытуға бағыттаған пікірсайыс бағдарламасы бүгінгі күні нәтижелі жұмыстар жүргізуде. Қазіргі таңда пікірсайыс біздің қоғамға керек пе, жоқ па сауалы ешкімде туындамайды. Пікірсайыстың шығармашылық тұлғаның дамуына үлес қосқаннан басқа бүкіл іс – әрекетті білімге негізделген тұлға тәрбиелейді. Білім берудегі пікірсайыстың ролі туралы бүгінгі күні ұстаздар көп сөз қозғайды. «Пікірсайыс шығармашылық жан – жақты дамыған тұлғаны ғана қалыптастырып қана қоймай барлық іс – әрекетті білім алуға бағытталған адамды тәрбиелейді» [11, 10 б.].

Пікірсайыс жеке тұлғаның интеллектуалдық қабілеттерін дамытады.

1) Логикалық және сыни ойлау дағдысы	5) Нақты сұрақ қою дағдысы
2) Зерттеу дағдысы	6) Сараптау дағдысы
3) Тыңдай білу дағдысы	7) Талдау, пайымдау дағдысы
4) Ұйымдастырушылық дағдысы	8) Дәйекті, дәлелді сөйлеу дағдысы

Пікірсайыс барлық дағдыларды жеке тұлға бойында қалыптастыруға әсер етеді. Пікірсайыс арқылы оқушылардың эмоциялық, көру, есту т.б. есте сақтау қабілеттері дамиды.

Қоғамда ой – сана алуандығын туғызу – мемлекетті барлық жағынан өркендету негіздерінің бірі болып табылады. Оны жүзеге

асыруда пікірсайыстың орны ерекше. Өйткені демократия дегеніміз – пікір алуандығының салтанат құруы.

Пікірсайыс бізге батыстық тән үлгісімен енгізілді. Ұлттық болмыстан мол тәрбие бере отырып, ізгілікке жетелейтін әдеби мұраның бірі шешендік өнер. Осы пікірсайысымызға жақын екенін қарастыру маңызды. Жаңа технология ретінде еніп отырған, пікірсайыстың түп төркіні қазақ ұлтымыздың ерекшелігімен байланысып жатыр.

Қазақтың айтулы қоғам қайраткері Мұстафа Шоқай былай дейді: «Ұлттық мәдениеттен жұрдай рухта тәрбиеленген ұрпақтан халқымыздың қажеті мен мүддесін жоқтайтын пайдалы азамат шықпайды». Ұлттық мәдениет пен ұлттық мүдденің қайнары шешендік өнердің қазіргі таңда өзіндік орынға ие жалғасы пікірсайыс арқылы елдің туын көтеріп, тәуелсіздік талаптарын орындау ісіне батыл бетбұрыс жасар жеке құзіретті тұлғаны қалыптастыруда рөлі ерекше.

Зерттеу жұмысымызда пікірсайыстың мәні, тарихын зерттеп, халықтың педагогикамен байланысын ашып, шешендік өнер мен айтыс өнерімен ұқсастықтарына талдау жасадық. Жеке тұлғаның қалыптасуына пікірсайыстың әсерін әлеуметтік сауалнама, аналитикалық кесте жүргізу арқылы анықтап, болжамдарды тексеріп, салыстырулар жүргіздік.

Пікірсайыс бағдарламасының жеке тұлғаның дамуына әсері анықталды. Зерттеу жұмысымызда пікірсайысты дәріптеуден аулақпыз, нақты деректер ретінде елімізде болып жатқан жағдайлар сипатталады. Пікірсайысты шетелдік деп қарастырмай өзіміздің ұлттық ерекшелігіміз негізінде пайдалану қажет. Қорытындылай келе беделі өсіп, пайдалы әсері айқын пікірсайыстың дамуына жағдай жасап, қолданыс аясын кеңейтуді, тіпті қажет болған жағдайда жаңаша көзқараспен қарауға, пікірсайыс үлгілерінің жаңа түрлерін құрастыру, жетілдіруді ұсынамыз. Жастардың жеке тұлға ретінде қалыптасуына зор ықпал ететін бұл сайыс пікірталастырушының бойынан ізденісті, әділдікті талап ете отырып, сыпайылыққа, өзгенің пікірін бағалай отырып, өз ойынды дәлелдеуге жетелейді. А. Вольтердің «Маған сіздің пікіріңіз жат, бірақ оны айту құқығыңыз үшін мен өз өмірімді қиюға әзірмін» деген сөздері бүгінгі пікірсайысшылардың ұранына айналып келеді. Өрелі ойды қажет етер пікірсайыс жас өреннің өресін биіктетері айқын.

Қазақтың айтулы қоғам қайраткері Мұстафа Шоқай былай дейді: «Ұлттық мәдениеттен жұрдай рухта тәрбиеленген ұрпақтан халқымыздың қажеті мен мүддесін жоқтайтын пайдалы азамат

шықпайды». Ұлттық мәдениет пен ұлттық мүдденің қайнары шешендік өнердің қазіргі таңда өзіндік орынға ие жалғасы пікірсайыс арқылы елдің туын көтеріп, тәуелсіздік талаптарын орындау ісіне батыл бетбұрыс жасар жеке құзіретті тұлғаны қалыптастыруда рөлі ерекше.

Зерттеу жұмысымызда пікірсайыстың мәні, тарихын зерттеп, халықтың педагогикамен байланысын ашып, шешендік өнер мен айтыс өнерімен ұқсастықтарына талдау жасадық. Жеке тұлғаның қалыптасуына пікірсайыстың әсерін әлеуметтік сауалнама, аналитикалық кесте жүргізу арқылы анықтап, болжамдарды тексеріп, салыстырулар жүргіздік.

Пікірсайыс бағдарламасының жеке тұлғаның дамуына әсері анықталды. Зерттеу жұмысымызда пікірсайысты дәріптеуден аулақпыз, нақты деректер ретінде елімізде болып жатқан жағдайлар сипатталады. Пікірсайысты шетелдік деп қарастырмай өзіміздің ұлттық ерекшелігіміз негізінде пайдалану қажет. Қорытындылай келе беделі өсіп, пайдалы әсері айқын пікірсайыстың дамуына жағдай жасап, қолданыс аясын кеңейтуді, тіпті қажет болған жағдайда жаңаша көзқараспен қарауға, пікірсайыс үлгілерінің жаңа түрлерін құрастыру, жетілдіруді ұсынамыз.

Жастардың жеке тұлға ретінде қалыптасуына зор ықпал ететін бұл сайыс пікірталастырушының бойынан ізденісті, әділдікті талап ете отырып, сыпайылыққа, өзгенің пікірін бағалай отырып, өз ойынды дәлелдеуге жетелейді. А. Вольтердің «Маған сіздің пікіріңіз жат, бірақ оны айту құқығыңыз үшін мен өз өмірімді қиюға әзірмін» деген сөздері бүгінгі пікірсайысшылардың ұранына айналып келеді. Өрелі ойды қажет етер пікірсайыс жас өреннің өресін биіктетері айқын.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Адамбаев Б. Шешендік сөздер. А. – 1992 ж. - [189]
- 2 Ахметова С. Р. Пікірсайыс технологиясын педагогикалық үрдісте пайдалану. Семей. 2001 ж.
- 3 Әлмұханова Р. Шешендік сөздегі тарихилық // Ақиқат. // № 1 - 2006 ж. - [1,23].
- 4 Әлкебаева Д. Шешендік сөз прагматикасы. // Қазақ тарихы // 2002 ж. - № 1 [11,120].
- 5 Байғожаева Шешендік сөздердегі салт – дәстүр көрінісі. // Қазақ тілі, әдебиеті. // 2005 ж. - 11/Ү. [13].
- 6 Битембаева М. Шешендік өнерге баулиды // Семей таңы // 2005 ж. - № 11-18 наурыз.

7 Білім мен қоғамды демократияландырудағы пікірсайыстың ролі. Конференция материалдары, Алматы, - Раритет, 2004 ж. [3,11].

8 Е. Ю. Ермаков Проект «Экспериментальный формат дебатов: Дебаты Карла.

КАЗАХСТАН И ООН: СОТРУДНИЧЕСТВО В ОБЛАСТИ КУЛЬТУРЫ

АМАНГАЛИЕВА А.

ученик 10 класса, «Білім-инновация» лицей-интернат для одаренных девочек,
г. Павлодар

СУЛЕКЕЕВ Д. К.

учитель истории, «Білім-инновация» лицей-интернат для одаренных девочек,
г. Павлодар

За последние годы Казахстан в целом завершил процесс вхождения во все авторитетные и влиятельные международные организации. Одним из этих престижных организаций является Организация Объединенных Наций. ООН – международная организация, созданная для поддержания и укрепления международного мира и безопасности, развития сотрудничества между государствами. Учреждением Организации Объединенных Наций по вопросам образования, науки и культуры является ЮНЕСКО. Важное значение придается сотрудничеству Казахстана с ЮНЕСКО, т.к. в процессе становления нашего независимого государства под руководством Президента Нурсултана Назарбаева равное внимание уделялось всем сферам жизни, а развитие культуры всегда было в числе ключевых приоритетов государственной политики. Ведь как отметил елбасы на Первом межрегиальном совещании по делам ЮНЕСКО в Астане: «Всех нас объединяет забота о мире на нашей планете, стремление к высоким стандартам, образованию, научному прогрессу, устойчивому развитию. Для Казахстана, на территории которого мирно проживают более 130 этносов, особенно близка деятельность ЮНЕСКО, направленная на укрепление межкультурного, межрелигиозного диалога». Также, взаимодействия ЮНЕСКО и Казахстана помогли достичь высоких результатов. Особенно стоит выделить неизменную поддержку Казахстана в оказание содействия миссии ЮНЕСКО, в частности, в продвижении межкультурного и межрелигиозного диалога, направленного на сотрудничество и сближение культур [1].

Общее количество памятников выдающегося универсального значения по всему миру, включенных в престижный перечень ЮНЕСКО, составляет 1092 из 167 стран мира (2018). Казахстан представлен в нем 3 культурными и 2 природными памятниками под охраной ЮНЕСКО, это составляет 0,5 % от общего числа, причём один из них признан шедевром человеческого гения[2].

Первым объектом занесенный в Список Всемирного наследия Казахстана является мавзоль Ходжи Ахмеда Яссауи, он и был признан шедевром человеческого гения в ходе 27-й сессии ЮНЕСКО, которая состоялась в Париже в 2003 году. Мероприятие было организовано постоянным представительством Казахстана при ЮНЕСКО и посольством Казахстана во Франции при содействии акимата Южно-Казахстанской области в рамках выполнения Казахстаном Конвенции об охране всемирного, культурного и природного наследия. В церемонии приняли участие генеральный директор ЮНЕСКО Коичиро Мацуура, министр культуры Казахстана Дюсен Касеинов, главы дипломатических миссий, аккредитованных при ЮНЕСКО и во Франции, а также представители политических кругов, деятели науки и культуры Франции [3].

Современный мавзоль был построен на месте погребения суфийского поэта Ходжи Ахмеда Яссауи, имевшего большой авторитет среди мусульман региона и оказавшего значительное влияние на ислам в Средней Азии. Древний философ умер в 1166(67) году и был похоронен с большой честью в маленьком мавзолее. Ныне существующий мавзоль был возведен спустя 233 года после смерти Яссауи по приказу «железного правителя» Тамерлана. Нынешний мавзоль представляет собой огромное прямоугольное здание с порталами и куполами. Высота арочного портала – 37,5 метров, высота главного купола – 44 метра, диаметр – 22 метра. Толщина внешних стен – 2 м, стен центрального зала – 3 м [4].

В сегодняшние дни будущее мавзолея Ходжи Ахмеда Яссауи под надежной защитой и контролем ЮНЕСКО. В связи с этим, состоялся первый национальный семинар «Техническая поддержка мавзолея Ходжи Ахмеда Яссауи в Туркестане путем внедрения подхода, ориентированного на исторические городские ландшафты в Центральной Азии» в древнем городе Шымкент. Его организаторы – бюро ЮНЕСКО в странах Центральной Азии и Целевой фонд Нидерландов. В семинаре приняли участие представители Министерства культуры и спорта Казахстана, РГП «Казреставрация», акимата Туркестанской области, директора и сотрудники национальных

музеев, лица, ответственные за объекты, включенные в Список Всемирного наследия ЮНЕСКО, международные эксперты. Проблема сохранности жемчужины средневековой архитектуры и исторического ландшафта особенно актуальна сейчас, когда в Туркестане разворачиваются масштабные строительства. Уже в ближайшее время в городе построят десятки жилых домов, объектов культуры, торговых центров и социальных учреждений. При этом важно соблюсти баланс: вместе с новым статусом центра области сохранить исторические ценности и памятники культуры. Обсуждение вопроса сохранения мавзольного комплекса Ходжи Ахмеда Яссауи в условиях активного градостроительства стало одним из важных направлений работы семинара [5].

Следующий объект под охраной ЮНЕСКО - **Петроглифы археологического ландшафта Тамгалы**. Объект был внесен в Список Всемирного наследия во время 28-ой сессии Комитета всемирного наследия ЮНЕСКО, которая проходила с 28 июня по 7 июля 2004 года в Сучжоу, Китай. По оценкам ЮНЕСКО объект является уникальным для культурной традиции или цивилизации. В ущелье Тамгалы, которое располагается посреди обширных засушливых Чу-Илийских гор, отмечено уникальное скопление около 5 тыс. петроглифов (наскальных рисунков), датируемых от второй половины 2-го тысячелетия до н.э до начала XX в. Здесь обнаружено огромное количество древних захоронений, включая каменные ящики-цисты (средний и поздний бронзовый век), а также курганы, сложенные из земли и камней (начиная с раннего железного века до настоящего времени). Центральный комплекс выделяется самой плотной концентрацией петроглифов и предположительно алтарей, что указывает на возможное церемониальное предназначение этого места для жертвоприношений [6].

Сарыарка – Степи и озёра Северного Казахстана – объект, внесенный в Список Всемирного наследия в ходе 32-й сессии 2008 года в Квебеке, Канада. Сарыарка представляет собой два государственных природных заповедника «Наурузум» и «Коргалжин» общей площадью 450 344 гектаров. Заболоченные земли, покрывающие большую часть территории объекта, чрезвычайно важны для жизнедеятельности перелетных водоплавающих птиц, среди которых целый ряд вымирающих видов. Объект также включает две группы озер: с пресной и соленой водой. Они расположены на водоразделе, отделяющем реки, текущие на север - к Арктике, и на юг - к Арало-Иртышскому бассейну.

В 2014 году в Катаре состоялась сессия Комитета Всемирного наследия ЮНЕСКО, где Казахстан совершил своеобразный прорыв – вдобавок к двум имеющимся в Списке Всемирного культурного наследия в ЮНЕСКО прибавились еще 8 памятников из Казахстана. В номинацию «Памятники Великого Шелкового пути» включены восемь памятников, которые расположены в Южно-Казахстанской области. В частности, в Каялыке, Карамаргене, Талгаре, Актобе, Акыртасе, Кулане, Костобе и Орнеке. Восемь упомянутых выше памятников – это только часть объектов, представляющих лишь одно из направлений Шелкового пути, располагавшиеся на территории Казахстана. **Шелковый путь** – это путь интеграции, обмена диалога между Востоком и Западом, который вносил значительный вклад общее процветание человеческой цивилизации в течение почти двух тысячелетий. Целостность Шелкового пути – это нечто большее, чем совокупность составляющих его частей. В соответствии с Планом Нации «100 конкретных шагов» была утверждена Концепция развития туристской отрасли Республики Казахстан до 2023 года. Согласно Концепции, Южно-Казахстанская область внедрена в кластер «Возрождения Великого Шелкового пути», кластер позиционирует регион в качестве «Сердца Великого Шелкового пути». Задача Казахстана – привлечь к 2020 году 15 млн. тонн, или 8 % от глобального объема морских перевозок. И тогда поступления в бюджет страны от транзитной сферы увеличатся с 1 млрд. до 2,8 млрд. долларов, а отдаленный Панфиловский район станет одной из опорных точек нового Шелкового пути [1].

17 июля 2016 года в ходе заседания Комитета Всемирного наследия ЮНЕСКО в общий список был включён трансграничный природный объект «**Западный Тянь-Шань**». Отныне Западный Тянь-Шань присутствует в списках объектов Всемирного наследия ЮНЕСКО в Казахстане, Узбекистане и Киргизии. Этот трансграничный объект является частью центрально-азиатской горной системы Тянь-Шань – одной из семи крупнейших горных цепей мира. Высота различных участков западного Тянь-Шаня варьирует от 700 до 4503 метров. Данный объект изобилует разнообразными ландшафтами, для которых характерно исключительно богатое биоразнообразие. Регион западного Тянь-Шаня имеет мировое значение, так как является местом происхождения ряда видов фруктовых деревьев и отличается большим разнообразием типов лесов и уникальным растительным миром [7].

Межправительственный комитет по охране нематериального культурного наследия проголосовал за одобрение соответствующих казахстанских заявок по результатам их рассмотрения в рамках 13-й

сессии, которая проходила с 16 ноября по 1 декабря 2018 года в столице Республики Маврикий – городе Порт-Луи. Казахстан, Турция и Азербайджан совместно подготовили и внесли номинацию «Наследие Коркыта: культура эпоса, народные сказания и музыка». В рамках сессии казахстанский исполнитель Максат Мухамеджан представил искусство исполнения кюевКоркыта на кобызе. Как было отмечено на заседании, традиции исполнения произведений Коркыта, передаваемые из поколения в поколения уже более тысячи лет, отражают общие корни тюркоязычных народов. В репрезентативном списке ЮНЕСКО также находятся искусство исполнения кюя на домбре, навыки сборки юрты, айтыс, национальная борьба «қазақ күресі», празднование Наурызы, охота с ловчими птицами, изготовление тонкого хлеба «катырма» и игра в асыки [1, с. 45].

Помимо всего вышесказанного, за последние годы значимыми событиями стали презентация в штаб-квартире ЮНЕСКО государственной программы «Культурное наследие», празднования 200-летия Махамбета Утемисова, 150-летия Абая, 100-летия М. Ауэзова и К. Сатпаева, А. Кастеева, А. Маргулана, А. Жубанова. Во Франции выпущен сборник стихов казахстанских поэтов Н. Оразалина и Ш. Сариева, страну посетила делегация Союза писателей Казахстана. В Календарь памятных дат и событий ЮНЕСКО на 2008-2009 годы был включен эпос «Кыз-Жибек». 500-летие его создания широко отмечается в Казахстане и за его пределами: идут международные конференции, издаются книги, осуществляются новые театральные постановки [1, с. 47].

Сотрудничество между Казахстаном и ЮНЕСКО не останавливается на достигнутом, создаются новые цели и планы.

Недавно Казахская делегация презентовала программу «Рухани жаңғыру» в штаб-квартире ЮНЕСКО. Национальную программу представила заведующая отделом внутренней политики администрации президента РК Аида Балаева. На трибуне в штаб-квартире ЮНЕСКО министр культуры и спорта Арыстанбек Мухамедиұлы отметил, что у Казахстана богатое национально-культурное наследие, которое только предстоит полностью раскрыть и показать миру. Также в Париже казахская делегация познакомила сообщество с традиционным культурным наследием казахского народа и лучшими достижениями современного искусства Казахстана. Презентовали программы «Туғанжер», «Сакральная география», «100 новых лиц», «100 книг» и переход на латинский алфавит. В штаб-квартире ЮНЕСКО также были представлены исторические артефакты

и произведения лучших современных художников, писателей и поэтов Казахстана. Будет запущен комплекс мероприятий, чтобы представить зарубежной аудитории лучшие образцы современной отечественной культуры. Для того, чтобы эффективно показать все наше культурное богатство, необходимо участие международных партнеров. И лучшей площадки, чем ЮНЕСКО, для старта этой работы просто не найти.

Кроме этого, 21 сентября было организовано совещание заинтересованных сторон для обсуждения нового пилотного проекта «Содействие устойчивому развитию в Казахстане через объекты ЮНЕСКО». Реализовать проект поможет Министерство иностранных дел Республики Казахстан. Проект будет реализован в 5 регионах Казахстана: Алматинской, Восточно-Казахстанской, Жамбылской, Кызылординской и Туркестанской областях. Пилотный проект направлен на развитие туризма (культурного и эко-туризма) на объектах ЮНЕСКО и прилегающей к ним территории. В рамках реализации проекта предлагается сосредоточить внимание на объектах, включенных в Список Всемирного наследия ЮНЕСКО и Программу «Человек и биосфера», а также на объектах, имеющих потенциальную возможность быть включенными в Сеть глобальных геопарков ЮНЕСКО.

Как показывает опыт содружества Казахстана и ЮНЕСКО, культурное наследие в меняющемся мире продолжает активно воздействовать и влиять на все сферы жизни общества. С развитием сферы культуры параллельно решаются такие серьезные проблемы, как восстановление и развитие социального и экономического потенциала сельских территорий и организация занятости населения. Также, воссоздание и сохранение многовековых ценностей поможет преодолеть негативные социальные явления в молодежной среде, формированию патриотического, гражданского духа, качеств личности, толерантности, воспитанию нравственности, противодействия радикальным религиозным течениям и гармонизации семейных и общественных отношений. Межнациональное согласие и диалог культур является бесценным многовековым наследием народа Казахстана, без которого немислима современная жизнь нашей многонациональной страны. Таким образом, ставя перед собой комплексные цели и задачи по объединению этносов, Казахстан и ЮНЕСКО направили свои усилия на укрепление идеи мира в умах людей, путем развития сотрудничества в духовной сфере. Плодотворный опыт сотрудничества Казахстана с ЮНЕСКО в области культурного и

природного наследия является результатом позитивного процесса развития отношений и может служить достойным примером взаимодействия и для других стран.

ЛИТЕРАТУРА

1 Джафаров А.Н. Особая культура диалога. / Джафаров А. Н. //Вестник дипломатии - 2(45) – 2014. С. 27-31.

2 Список объектов всемирного наследия ЮНЕСКО в Казахстане - <https://ru.wikipedia.org/wiki/>.

3 В Париже прошла церемония, посвященная внесению Мавзолея Ходжи Ахмеда Яссауи в Список Всемирного Наследия ЮНЕСКО - <https://www.caravan.kz/news/v-parizhe-proshla-ceremoniya-posvyashhennaya-vneseniyu-mavzoleya-khodzhi-akhmeda-yassau-i-v-spisok-vsemirnogo-naslediya-yunesko-198622/>

4 Мавзолей Ахмеда Яссави в Казахстане - <https://www.advantour.com/rus/kazakhstan/attractions/hodja-ahmed-yasavi-mausoleum.htm>

5 Кошелева Т. Н. Казахстан и ООН: на службе мира и прогресса//«Казахстанская правда» 7 ноября 2018 г. (№ 213) – С. 8.

6 Серик Сабекков. Западный Тянь-Шань включен в Список Всемирного наследия ЮНЕСКО. - https://www.inform.kz/ru/zapadnyu-tyan-shan-vklyuchen-v-spisok-vsemirnogo-naslediya-yunesko_a2926358.

7 Аида Балаева: Программа «Рухани жанғыру» созвучна с миссией ЮНЕСКО и ООН - https://www.inform.kz/ru/aida-balaeva-programma-ruhani-zhangyru-sozvuchna-s-missiey-yunesko-i-oon_a3076012.

ЖАҢАНДАНУДЫҢ ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРҒА ӘСЕРІ

БЕЙСЕНБАЕВА З. А.
12 «F» сынып оқушысы,
ХББ Назарбаев Зияткерлік мектебі, Павлодар қ.
ТУЛЕБАЕВА Б. Т.
тарих пәнінің мұғалімі,
ХББ Назарбаев Зияткерлік мектебі, Павлодар қ.

Ұлттық құндылықтар қазақ ұлтына, басқа ұлт азаматтарға адами қадір-қасиет және ұлттық рухани, материалдық құндылықтар ұрпақтан ұрпаққа сақталып отырады [1]. Ол-тәрбие мен оқытуға бағытталған мұрағаттар. Толегенова А. Б. ұлттық құндылықтарды

бірнеше факторларға бөлді: тілі, діні, дәстүрі, тарихы және атамекені [2].

Бірақ қарқынды өріс алып отырған жаһандану жағдайында, Қазақстан халықтарының ұлттық құндылықтары мен мәдениеті деперсонализациясына айналды. Өтпелі қоғамның мәдениет саласындағы күрделі қатынастарын реттейтін және халқымыздың мәдениетінің қайталанбастығы мен өзіндік сипатын қамтамасыз ететін заңдар қажет [3]. Мәдениеттің өзіндік ерекшелігін сақтау, қоғамдық және мемлекеттік тұтастықты сақтау ұлттың ішкі рухани әлеуетіне және шығармашылық қуатына байланысты. Ұлттың қалыптасуында ортақ тарихи жадымен; бірге ортақ мақсат-мүдделер, идеялар да үлкен рөл атқарады. Қазіргі Қазақстан қоғамы алдында тұрған бұл міндетті Б. Сексенбаев төмендегідей тұжырымдайды: «Қазақстанның тарихи міндеті туысқан халықтардың арасында өзінің лайықты орнын алу ғана емес, әртүрлі мемлекеттерді, халықтар мен мәдениеттерді жалғастырушы көпір болу ғана емес, сонымен қатар адамзат табиғаты дамуының қазіргі заманғы деңгейіне толық жауап беретін өзінің принципті түрдегі жаңа өмірлік тәсілдерін жасауға күш салуы тиіс. Тек осындай қадам ғана біздің халқымыздың жетістігі болып табылады, әрбір қазақстандық өзінің ментальды-рухани дамуына, денсаулығының мықты болуына, материалдық жағынан жеткілікті өмір сүруге байланысты жаңа сапаларды еншілейді, осының нәтижесі қазіргі қазақстандық мәдениет деп аталатын тарихи феноменнің мазмұнын құрайды» [4]. Мәдениет пен ұлттық құндылықтар бір-біріне біріккен және толықтырып отыратын қоғам мемлекеттің көрсеткіші. Одан кейін елімізде ұлттық құндылықтардың жоғалу мәселесі әлсіз зерттелген. Бұл тақырыпты сипаттайтын ресми еңбектер мен интернет-ресурстардың саны аз. Қазақстандағы тіл институттар мен Үкімет осы бағытқа қаражатты бөліп, әлі де кері байланыс алған жоқ. Сонымен қатар, жаһандану әсерінен ұлттық құндылықтарды жоғалту туралы тақырыптың маңыздылығын Қазақстан Республикасының Президенті жүзеге асырған түрлі мемлекеттік бағдарламалар мен мақалар бойынша айтуға болады.

Елбасымыз Н. Ә. Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласы қазақстандық қоғам арасында рухани серпіліс тудырған мемлекеттік құжат болып табылады. Президент біздің қоғам арасында орын алатын өзекті мәселелерді көтереді. Бұл мақала Қазақстанның жаңғырту кезеңіндегі ұлттық құндылықтардың маңыздылығын көрсетеді. «Қазақстанның мемлекеттілігін күшейтуде, бәсекеге қабілеттілігін арттыруда қазақ халқының

ұлттық кодының сақталуы ерекше маңызды», – дейді Елбасы [5]. Ауыз әдебиет қазақ халқының жеті қазынасы, тарихы, дәстүрлері мен рухани құндылықтарының сапасын жақсартуға бағытталған. Сондай-ақ, ол ұлттық құндылықтар кіретін ұлттық кодты сақтаудың маңыздылығын атап өтеді. Ұлттық құндылықтарды жоғалту-ұлттық кодтың жоғалуына тең.

Мәжіліс депутаты Серікбай Нұрғисаев сұхбаттыңда ұлттық құндылықтар туралы, әсіресе, технологиялар мен жаһандану дәуірінде ұйықтайтынын, ұрпақ тез сіңіп бара жатқан кезде, біз бұл құндылықтарды ұрпақтан ұрпаққа жеткізуіміз керек екенін атап өтті [6].

2007 жылдан бастап елімізде «Үштілдік саясат» бағдарламасы қабылданған. Елбасымыздың айтуынша: «Тілдердің үштұғырлығы» мәдени жобасын кезеңдеп іске асыруды қолға алуды ұсынамын. Қазақстан бүкіл әлемге халқы үш тілді пайдаланатын жоғары білімді ел ретінде танылуы тиіс. Бұлар: қазақ тілі – мемлекеттік тіл, орыс тілі – ұлтаралық қатынас тілі және ағылшын тілі – жаһандық экономикаға ойдағыдай кірігу тілі». Филология ғылымдарының докторы, профессор, АНК ғылыми-сараптамалық кеңесінің мүшесі Нурсулу Шаймерденова «қазіргі тіл денгейі нашар жағдайда» деп жазған. Қысқаша айтқанда, орыс тілінің ұлттық тілге әсері мақалада толық зерттелген [7].

Келесі Қазақстан Республикасының «Рухани Жаңғыру» мәдениет пен құндылықтарды дамытудың құжаттағы бағдарламасы көмектесті. Бұл деректе еліміздің даму жолдары және мәселелерді шешу шаралары берілген. Мысалы, «Қазақстан киелі жергіліктің географиясы» бағытында қазақ даламен, оның тарихымен танысуға деп тоқтатпайды, әрине халықтың салт-дәстүрлер мен мәдениетімізбен танысуға деп қойылған. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласында Елбасымыздың мақаласындағы мақсат қоюды қазір белсенді жүргізіліп жатқан бағдарламалармен талдауға болады. Қосымша ақпаратты алу үшін, Ұлы Даланың 7 қыры Назарбаевтың мақаласы талдау және үкіметтің жағынан мәдениетті ұлттық құндылықтарының бірі дамыту жолдары қарастырды [8].

Бұл зерттеу жұмыстың маңыздылығы бір неше салаларды қамтиды. Біріншіден, мен ҚР азаматы бола отырып, қазақ ұлтының өкілімін және ұлттық құндылықтар бұл менің байлығым. Сондықтан, менің ойымша егер біз құндылықтарды жоғалтсақ, біз ұлтымыздың ерекшелігін де жоғалтамыз. Екіншіден, жаңа технологиялар мен ағылшын тілінің қарқынды дамуы біздің мемлекетіміздің шет елдермен сырты қарым-қатынастын жетілдіреді. Бірақ қазақ тілдің маңыздылығы

күрт азайды. Сондықтан менің жұмысым ұлттық пен әлемдік құндылықтар арасында теңгерімді табуға шешу жолдарын ұсынады. Үшіншіден, шешу жолдардың бірі бұл жастар арасында ұлттық сананы жаңғыру және патриоттық сезімін көтеру. Мәселен, мемлекеттік пен ұлттық құндылықтарға бар құрметпен қарау мен қастерлеу.

Сынып сағаттарын өткізу барысында Назарбаев Зияткерлік мектебінің оқушылары ұлттық құндылықтардың жоғалу мәселесі туралы хабардар етілгені анықталды. Дәлірек айтсақ нәтиже үшін сынып сабақтары қазақ тілінде оқытылатын сыныптарда өткізілді. Олар әртүрлі мемлекеттік бағдарламалар туралы қайдан біледі деген сұраққа көп жағдайда мектептегі Қазақстан тарихының сабақтары жауап болды. Өз тәжірибем бойынша мектепте өткізілетін сабақтарда да құндылықтарды құрметтеу мен сақтау жүргізіледі, осы мәселені азайту үшін мемлекеттік жоспарлар атқарылып жатыр. Сондай-ақ қосымша материалмен танысу сабақтары өткізіледі. Қауымдастықтың құндылық тақырыбына қатысты сөз мәселесі бойынша оқушылар «тіл», «мәдениет», «халықтық әдет-ғұрыптар» деп атаған. Ұлттық құндылықтарға бір ұлтқа ұлт азаматына тән зат, адами қадір-қасиет, ұлттық рухани және материалдық құндылықтар [1]. «Құндылықтар проблемасын шешу жолдары» тапсырмасының бірден-бір жауаптарының бірі ғана хабардарлықты алға бастауына жауап болды. Аудиторияны көбірек қамту үшін әр түрлі сыныптарда, әр түрлі жастағы, әр түрлі оқу тілінде сынып сағаттарын өткізу қажет. Сол кезде оқушылардың көзқарастарын әртүрлі көзқараспен көруге, кейбіреулерін осы мәселе туралы хабардар етуге және болашақ ұлттық құндылықтарды ойлауға мүмкіндік береді. Оқушылар бұл мәселені шешуін және болашақ жағдайды шешуін маңыздылығын түсінуі керек.

Дерек көздері мен сауалнаманы талдай отырып, Қазақстанда өңделген дақылдарды толық төмендетпеу үшін әрбір ұлтты сақтау жөніндегі барлық өлшемдерге жауап беретін құндылықтардың бірыңғай жүйесін құруды ұсынуға болады. «Рухани жаңғыру», «Ұлы даланың 7 қыры» - еліміздің мәдениеті мен құндылықтарын жақсартуға бағытталған. «Қазақстан-2050» бағдарламасы Қазақстан жастарының арасында патриотизмді насихаттауға бағытталған. Әлеуметтік желіде үлкен секірісті байқай отырып, ұсыныс бойынша кинематография мен музыканы жаһандану қағидаты бойынша, бірақ ана тілінде жасауға болады. Респонденттердің жауаптарына сүйене отырып, танымал ету тәсілдерінің бірі-бұл ғаламтор. Біздің отандық заманауи фильмдеріміз қазір ТМД кеңістігінде барлық жағынан жақсы көреді.

Вайнерлер Инстаграмм арқылы қазақ құндылықтарын, әсіресе дәстүрді және оларды қалай бағалау керектігін көрсетеді. Тіл саясаты мен көптілділік – екі түрлі нәрсе. Егер біріншісі мемлекеттің мемлекеттік тілді дамыту жөніндегі шараларды жүзеге асыруды көздесе, екіншісі – білім беру жүйесінің форматы. Мен үш тілдік идеяны оның ғажайып-реформаларының барлық уақытында бейіндік Министрліктің ең тиімді тәсілі ретінде қабылдаймын. Білім беру процесінде Бұл екі жолмен жүзеге асырылуы мүмкін. Біріншісі – материалды әр тілде қайталау және бекіту (мысалы, тақырып бір тілде оқытылады, екінші тілде қайталанатын және үшінші тілде бекітіледі). Екінші жол – пәндер санын оңтайландыру (төртеуі қазақ тілінде, төртеуі орыс тілінде, төртеуі ағылшын тілінде оқытылады). Бұл екі бағыт, менің ойымша, тілдерді меңгеруден басқа, білім сапасын арттыруға мүмкіндік береді.

Сондай-ақ, шешімдердің бірі пайдалы сайттардың қазақ тіліне аударылуы болып табылады. Назарбаев Зияткерлік мектептері жүйесінде Википедиядағы мақалаларды қазақ тіліне аудару бойынша оқушылардың өтініш бойынша іс-шара өткізілді. Бұл іс-шараның ауқымын жоғары оқу орындарына кеңейту ұсынылады. Әлеуметтік желілердегі осындай іс-шара туралы хабарлама арқылы осы шешімді ұстап алуға болады. Сонымен қатар, аудармашылардың кадрларын аудару және ұлттық, мед.халық аралық емтихандарға дайындық жөніндегі сайттармен ынтымақтасу, сондай-ақ мақалаларды орыс, ағылшын тілдерінде қазақ тіліне, сондай-ақ қазақ тілінен басқаларына аудару үшін алу қажет. Осылайша халық үшін көп ақпарат ағыны берілетін болады. Мұны мемлекет қадағалауға алуы керек.

Әлемдік деңгейде ұлттық құндылықтардың маңыздылығын сақтау және қалпына келтіру үшін көп уақыт қажет. Әлем деңгейінде ұлттық құндылықтарды сақтау және адамның сана сезіміне жетілдіру үшін көп уақыт қажет етіледі. Бірақ үкімет мәселенің шешу өзектілігін түсініп, халық арасында ұлттық құндылықтарды сақтау үшін сезімін ояту жолдарын қарастырады. Тек осындай қадам ғана біздің халқымыздың жетістігі болып табылады. Әрбір қазақстандық өзінің ментальды-рухани дамуына, денсаулығының мықты болуына, материалдық жағынан жеткілікті өмір сүруіне байланысты жаңа сапаларды еншілейді. Осының нәтижесі қазіргі қазақстандық мәдениет деп аталатын тарихи феноменнің мазмұнын құрайды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Ерғожина Ш. Тұлға қалыптасуына ұлттық құндылықтар негізінде білім мен тәрбие беру // Егемен Қазақстан газеті.

2015 (№12). [Карагандинский государственный технический университет]. – URL: <http://www.kstu.kz/wp-content/uploads/2016/05/T-l-a-alyptastyruda-ltty-ndyly-tar-negizinde.docx> [дата обращения 01.03.2019].

2 Толегенова А. Жеке тұлғаны ұлттық құндылықтар арқылы тәрбиелеу // Молодой ученый. 2015 (№ 7.2). – 64–65 Б. [Молодой ученый]. – URL: <https://moluch.ru/archive/87/17229/> [дата обращения 01.03.2019].

3 Нысанбаев А. Жаһандану мәні және оның Қазақстан Республикасына әсері // Жаһандану жағдайында: философиялық-саяси талдау. – Алматы: ҚР БҒМ Философия және саясаттану институтының Компьютерлік-баспа орталығы. 2016. – 8 том. – 92 Б. – [Институт философии, политологии и религиоведения КН МОН РК]. – URL: <http://iph.kz/doc/ru/1014.pdf> [дата обращения 01.03.2019].

4 Сексенбаев Б. Мәдени сабақтастықтағы тарих даналығы // 2006. – 344 Б. – [Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті]. – URL: http://kaznpu.kz/docs/postupaushim1_1/spec/6M020400_kaz.pdf [дата обращения 01.03.2019].

5 Назарбаев Н. Ә. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру // 2017. – [Қазақстан Республикасы Президентінің Ресми Сайты]. – URL: http://www.akorda.kz/kz/events/akorda_news/press_conferences/memleket-basshysynyn-bolashakka-bagdar-ruhani-zhangyru-atty-makalasy [дата обращения 01.03.2019].

6 Нұрғисаев С. Қоғам құндылығы - халықтың тілі, мәдениеті, салт-дәстүрі // 2013. – [МИА «Казинформ»]. – URL: https://www.inform.kz/kz/kogam-kundylygy-halyktyn-tili-madenieti-salt-dasturimazhilis-deputaty-serikbay-nurgisaev_a2536894 [дата обращения 01.03.2019].

7 Шәймерденова Н. Қазақстанның ұстанымы орыс тілін қолдау ма? // 2016. – [Абай-Ақпарат порталы]. – URL: <https://abai.kz/post/43296> [дата обращения 01.03.2019].

8 Назарбаев Н. Ұлы Даланың 7 қыры // Мақаласы. 2018. – [AIKYN]. – URL: <https://aikyn.kz/2018/11/21/73794.html> [дата обращения 01.03.2019].

ЖЫЛҚЫ МАЛЫНЫҢ ЕРЕКШЕ ҚАСИЕТТІЛІГІ

БЕЛЕКЕЙ А.

8 сынып оқушысы,

«Жас дарын» мамандандырылған мектебі, Павлодар қ.

БЕКИБАЕВА С. Ғ.

қазақ тілі мен әдебиет пәнінің мұғалімі

Өткен жылдың қараша айында Елбасымыз өз жолдауында ««Ұлы даланың жеті қыры» атты мақаласын қазақ еліне жолдаған еді. Онда Ұлы даланың негізгі жеті қырын, өткізілетін іс-шаралар мен жобаларды атап өтті. Сонымен қатар, Елбасымыз бұл жобалар Рухани жаңғырудың жалғасы екенін мәлімдеген болатын. Соның ішінде атқа міну салты бойынша, жалпы жылқы малының ерекшелігіне тоқталғым келеді. Жылқы адамзат өркениетіндегі, әсіресе, дала өркениетіндегі дамудың жарқын да елеулі көрсеткіштерінің бірі болып табылады. Жылқыны қолға үйрете бастау көшпелі шаруашылық пен өркениет дамуының негізін қалады. Қолға үйретілген жылқының шаруашылықта маңызы зор. Ол – ет және қымыз өндіру, салт міну, арбаға не шанаға жегу, әскери және спорттық бағыттарда өсірілетінін білеміз. Жалпы жылқы тұқымына қарай: арғымақ, қазанат, абы, тобышақ, текежәуміт, қазақы ат, қара байыр, пырақ, дүлдүл т.б. болып бөлінеді. Шабыс ат: жүйрік, тұлпар, сәйгүлік, саңылақ, бәйге ат деп бөлінеді. Салтанатқа мінетін ат: жорға, төкпе жорға, айдама жорға, шайқалған жорға деп бөлінеді. Мініс аттары: Аяқ ылау, жетек ат, қосақ ат, түп ат, көсем ат деп жіктеледі.

Жалпы қазақ халқы ежелгі заманнан бері жылқы малын құрметтеп, қадірлей білген. Оған дәлел, батырларымыз бен хандарымыздың өзіне тиесілі арғымақтарының есімдері күні бүгінге дейін тарихта сақталуы. Атқа міну мәдениеті мен жылқы шаруашылығы жер жүзіне Ұлы даладан тарағаны тарихтан белгілі. Еліміздің солтүстік өңіріндегі энеолит дәуіріне тиесілі «Ботай» қонысында жүргізілген қазба жұмыстары жылқының тұңғыш рет қазіргі Қазақстан аумағында қолға үйретілгенін дәлелдеді. Жылқыны қолға үйрету арқылы біздің бабаларымыз өз дәуірінде адам айтқысыз үстемдікке ие болды. Ал жаһандық ауқымда алсақ, шаруашылық пен әскери саладағы теңдессіз революцияға жол ашты. Жылқының қолға үйретілуі атқа міну мәдениетінің де негізін қалады. Бес қаруын асынған салт атты сарбаз айбарлы көшпенділер империялары тарих сахнасына шыққан дәуірдің символына айналды.

Жылқыны таңдап мінуде ерекше ережелер бар Қобыланды батырдың жары Құртқаның ат баптаудағы ерекшелігінен айтуға болады.

*Қуи түсірмей көзіне,**Жел тигізбей өзіне,**Үстіне шатыр тіккізді ... [2].*

Қазақ міністің жылқысын бөлек, азық ретіне пайдаланатын жылқыны бөлек, жауға шабатын жылқыны бөлек баптаса керек-ті. Халқымыздың жылқы таңдаудағы көрегендігіне айтатын болсақ, атақты қолбасы, батыр Қаракерей Қабанбай батырдың ұзақ уақытқа дейін келісті аты болмаған деседі. Батырға құдасы Боранбай би жылқыны өзі таңдап берген. Боранбай түйсінгіндегі батырға сай жылқы сипаты төмендегідей болыпты:

«Биіктігі өзіндей болсын, местігі өзімдей болсын. Желгенде екпінінен жел ессе, аяңы Қазыбектің сөзіндей болсын. Құлағы қамыстай болсын, ерні талыстай болсын. Екі көзі ботаның көзіндей, шекесінің арасы қарыстай болсын. Қабағы – бүркіттің қабағындай, шықшыты бураның сағағындай болсын. Жылқыңыздан осындай бір тай табылса, мүсіні мен сымбаты менің қойған талабымдай болсын. Жануардың жалы жібектей, қасқа тісі күректей болсын. Мойны ата қаздың мойнындай, жігері бабына келген түлектей болсын. Белдемесі қанатты болсын, жаясы жалпақ алапты болсын. Бір көргендер үш көрерлік, осындай сұлу жаракты болсын. Сауыры құлындай болсын. Кекілі балаға қойған тұлымдай болсын. Ерегісте ер серігі болатындай, ел есінде қалатындай, өңі мен түсі бірыңғай болсын. Денесі шымыр болсын, тұяғы жұмыр болсын. Қуғанда құтқармайтын қайыспас тұғыр болсын. Құйрығы төгіліп тұрсын, талданып сөгіліп тұрсын. Самсаған қалың қол ішінде тұрпаты ерек бөлініп тұрсын. Тілерсегі төмен, екі бұты алшақ келіп, артынан қарағанда төс сүйегі көрініп тұрсын» [3]. Бұл сипаттамаға сай жылқы ел арасынан табылды. Ол – Қубас жылқы еді. Өмірінің соңына дейін Қабанбайдың сенімді серігі бола білген. Тіпті, Қабанбай Кубастың үстінде жан тапсырыпты деген де аңыздар ел арасында көп таралған.

Сонымен қатар, дана халқымыз батыларымыз шөлдеген уақытта олардың шөлін басып, күш-қуатын арттыру үшін биенің сүтінен дайындалатын денсаулыққа пайдалы қымызды берген. Қымыз – қазақ халқының ұлттық тағамдарының ішіндегі ең құрметті дастархан дәмінің бірі. Қымыз дайындау шеберлігіне, сүттің тегіне, уақыт мезгіліне қарай бірнеше түрге бөлінеді. Осыған орай оның аталуы да алуан түрлі. Оның ең бастылары: *уыз қымыз* – биені алғаш байлағанда ашытылатын

қымыз. Мұны бие бау деп те атайды; *бал қымыз* – әбден пісілген және бойына жылқының не қойдың майы сіңген бапты жұмсақ қымыз. Мұндай қымыздың өні әдеттегі қымызға қарағанда сары қою болады. *Басты қымыз* – төрт күн асып, ашуы мейлінше жеткен қымыз. *Донен қымыз* – үш үн түнегеннен кейін қотарылатын, мейлінше ашулы жеткен қымыз. *Жуас қымыз* – үстіне саумал қосып жұмсартылатын қымыз. Қымыз ашып кеткенше ішуге қолайлы болу үшін осылай істейді. *Құнан қымыз* – екі күн түнегеннен кейін қотарылатын қымыз. Бұл түнеме қымызға қарағанда күшті болады. *Қысырақ қымыз* – бірнеше рет құлындаған қулық биенің сүтінен ашытылатын қымыз. Қулық биенің сүті жылда саулып жүрген сары қарын мама билердің сүтіне қарағанда әлдеқайда қуатты болады. Қысырақ қымызды әдетте «Ту қымыз» деп те атайды. *Қысырдың қымызы* – бие ағытылып кеткеннен кейін, жем, шөбі дайын адамдар қысыр биелерді іріктеп алып қалып, қыстай қолда ұстап сауады. Сондықтан, бұл қымызды «қысырдың қымызы» дейді. *Сары қымыз* – шөп пісіп, биенің сүті қойылған кезде ашытылатын қымыз. Бұл жазды күнгі қымызға қарағанда қою әрі сары болады. *Сірге жияр қымыз* – бие ағытылар кездегі ең соңғы қымыз. Бие алғаш байланып уыз қымыз ішер уақытта бір той болса, бие ағытылып, сірге жияр қымызды ішер уақытта да бір той болады. *Түнеме қымыз* – ескі қымыздың үстіне саумал құйылып, келесі күні қотарылған қымыз.

Қымыздың пайдасына келсек, биология ғылымдарының докторы, профессор З. С. Сейітов былай дейді: «Бұл сусын көптеген халықтарға ерте кезден-ақ белгілі. Оның түп тамыры – сонау скифтерге дейін барады. Грек тарихшысы Геродот скифтердің бие сүтінен сусын ашытатынын айта келіп, олардың сүт консервілеу құпиясын мұқият сақтайтынын, ол құпияны ешкімге айтпайтынын жазған» [4]. Ал француз саяхатшысы Вильгельм Рубринаста 1253 жылы қазіргі Татарстан территориясына саяхат жасап, қымыз ішкен. Қымызды ашыту жолдарын, дәмін, адам ағзасына, оның ішінде несеп бөлуге әсер ететінін байқаған. Қымыз жайлы көшпелі елдің тұрмыс-тіршілігін бақылаған С. Т. Ақсақов та, тіпті, орыстың ұлы ақыны А. С. Пушкин де жақсы лебіз білідірген. Ал сіз белгілі орыс жазушылары Л. Н. Толстой Самара қаласында, ал А. П. Чехов Андреевск санаторийінде қымызбен емделгенін білесіз бе? Иә, қымыз – қашаннан дәтке қуат, тәнге шипа. Ашығудан кейін қымыз ішу буын ауруларына (атрофтикалық артритке) өте пайдалы, оны желдеткіш (стимулятор) және байланыстырып біріктіретін зат ретінде қолдануға болады.

Сүт тағамдарының ішінде қымыздың алатын оры ерекше. Қымыз адам денсаулығына келтіретін емдік қасиеттері туралы :

«Ақылдан жақсы дос бар ма?
Ашудан жаман қас бар ма?
Жиырма бестен артық жас бар ма?

Қымыздан дәмді ас бар ма?» - деп қазақ тауып айтады. Ал, жүзге келген жыр атасы Жамбыл: «Үйірілген сары алтындай сары қымыз. Ауруға – ем, сауға – қуат, дәрі қымыз» деп ұлттық сусынымызды қадірлеп жырға қосқан болса, Ақтамберді жырау: «Биенің сүті сары бал – қымыздан асқан бал бар ма?!», - деп тамсанған. Осыдан-ақ қымыздың адам денсаулығына өте пайдалы екенін көре аламыз.

Қымыз лексемасының этнолингвистикалық сипаты:

« Арудан асқан жар бар ма,
Жылқыдан асқан мал бар ма,
Биенің сүті сары бал –

Қымыздан асқан дәм бар ма!» [5]. Этнографиялық деректер көшпенді халықтың дастархан мәзірінде қымыздың орны ерекше екендігін көрсетеді. «Қазақ шай ішпеген кезде де өмір сүрген. Хан сусыны – қымыз» [6].

Ғабит Мүсірепов: «Қазақтың байлығы жылқыда» деп тегін айтпаса керек.

Қазақ ауыз әдебиетінде жылқы туралы «Құлын- тайға жеткізер, тай – құнанға жеткізер, ат – мұратқа жеткізер» деп, жылқыны өзінің бақыты мен мұратына жетудің негізіне балаған. Жылқының ерекше қасиеттерін жетік менгергендіктен жылқыны өте ерте заманнан-ақ қолға үйретіп бағып, баптап оларды өз қажеттеріне толық пайдалана білген. Адамзат тұрмысы мен өндірісіне біте қайнасып, бірге жасап келе жатқан аса ұзақ тарихқа және тамаша экономикалық өнімділікке ие жануар. Жесе тамақ, ішсе сусын, кисе киім, мінсе көлік және өндіріс құралы болған. Тіпті сән-салтанат, ойын-сауық сондай-ақ ұлттық дене тәрбие қимылдары да жылқысыз өтпейтіні бізге мәлім. Сондықтан жылқы малы қазақ халқы үшін баға жетпес асыл қазынасы.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Елбасының мақаласы 2018 жыл, «Сарыарқа самалы» газеті 5 қазан, 6-8 б.
- 2 Батырлар жыры I том. - Алматы: Жазушы, 2006 - 280 б.
- 3 Бес ғасыр жырлайды. – Алматы: Жазушы, 2004 – 420 б.
- 4 М. Мағауин. Аласапыран: Тарихи роман. Бірінші кітап. - Алматы: «Жазушы», 2009 - 496 б.

5 Баракбаев Б. Сүт және сүт тағамдары. – Алматы: Қайнар, 1989. – 192 б.

6 Қазақ халқының салт-дәстүрлері. Құрастырған Б. Ж. Жүсіпова. – Алматы:

ҚАЗАҚ АУЫЗ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ АБАЙ ШЫҒАРМАЛАРЫНЫҢ АЛАТЫН ОРНЫ

БЕЛГІБАЕВА Г. М.

музыка пәнінің мұғалімі, «Жас Дарын» мамандандырылған мектебі,

Павлодар қ.

ЖУМАГУЛОВА А. С.

8 сынып оқушысы, «Жас дарын» мамандандырылған мектебі, Павлодар қ.

ДУППАЕВА К. К.

8 сынып оқушысы, «Жас дарын» мамандандырылған мектебі, Павлодар қ.

Ауыз әдебиетімізде халқымыздың түсінік, пайымы, тәлім-тәрбиесі бар. Осыдан үлгі-өнеге алып, ата-бабамыздың аманаттап кеткен асыл қазынасын жоғалтпай, мына жаһандану заманында ауыз әдебиетінен елдің даналығын, танымын, тәлімін, мінез-құлқын түгел білеміз.

Абай шығармашылығындағы этномәдениетті өркендетудің амалдары

Абай Құнанбайұлының «Он жетінші қара сөзін тану этномәдениетті өркендетудің бірден-бір амалы.

Абай Құнанбайұлы қара сөздерді жазғанға дейінгі ақындық жолы философиялық ойлауына негіз болғанын айтады: «Абайдың сегіз мыңнан астам өлең жолының небары бес мыңдай жолы белгілі болып отыр [2].

1907-1914 жылдары Сібір, Семей өлкесін зерттеуші ағайынды Белослюдовтар Абай поэзиясын орыс тіліне аударды.

Жинақтап айтқанда, 1086 өлең жолы бүгінгі ұрпақтың игілігіне айналып отыр.

Абай Құнанбайұлы ойшыл ақындығын айқындайтын өрнекті жолдары:

Не пайда бар мың надан
Сыртын көріп таңдансын.
Онандағы бір есті -
Ішкі сырын аңғарсын –

Ұлы ойшыл ақынның Адам жайлы пәлсапалық тұжырымын тану мақсатының өзі-өтнөмәдени тұлғаны суреттеу..

Абайдың туған әдебиеттен нәр алған көздерін ашатын кейбір дәлелдерді де келтіруге болады.

«Бозбалалықтан асып, жігіттік шағына жеткен уақытта қазақтың ескі сөзі, ескі жол-жобасы, мәтелі, тақпақ ескі биліктеріне елдің маңдай кісілерімен қатар түскендей білім жияды. Ескі ақындар, шешендер, батырлар болсын, барлығының жайындағы әңгімелер Абайға енді таныс дүниелер болады. Абай еңбектері халық қазынасы саналады. Халықтың қоғамдық тірлігіндегі қайшылықтарды, аңыз шындықтарды содан ұғатын болады. Арызшы, мұңдыларды, зорлық, қорлық көргендерді көп жырлап, солардан үлкен сырлар ұғады» (Абай Құнанбаев 1967 ж. 44 б.).

Дегенмен, ең бастысы сол - Абай ауыз әдебиетінен халық тілінің неше алуан астарлы, айшықты мағыналарын, сыры мен сиқырын, телегей теңіз тереңін ұққан және сол байлықты дау-шарларда, ел мәселесін шешерде нақтылы іске жаратып, сыннан өткізіп үйренген.

Абай шығармасын зерттеуші С. Мұқанов: «Абайдың екі мектебі бар: біреуі исламдық Шығыс, екіншісі - Батыс, Исламдық Шығыстың әдебиетінде, Араб пен парсы әдебиетінде дін философиясы бірқыдыру орын алады». Адамшылықты насихаттау ақынның тек сатиралық өлеңдері арқылы әсер етеді деген ойынан туындаған. Бұл - ақынның ақындық өнерінің кемеліне келген кезінде шарықтау шегіне жеткен уақытында жарық көрген шығармалары. Т. Кәкішев: «Абайдың прогресшіл Россияның ықпалымен дүние тануы, өмірге тұрақты көзқарастың қалыптасуы, оның көптеген сатиралық шығармалар жазып ақынның сатирик ақын дәрежесіне көтерілуіне мүмкіндік берді. Ол өзінің өткір сөзін дала жыртқыштары дөрекілікпен пайдаланған зорлыққа, озбырлыққа қарсы, екіжүздік пен жалғандыққа, опасыздық пен мылжындыққа, керенаулық пен надандыққа қарсы бағыттады».

Адамды пішініне, мазмұнына қарай 7 табиғи қасиеттерге жіктеген: хайуан, жарымес, адам, қалыптасқан адам, толық адам, дамыған адам.

Империялық саясат қазақ жеріне құлдық психология мен схемаға түскен қалыптанған, көнбіс, тілалғыш адамдардың көбеюіне түрткі жасады. Міне, көреген философ, Абай Құнанбайұлы осыны алдын ала түсінді.

Сол дертті бойға дарытпас үшін сатираны сәтті пайдаланған. Қалыптанған адам пішіндерін мынадай сатиралық өлеңдері арқылы сомдайды: «Адасқанның алды жөн, арты соқпақ», «Сабырсыз,

арсыз, еріншек», «Көжекбайға», «Мәз болады болысын», «Бай сейілдi», «Көзінен басқа ойы жоқ», «Бойы бұлған», «Дүтбайға», т.б. өлеңдеріндегі қоғамның қайшылығы шиеленісіп жатқаның және көпке бірдей өкіметтің жоқтығын сатиралық жағымсыз типтік бейнелер арқылы сомдаған. Мысалы: *Күштілерім сөз айтса, Бас izeймін, шыбындап. Әлсіздің сөзін салғыртсып, Шала ұғамын қырындап.* - деп, құлдық психология мен көнбіс, бишара халін болыстың өз-өзіне айтқызу жаңа өлеңнің мазмұнын, танытады. Этномәдениетті тұлғада бұндай көленкелі мінез, құлдық, психология болмаған, Абай Құнабайұлы осындай жаман қылықты сынап тұр. Біз бүгінгі күнге дейін Абай Құнабайұлы сатиралық өлеңдеріндегі болыс пен ел билеушілердің бейнелерін таптық қайшылықтың туындысы деп келдік. Отарлау саясаты бүкіл қазақ халқына зұлмат заман орнатты. Ол өзінің қара сөзінде бір жылда 3 бірдей болыс билікке таласады дейді. Біріншісі - кандидат, екіншісі - келесі жылғы, үшіншісі - биылғы болыс. Міне, осындай бөлшектеп ал да, «билей бер» заманының құрбаны болған қазақтардың билеп-төстеушілеріне, сатиралық өлеңдерін арнайды: Болыс өзінің ішкі дүниесін аша түседі:

Сияз бар десе жүрегім, Орнықпайды суындап, Сыртқыларға сыр бермей, Құр күлемін жымьыңдап, Оңашада оязға мақтамаймын елімді, Өз еліме айтамын: «Бергемін жоқ, белімді» - деп, сұрқиялық пен екі жүзділігін ашып береді. Бұдай мінез бұрынғы қазақ елінде болмаған.

Типтік бейне жасаған ақын болыстың барлық жаман қасиеттерін бір адам бойына жияды:

*Ант ұрғанмын өзім де, Бір мінезбен өтпеймін...
Ояз бардағы қылықты, Ояз жоқта етпеймін,
Кәкір-шүкір, көр-жерді, Пайда көріп етпеймін,
«Мынау арам, теңтек» деп, Еш кісіні теңтеймін.*

Бұдан болыстың өн бойында бірнеше жаман қасиеттердің шоғырланып, адамшылық өреден ада екені байқалады.

Ақын сатиралық өлеңдерінде әсерлеу, теріс мінезін баса көрсету, мысқылға ерік беру тәсілдерін барынша кең қолданды. Абай Құнабайұлы шығармаларының ішінде «Болыс болдым мінекей» - кейіпкердің ішкі дүниесін мейлінше терең ашып көрсететін психологиялық шығарма. Жағымпаздар, әулекілер, мансапқорлар, т.б. жағымсыз мінездерді синтездейді. Қоғам деградацияға ұшырағандықтан, дін өкілдерінің де өз жетістіктерінен айрылып қалғанын аңғару қиын емес. Мұндай діни дүние өкілдерінің типтік бейнесін Ұлы ақын «Көзінен басқа ойы жоқ» атты өлеңінде:

Кітапты молда теріс оқыр, Дағарадай болып сәлдесі.

Мал құмар, көңілі бек соқыр, Бүркіттен кем бе жем жесі? - деп, үш сүюдің біріншісі этномәдениеттің шарықтау шегі Алланы, осы Аллаға құлшылықты адал жүреппен, сүйіспеншілікпен әділдікті ту етіп, адамды сүю заңына бағындырып, дінді ұстау өресінен шықпай, дінді желеу етіп, күн көрістің объектісіне айналдырған дінсіздердің ит мінездерін сынайды. Автор бай, болыс, жалған молдалардың бейнесін ең жыртқыш аңмен салыстырады. Мұндайларға «құйрығы - шаян, беті адам» деп ат қойды. Абай ақындық өреде даму биігіне көтеріліп, туған әдебиет, шығыс, орыс және батыс әдебиетінің озық үлгілерінен нәр алады. Абайдың орыс мәдениетімен байланысы - еліктеу, үйрету шеңберіне сыймайды. Абайдың пікірі, қоғамдық, этномәдени - саяси көзқарасы, эстетикасы орыс классиктерімен үндесіп, ұласып кетеді. Адам, оған ортаның әсері туралы Абай Құнабайұлы : «Тегінде адам баласынан адам баласы ақыл, ғылым, ар, мінез деген нәрселермен озады. Одан басқа нәрселермен оздым ғой демектің бәрі ақымақтық».

«Үлгісіз жұртты үйретіп, қалдық кейін, Көп надандар өзіне тартар бейім» ... – деген Абай пікіріне орайлас Белинский: «Адамды табиғат жаратады, бірақ жасайтын қоғам».

«Ондай болмақ қайда» - деп Айтпа ғылым сүйсеңіз. Сізге ғылым кім берер, Жанбай жатып сөнсеңіз, - деп Абай «жанбай жатып сөнген» замандас жастарды тілдеген Лермонтовпен де үндеседі. Жаным оттан жаралған Жалбарыну менде жоқ. // Ұмытылмаса қалар жан Михнатқа пенде боп, - деген Фаустың сөзіне орайлас Абай: Жүректе қайрат болмаса // Ұйықтаған ойды кім түртпек, - дейді.

Абай Толстойдың ішінді түзе, әрқайсың жүрегінді тазарт, жаратылыста адам баласының бәрі тең деген пікірін нысанаға алады. *Көптің аузын түзетсең, күн көрмесің, Өзіңді өзің күзет, кел шырағым!* –дегенде, Абай күнде адамның, өз-өзіне есеп беруін қадағалау жауапкершілігін меңзеп отыр. Есеп беру, өзінің іс-әрекетін қадағалау - этномәдениетті болудың шарттары. Бұл ой Толстой шығармаларында да бар. Некрасовпен үндестігін ақын болуға жұрттың бәрі міндетті емес, ал елінің азаматы болуға сөзсіз міндетті дегенінен байқаймыз. Некрасовтың аталған ойын Абай:

Мақсатым - тіл ұстартып, өнер шашпақ, Наданның көзін қойып, қойып, көңілін ашпақ. Үлгі алсын деймін ойлы жас жігіттер

Думан, сауық ойда жоқ әуел баста-ақ – деп, Абай Құнабай ұлының этномәдениетті тұлғаны суреттеу шеберлігін байқаймыз. Табиғатты, жыл мезгілдерін жандандырып суреттеу де - Некрасов

поэзиясының дәстүрі. Абай осы дәстүрді жаңа мазмұнмен қазақ поэзиясына енгізді:

Ай, жұлдызға жылы жел хабар беріп, Жан-жануарлар қуанар тойға еліріп, Азалы ақ көрпесін сілке тастап, Жер күлімдер өзіне шырай беріп.

«Қараша, желтоқсан мен сол бір-екі ай» өлеңінде Абай сөз суретшісі. Өз пікірін өлеңнің ең соңғы екі жолында аңғартады.

Этномәдени тұлға табиғатқа құрметпен қарау керектігі Абай Құнанбайұлы шығармаларынан аңғарылып тұр.

Этномәдениетті болу өнерін шығармашыл тәсіл мен Абай Құнанбайұлы табиғат көрінісінде де, көңіл-күй, сүйіспеншілік, шабыт, әуезді суреттеуде де шебер қолданады:

Майдағы жұрттың іші қар, Бәйшешек қарға өнер ме?!

Ішінде кімнің оты бар –Қар жауса да сөнер ме? - деп, өз көңіл-күйін аңғартады.

Ішкі жан әлемін бұлай сипаттаған Абайға дейін бірде-бір акын жоқ.

Көңілін өлең кернеген халыққа құлашын еркін жазарлық жаңа ырғақты, көп өрнекті өлеңге әр керек еді. Соны дамытқан Абай тоқсан толғаулы, терең мағыналы жаңа поэзия құрды.

Абайдың «Сен мені не етесің?», «Сегіз аяқ», «Айттым сөлем, Қаламқас» деген өлеңдері - қазақ поэзиясында тың жаңалық. Бір жолдан екінші жолға асып жататын сөйлемді, Абай тек жаңа өлеңдерінде ғана емес, қара өлеңдерінде де қолданады. Бұл еңбектерінде данышпан этномәдени білім берудің амалдарын өлеңмен өрнектеген.

Білімдіден алмай сөздің майын, Алты өлеңмен білдірім өңнің жайын. Ездің басы қаңғырып, ердің көңілі, - Жаңғырсын деп ойладым айтқан сайын, - деп ескі ережеге бас имейді.

Пушкиннің «Е. Онегинін» аударғанда Абай еркін аударманы қолданған.

Абай Құнанбайұлы өлеңдерінің құдіреттілігі дегенде, жамандық атаулының бойдан тазартудың қиындығын көре білуінде, өткенге қарап өсуінде, бүгінге қарап бой түзуінде, болашақты болжауында. Бұл жөнінде халқына адал қызмет көрсете білген, өзінің сын-мақалаларымен танымал болған Сағат Әшімбаев былай деген: «Абайды қайта оқудың, акын өлеңдерін дүркін-дүркін сөз студия ерекше тәлім-тәрбиелік мәні бар. Біз ешуақытта адам тіршілігінің сыртқы формасы уақыт рухына сай жиі-жиі өзгеріске ұшырап отырғаннан байырғы ішкі мазмұны сан ғасырлар бойы қалыптасқан қисық сал бөксе сараңдықпен сақтауға

тырысатынын естен шығармауымыз керек. Қай уақытта заман тез түзелгенмен, жаман тез арада түзелмейтін баса айтқым келеді. Демек, адам табиғатындағы Абай көрсеткен кеселді кемшіліктер, жаныңды жабырқататын жарамсыз мінез, жат қылықтар ақын өткен уақытпен бірге өтіп кетпегенін еске алып отыру - жамандыққа есе жібермеуді көздеу деп білеміз».

Абай шығармаларының мазмұны этномәдени адамның ішкі сырларын ашуға құрылған. Өлеңдерінің тақырыптары мен идеясын даму кеңістігінің өрісінде жіктеп, оны 38-ші қара сөзінде одан әрі дамытады. Мұнда ақын даму кеңістігінің 8 биорефлекторына ғылыми тұжырымдар берген. Алдымен ол шығыс философтары әл-Фараби, Жүсіп Баласағұни және батыс ойшылдары Платон, Аристотель, т.б. хакімдердің ғылыми ой-қорытынды дәлелдерін игеріп, адам мазмұнының даму шарқын ашқан. Атап айтқанда, этномәдени тұлғаның өркендеу жүйесін баян еткен:

- батыл (қиянат);
- рахман (жарылқаушы);
- рахым (мейірімді);
- ғафур (кешіруші);
- уадуд (сүйіктісі);
- ғафиз(қорғаушы);
- сәттер (айыпты жабушы);
- разак (қызық беруші);
- нафиг (пайда беруші);
- уәкіл (басқарушы);
- латиф (кірсіз);
- бинаән (негіз);
- машхар (Бакилық алдында күнәсі тіркеледі).

Бұл аталған 17 қасиет адамның ішкі субъектісі, бірақ ол қарым-қатынаста объектіге айналып, адамның ішкі мазмұны Қоршаған ортасына белгілі болады. Абай этномәдени тұлғаның алғы 4 Құбыласы Баласағұнидың «Құтты білігіне» жақын:

Бірі оның - шындық жолы Әділет,

Екіншісі - құт пен ырыс, Дәулет,

Үшіншісі - Ақыл мен Парасат,

Төртіншісі - Ұстамдылық, Қанағат.

Парасат пен қанағатсыз құр дәулет пен әділет даму өрісіне жеткізбейді, керсінше қырсыққа тірейді. Мәселен, 103 өлеңінің мазмұн-құрылымында дамуға кедергі жасайтын қасиеттерді саралағанын ескереміз. Олар төмендегідей жіктеледі:

- ақсақалдың, әкенің, білімдінің сөзінен сырдаң тартып;
- өздеріңді түзелер дей алмаймын;
- арын сатқан мал үшін;
- өз қолыңнан кеткен соң енді өз ырқың;
- күш сынатқан күндестік бұзды-ау шырқын
- арақ ішкен, мас болған жұрттың бәрі, не пайда, не залалды біле алмай жүр;
- қарны тоқ қаса надан ұқпас сөзді;
- қайғы мен ыза қысқан соң, зар шығады тілімнен;
- ор қазып байқайды туа жау емеске;
- сабыр, ар жоқ, аял жоқ, ілді-жұлды;
- не ғылым жоқ, немесе еңбек те жоқ; ең болмаса кеттің мал баға алмай;
- ақылға сәуле қонбаса, хайуанша жүріп күнелтпек;
- өзі үлкен, қылығың-бала-шаға ... және т.б.

Этномәдени тұлғаның жеке өкілдерінің ішкі құбылысын шоғырландырып алған Абай Құнанбайұлы шығармашылығын тек ақындық деңгейде қабылдау әділдікке жатпас. Оның себебі, Абай Құнанбайұлы ақындық өнерін данышпандық ой-қорытындыларына құрал еткен. Этномәдениетті өркендетуге үлес қосқан философ ақын өзінің 38-ші қара сөзінде адам өз-өзін ілгерілету үшін мынадай қасиеттерді ұсынады:

- кеңістіктен өзіне қажеттісін талғап алу; залалды қашыру; нәтижеге жету; нану, сену, үнемі толығы; мұратқа жеткізер пірінді сыйлау; әрекеттің мақсаты мен мазмұнын ашатын әдіс-құралдарды сұрыптау; тірі болу үшін «менікі» тежеп, «мені» дамыту; өзінді басқарып тұрған табиғи күштен қорқу; сөйлеу шеберлігін шыңдау; қажетті мақсатыңды болдыру; көмалат, жаман мен жақсыны айыру, зерттеу, тану, ғалымдардың тұжырымдарын меңгеру; болуы мүмкін нәрселерді талғап, сұрыптай алу.

Единицаны құртатын өңкей нөлдер - ішкі рухани жалаңаштану деңгейіне жеткендер. Бірақ, олардың мұндай мазмұнда болуына өздері кінәлі еместігін ақын дәлелдеген.

Қорыта келгенде, ойлау жүйесінің этномәдени логикалық өзара қатынас, кәсіптік әдіс жүйелерін дамытар шығармаларын нысанаға алған жөн. Жазушы Г. Бельгер айтқандай, Абай Аристотельмен, Гете және Гейнелермен қатар тұрған философ ақын деген баға - әділ баға.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 «Қазақстан» ұлттық энциклопедиясы, Қазақ энциклопедиясының редакциясы, 1998 жыл, 10 томдық.
- 2 Әуезов М., Әдебиет тарихы, Қызылорда, 1927.
- 3 Жұматаева Е. Әдебиетті оқытудың кейбір мәселелері – Алматы.
- 4 Валиханов Ч. Собрание сочинений. В 5т. Т. 1. Следы шаманства у киргизов. – Алма-Ата, 1961. – 169 с.
- 5 Алтынсарин Ы. Таза бұлақ: Өлендер, әңгімелер, хаттар. – Алматы: Жазушы, 1988. – 320 б.
- 6 Құнанбаев А. Толық жинағы, «Жиырма бесінші сөз», II Т. – Алматы, 1998. – 191 б.
- 7 Байтұрсынов А. Шығармалары. – Алматы: Жазушы, 1989. – 318 б.
- 8 Жұмабаев М. Шығармалары. – Алматы: Жазушы, 1989. – 448 б.
- 9 Наурызбаев «Этномәдени білім» Алматы, 1999 ж.
- 10 Бухарбаева А. Б. Этномәдени білім мен тәрбие – қоғамдық мәдени қажеттілік.
- 11 Табылдиев Ә. Халықтық тағылым. – Алматы: Қаз.МУ., 1992. – 165 б.
- 12 С. Қалиев С. Этнопедагогика ұлттық тәрбие үлгісі // Заман Қазақстан. – 1998. – 19 маусым.
- 13 Жұматаева Е. Этнопедагогика – Павлодар: «ЭКО» 2007 ж.
- 14 Жұмалиев Қ., Қазақ эпосы мен әдебиет тарихының мәселелері, А., 1958.
- 15 Фабуллин М., Қазақ халқының ауыз әдебиеті, А., 1972.

ЕСЕР ХАЛЫҚТЫҢ ҚАНАТЫ – ОНЫҢ ӨНЕРІ

КАБЫЛБЕКОВ А. К.

технология пәнінің мұғалімі, М. Қабылбеков атындағы орта мектебі,
Павлодар облысы, Ақсу к., Алғабас селолық округі
КУВАТОВ А. А.

10 сынып оқушысы, М. Қабылбеков атындағы орта мектебі,
Павлодар облысы, Ақсу к., Алғабас селолық округі

Елбасы рухани жаңғырудағы ұлттық сананың рөліне баса назар аударып, бірнеше міндеттерді айқындап берді. «Жаңғыру жолында бабалардан мирас болып, қанымызға сіңген, бүгінде тамырымызда бүлкілдеп жатқан ізгі қасиеттерімізді қайта түлетуіміз керек», - екенін атап көрсетті.

Жоба ретінде ұсынылып отырған мектеп фойелеріндегі «Үндестік» атауымен жасалатын бұрыш арқылы насихат жұмысына белсенділік беріліп, жаңа формада жүреді. Әр оқушының рухани жаңғыруға деген ішкі ұмтылысын тудырудың, эстетикалық талғамды тәрбиелеудің құралы деп қарауға болады. Адам сезімін тәрбиелеудегі қолөнердің рөлі нақтыланады деп ойлаймын. Сонымен қатар, композициялық шешім түріндегі бұл бұрыш материалдары оқушыларды қайырымдылыққа, табиғатты қорғауға, ұғымталдыққа, адамгершілікке баулу құралы ретінде, таным белсенділігін арттыруға алғы шарт болып табылады.

Жұмыстың мақсаты: Мектеп оқушыларының рухани жаңғыру үрдісіне белсенді қатысуына қолөнер туындыларының мүмкіндігі арқылы бағыт көрсету.

Міндеттері:

- Шығармашылық тұрғыдағы қолөнердің қоғамға ықпалын насихаттау;
- Қолөнер туындыларын эстетикалық тәрбие көзі ретінде қолдану мүмкіндігін дәлелдеу;
- Қолөнерді рухани байлық ретінде дәріптеу;
- Мектеп оқушыларының жүрегіне адамгершіліктің асыл қасиеттерін ұялатуға бағытталған шараларға түрткі болу;
- Жеке тұлғаның өзіндік көзқарасының қалыптасуына, айналасымен санасуына ықпал етуге атсалысу;

Жұмыстың жаңашылдығы:

Рухани жаңғыруға деген ішкі ұмтылысты тудыру мақсатындағы мектептердегі эстетикалық бағыттағы «Үндестік» бұрышының қажеттілігін нақтылау, маңыздылығын дәлелдеу.

Жұмыстың практикалық маңызы:

- Мектептегі үйірме жұмыстарына оқушылардың жүйелі, мақсатты қатысуына жол көрсету.
- Мектеп фойелерінде эстетикалық талғамды қалыптастыруға бағытталған тақырыптық қолөнер бұрыштарын безендіру мүмкіндіктерін дәріптеу.
- Елбасының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласындағы 6 бағыт бойынша зерделеу жүргізу мен оны іске асыруға визуалды бейнелеу өнерінің мүмкіндіктерін қалай қолдануға болатынын көрнекі түрде көрсету.

Қазақтың ұлттық құндылықтары өзімен бірге мәңгі жасасып келе жатқан құмарлы тілінде, озық салт-дәстүрлерінде, өрелі дәрісті өнерінде.

Нағыз әсем өнер ғана адам жанына рухани азық болады, адамның эстетикалық сезімін оятып, ізгілік, парасаттылық қасиеттерін қалыптастырады, мәдениеттілікке жетелейді.

Өнер атаулы жас ұрпақтың сұлулықты қабылдауын, әсемдікке деген көзқарасын, әдемілікке деген талғамын қалыптастырып, осы тұрғыда мол тәжірибе жинақтауға жағдай жасайды [1, б. 70].

Жазушы Мұхтар Әуезов өнер туралы былай дейді: «Өнер атаулының барлығы қай елде, қай түрде туса сол ортаның шартынан, өз топырағының қалпынан туады. Өнер қаны, жаны бар денелі зат сияқты.» Бұл өсиеттер біз үшін баға жетпес эстетикалық құндылық болып табылады.

«Өсер халықтың қанаты – оның өнері» – дейді халық даналығында. Адам айналаны, бүкіл дүниені, оның әсемдігін тану арқылы, өзін танып, өз рухани дүниесін көркейтеді. Сол себепті өнер де адам бойында қайырымдылық, адалдық, отан сүйгіштік сияқты сан алуан асыл қасиеттер сезімін қалыптастырып тәрбиелейді. Сөйтіп, өнер адамның жанын, оның рухани байлығын арттырып, ойын тазартып, мақсатына жетелейді, яғни биік тұлғаны қалыптастырады.

Этнокөркемдік білім алу идеясын жүзеге асыруға Қазақстанның мүмкіндігі мол. Өйткені, Қазақстан – бүкіл әлемдік ежелгі өркениеттің ошағы ретінде танылуда. Қазақ жеріндегі көптеген тарихи ескерткіштер мен құнды қолөнер туындылары соның айғағы [4, б. 18].

Өнер арқылы мәдениет өзінің тұңғыық тереңінде болып жатқан құбылыстарын дәп бір айнаға қарап көргендей, байқап отырады. Сондықтан да өнерді «мәдениеттің айнасы» деп анықтауда негіз бар. Сұлулық заңы бойынша адамның дүниені игеру барысында әдеби мәтіндерге, мүсінге, сәулет туындыларына, суреттерге, әуенге, биге және тағы сол сияқты негізделген өнер түрлері қалыптасады. Өнер деп адамның рухани болмысына, сезіміне, эмоциясына әсер етіп, оны толғандыратын суреткер қолынан шыққан шығармашылық үлгісін айтамыз.

Елбасының мақаласында атап көрсетілгендей, «жаңғыру елдің ұлттық рухани тамырынан нәр ала алмаса, ол адасуға бастайды». Талай тағдырдан сүрінбей келе жатқан озық ұлттық салт-дәстүрлеріміздің ішінде ұлттық сана мен ұлттық рухтың орындары бөлек [7, б. 5–8].

Туған жерге деген сүйіспеншіліктің көрініс табуына мен бір ғана мынадай мысал келтірер едім. Тоғызқұмалақ ойынынан Шарбақты ауданында сайыс өтеді дегенді естіп, сол ауылдың тумасы технология мұғалімі А. К. Қабылбеков ағаймен Есілбай ауылында

болдым. Кішігірім қазақ ауылы тып-тинақылығы және тазалығымен бірден ұнады. Турнир өткізуге мұрындық болған да, ауылдағы соғыс ардагерлеріне арнап ескерткіш тақта мен композициялық аллея салуға мемлекет тарапынан еш көмек алмастан, ауылдастар мен сыныптастарын ұйымдастырып жүрген Машенов Қисамиден деген кәсіпкер азаматпен таныстық. Аллея арнайы қоршалған, шырша ағаштары өсірілген және түйенің, еліктің мүсіндері қойылған. Шыныдан жасалған қазақтың киелі домбырасы да осы аллеяның көркін келтіріп тұр. Осындай көздің жауын алатын, әрі жоғары талғаммен жасалған мүсін жұмыстарының авторлары осы ауылдың балалары біздің мұғалім Қабылбеков А. К. пен ПМУ-нің оқытушысы Садуова Ш. С. екенін білгенде, басқа жерде тұрып, еңбек етіп, ауылдан ұзап кетсе де, туған жерге тағзым жасаудың маңызын сезіндім.

«Әрбір өлкенің халқына суықта пана, ыстықта сая болған, есімдері ел есінде сақталған біртуар перзенттері бар. Осының бәрін жас ұрпақ біліп өсуге тиіс. Мәдени қазыналарымызды әлем жұртшылығына таныстырудың мүлдем жаңа тәсілдерін ойластыру керек», - деп жазылған жолдарға да биылғы жаз айында Семей облысының Жарма ауданының орталағы Қалбатау ауылында болғанымда куә болдым. Абайдың әжесі Зереге орнатылған ескерткіш мүсін ауылдың ортасына орнатылған. Немересін алдына алып отырған Зере әжеге құрмет көрсету арқылы бала тәрбиесіндегі ата-әженің қаншалықты орны бар екенін түсінуге болады. Осы ауылдың тумасы Әзілхан Нұршайықовтың «Махаббат қызық мол жылдар» кітабының желісіне байланысты жасалған композициялық шешімнің де құндылығы көзге көрініп тұр. Кітап мұқабасы, қос аққу мен қол ұстасқан қыз бен жігіт мүсіндерін көріп өскен балалар сол кітапты оқуға деген қызығушылығы оянары сөзсіз.

Жол бойындағы скверлерде анималистикалық мүсіндер орналастырылған, гүлдер отырғызылған, демалуға өте қолайлы.

Өткен жылдары Павлодар қаласында да анималистикалық мүсіндер жаңадан бой көтерді. Бұрын мүсіндер жалғыз не еш мазмұнды бермейтін түрде болатын. Кутузов көшесіндегі «Орбита» дүкені алдындағы үш бұғының толыққанды отбасын бейнелейтін мүсіндері маған ерекше ұнады. Қаланы көріктендірудегі осындай тың шешімдер арқылы рухани жаңғыру үрдісі үнемі дамып отыратынына сенуге болады.

Өнер-шынайы өмірдің әртүрлі формада берілетін шығармашылық көрінісі. Бейнелеу өнері жанрларының бірі-анималистикалық (жануарларды бейнелеу) деп аталады. Өнердің көне түрі болып

табылатын мүсіндеу-ою, сомдау, құю арқылы орындалады. Ал кейінгі кезде біздің қағаздан мүсін жасауда жапсыру технологиясы қолданылады. Мүсінді қабылдау барысында жарықтандыру мен көру нүктесін таңдаудың маңызы зор. Кенептегі картинамен салыстырғанда, мүсінді жан-жағынан қарастыруға болады. Балшық, балауыз, гипс сияқты өңдеуге икемді, әрі иілгіш материалдардың көлемін қосып отыру арқылы жасалады. Мүсін кеністікте орналасады, оны айналып қарауға, жан-жағынан ұстауға болады. Монументтік деп аталатын үлкен көлемді мүсіндер көше және алаңдарда орналастырылады. Сәулетпен байланысты бұл өнер туындылары қалаларға көрік беріп, алыстан тамашаланады. Қондырғылы, шағын көлемді деп аталатын түрлері интерьерді безендіру мақсатында қолданылып, жақын қашықтықтан тамашалауға болатындай етіп жасалады. Кескіндеменің анималистикалық жанры түстер мен реңктерге бай болғандықтан, суретшіде әрбір жануардың тіршілік ортасын бейнелеуге ерекше мүмкіндік бар. Жануарлар бейнесі сүйсіндіреді, таңқалдырады, арбайды. Суретші-анималистер жануарларды шынайы бейнелеп, сыртқы ұқастығын беріп қана қоймай, сондай-ақ олардың мінез-құлықтарындағы күрделі тұстарын ашуға тырысады. Хас суретшінің туындысынан адам жолбарыстың байсалдығын, адал иттің тектілігін, дала қыранының тәкаппарлығын аңғара алатындай болу керек.

Осындай біліктілік пен дағдыға үйренуге бағыт бағдар беретін біздің мектепте үйірме жұмыстары жүйелі жүргізіледі. Мен 5-сыныптан бастап «Саз сыры», «Ағаштан түйін», «Қағаздан мүсін», «Асыл мұра», «Шебер қолдар» атты үйірмелерге қатысамын. Жасалған бұйымдарымызды қалалық, облыстық, республикалық деңгейдегі көрмелер мен сайыстарға қатыстырып, жүлделі орындарға ие болып келеміз. Былтыр қыркүйек айында Алматы қаласында өткен «Алтын қазына» көркем және сәндік-қолданбалы өнер бойынша балалар шығармашылығының Республикалық көрме байқауының «Қағаздан бұйым жасау» номинациясының I дәрежелі дипломымен марапатталдым. Қағаздан жасалған «Қаршыға» мүсіні енді осы бұрыштан орын алатын болады.

Бұрышқа қойылатын «Қарлығаштар» мүсіні де «Птичий перезвон» атты республикалық конкурста III орын алған мектептің 6-сынып оқушысы Токушева Индираның жұмысы. «Үкі» мүсінімен мен өзім облыстық оқушылар сарайында өткен көрмеде III орын алғанмын. Бұл құстар мүсіні арнайы сымнан жасалған каркасқа ескі қағаздар, газеттерді пайдалана отырып, көлемдік формасын беру үшін желіммен біртіндеп жабыстырып отыратын біз үшін

жаңа технология қолданылды. Образ беруде түстерге бояудың ролі зор. Қағаз иілгіштігі жақсы материал болғандықтан мінез-құлықты айқындауға ыңғайлы. Дайын мүсіннің сырты лакпен әрленеді. Сонынан композициялық шешім болу үшін қосымша элементтер пайдаланылады. Жалпы бұл технология барысында ескі қағаздан жаңа туынды жасауға болатынымен және әдемі скульптуралық өнер туындысын жасауға болатынымен қызықтырады.

Быттыр жыл соңында үйірме жұмысының қорытындысы ретінде мұғалімнің көмегімен «Елік лағымен» мүсінін жасадық та оны мектеп фойесіне орналастырдық. Бұл жұмыс әрине тек мұғалім көмегімен жасалды. Өйткені біріншіден көлемді, екіншіден, каркасы темірден пісіру жұмыстары арқылы жасалады. Көлемдік формасын шығаруда құрылыс көбігі қолданылады. Құрылыс гипсін біртіндеп жағып отырып, мүсін кескіні шығарылады. Бұл жұмыста ептілік, сезімталдық, кеңістікте образды көре алу сияқты қасиеттер өте қажет. Ең бастысы пропорциялық үйлесімділікті сақтай білу керек. Сонынан боялып, лакпен әрленеді.

Жалпы жануарлар мен құстардың мүсінін толық мінез-құлқына сай бере алу үшін олар туралы көптеген мәліметтерді зерделейміз. Суырдың мүсіні саздан жасалды, ал барысты жасауда пенопласт материалын қолдану жоспарланып отыр. Басқа да жасалған әртүрлі қолөнер туындыларын зерделей отырып, оларды да фойеге жүйелеп орналастыруды ойластырдық. Жұмыстарымызды саралап қарасақ, қағаздан жасалған «Үкі», «Қаршыға», «Қарлығаш» мүсіндері бар екен. Мақалада жаңғырудың 6 бағыты көрсетілген. «Алтау ала болса, ауыздағы кетеді» дегендей, алты бағыттың бірлігін композициялық шешім түрінде көрсету керек деп ұйғардық. Біріншіден қолдан жасалған өнер туындыларымызды мектеп тарихына қалдыру мақсатымен, екіншіден қолөнердің – рухани байлық көзі екендігін көрсету үшін және «Рухани жаңғыруға» қосқан үлесіміз болсын деп, осы жобаны жүзеге асырдық.

Мұғалімдер мен оқушылар арасында Елбасы мақаласын оқуды ұйымдастырып, пікір-сауалнамасы жүргізілді.

Сананы жаңғырту бағыттарының мазмұнын образды түрде беруге байланысты жасалған ұсыныстарға саралау жүргізілді. Әр жануардың мінез-құлқы мен түр сипатындағы ерекшеліктері, аңыз әңгімелер сарыны осы бағыттарға сәйкес келеді-ау деп топсалай келе мынадай шешімге тоқталдық:

1 Бәсекелік қабілет: «Қаршыға»

2 Прагматизм: «Суыр»

3 Ұлттық бірегейлікті сақтау: «Барыс»

4 Білімнің салтанат құруы: «Үкі»

5 Қазақстанның революциялық емес, эволюциялық дамуы: «Қарлығаш»

6 Сананың ашықтығы: «Лағымен елік»

Рухани жаңғыруға деген ішкі ұмтылысты тудыруға эстетикалық талғамды тәрбиелеу арқылы жетуге болады. Қолөнер арқылы адам өзінің шын мәніндегі өз ішкі көңіл-күйін білдіреді. Адам баласының барлық әрекетіндегі сергек сезімталдықты қалыптастыру мен мақала бағыттарын образды бере алу-осы жобаға арқау болған мәселе. Бұл мектептегі эстетикалық-адамгершілік мақсаттағы шараларға қосылған үлес деп есептеймін. Мұғалімнің көмегімен үйірме жұмыстарында жасаған кескіндеме мүсіндерін қолдану арқылы мектепте «Үндестік» атауымен «Рухани жаңғыруды» насихаттау мақсатында эстетикалық бұрыш безендіру идеясы жүзеге асырылды.

Мектептегі қолөнер үйірмелеріне жүйелі әрі мақсатты қатысудың арқасында халық мәдениетінің айнасы ретіндегі мүсін қолөнеріне қызығушылық артты. Жүрген жерлерімде кездескен қолөнер туындыларына бей-жай қарамай, мағынаны тануға тырысу дағдыға айналды десем де болады. Ұлттық құндылықтардың сақталуына, ата-баба дәстүрін қадірлей білуге деген құлшыныс осы жоба жазу барысында арта түсті. «Рухани жаңғыру» мақаласындағы сананың рухани жаңғыру бағыттарының маңызын терең түсіндім. «Шыдамы жеткен шебер болар» дегендей әр түрлі материалдан мүсін жасауға ынта қойып, өңдеудің әртүрлі әдістерін меңгере білудің өмірлік қажеттілік екенін сезіндім. Қызығушылық пен еңбекқорлық қолөнермен шұғылдануға өте қажет қасиеттер екенін айта аламын. Болашақ өмірге қажетті іс-әрекетке үйреніп ғана қоймай, шешім қабылдай алу дағдысына да төзеле бастадым.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Абдуалиева Ш. Халық қолөнері. А., 1992. 70 б.

2 Қожахметова К. Ж. Казахская этнопедагогика: методология, теория, практика. – Алматы: Ғылым, 1998.

3 Кенжеахметов С Жеті қазына.

4 Күнпейіс Ж Қазақ сәндік қолданбалы өнер түрлерінің иллюстративтік анықтамасы. – Алматы: Дарын, 2006. – 18 б.

5 Чукалин В. Г., Танбаев Х. К., Развенкова И. А Көркем өнер. 5-сынып т.б. Көкшетау: Келешек - 2030, 2017 ж.

6 Хангереева З. С., Бақытова Г. Б. Халық өнері – асыл қазына // <http://olke.kz>

7 Қазақстан жолы – 2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ. Қазақстан Республикасы Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2014 жылғы 17 желтоқсан. – Алматы: Юрист, 2014. – 5, 6, 8 бб.

8 Өмірбекова М. Ш «Энциклопедия» Алматы кітап 2003.

СХОДСТВО В ГАСТРОНОМИЧЕСКИХ ТРАДИЦИЯХ НАРОДОВ ФРАНЦИИ И КАЗАХСТАНА

МУХАМЕДИЯРОВА А. Е.

ученик 8 «И» класса, ГУ «Гимназия для одаренных детей», г. Павлодар

БАТАЕВА К. К.

учитель французского языка,

ГУ «Гимназия для одаренных детей», г. Павлодар

КАИРБАЕВА Б. Ж.

учитель биологии и химии, ГУ «Гимназия для одаренных детей», г. Павлодар

Еда – неотъемлемая часть повседневной жизни человека. Философы считают ее не только средством удовлетворения жизненных потребностей, но и процессом постоянного воссоединения человека с миром природы. Приготовление пищи является феноменом культуры, а не природы, следовательно, той гранью, которая отделяет человека от животного. Социум с детства формирует у человека пищевые предпочтения, и в ряде случаев они являются ярким этническим индикатором. Пищевые традиции формируются в течение веков, под влиянием образа жизни народа. Пищевые традиции - это исторически сложившиеся формы деятельности и поведения людей, связанные с добытием и приемом пищи, знанием об элементах культуры питания, а также опыта сохранения и передачи этих действий и знаний из поколения в поколение. В пищевые традиции включены следующие разнородные с точки зрения онтологии и аксиологии элементы и их имена: 1) продукты и блюда; 2) кухонная утварь и инструменты; 3) способы приготовления пищи; 4) ритуалы трапезы. Гастрономические традиции - семиотическая система, включающая в себя несколько уровней от физиологического до эстетического. Единство культурно-национальной значимости семиотического образования достигается на основе и бессознательного, и осознанного соотношения этого «живого значения» с кодами культуры, которые известны человеку.

Гастика (от греч. *gastras*-«желудок») - наука о знаковых и коммуникативных функциях пищи и напитков, о приеме пищи, о культовых и коммуникативных функциях снадобий и угощений. Национальный менталитет каждого региона и страны можно изучить через исследование культурных ролей, вкусовых ощущений, ритуалов, традиций, связанных с едой, пищей, кухней. Смысл еды – исследование культуры путем потребления пищи. Это объясняется тремя существенными аргументами: 1) пища – обнаруживает, проявляет, отражает нравы народа, проживающего в данном регионе; 2) пища – показатель общего уровня цивилизованности народа, его таланта, оригинальности и особенностей национального мышления, уровня приспособляемости к природным условиям среды обитания; 3) национальная кухня региона – один из критериев определения психического склада нации, отражающегося в господствующих кулинарных вкусах и пищевых пристрастиях [1, с. 5].

Любое совместное принятие пищи, будь то семейный обед или трапеза объединившихся для выполнения трудовой задачи людей, или трапеза попутчиков, не говоря уж о трапезах, которыми отмечаются какие-либо выходящие за рамки повседневной жизни события, есть не просто коллективно организованное насыщение. В любом случае это в то же время действие с определенным знаковым содержанием, то есть общением. Гастика в каждой национальной среде различна. Это зависит от климата, географических условий, природы, особенностей земледелия, скотоводства.

Франции по праву принадлежит слава законодательницы кулинарного искусства. Еда является для французов не просто возможностью утолить голод, но и важным элементом образа жизни, характеризующего человека со всех сторон. Классическая французская кухня ведет свое начало от Короля Франциска I, правившего в 16 веке. В это время появилась так называемая «буржуазная кухня», являющаяся чем-то средним между кухней простого народа и «высшей кулинарией». Уже в это время появились высококлассные парижские рестораны, клиентами которых стала французская аристократия и знатные иностранцы.

В 18 веке Франция стала занимать одну из ведущих ролей в Европе, вследствие чего французская кухня распространилась среди всей европейской аристократии. Французские кулинары очень ценились при дворах других стран, так как умели почти до неузнаваемости изменить вкус продукта сочетаниями различных ингредиентов и создать роскошную сервировку стола.

Французская кухня условно делится на три части:
 cuisine regionale – региональная кухня;
 cuisine bourgeoise – общераспространенная французская кухня;
 haute cuisine – чрезвычайно изысканная кухня, примером которой в свое время являлась придворная кухня французских королей. Простая и домашняя кухня во Франции ценится не меньше, чем ужин в ресторане.

Одной из особенностей французской кухни является употребление в пищу мяса конины. Считается, что французы начали есть конину во времена Наполеона – больше из необходимости, чем по своему желанию, и развили вкус к конине. Однако существует и другое мнение. Традиция употреблять конину в пищу во Франции восходит к XVIII веку, когда голодные революционеры пускали на мясо лошадей, захваченных ими у аристократов. Делали они это не из гурманских соображений, а просто для того, чтобы утолить голод. В 1866 году специально для Франции Папа Римский легализовал конину: люди ели ее от бедности, потому что не могли позволить себе свинину или говядину. Во время Прусской осады Парижа в 1870-1871 гг. люди этого города активно ели лошадей из-за нехватки другого мяса.

Со временем «мясные» породы лошадей во Франции стали разводить специально обученные фермеры. Но в последние десятилетия интерес к конине резко упал. Французы сегодня потребляют всего 300 граммов такого мяса в год на каждого человека. Это только пятая часть от тех объемов, которые они покупали 30 лет назад. На конину приходится всего 1 % от общего объема потребляемого мяса в этой стране.

Питательная ценность конины намного меньше, чем у других видов мяса: 110 калорий в 100 граммах против 160 у говядины. Плюс ко всему конина позволяет быстро снизить уровень холестерина в крови, а также богата полезной жирной кислотой Омега-3. Поэтому этот вид мяса активно рекомендуют диетологи.

Недавно конина стала модным «трендом» в Париже. ВВС пишет, что несколько модных парижских шеф-поваров добавили конину в меню.

Таблица 1

Ресторан	Блюдо	Ингредиенты	Город
Les Tontons	стейк из конины	сырое мясо с сырым яйцом и приправами.	Paris

Le Taxi Jaune	конские карпаччо	закуска из сырого мяса, соль, перец, соус.	Toulouse
Le Verre Vole	гамбургеры с кониной и перепелиным яйцом	Кониная, перепелиные яйца, соус.	Nante
Septime	стейки из конины	сырое мясо конины, с дикой клубникой и кремом из эстрагона.	Paris

Владельцы ресторанов в интервью агентству Reuters выразили свое мнение о том, что конина намного вкуснее говядины и в ней меньше жира. Другие животные едят разный мусор, а лошади – только овес, ячмень и сено. Это видно по мясу. Поэтому люди, которые заботятся о здоровье, переходят на конину.

Казахскую кухню можно считать одной из молодых в мире, поскольку складываться она начала лишь в конце XIX – начале XX вв. и оформилась, когда завершился переход казахов на оседлое положение и коренным образом изменилось хозяйство Казахстана [2, с. 28].

Национальная казахская кухня – это продукт жизненного уклада кочевых народов. Изначально у казахов не было того множества рецептов, которые есть сегодня: ввиду частых переездов люди не пользовались посудой и печами, а готовили пищу на открытом огне, уваривая мясо в котлах, изготавливая кисломолочные напитки в специальных мешочка. Казахи используют для приготовления пищи 4 вида мяса: говядину, баранину, конину и верблюжатину [3, с. 5].

Мясо является основой дастархана – традиционного казахского застолья. Как в старину, так и сейчас по наличию мясных блюд на столе судят о благополучии в доме. Отсутствие у кочевого народа высокой кухни и преобладание общераспространенных блюд – естественное последствие традиционного образа жизни. При этом совместное принятие пищи, общение было и остается важной частью казахской семьи, общества.

Перспективному развитию мясного и кумысного коневодства кочевников способствовали низкий уровень материально-производственной сферы, отсутствие земледелия, наличие огромных массивов пастбищ, возможность табунного круглогодичного содержания лошадей на подножном корме, рентабельность и высокотоварность. Мясо конины всегда преобладало в видовой структуре мясных продуктов на столе кочевых восточных народов. Из конины с давних времен они готовили горячие блюда, копченые, вяленые мясные изделия. Из глубины веков пришли к нам рецепты таких высококачественных, высокоценных восточных блюд из конины,

как казы, шужук, сурет, жая, жал, карта и других. Первые врачебные рекомендации об использовании конины как диетического продукта относятся к XIX веку. Так, в 1869 году русский врач Г. Архангельский в одной из своих статей писал: «Сохранение человеческой жизни нужно ставить выше сохранения предрассудков. На конину следует смотреть как на драгоценное и дешевое лекарство». В настоящее время накоплены многочисленные научные сведения о физико-химических, биологических свойствах конского мяса, свидетельствующие о высокой пищевой ценности этого продукта и подтверждающие возможность его использования в качестве лечебного, диетического средства.

С целью изучения уровня информированности учеников о сходствах в гастрономических традициях народов Франции и Казахстана было проведено анкетирование учеников 10 – 11 классов гимназии.

На вопрос анкеты «Назовите 3 блюда французской кухни» большинство учащихся назвали круассан – 70 %, багет – 50 %, сыр – 50 %, улитки – 30 %, рататуй и лягушачьи лапки 22 %, а также упоминались такие блюда, как тартар, фуагра, луковый суп и другие. Эти данные позволяют судить о высокой информированности анкетированных об особенностях французской кухни.

На второй вопрос «Назовите 3 блюда казахской кухни» 83 % респондентов назвали бесбармак, 67 % – бауырсаки, 45 % – куырдак, 30 % – наурызкоже, кымыз, шужук, а также манты, самса, орама.

На третий вопрос «Знаете ли вы, что общего в гастрономических особенностях народов Франции и Казахстана?» 95 % учеников ответили отрицательно. Из 5 % гимназистов, давших положительный ответ, большинство общим назвали хлебобулочные изделия, и только один ученик – конину.

Также в ходе исследования было выяснено, что 80 % опрошенных употребляют мясо конины в пищу, из них регулярно 24 %, часто 47 %, иногда 9 %. Основная масса учеников не владеет информацией о пользе мяса конины, только 7 % выделили ее диетические свойства и как источник белка.

Еда – это оружие, которое завоевывает страны и народы без оружия, она является проводником чужих идеалов и ценностей. Распространившиеся по миру фастфуды и разного рода новые виды питания, появляются скромно и незаметно, внедряются во вкусы населения и только потом преобразуют традиции и образ жизни, а с ними и мировосприятие и идеалы.

Одновременно еда является и посланцем мира и культуры, это самый простой способ понять иную культуру, проникнуться ее духом, даже

не выезжая из своей страны большинство наших соотечественников, не имеющих возможности путешествовать, познает мир через новые продукты питания и рестораны. И те же фастфуды, вытесняя национальные традиции, объединяют людей в некое единое мировое пространство: все мы люди, все мы братья и мы едим одинаковую пищу.

Гастрономические традиции – важный фактор национального самосознания, связь между культурой и пищей, поэтому во Франции, как в Казахстане, очень важна совместная трапеза между членами семьи разных поколений.

Поэтому очень важно для Казахстана сохранение своих кулинарных традиций, характерных для потомков кочевников, употребляющих в пищу конину как полезное, диетическое, богатое белком, витаминами и микроэлементами мясо. Сходство в гастрономических традициях между странами Франции и Казахстана отмечается использованием в приготовлении блюд из мяса конины.

Общая традиция в наших странах – совместные семейные трапезы, сопровождающиеся беседой, общением представителями разных поколений.

Конина является брендом Казахстана и идентификационным пищевым кодом, что представляет национальную ценность нашего народа и государства в целом. В рамках реализации Послания Президента одним из основных приоритетов является аграрная политика, которая должна быть направлена на кардинальное увеличение производительности труда и рост экспорта переработанной сельскохозяйственной продукции. Один из важных путей развития аграрного комплекса за счет экспорта мяса конины. Освоение зарубежных рынков – задача наших животноводов и технологов. Этот продукт может стать не только источником экономического развития, но и мостом в культурном взаимообогащении разных стран, особенно Франции – законодательницы кулинарного искусства.

Еда – основной компонент идентичности: этнической, религиозной, социальной. Колонизаторы ранее, так же, как эмигранты сейчас, везли с собой свою гастрономическую традицию как символический кусок родной земли. Во многих семьях, полностью слившихся с окружающей их культурой, только кулинарные пристрастия нередко выдают страну их происхождения, вкус к еде сохраняется дольше и адаптируется труднее, чем другие культурные составляющие. Эти явления хорошо знакомы жителям Казахстана, которые, независимо от своей национальности, готовят по праздникам «Ет» – мясо по-казахски», салат «Оливье», пекут бауырсаки и торт «Наполеон».

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Молчанова Г. Г. Традиции гасстики как отражение национальной и региональной идентичности. // Вестник Московского университета. Серия 19: Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2013. – № 2. – С. 9–19.
- 2 Похлебкин В. В. Национальные кухни наших народов. – Изд-во «Центрполиграф». – М., 2004. – 640 с.
- 3 Кенжетайұлы С. Национальная кухня казахов. – Изд-во «Алматыкитап». – А., 2010. – 240 с.
- 4 Сарыев И. С. Казахская кухня. Современные и традиционные блюда. - Изд-во «Кайнар» – А., 1981. - 225 с.

ӘЛЕМДІК ОЙЫНДАР АРҚЫЛЫ ҚАЗАҚ МӘДЕНИЕТІНЕ ИНТЕГРАЦИЯЛАУ

МҰХАМЕТҚАН Ә.

10 сынып оқушысы, Ы. Алтынсарин атындағы дарынды балаларға арналған облыстық қазақ гимназия-интернаты, Павлодар қ.

МҰХАМЕТҚАН А.

7 сынып оқушысы, Ы. Алтынсарин атындағы дарынды балаларға арналған облыстық қазақ гимназия-интернаты, Павлодар қ.

МҰХТАР Д. Б.

тарих пәнінің мұғалімі, Ы. Алтынсарин атындағы дарынды балаларға арналған облыстық қазақ гимназия-интернаты, Павлодар қ.

Қай халықтың болмасын, оның ұлттық ойындарының белгілі бір мақсаты мен әлеуметтік-психологиялық тұрғыдан ерекше қасиеттері болады. Ұлттық дәстүрлі халық ойындарының ел арасындағы беделі, тарихи қоғамдағы алатын орны және болашақ ұрпақты өсірудегі қажеттілігі, оның шығу тарихы туралы ғылыми тұрғыдан бізге дейінгі ғалымдар да көп ізденді. Қазақ балаларының ұлттық ойынына тоқталғандардың бірі – орыс ғалымы А. Алекторов. Мәселен, оның «О рождении и воспитании детей киргизов, правилах и власти родителей» [1]. атты еңбегін атауға болады. Автор бұл еңбегінде көшпенді қазақ халқының өмір сүру салтындағы баланың дүниеге келген сәтінен бастап өсу динамикасына дейін ұлттық ойын мен қимыл-қозғалыс әрекетінің алатын орны және балғындардың денсаулығы мен дене мүшесінің қалыптасып дамуындағы жеке халық ойындарының қажетті жақтарын ашып көрсетеді. Шетел зерттеушілерінің бірі Зигмунд Фрейд [2] балалармен өте аз жұмыс жасаса да, бала ойынның мәнін айқындаған. Ол былай деп жазды:

«Біз бала басынан елестің алғашқы белгілерін іздеуіміз керек». Баланың ең сүйікті және тартымды іс-әрекеті – ойын, деген. Жоғарыдағы зерттеушілердің еңбектерін талдау барысында біз төмендегідей **қайшылықтарды** анықтадық:

1 Әлемдік ойындар туралы зерттеушілердің еңбектері жеке қарастырылмаған;

2 Әлем ойындарының қазақ халқына пайда келтіретін тұстары жете қарастырылмаған;

3 Әлемдік ойындар қазақ мәдениетімен интеграциялау амалдары тұғырлы түрде ұсынылмаған.

Аталған қайшылықтарды шешу мақсатында біз тақырыбымызды «Әлемдік ойындар арқылы қазақ мәдениетіне интеграциялау» деп таңдадық.

Зерттеудің мақсаты: Әлемдік ойындар арқылы ұлттық құндылықтарымызды жаңғырту.

Ойындар теориясы 20 ғасырдың 40-жылдары АҚШ математиктері Джон фон Нейман (1903–1957) мен Оскар Моргенштерн (1902–1977) конкурентті экономикалық құбылыстарды математикалық жолмен шешу әдісі ретінде қарастырды. Мұндағы негізгі ұғым – ойын, ал оның формальды түрдегі көрінісі – «конфликт». Конфликтті дәл сипаттау үшін ойынға кімдер және қанша нысан, қалай қатысатыны, ойынға қатысу ережесі, ойынның мақсаты мен нәтижесі қандай болатындығы, нәтиженің қатынасушылардың әрқайсысына қаншалықты пайдалы болатындығы, т.б. жағдайлар анықталады. Конфликтке қатысушылар коалиция құра алады.

Ойын әрекетінің философиялық негіздерін ғылыми тұрғыдан қарастырған К. Гросс, Штерн, И. Кант, К. Бюлер, Бейтендейк, Клапаред, Дж. Селли, З. Фрейд, А. Адлер, Р. Хартли, К. Левин, А. Фрейд т. б. ғалымдар ойын теориясының қалыптасуы мен дамуын, ойын әрекетінің әлеуметтік жақтарын айқындап, оның бала қиялы мен ойлау қабілетіне оң әсер ететінін анықтаған [3]. Мәселен, Гроос жаттығуларының мынадай қағидалары бар:

- Әрбір тірі жан иесі өзінің тәртібіне жалақылық беретін мұрагерлік жорамалдауға ие;

- Тума реакциялар өмірдің қиын міндеттерін орындауға жеткіліксіз;

- Өмірде әрбір тіршілік иесінің ата-анасының қамқорлығын талап ететін, өсіп жетілу, даму кезеңі – балалық шағы болады;

- Балалықтың мақсаты – тума реакциялар арқылы жетілу емес, өмірге қажетті қабілеттерді өндіру, жетілдіру;

- Ойынның алғашқы көріністері туралы айтылғанда индивид ішкі түрткінің және сыртқы елеулі мақсатты айқындап, өзінің бейімдерін дамытады және бекітеді.

Француз ғалымы Луи де Брайль «Ең қарапайым мәселені қозғайтын ойындардың өзінде ғылыми жұмысқа ұқсас жалпы элементтер көп кездеседі» Екі жағдайда да (ойын мен ғылыми жұмыс) ең бастысы – қойылған мақсаттың болуы, сонан соң қиындықтың болуы, оны жеңу, жаңалықты ашу-қуаныш. Міне, сондықтан адамдарды жасына қарамастан ойын өзіне тартып тұрады», - дейді [4].

Дидактикалық ойындарды құру мына негіздерге сүйенеді:

- Балалардың іс-әрекетіне ойын түрлерімен оқуды байланыстыру, біртіндеп қызықты жеңіл ойындардан ойынтапсырмалар арқылы берілген оқу-тәрбие мәселелеріне көшу;

- Шарты мен міндеттерінің біртіндеп күрделенуі;

- Берілген тапсырмаларды шешуде баланың ақыл-ой белсенділігінің күшеюі;

- Оқу-тәрбие мақсаттарының бірлігі. Дидактикалық ойын – мектеп оқушыларының белсенділігін арттырып, қиын оқу материалдарын меңгеруді жеңілдетуі және көлемі бойынша үлкен оқу материалдарды есте сақтауға мүмкіндік беруі тиіс.

Дидактикалық ойындардың сапалылығы: олардың сабақтың әр кезеңіндегі орны мен міндетін, мақсатын дәл анықтауға, оны қолданудың теориясы мен практикасын мұғалімнің жетік меңгеруіне, шеберлік танытуына, ойынға қажетті материалдарды алдын-ала дайындап алуына, ойын үрдісіне оқушыларды белсенді қатыстыруына байланысты болады.

Дидактикалық ойынның түрлері:

- Заттық дидактикалық ойындар. Бұл ойын әртүрлі ойыншықтармен және әртүрлі ойын материалдарымен ұйымдастырылады;

- Үстел үсті ойындары: Лото, домино, қарлы кесек т.б.;

Сөздік дидактикалық ойындар, яғни ауызша ойналатын ойындар Тәуелсіз елімізді әлемдік бәсекеге қабілетті 50 елдің қатарына қосу біздің негізгі мақсатымыз және Отан алдындағы борышымыз. Осы мақсатты жүзеге асыруда жасөспірімдердің орны ерекше, өйткені еліміздің туын биіктен желбіретіп, бәсекеге қабілеттілігін таныту үшін білім нәрімен сусындаған, денсаулығы мықты ұрпақ тәрбиелеуіміз қажет.

Ойын - бұл ақпарат алмастыру құралы және баладан өз ойымен бөлісуді талап ету; яғни автоматты түрде қарым-қатынастағы барьерді

жасату. Жоғарғы қатынас деңгейге көтерілу үшін сөзді пайдалануы қажет. Ойын сезімдердің берілуімен және кемшіліктердің шешілуі үшін құрал болады. Бала сезімін вугвальды жеткізу ылғи да мүмкін емес. Дамудың бұл сатысында бала не сезгенін айту үшін когнитивті, вугвальды құралдары жетіспейді эмоционалды жағдайда оларды сөзбен жеткізу үшін бала өз ауыртпалықтарында интенсивті бір ойға жинақтала алмайды. Көптеген авторлардың зерттеулері бойынша (мысалы Пиаже), біз 11 жасқа дейін балалардың абстрактілі ойлауға және талдауға қабілетті емес екенің білеміз [5].

Баланың әлемі — бұл нақты заттардың әлемі, егер біз баламен байланыс жасағымыз келсе, ең алдымен осыған жақын болуымыз керек. Ойын - бұл баланың нақты өз ойы және өз әлеміне қалыптасу тәсілі.

Ойында баланың физиологиялық, сана-сезімдік, эмоционалды сапалары творчестволық процеске қосылады және оған әлеуметтік әрекеттері қажет болуы мүмкін. Осылайша, бала ойнаған кезде оған толығымен қатысады деп айтуға болады. Ойын әсерлері бала мен мұғалім арасындағы қарым-қатынастың динамикалық жүйесі ретінде анықталады.

Монополия ойыны

Бірақ, менің сіздерге ұсынып отырған ойынды, әлем бойынша кішкентай бала мен жасөспірімдермен қоса ересек адамдардың қызыға ойнайтын «Монополия» ойынының прототипі негізінде жасалған.

Тек бұл ойын ережесі және негізгі мазмұны ұлттық тарихымызды зерделейтін Қазақстан тарихы пәні негізделіп жасалған.

Ережесі: Монополия ойыны қазіргі таңда өзекті, сұраныстағы ойындардың бірі. Бұл ойынды еңкейген шалдан еңбектейтін балаға дейін ойнай алады. Осы себепті мен монополия ойынын негізге ала отырып осы ойынды шығардым. Бұл ойынның шарты бойынша ойынға 3 адамнан 6 адамға дейін қатыса алады. Ойынды бастамас бұрын әр жағы санмен белгіленген асықты лақтырады. Санның қолайлы түсуіне байланысты яғни әлдекімге үлкен сан түссе, сол адам ойынды бастайды. Ойын процесі кезінде әр адамға 5000 теңге беріледі. Ақшаның көбеюі, азаюы ойыншының өзіне байланысты. Ойын асық лақтырумен басталады. Ойыншы асықта түскен сан бойынша жүріп, белгілі бір қалаға түскен сәттен бастап, белгілі бір мөлшерде ақша төлеуі тиіс. Әр қаланың бағасы өзінің карточкаларында жазылған. Қаланың бағасына ойыншының көңілі толмаса, сол дәуірге байланысты сұраққа жауап беріп, 250 тг жеңілдік жасалады. Егер ойыншы өзі сол қаланың иесі болғысы келсе, карточкадағы жазылып тұрған бағаға

бір үйдің бағасы қосылады. Сол қалаға байланысты сұраққа жауап беретін болса сатып алушыға жеңілдік жасалады. Сонымен қатар, ойын барысында репрессия, банк және тағы басқа бөлімдер кездеседі. Ойыншы сол бөлімдерге түскен сәтте, сол қалаларға байланысты сұраққа жауап беруі тиіс.

Ойынның мақсаты: Кез-келген жастағы жасөспірімнің ойлау қабілетін дамыта отырып, тарихқа сыр шерту арқылы тарихты кеңірек түсіндіру.

Ал келесі ойынға көшетін болсақ, ол «Рухани жаңғыру» бағдарламасы аясында жасалған «Тик так бумм» ойыны.

Ойынның мақсаты: Жасөспірімнің ойлау қабілетін дамыта отырып, қазақ халқының салт-дәстүрін, ұлттық қазынасын меңгере алады.

Ойынның ережесі: «Тик так бумм» ойыны тек АҚШ та ғана таралмай, әлем бойынша таралған ойындардың бірі. Осы ойынды 3 адамнан 10 адамға дейін ойнай алады. Ойынды бастамас бұрын, ойын барысында 5 әр түрлі тақырыптар және жарылғыш құралы беріледі. Ойыншы кез-келген тақырыпты таңдап алып, сол тақырыпқа байланысты атауды айтып, келесі ойыншыға береді. Кез келген ойыншының қолында жарылғыш құралы жарылатын болса, сол ойыншы осы тақырыпқа байланысты карточканы өзіне қалдырады. Кімде-кімнің қолында көп мөлшерде қалатын болса сол ойыншы жеңіледі.

Келесі ойын «Мафия» ойынының прототипі негізінде жасалған. Бұо лйын жасөспірімнің ойлау қабілетімен реакция жылдамдығын жақсартуға септігін тигізеді. Ойыншы бұл ойынды ойнау барысында тарихи оқиғаларды меңгере алады.

Ережесі:

Ойынға 8 ден 15 адам көлемінде ойнай алады. Ойынның шарты қарапайым бәрімізге белгілі мафия ойынының барысы мен желісі аясында жүреді. Тек ойыншыға арнайы тақырыптар аясында ой өрбітіп, сол тақырып бойынша негізгі кейіпкерлерді анықтау қажет. Яғни жүргізуші ойын шарты бойынша қанша мафия, қанша полицей мен дәрігер бар екенін анықтап береді. Ойыншыларға карточкалар таратылғанда арнайы кейіпкердің суреті мен аты және оның ойын барысындағы ролі жазылады. Келесі кезекте жүргізуші қаланы түнгі ұйқыға жатқызып кім-кім екенін анықтап алады. Жүргізуші танысқаннан кейін ойыншылар арасында талқылау басталады. Мафия қандай кейіпкер болуы мүмкін, полицей және дәрігер. Ойынның шарты бойынша қарапайым мафия ойынның ережесінен

айырмашылықтар байқалады. Себебі мафияның міндеті тек кез-келген ойыншыны ойыннан шығару емес, сонымен қатар тарихи оқиғаға байланысты негізгі қарсыласы кім екенін және ол қандай кейіпкер екенін анықтауға тырысу.

Қорыта келе, Адам баласы ойын барысында өздерін еркін сезінеді, ізденімпаздық, тапқырлық қасиеттері байқалады. Сезіну, қабылдау, ойлау, зейін қою, ерік арқылы түрлі психологиялық түсінікпен сезім әрекетіне сүйенеді. Ойын үстінде бала қуаныш пен реніш сезімдерін сезінеді.

Әлемдік ойындарда ұлттық тіл өрнектерін пайдалана білсе, қазіргі жеткіншек біле бермейтін ұғым – түсінігін өмірге жанастыра көңіл аударта сол арқылы танымдық мақсат қойылады. Сонымен, ұлттық салт-дәстүрді қадірлей білуге, адамгершілікке, ізгілікке, ұлттық тәлім – тәрбие беруге назар аударылады. Осындай жаңа форматты ұлттық нақыштағы ойындарды ойнау, ұлттық құндылығымызды жоғалтпай, қайта жаңғыртып бала бойына дарытар едік. Сол себепті жоба барысында әлемдік ойындарды негізге ала отырып, оны ұлттық мәдениетімізге нақыштап жасап шығарған болатынбыз.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 А. Алекторов «О рождении и воспитании детей киргизов, правилах и власти родителей» (Орынбор, 1891).
- 2 Зигмунд Фрейд «По ту сторону принципа удовольствия».
- 3 Казанская К. О «Детская и возрастная психология». - Москва 2010 С. 128-132.
- 4 Дж. Селли «Игра и самостоятельность».
- 5 Рудик Г. А. «Игры и их педагогическое значение». Изд-во «Значение», 1949 г.

АҢЫЗҒА АЙНАЛҒАН КИЕЛІ МЕКЕН

МАҒАУИЯ М.

8 сынып оқушысы, № 2 Майқайың ЖОББМ
РАХПАНОВА К. Н., ШАЙМЕРДЕН Н. Ж.
мұғалімдер, № 2 Майқайың ЖОББМ

Баян өлкесі ұрпақтан-ұрпаққа жеткен халқымыздың этнографиялық тұрмыс-тіршілігін көрсететін тарихи, әдеби, талай-талай тамаша діни аңыз-өңгімелерге толы өлке. Ел мен жер шежіресін таңды таңға ұрып толғайтын көнекөз қариялардың

тыңдаушысын тамсандырып айтатын әңгімесі сонау Алаша ханнан, көшпелілер әлемінің алғашқы абызы Алаш атадан басталады. Баян қарияларының айтуындағы бұл аңыздарды алғаш хатқа түсіргендер – Шоқан Уәлиханов, Григорий Потанин, Мәшһүр Жүсіп Көпеев, Әлкей Марғұлан, Ермұхан Бекмаханов сияқты ұлы тарихшы ғалымдар.

Баянауыл - ертегілер елі сияқты көрікті аймақ. Баянауылдың су мен тасының өзі туған өлкеміздің тарихынан сыр шертеді. Бұл аймақпен байланысты аңыздар да өте көп.

Кемпіртас. Кемпіртас - Баянауылдың ұлттық саябағындағы ең танымал тас. Ертеде жергілікті тұрғындар бұл жерде ерекше жылқы тұқымын өсіріпті. Бұл аттардың бағасы қымбат болыпты. Оларды ең батыл жігіттер көздің қарашығындай күзетіпті. Алайда соған қарамастан, күнде бір жылқы жоғала беріпті. Түнде күзет қойылса да, бәрі де ұйықтап қала беріпті. Ақыры солардың арасынан жас батыр түнде ұйықтап қалмау үшін білегін кеседі. Түн ортасында жер астынан түрі қорқынышты кемпір шығады. Ол жылқылардың ішіндегі ең семізін таңдап алып, өзімен бірге жер астына әкетеді. Жас батыр көргендерін ақсақалдарға айтып береді. Ол халқын сикыршыдан құтқармақшы болады. Жігіт түнде мыстанның келер уақытын күтеді. Кемпір жерден шығады да жігітпен жағаласа кетеді. Жігіт мыстанмен түнімен алысып, әбден шаршайды. Кемпір де әлсірейді. Өйткені таң білінісімен, кемпірдің күші қайтады. Таң атқан кезде мыстан кемпір жердің астына түсіп үлгермейді. Таң арайлап атып, күн сәулесі жер бетіне шашылады. Сол мезетте мыстанның басы мен денесінің жартысы тасқа айналып, қатып қалыпты мыс.

Ақбет шыңы. Баянауылдың ең биік шыңы – Ақбетке байланысты да әдемі аңыз бар. Ертеде осы өлкеде Бүркітбайдың қызы Ақбет тұрыпты. Үй іші жұтаң күй кешкен, сондықтан әкесі қызын ұзатып, шаруасын түзеп алмақ болады. Қыздың кедей қойшыны ұнатқанын, әрине, жақтырмайды. Әкесі көп ойланбай-ақ қалың малын төлеген қаусаған шалға қызын ұзатуға келіседі. Жас ғашықтар мұны біліп қашуға ниеттенеді. Алайда сырлары ашылып, жігіт өлтіріледі де, қыз үйге қамалады. Қыз көз жасын төгіп, мәңгілік қоштасуға сүйіктісінің зиратына баруға сұранады. Жеңелері аяп босатады. Ол жігітінің басында жүрегін тек оған арнағанына, басқа ешкімге жар болмайтынына ант береді. Осы сөздерімен ғашығымен бірге танды қарсы алатын шыңға шығып, төңірегіне соңғы рет көз салады да құздан құлайды.

Ақбеттің есімімен аталатын тау – сол заманның үнсіз куәгері адал мен сезім беріктігінің символы ретінде бұрынғысынша танды бірінші қарсы алады.

Қоңыр әулие үңгірі. Қоңыр әулие туралы да аңыздар көп. «Қоңыр әулие» атауы жердің жануарлар мен құстар әлемін қорғаушысының Нұх Пайғамбар заманынан бар. Белгілі ғұлама Мәшһүр Жүсіп бұл жердің киелілігін дәріптеп, «Әулиелердің Алладан пәрмен сұрайтын жері» деп өз көзқарасын білдірген. Бүкіләлемдік су тасқыны кезінде үш көріпкел Нұх Пайғамбардың кемесінде қалып қойыпты, бірақ кемеді орын болмапты, сонда үш бақанды жалғап байлап, бақанға отырып, Пайғамбардың кемесіне байланыпты. Бүкіләлемдік ағыспен олар солтүстіктен оңтүстікке беттеді. Алғашқы болып үлкен әулие Құланның бөренесі тасқа соғылып, жұлынып кетті. Бұл Қызылтау маңында болған. Екінші болып тасқа ортаншы бала әулие қыранның бөренесі ең биік тау Ақбетке соғылды. Су қайта ағып, таулар мен шоқылар ашыла бастағанда, кенже әулие Қоңырдың бөренесі үңгірге келді де ол осы жерде қоныстанды. Сол себепті үңгір қажылықтың киелі жері саналған. Жергілікті жұрт «тас үңгірге түнеген адамның тілегі орындалады» деседі. Үңгір қыратты жерде орын тепкен. Шамамен мың метрге жуық биіктікте орналасқан.

Үңгір түкпірінде қазан секілді дүние бар. Соған күн құрғамай су жиналады да тұрады екен. Жұрттың айтуынша, сол суда барлық аурудан сауықтыратын қасиеттер бар деген сенім бар. Әсіресе күмістің мөлшері көп деседі.

Жасыбай көлі. Баянауыл қазынасы – көркем, мөлдір, ғажап Жасыбай көлін бір көрген адам өмір бойы ұмыта алмайды. Оның атымен және пайда болуына байланысты да аңыздар аз емес. Аңыз-әңгімелерде бұл айдыңның бұрынғы атауы Шойынкөл екен. Қалмақтың тамақ қылып ішетұғын саймандары үйіліп-төгіліп көл басында қалғандықтан, «Шойындыкөл» деп атанған дейді.

*Аң қуып таудан құлап сұға кеткен,
Қалмақтың Шойын деген батыр бегі.
Ол күнде бұл тауларды Қалмақ алған,
Қорған ғып әрбір жерге қорған салған.
Тұлпардың екпінімен сұға құлап,
Атанып Шойынды көл содан қалған.*

(Жамал қожа қолжазбасынан үзінді)

Ортадағы «Шойынкөл» көлінің қасындағы жота асуында Олжабай батырдың жиені 25 жастағы өжет жас батыр Жасыбай қолы бекінеді. Ақбеттаудың желкесіндегі екінші асуда Олжабай

батырдың баласы Жалаңтөс батырдың қолы бекініс құрған. Бұл асу «Жалаңтөс асуы» аталып кеткен.

Жасыбай батыр туралы жыр-дастандармен бірге аңыз-әңгімелер де көп, олардың ел аузынан жазып алған нұсқалары Қазақ Ғылым академиясының кітапханасының қолжазбалар қорында сақтаулы.

Баянаула тауының қалың ортасындағы көлдің күншығысында бір тасты «Ту тіккен» деседі. «Олжабай мен Жасыбайдың: «Айтысамыз!» деп, ту көтерген жері» деседі. Екеуі мұнан бұрын жүзбе-жүзге келісіп, бірін-бірі көріскен жоқ екен. Бірін-бірі көріскен соң, «ішпей мас, жемей тоқ» болып, өзді-өздімен тойысып, «ұрсамыз, төбелесеміз!» дегенді қойысып, қоян-қолтық араласып, құшақтасып, дос болысыпты деседі.

Келесі аңыз былай сыр шертеді: үш ағайынды Олжабай, Кенжебай мен Жасыбай кімнің күшті екенін сынап көрмек болыпты. Қазір Жасыбай зираты тұрған ескі асудан тас лақтырады. Бірінші кезекті Олжабай алады.

Кенжебай лақтырған тас Олжабай тасының үстіне түсіп, жерге батырады, астынан су шығып, шұңқырды толтыра бастайды.

Жасыбай тасы да осыларға қосылып, судың атқылап шығуын жалдамдатады, бірақ тастың үстінгі жағы судың бетінде қалады, кейін беткейінде ағаштар мен шөптер өсіп шығады. Өткел тұрған моласы жөнінде мынадай сенім бар. Оған бара жатып тас ала бару керек. Кейін жеткен соң, оған тас лақтырып, тілек айту керек. Ол міндетті түрде орындалады деген сенім қалған.

Ел аузындағы аңыздарға сүйенсек, қазақтардың қолбасшысы Олжабай батыр бірде Жасыбай батырға азғана қолды жауынгерлерімен мындап келе жатқан қалмақ қолының алдынан шығып, олардың жолын бөгеп, бері жібермеуді тапсырады. Мыңға толмайтын жасақты бастаған Жасыбай батыр жаумен асқан ерлікпен соғысады. Жасыбай ержүректілік танытып, қалмақтарға аз ғана қолмен тойтарыс беріп, жерін аман алып қалған.

Жасыбай батыр ержүректігімен қатар жауырынға қарап, болжам айтатын қасиеті болған. Қойдың жауырынын алып қараса қалмақтар артына жалтақтап қарап кетіп бара жатқанға ұқсайды. Содан сауытын шешіп, демалуға бекінеді. Өкінішке орай қалмақтардың алдап, атқа теріс отырып келе жатқанын ер Жасыбай байқамапты. Қалмақтың Құба мергені жартаста тығылып тұрып, садағымен Жасыбай батырды атып мерт қылған. Аңғал батыр Жасыбай құлап түсіп, басын көтеріп серіктестеріне өсиет айтады: «Ердің құнын Олжабай жоқтасын, басыма Малайсары белгі орнатсын, артымда қалған жетімдерге Бөгенбай көз салсын». Сөйтеді де, ерен батыр көз жұмады...

*«Келген жол мен шұбырып,
Есепсіз жолда қырылып,
Баян тауын жанапты,
Қайқайып садақ тартқанда,
Қалмақтың тиіп сұм оғы,*

Жасыбай қалды жығылып» - деген Олжабай батыр жырындағы жолдар бұл мәліметтерді растайды.

Бұл кезде Олжабай, Бөгенбай, Малайсары батырлар жауды ойсырата жеңіп, той жасап жатыр еді. Оларға Жасыбай батыр дүние салды деп Қаз дауысты Қазыбек бидің баласы Бекболат кісі жібереді. Орны толмас қазаны естіп, қабақтарына қар жауып өкінген батырларға Бұқар жырау төгілген жырмен көңіл айтады. Қалың қол қайыса аза тұтып, Жасыбай батырдың сүйегін жартас таудың төбесіне қояды. Бөгенбай, Олжабай, Малайсары батырлар басына белгісі ретінде үш жас қайың ағашын отырғызады. Сол қайындар әлі өсіп тұр. Сол жер «Жасыбай асуы» аталады. Үш батыр Шойынды көлді ескерткіш ретінде Жасыбай көлі аталсын деп ұйғарады, міне, күні бүгінге осы атау сол күйінде, «Жасыбай көлі» болып аталып келеді.

Қайғылы хабарды естісімен Олжабай батыр ашуға мініп, өз әскерін қайта көтеріп қырғыннан аман қалған қалмақтардың соңына түсіп қуғынға алған. Қырғын болған таудың шатқалына Олжабай батыр бастаған әскер кіреді. Қалмақтың Олжабай-Молжабай ойында бар ма, асудан асып келіп, көлдің басына үйіліп-төгіліп түсіп жатқанда, сары ала туы салбырап: «Олжабай!, Олжабайлап!» келіп қалғанын бір-ақ көріп, топырлап қаша берді. Олжабай мұның алдына шығып, қайыра қайырып: «Қойдай иіріп қырмаған соң, не керегі бар?!» - деп, «Қалмаққырған» тасына иіріп, қойдай қырған екен. Жеңілген қалмақтардың ұлардай шулап, жалбарынған дауыстарынан тау іші күңіренеді. Сонда Олжабай батыр: «Сендердің бәрінді қосқанда, өлген Жасыбай батырдың шынтағына тұрмайсындар» деп, жауынгерлеріне «жауды аяған жаралы» екенін ескертеді. Қалмақтардың бұл жолы қырылғаны сонша, өліктері жолдың ұзына бойына шашылып қалады». Сонымен Баянауылдың таулы аймақтарының шығыс жағына қарай 95 шақырым жерде Олжабай батыр ата жауын қоршауға алып, бірін аман қалдырмай қырып тастаған көрінеді. Сондықтан «Серке тас» деген жер атауы күні бүгінге дейін «Қалмаққырған» атанған дейді.

Туған елін, өскен жерін ата жаудан азат ету жорығында сан ерлігімен көзге түсіп, осы игі мақсат жолында қаза тапқан Жасыбай батырдың есімін ардақтаған халқы кейін Баян тауының ол қорғаған

асуына - «Жасыбай асуы», Шойынкөліне - «Жасыбай көлі» деген ат берді. Ол жерлер қазір де солай аталады.

Жол салған тасты бұзып, Жасыбай ер.

Әркімнің ертеден-ақ аузында бар.

Арқадан қалмақ ауып, өз жеріне,

Кеткен соң, ат қойылған Жасыбайкөл.

Қорытындылай келе Баянауыл жері қазақтың қаһармандығын танытатын аңызға толы қонысы екендігіне көз жеткіздім. Жасыбай батырдың есімі көлге алтын әріппен жазылып берілуі біз үшін үлкен мақтанышы және ата тарихымыз бен ұлттық шежіреміз үшін табылмайтын байлық, таусылмайтын қазына.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 «Сарыарқа самалы» - 2002 жыл 23 тамыз, № 67 (1348) – 7.

2 Баянауыл. Астана 2001 ж.

3 Артықбаев Жамбыл. Баянауыл - 2009 ж. «Менің Отаным - қазақстан» сериясы.

4 «Баянтау» - 2012 жыл 6 сәуір, №14 (10509) – 5 б.

5 Сүлеймен Баязитов «Жасыбай батыр» 2004 жыл 27 сәуір

6 «Айқын» республикалық қоғамдық-саяси газеті. Бейбіт Бөжен

ҚАЗАҚСТАН ҚОҒАМЫНЫҢ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫ: ЖАҒАНДАНУ ДӘУІРІНДЕГІ БАТЫСТАНДЫРУ ҮДЕРІСІНІҢ ҚАЗАҚ ҚОҒАМЫНА ӘСЕРІ

СЕИТКАЗИНОВА А. М.

12 сынып оқушысы, ХББ Назарбаев Зияткерлік мектебі, Павлодар қ.

ТУЛЕБАЕВА Б. Т.

тарих пәнінің мұғалімі, ХББ Назарбаев Зияткерлік мектебі, Павлодар қ.

Қазіргі уақытта, қоғамның барлық жақтарын қамтуға бет алған жаһандану әлемдік қатынастардың және өмірдің барлық аспектілерінің үстем факторына айналып келеді. Сәйкесінше, жаһандану жан-жақты өз ықпалын тигізетіндіктен, Қазақстан да бұл үдерістен құр қалмаған. Жаһандануды біржақты сараптау мүмкін емес. Сондықтан да не бірыңғай жақсы, не бірыңғай теріс үрдіс деп біржақты дәріптеп айту қиын. Ел-жұртты дүркірететін мәселелердің бірі «батыстану», сырттан келіп жатқан құндылықтардың ішкі құндылықтарға сәйкес келмей, ұлттық дәстүрлердің өзіндік табиғи жолымен дамуына кедергі жасалуы. Өкінішке орай, ұлттық мәдениеттер, тілдер сырттан өзіне

қажетті мағлұматтарды сіңіріп, дами түсуімен қатар, ұлттық тінді кері өзгеріске ұшырату үдерісі де бір уақытта жүруде.

Қазір батыстандыру саясатында экспансиялық сипат күшейіп келе жатыр. Қазақстан осындай экспансияға төтеп бере алады ма? деген сұрақ отандық зиялы қауымды толғандырмай қоймайды. Белгілі ұлтты біріктіріп, біртұтас халыққа айналдыратын ортақ құндылықтар - тіл, дін, тарих болатын болса, қазір олар үлкен өзгеріске ұшырауда. Ғаламдану кезінде мешеу ұлттар өзін ерекше ұлттық құндылықтарынан айрылып, ұлт ретінде өмір сүруін тоқтатады. Сол себепті көтерілген мәселе бүгінгі таңда аса өзекті болып табылады. Қазақ мәдениетін, оны алуан-түрлі аймақта терең зерттеу бүгінгі ғылым талабы. Осы жұмыста қазіргі Қазақстандағы батыстандыру үрдісінің мәдени-философиялық заңдылықтары мәдениеттену тұрғысынан сарапталып, пайымдаулар жасалды [6].

Ұлттық құндылықтарды және қазақ қоғамының ерекшеліктерін сақтап, қорғау, жаңғырту мемлекеттік саясаттың басым бағыттарының біріне айналды. Бұл туралы мемлекет басшысы Қазақстан-2050 стратегиясында: «Біз өзіміздің ұлттық мәдениетіміз бен дәстүрлерімізді осы әралуандығымен және ұлылығымен қосып қорғауымыз керек, мәдени игілігімізді бөлшектеп болса да жинастыруымыз керек» деп атап көрсетті [8]. Сонымен, жаһандану дәуіріндегі қазақ қоғамына қауіпті қатер - ұлттық даму салтының «батыстану» үрдісінің ықпалынан бәріне ортақ, әмбебап үлгіге алмастырылуы болып отыр. Жаһандану дәуіріндегі «батыстану» үдерісінің қазақ қоғамына ықпалын бағалау үшін, оның қазіргі таңда қандай сипат алатынын, негізгі түзуші факторы және қозғаушы күші не болып табылатын анықтап алу қажет. Кейін батыстанудың қазақ қоғамына әсерін зерттеп, қауіп-қатерлерге қалайша төтеп бере алу жолдарын ойластыру керек.

Посттотаритарлық мемлекет үшін мәдени құндылықтарға сүйену мен рухани мәйекті жоғалтпау өте маңызды [9]. Әлбетте, жаһандану, қоғамның дамуына кері әсер етіп, оң да әсер ете алады. Алайда, кері әсер салдары тек жеке тұлғаларға ықпал ете қоймай, сонымен қатар, халықтың санасының көмескіленуі атсалысады. Сонымен, жаһандану дегеніміз не? Не себепті бұл үдеріс соншалықты ауқымды және бүкіл әлем үшін қауіпті?

Бұл ғылымға ұғым берілген анықтамалар топтамасы: экономикалық, технологиялық, саясаттанулық және мәдениеттанулық түрін қамтиды. Негізі жаһандануды мәдениеттанулық тұрғыда қарастыру анықтаманы тереңірек ашатындығын ерекше атап өту

кажет, себебі жаһандандудың айрықша ерекшеліктері мәдени салада көрініс береді [4]. Бүгінгі таңда, бүкіл елдер «бір кіндікті» жаһандану жағдайында өмір сүру салтын ұстануға шешім қабылдауда. Туындайтын негізгі мәселе өркениеттердің өзара кірігуі мен ұштасып кетуі. Яғни, ғаламдану кезінде батыс өркениетінің басымдық танытуы ұлттың байырғы төлтумалық тамырының жоғалып, түрткі болуына әкеліп соғады. Қазақ қоғамы дәл қазір белсенді түрде жүріп жатқан жаһандану үдерісінің әсерінен оқшау бола алмайды. Енді ұлттық биік сананы қалай қалыптастырамыз, еңсеру шешімдері қандай деген сұраққа тоқталайық. «Нұр Отан» партиясының XVI съезінде ел болашағы үшін тұрақтылық, бірлік пен біртұтастылықтың маңыздылығы жайлы айтқан Нұрсұлтан Әбішұлы: «Біз өзіміздің тұрақтылық және келісім моделін дамытуда айтарлықтай табыстарға жеттік. Мәңгілік Ел идеясы арқауындағы жұмылдырушы құндылықтар – азаматтық теңдік; еңбексүйгіштік; адалдық; оқымыстылық пен білімді қастер тұту; зайырлы ел – тағаттылық елі. Осындай жағдайда азаматтық орнықты және табысты мемлекеттің ең сенімді іргетасы болады. Біздің басты мақсатымыз – қазақстандықтар жаңа жалпыұлттық құндылықтарды – құқықтың үстемдігін, мемлекеттік дәстүрлерді, қазақстандық құндылықтарды – өздерінің этностық мінез-құлық модельдерінен жоғары қоюлары керек», – деп, қоғам құндылықтарының маңызын көрсетті [5]. Жастарға патриоттық тәрбие берудің бағдарлы идеяларын Елбасы Н. Ә. Назарбаевтың «Қазақстан – 2030» атты еңбегінің «Қазақстан мұраты» деп аталатын бөлімінде: «...біздің балаларымыз бен немерелеріміз... бабаларының ИГІ ДӘСТҮРІН сақтай отырып қазіргі заманғы нарықтық экономика жағдайында жұмыс істеуге даяр болады. Олар бейбіт, абат, жылдам өркендеу үстіндегі күллі әлемге әйгілі әрі сыйлы өз елінің патриоттары болады» – деп, үлкен үміт артты [8]. Келешек ұрпақты халықтық тұрғыдан тәрбиелеудің арқасында ғана жарқын болашаққа қол жеткізуге болады. Ал тәрбиелеу үдерісі өз қоғамымызға тән мәдени-рухани құндылықтармен тығыз байланысты. Әділіне көшсек, әрбір мемлекеттің тірегі: тіл, дін, діл, салт-дәстүр айқындалды. Егер осы іргетасты құрайтын бір белгі жойылса, онда ұлттың мүлдем жойылып кетуі де мүмкін. Ресейге отар ел болғанымызда «ұлттық идея, ұлттық мүдде, ұлттық тәрбие» жалпы ұлт туралы сөз қозғау мүмкін болмады. Алайда, «ұлт мәселесі» әлі күнге дейін өзекті болып келеді. Анығырақ айтсақ, қазіргі уақытта мемлекетіміздің әлсіз алаңы - бұл мемлекетіміздің ұлттық коды, қазақ қоғамының құндылықтары.

Мәдениет саласында ғаламдандудың екі түрін аттап өтуге болады.

1 Мемлекеттің ішкі факторларына әсер ететін даму үрдісі (Батыс Еуропа және АҚШ).

2 Батыстың өркениетіне, яғни сыртқы факторларға ықпал ететін даму үдерісі. Бүкіл дамушы елдерге тән құбылыс (Қазақстанға да сәйкес келеді).

Мәдениеттер шиеліністерінде өзіміздің мемлекеттілігімізді, қазақ қоғамының мүддесін, төлтума бітімімізді сақтап қалу мақсатында ұлттық құндылықтарымызды жастар санасына сіңіруде ең бірінші тәрбиеге көңіл бөлу қажет [7]. Бұл туралы елбасымыз да «Қазақтың ұлттық қасиеттерінің қалыптасуына қамқорлық жасау-менің перзенттік те, Президенттік те парызым» деп, ұлттық құндылықтарымызды сақтап қалуға үлкен мән беріп отыр [8]. Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың өткен 2017 жылы сәуір айында «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарламалық мақаласын жариялады. Жаңа тұрпатты жаңғырудың ең басты шарты – сол ұлттық кодынды сақтай білу» деген оймен бөлісті [9]. Ұлттық код іргетасының бекітілуі жастардың қолында, алайда олардың өмірге деген көзқарасы және өмірлік ұстанымдары батыстану үдерісі әсерінен өзгеріп бара жатыр. Жастардың жүріс-тұрысына, киім киюіне, сөйлеу мәдениетіне батыстан ағылып жатқан жарнамалар мен насихаттар әсер етеді. Қорытындылай келе, Қазақстанның ең қорғаныс алаңы – ұлттық болмыс пен ұлттық құндылықтар. Сәйкесінше, бұл қатерлерді еңсеру болашақ ұрпақтың қолында. Алайда, көптеген жастар еріксіз жаһандану үдерісінің қарамағында жүреді.

Біздің болашаққа жоспарлайтын болжамымыз, егер рухани жаңғыру сапалы түрде жүзеге асырылса, яғни жас ұрпақты тәрбиелеу барысында қазақтың бұрыннан келе жатқан салт - дәстүрлері мен әдет - ғұрыптары дұрыс насихатталып, оқыту барысында халқымыздың қанына сіңіп кеткен қасиеттерді бағалауды жастарға үйретсе, онда қазақ қоғамының құндылықтары шетел экспансиясына төтеп бере алады. **Бізді толықтай қанағаттандыратын болашақ**, қазақ халқының, әсіресе, жастардың шетелдіктен гөрі ұлттық мәдениетке көбірек қызығуы, оны қадірлеуі, шетелдік тенденцияларға ілеспеуі, ана тілінде еркін сөйлеуі болып табылады. Осы орайда, Н. Ә. Назарбаевтың «Қазақстан - 2030» халыққа жолдауында жазылған сөзі орынды деп санаймын: «Толық өркениетті ел болу үшін алдымен өз мәдениетімізді, өз тарихымызды бойымызға сіңіріп, содан кейін өзге дүниені игеруге ұмтылғанымыз жөн» [4]. Сонымен қатар, «Ұлы даланың жеті қыры: Уақыт пен кеңістік тоғысқанда ұлт тарихы басталады» деп ұлттық кодының маңыздылығын атап өткен еді. Елбасы «Ұлы даланың жеті

қыры» мақаласында ұлттық болмысымызды сақтап, тарихымызды жаңғырту жайына кеңінен тоқталған [8]. Әсіресе жас буынды ұлттық тәрбиемен сусындату керектігі жазылған. Ұлт қаһармандарын үлгі тұту үрдісін қалыптастыруға жол ашатын сапалы балалар фильмдері мен мультипликациялық сериалдарды аса қажет ететін өскелең ұрпақтың да талғамына ерекше назар аудару керек [1]. Біздің даңқты батырларымыз, ойшылдарымыз бен ел билеушілеріміз тек Қазақстан ғана емес, сондай-ақ бүкіл әлем бойынша еліктеуге лайықты тұлғалар екендігін Елбасы тілге тиек еткен. **Көзделген болашаққа қол жеткізу үшін** Қазақ тіліндегі «100 жаңа оқулық» жобасы бар. Жобаның мақсаты – гуманитарлық білімнің барлық бағыты бойынша әлемдегі таңдамалы оқулықтарды қазақ тіліне аударып, жастарға жаңашыл бағытта білім беру қажет. **Көзделген болашаққа қол жеткізу үшін** жастардың отансүйгіштік сезімі жоқ және жыл сайын Қазақстанда ми ағымы орын алады.

Жоқты бар қылу үшін білім беру мекемелерінде патриоттық сезімді арттыру мақсатында сынып сағаттары мен іс-шараларды өткізу қажет. **Көзделген болашаққа қол жеткізу үшін** мектепке дейінгі ұлттық құндылықтарға негізделген отбасылық тәрбие жүйелі ұйымдастырылған болуы қажет. **Барды ұтымды пайдалану үшін** «100 жаңа оқулық» аясында аударылған кітаптарды колледждің оқу бағдарламасына енгізу арқылы білікті кадрларды даярлау. **Көзделген болашаққа жету үшін шаралардың реттілігі мынадай болмақ:** **Біріншіден**, болашақ ата-аналарға арналған әдіснамалық кітапшалар әзірлеу мәселесіне басты назар аударған жөн. Бала дүниеге келгеннен кейін оның өсіп-жетілуіне, дұрыс тәрбие алуына ата-ана жауапты. **Екіншіден**, бүлдіршіндер көк экран алдында уақыттарын өткізуі олардың тәрбиесіне кері ықпал етуде. Себебі, батыстық өркениетке сүйеніп түсірілген, мағынасы жоқ, тек ерсі қылықтарды насихаттайтын ойындар (Синий Кит ойыны) мен мультфильмдер (Спанч Боб мультфильмі) ұрпақтың санасын улауда. Сол себепті мемлекетімізде бөбектеріміздің туған тілі мен тарихына деген сүйіспеншілігін күшейту мақсатында төл құндылықтарымызды насихаттайтын мемлекеттік тілдегі бүлдіршіндерге арналған қызықты да сапалы бағдарламаларды (Алдаркөсе және Айгөлек іспетті) ауқымды шығару қажет. Біртіндеп осылай бөбектің отбасы ішіндегі және сырттағы тұрысы қадағаланса, ұлттық құндылықтар бүлдіршіннің бойына сіңіп, ешқайда жоғалмайды. **Үшіншіден**, жастар тек әлеуметтік желілермен тұйықталған. Осыған орай, білім беру мекемелерінде ұлттық құндылықтарымызды үгіттейтін әр түрлі, қоғамдық және мәдени шаралар көп ұйымдастырылуы

маңызды. Білім беру мекемелерінде ұлттық тарих факультеттер аясында тарихи оқиғалар мен ұлттық құндылықтарымызды байланыстырсақ онда үлкен белестерге жете алатын боламыз [2]. **Төртіншіден**, төл халықтың уланған санасын ояту қажет. Ол үшін қарапайым ұлттық театрлар мен мұражай іспетті мәдени орталықтардың мәртебесін және халықтың қызығушылығын күшейту мақсатында көгілдір экран арқылы жарнама жіберу керек. **Бесіншіден**, Назарбаев Зияткерлік мектептері секілді оқу орындарын көбейту қажет немесе Зияткерлік мектептерінің оқыту бағдарламаларына толықтай көшу абзал. Себебі, бұл білім беру орындарында ұстаздар рухани-мәдениетті тәлім беруге **100 % тырысады**. Алайда, Қазақстан қысқа мерзім ішінде бұл еңсеру жолдарына бейімделе алмайды. Яғни, бұл талаптар мен мақсаттар ұзақ мерзімді болып табылады. Сол себепті, Елбасы «**Стратегиялық жоспарлаудың**» үш түрін әрдайым айқындайды. Анығырақ айтсақ, **ұзақ мерзімді**, орта мерзімді және қысқа мерзімді жоспарлау. **Жоғарыда аталып өткен барлық мақсаттар зор жұмысты талап етеді. Сол себепті, әлі күнге дейін мемлекетіміз батыс салтына төтеп бере алмай тұр.** Ұсынылған ФОРСАЙТ талдауына сүйене отыра, алдағы уақытта жаһандандудың қазақ қоғамының құндылықтарына төндіретін қауіптерді жойып, ұлттық кодты нығайтуға болады. Жаһандану жағдайындағы ең маңызды мәселе – рухани қауіпсіздік болып отыр. Батыстану үрдісі қоғам құндылықтарына айтарлықтай ықпал етеді және олардың өзгеруі немесе тіпті жойылу қаупін тудырады деген қорытындыға келуге болады. Жаһандандудың әлемнің әрбір нүктесіне, яғни дамушы елдерге әсер ететіндігін түсінуге болады. Осымен қатар батыстану үдерісінің қазақ қоғамы үшін ең қауіпті қатерлердің бірі екенін көруге болады. Біздің басты мақсатымыз - ұлттық құндылықтарымызды жастар санасына сіңіруде ең бірінші ұлттық тәрбиеге арқа сүйеу. Сөзсіз, осы ұлттық тәрбие негізінде ұлттық тарихымызды, ана тілі мен ділімізді, салт-дәстүрімізді аман алып қалу мәселесі тұр. Бұл туралы елбасымыз да «Қазақтың ұлттық қасиеттерінің қалыптасуына қамқорлық жасау-менің перзенттік те, Президенттік те парызым» деп, ұлттық құндылықтарымызды сақтап қалуға үлкен мән беріп отыр [3]. Мәдени және тарихи жаңғыруды жүзеге асыру белсендірек жүру мақсатында бірнеше ауқымды іс атқарылды: 2004 жылы «Мәдени мұра» бағдарламасы аясында Қазақстан аумағындағы тарихи-мәдени ескерткіштер мен нысандарды жаңғырттық, 2013 жылы «Халық – тарих толқынында» бағдарламасы арқылы әлемнің ең белді архивтерінен төл тарихымызға қатысты

кұжаттарды жүйелі түрде жинап, зерттедік. Сондай-ақ, Қазақстанның отбасылық институттарын жетілдіру қажет. Себебі, қазақи тәрбиені бүлдіршіндер мектептен бұрын өз отбасыларынан алады. Дегенменде, Қазақстан батыстанудың осал жақтарының көзін жойамын деп үрдістен окшаланбауы керек. «Не ексең, соны орасын», осыған орай, Қазақстан бәсекелестікке қабілетті жан-жақты дамыған рухани бай, парасатты жас ұрпақты өсіреді деп үміттенеміз.

ӘДЕБИЕТТЕР

КІТАПТАР

1 Байдаров Е., Қазіргі жаһанданудың әлеуметтік-мәдени аясында архитектурасы. – С., 2014 ж. – 124 б.

2 Садыкова Г., Казахстан и мир: культурная интеграция. – 2014 ж. – 87 б.

3 Шашаева Г. Қ., Бурамбаева М. Н., Жас ұрпақтың рухани мәдениетті қалыптастыру негіздері. – 2015 ж. – 108 б.

4 Эрик Г. Эриксон, Детство и общество. – М., 2000 ж. – 344 б.

ЭЛЕКТРОНДЫҚ РЕСУРСТА

5 Бабаларымыздың игі дәстүрлерін ұстану, 2014 ж. [Электронный ресурс]. – URL: <https://e-history.kz/kz/contents/view/2057>

6 Нұрғисаев С. М., Kazinform халықаралық ақпарат агенттігінің сұхбатынан үзінді. 11 мамыр 2013 ж. [Электронный ресурс]. – URL: http://www.inform.kz/kz/kogam-kundylygy-halykty-n-tili-madenieti-saltdasturi-mazhilis-deputaty-serikbay-nurgisaev_a2536894

7 Назарбаев Н. Ә., «Нұр Отан» партиясының XVI съезі. 12 наурыз 2015 ж. [Электронный ресурс]-URL: http://www.akorda.kz/kz/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/kazakhstan-respublikasynyn-prezidenti-nur-otan-partiyasynyn-toragasy-nnazarbaevty-n-partiyanyn-xvi-sezinde-soilegen-sozi

8 Ұлы даланың жеті қыры: Уақыт пен кеңістік тоғысқанда ұлт тарихы басталады. [Электронный ресурс]. – URL: <https://24.kz/kz/zha-aly-tar/o-am/item/279095-ly-dalany-zheti-ury-ua-yt-pen-ke-istik-to-ys-anda-lt-tarikhy-bastalady>

9 Ұлттық құндылықтарды сақтау - мемлекеттік саясатын басым бағыттары, 2015 ж. [Электронный ресурс]. – URL: https://www.inform.kz/kz/ulityk-kundylyktardy-sakta-memleketik-sayasatyn-basym-bagyttarynyn-biri_a2933071

Ә. ҚАСТЕЕВТІҢ ТУЫНДЫЛАРЫНЫҢ ТАРИХИ МАЗМҰНЫ

СЕРІКБАЙ Д.

II сынып оқушысы, Баянауыл ауданы

АХМЕТОВА Б. Б.

тарих және география пәнінің мұғалімі,

С. Торайғыров атындағы ЖОББМ, Баянауыл ауданы

Қазақтың тұңғыш кәсіби кескінші, қазақтың біртуар суретшісінің туғанына 115 жыл толды яғни 2019 жылдың 1 қаңтар күні.

Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев «Ұлы даланың жеті қыры» атты мақаласында: «Көптеген халықтар өз елінің ерекше елшісі сынды ұлы бабаларының есімдерін мақтан тұтады.», – деп жазды. Осы мақаланың «Тарихи сананы жаңғырту» атты II бөлімінде Елбасы: «Көтерілген мәселелер жан – жақты ой елегінен өткізіп, терең зерделеуді талап етеді. Сондай – ақ біздің дүниетанымымыздың, халқымыздың өткені мен бүгінінің және болашағының іргелі негіздеріне тікелей қатысты» – деді. Ендеше ұсынып отырған жұмысымызды «өткені» мен «бүгінінің» деген сөздеріне сүйеніп, Әбілхан Қастеевтің туындыларының «өткені» және «қазіргі» кездегі сол сурет - шығармаларын қаншалықты бағалауға болғанын ашып қарастыру маған өте қызықты болды. Әрине әр елдің өзінің тұңғыш немесе белгілі суретшілері бар, ал сол елдің халқы осы тұлғалардың туындыларын биіктетіп, асқақтатып, белгілі тұлға ретінде әлемге паш етіп отыр. Мен де өзіміздің тұңғыш суретшіміздің шығармаларын әрқашан да аса шынайылықпен, тума талантымен, рухани пәктігімен және өмірге деген дана көзқараспен жазылған өнері құндыны екенін барлығы білседе, Қазақстан тарихы сабағында мұғалім қолданған екі туындысын терең қарап, суретін оқып, танып білуге тырыстым. Ол «Амангелді сарбаздар» (1970 ж.) шығармасы және «Түркісіб» (1969 ж.) шығармасы.

Оның тағдыры мен шығармашылығының қалыптасуына Ұлт азаттық революциясы айтарлықтай әсер етті. Ол кейбір шығармаларында қазақ халқының бұрынғы қиын – қыстау кездегі бастан кешкендерін, феодалдық сарқыншақтарды ашына жырласа, бұдан кейінгі еңбектерінде жаңа өмірдегі ұлы өзгерістерді шабыттана бейнелеп, балаша қуана білді. Бұған «Қырмандық той», «Қызыл отау» және басқа туындылары жатады. Ол өз еркімен Түркісіб темір жолын салуға қатысып, бұған дейін естіп көрмеген құрылыс жұмыстарын тамашалады. Тауды бұзып, тасты жарып, жарқын болашаққа жол ашып берген, бұл салынып жатқан магистраль жаңа өмірдің символыдай болды. Әбілхан салған суреттері мен

нобайларында тек көзбен көргендерін ғана суреттеуге тырысты. Оның шығармашылығы – халық өмірінің өзіндік шежіресі.

Әбілхан Қастеев сөзге сараң, ұзақ сөйлеуді жаны жақтырмаған. Ол, көбінесе қысқа ғана «иә», «жақсы», «тамаша», «жаман екен» дейтін. Оның есесіне автор өзінің шығармаларында айтайын деген ойын терең жеткізіп, тіпті, басқалардың көзге ілмейтінін де суреттеп жібереді. Осы нәзік баяндауларға аса ұқыптылықпен қарауының өзі – суретшінің ерекше дарындылығы емес пе! [1, 5 б.].

Әбілхан Қастеев – біздің республикамыздың өнеріндегі өте сирек кездесетін дара тұлға. Оның шығармалары халықтың рухын, сезімі мен ойын білдіреді. Суретшінің аса терең ойлауы, ақылдығы, кіші пейілділігі мен қалжындап сөйлеуді ұнататындығы – осының бәрі де халқымыздың бойында бар асыл қасиеттер ғой. Сонымен бірге, Қастеев интернационал суретші, оның адал, шынайы шығармаларын барлық халық жақсы түсінеді. Ол туған республикамыздың өнерінің асыл қазынасына баға жеткізгісіз үлес қосты. Оның жарқын келбеті біздің барлығымыз үшін еңбек – сүйгіштіктің, адалдықтың және мейірімдіктің асқан үлгісі ретінде есте сақталатын болады.

Қастеевтің 1932 жылы салған «Түрсіб» атты тамаша туындысы, қазіргі кездерде бүгінгі ұрпақ осы туындыны оқулық беттерінен көріп, біледі.

Бұл шығарма өзінің ой елегінен өткізіп, 1969 жылы қайта өңдеді. Шын шеберліктің сырын түсінген салдарлы суреткер сол бір дүркіреген Түрсіб даңқына сай түрлі бояумен әрлендіре түсті. Алғашқы акварельді суретте түтіні будақтаған паровоз меніреу даланы оятып, арқырап келеді. Кезінде «от арба» атанған бұл алыпқа түйеге мінген қазақ қарты қолын маңдайына көлегейлеп, тандана қарап тұр. Мұндағы қоңырақай, сарғыш бояудың көптігі тусыраған сартап даланың сипаты. Ал, кейін бұл «Түрсіб» көрінісін түрлі бояумен айшықтап, айқындап аша түсті. Алдыңғы фондағы аттылы – жаяу адамдардың, балалардың кимылы, жүріс – тұрыстары, сайын даланың сан түрлі бояуы керемет көрініс тапқан. Мұнда жер апшысын қуырған алғашқы поездға таңырқаудан гөрі, үміт, қуанышпен қарсы алу шаттығы сезіледі. Дәл осы көріністі «Қазақ – фильм» киностудиясының «Транссибирь жүрдек поезы» көркемфильмінде көрсетем деп, режиссер әбден әуреге түскеі бар екен [2, 9 б.].

Қастеев – бейнелеу өнерінің жанрлық жағынан жедел де жан – жақты өсіп, өркендеуіне өлшеусіз үлес қосқан жасампаз қылқалам шебері.

Ол қазан төңкеріс тудырған көп ұлтты өнерге өзіндік өнер қолтаңбасын қалдырды. Шығармашылық жолдар мен әдістер туралы айтсақ, Әбілхан Қастеев – суреткерлік азаматтықты арындай сақтаған суретші. Ол қаншама жылдар бойы тікен боп жабысқан түрлі «измдердің» бірде – біріне елікке жоқ. Халықының қадірін, елінің ерлігін, адамдарының арын, жаңа заман, жаңа адам тұлғасын, ересен еңбегін, биік мақсатын көрсете білді. Кеңес өнерінде ол тарихи – революциялық полотоның портреттік жанрдың, лирикалық көріністердің авторы, хас шебері боп қалды.

Ә. Қастеев 1939 жылы бірде – бір суреті болмаған халық батыры Амангелдінің портретін жасауға тәуекелмен Торғайға аттанды. Ай бойы ат арытып, Амангелдінің ауылын, жүрген жерін аралап, көз көрген адамдармен, сарбаздармен көзбе – көз сұқбаттасты. Түр – пішін, тұлғасын сұрап біліп, кескіндеп, жүздеген жоба, нұсқалар жасады. Ақыры, батыр портреті бітті. Бірақ көз көрген бірнеше адамдардың ғана емес, автордың да өз көңілінен шықпады. Суретші бұл тақырыпқа тағы қайта оралды. Ол Амангелді туралы ел аузындағы аңыз – жырға ғана қанған жоқ, атының тұяғы тиген, алмас қылышының қаны тамған татырлы даланың бедеріне дейін барлап, көңілге тоқып, ақ қағазға түсірді. Бұл кезде елдің ері Амангелдінің ерлігін бүкіл еліміз батыр туралы түсірілген фильмнен көріп жатты. Ардагердің атағы бүкіл жалпақ жұрқа жайылды... Өлең – жырға, әнге айналды. Бірақ батырдың шын тұлғасы, бейнесі әлі беймәлім еді. Сол себепті республика үкіметі халық батырының бейнесін жасауға конкурс жариялады. Оған тандаулы деген өнер иелері қатысты. Арнайы көрме ұйымдастырылды.

Осы көрмені үкімет басшылары келіп көрді. Әбілхан ауыл – елдегі Амангелдінің ағасын, туыстары, серіктері дән риза болған кейінгі портретті бәйгеге қосты.

Амангелді Имановтың үзеңгілес серігі, революционер Әліби Жанкелдин бұл портретке ықыласы ауып, ұзақ қарап, батырмен жүздескендей сезімде болды.

– Бәрекелді! Ерлік жасапсың!... Досымды енді іздеп таптым. Басқалардың суретінен гөрі мына сенің Амангелдің көзіме оттай басылды. Бет – пішіні, түрі, тұлғасы, мінезін түгел тауыпсың. Құдды өзі! – деп қуанып, Қастеевтің қолын қысты.

Ақ семсерін асынып, қырн көзінен жауға деген от ұшқындаған, соңына сан мың сарбаз ерткен батырдың алып тұлғасы сол кезден күні бүгінге дейін бірнеше ұрпаққа рухани әсер етіп келеді [3, 11 б.].

«Көрермен боп қалар ем, бір ғана суретіне» - деп ұлы ақын Пушкин айтқандай, осы бір ғана портретпен суретші бүкіл қазақ

елін қуантты. Одан кейін жазған «Қызыл Армияның құрылуы», «Қазақ көтерілісшілері», «Амангелді жорығы», «Торғай жорығы», «Амангелді сарбаздары» атты туындылары батыр тұлғасын ірілетіп қана қойған жоқ, тұтас бір батальді жанрға ұластырды. Әр кездерде бейнеленген батыр портреттері серияларға, фрагменттерге бөлінді.

Әбілхан Қастеев өзінің талаппен бастап, талғаммен аяқтаған шығармашалығымен Қазақстанның бейнелеу өнері тарихындағы жарқын құбылысқа айналды. Оның есімі ұлттық тарихымыздағы Ш. Уалиханов, М. Әуезов, С. Мұқанов Ш. Айманов, А. Марғұлан, Қ. Сатпаев сынды қоғам қайраткерлерімен қатар тұр.

Суретшінің туған табиғатқа сүйсіне қараған көзқарасы айқындықпен, қарапайымдылықпен жан дүниені баурап алады. Ол жасандықпен аулақ, шынайы, анық сезімді – түр-түстің әлсіз тербелісі суреткер жаны мен жанарындағы бейнесінен көргісі келетін арман.

Суретшінің ерен еңбекқорлығы – суреттерін салуға минуттан бастап, сағаты мен күніне дейін үнемдей жұмсайтын оның қыздың бұрымындай сымбатты, көк теректердің құбылма бояуы, ақ күмістей жаңа түскен қар, бәрі де еркін, жеңіл, бояуы қанық.

Оның есімімен көше ғана емес, Қазақ ССР – інің мемлекеттік өнер музейі, көркемөнер, сурет мектептері мен училищелер аталды.

Халқын сүйген, халқы оны құрметтеген суретшінің өз туындылары да сол үлкен өнер шаңырағының қақ төрінде тұр [2, 14 б.].

ӘДБИЕТТЕР

- 1 Б. Асылжанов, Әбілхан аға – Алматы, 2003 ж.
- 2 Б. К. Барманқұлова, Әбілхан Қастеев – Алматы, Өнер, 1986 ж.
- 3 Л. Г. Плахотная, Кастеев Абылхан – Алматы, Жалын, 1978 ж.

19 Секция. Әлеуметтану
19 Секция. Социология

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ МҰҒАЛІМДЕР МӘРТЕБЕСІ

АБДУЛЛИНА М. Б.

12 «А» сынып оқушысы, ХББ Назарбаев Зияткерлік мектебі, Павлодар қ.
ТУЛЕБАЕВА Б. Т.
тарих пәнінің мұғалімі, ХББ Назарбаев Зияткерлік мектебі, Павлодар қ.

Қазіргі таңда жаңа сан алуан мамандықтар пайда болуда. ХХІ ғасыр, жаңа инновациялар мен технологиялар ғасыры, IT-маманы, биотехнолог, нефтехимик және нанотехнолог секілді өзекті мамандарды талап етеді. Тіпті, Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігінің өзі жоғары білім беруде IT-мамандықтарға грантты жыл сайын көбейтіп жатыр. Мәселен, 2018 жылы Елбасының тапсырмасы бойынша, 20 мың қосымша грант бөлінеді, оның ішінде 11 мың грант техникалық мамандықтарға бөлінді, соның ішінде IT студенттер де бар [1]. Сондықтан қоғам бұл мамандарға құрметпен қарайды. Көптеген жастар өздерін бұл мамандардың жұмыс орындарында елестетеді. Дегенмен, оқушылардың «мұғалім, ұстаз боламын» дегенін жиі естімейсің. Осыдан бір сұрақ туындайды: мұғалімнің әлеуметте атқаратын рөлі қандай?

Мұғалім өзінің қол астына жаңа ғана мектеп табалдырығын аттаған кішкентай оқушыларға бас көз болады. Ұстаз оқушының дүниетанымын қалыптастырып, жеке тұлға ретінде дамуын қадағалайды. Шет елдерде мұғалім, дәрігер секілді қоғамға қажетті мамандар өте жақсы бағаланады. Мысалы, Жапонияда ұстаз болу өте өзекті, неге десеңіз мектептегі бір бос орынға 20-30 адам бәсекелеседі [2]. Алайда, Қазақстандағы мұғалімдер жағдайы аса мәз емес. ҚР Ұлттық ғылым академиясының академигі Ережеп Мамбетқазиевтің пікірі бойынша мемлекетте мұғалімдер саны жай аз ғана емес, осыған қоса бұл орынға деген бәсекелестік өте төмен. Академиктің айтуынша, бүгінде мектеп бітірушілердің тек 3-6 %-ы ғана педагогикаға оқу үшін университетке түседі. Олардың 13 %-ы ғана жоғары оқу орындарына саналы түрде барады және болашақта мектептерде жұмыс істейді [3]. Тіпті, Елбасының 5 қазанда халыққа жариялаған Жарлығында келесі жылы «Педагог мәртебесі туралы» заңды әзірлеуін жоспарлауы мұғалімдер мен

мектепке дейінгі мекемелер қызметкерлері үшін барлық игілікті қарастырып, жүктемені азайту, жөнсіз тексерістер мен міндеттен тыс функциялардан арашалау қажеттілігі туындағанын айқындайды [4]. Сондықтан ұстаздың басқа мамандармен салыстырғандағы беделінің төмен болуы, мамандардың оқу орындарына жетіспеуі өте өзекті мәселе деп санаймын.

Ең алдымен, мұғалім мәртебесінің қандай деңгейде екенін білу үшін ұстаздың мемлекетте атқаратын қызметіне көз жүгіртейік. 2009 жылдың 13 шілдесінен бастап қабылданған Қазақстан Республикасының Білім туралы Заңында мұғалімнің міндеттері қарастырылады. Осы міндеттер тізіміне мұғалімнің оқушыға толыққанды білім беруі және тәрбиелеуі; оқушының жеке мәдениетін қалыптастыруы; оны әлеуметтендіруі; оқушының жеке қабілеттерінің ашуына жәрдемдесуі; ата-аналармен қарым-қатынас жасауы кіреді. Сонымен қатар, мұғалім оқу үдерісінде оқушылардың өмірі мен денсаулығының қауіпсіздігін қамтамасыз етеді және оқушылардың оқу тәртібіне сәйкес сабаққа қатысуын қадағалайды. Мұғалім оқытудың әртүрлі формаларымен және әдістерімен қолданады, сабақтың жұмыс жоспарын құрастырады, оқу барысына инновациялық және ақпараттық технологиялардың енгізілуін қамтамасыз етеді, әдістемелік бірлестіктердің жүргізілетін жұмыстарына қатысады. Мұғалім жүйелі түрде өзінің кәсіби квалификациясының жоғарылуын жүзеге асырады [5].

Қазіргі уақытта мұғалімдер өздерін жан-жақты дамуы үшін әртүрлі курстарға жазылады. Курстардың көбісі жаңа ақпараттық технологиялармен байланысты болады. Айталық, жүз мыңнан астам пән мұғалімдері ақпараттық коммуникациялық технологияларды қолдану бойынша курстарынан өтті. Осыған қоса, мұғалімдер электрондық «Күнделікті» және Ұлттық білімдік деректер қорын (ҰБДҚ) қажетті ақпаратпен толықтыру үшін курстардан алынған білімдерін іс жүзінде қолданады.

Жоғарыда айтылып кеткен жұмыстарға төленетін жалақыға келсек, Елбасы Қазақстан халқына Жолдауында мұғалім мәртебесін арттыру мақсатымен білім берудің жаңартылған мазмұнына көшкен ұстаздардың лауазымдық жалақысын 2018 жылдың 1 қаңтарынан бастап 30 процентке көбейтуді тапсырғанын жариялаған болатын [6]. ҚР білім және ғылым вице-министрі Бибігүл Асылванын айтуы бойынша, 25 жылдан астам тәжірибесі бар жоғары санатты оқытушыға 83 мың теңге көлемінде ресми жалақы қарастырылған, оның қосымша жүктемелер алғаны үшін қосымша төлемақы 25 мың

теңге мөлшерінде, жаңартылған мазмұнға көшкені үшін қосымша төлемақы 24 мың теңге мөлшерінде берілетін болады. Жалпы мұғалім 133 мың теңге алады [7].

Мемлекетте мұғалімдердің өздерін құрметтемейтін оқушылары көп болмаса, аз емес. Шәкір Хахазов депутаттың белгілегені бойынша, бүгінде қазақстандық мұғалім іс жүзінде моральдық, қаржылық, психологиялық, заңды түрде мүлдем қорғалмаған. Кез-келген оқушы мұғалімді қорлауда, ұрып-соғуда айыптап, оның үстіне шағым түсіре алады [8].

Қазақстандық мұғалімнің дәріжесін одан қарай дұрыс айқындау үшін жергілікті ұстаздарды дамыған елдердегі мұғалімдермен салыстыруды жөн көрдім. Дамыған елдердің ішінен Финляндияға көңіл аудардым.

Финляндиядағы мұғалім дәрежесіне көшпес бұрын, олардың жалпы білім беру саласы жайында ақпаратқа көз жүгіртейік. Дүниежүзілік экономикалық форумның әлемдік экономиканың жағдайы туралы Жаһандық бәсекеге қабілеттілік жайында есебінде әлемдегі ең үздік білім беру саласы Финляндияда екендігі жарияланған болатын. Финляндияның Білім министрі Санни Грахн-Лаасоненнің айтуы бойынша, олардың әлемде жетекші орынды алатын білім беру жүйесінің басты құпиясы - мұғалімдер. Бұл мемлекетте ұстаздардың барлығы магистр дәрежесіне ие, білікті және өте құзырлы мамандар. Министрдің сөзіне сүйенсек, мемлекетте барлығы үшін стандартты ұлттық оқу бағдарламасы бар және бұл жалпы сипатқа ие болғандықтан мұғалімдер өздерінің қалауы бойынша сабаққа қажетті материалдарды жинап, оқытуды қалай жүргізу керектігін таңдай алады. Басқа сөзбен айтқанда, мұғалім материалдарды таңдауда, осы материалдарды қалай және қашан жеткізетінінде толықтай тәуелсіз. Сонымен қатар, Финляндияда ұлттық тестілеу немесе мұғалімдердің қалай оқытатынын тексеру үшін қатаң қадағалау жүргізілмейді. Сондықтан бұл еркіндік ұстаздарға өз даралығын, ерекшеліктерін көрсетуге мүмкіндік береді. Дегенмен, осы бағдарлама мұғалімдерде еркіндікпен қоса үлкен жауапкершілікті арттырады.

Мұғалімнің мамандығы өте жоғары бағаланады. Жастарға бұл мамандық карьераларын құру үшін ең тартымды таңдау. Әрине, ұстаз болудың өзектілігінде төлем өте маңызды рөл атқарады, өйткені жоғары академиялық білімге ие мұғалімдер тиісті жалақыны алғысы келеді, алайда Финляндияда бұл мамандықтың тартымдылығы төлемақыда емес, бірақ жалпы осы мамандықтың

жоғары мәртебелі, өте беделді болуында. Себебі, елдегі мұғалімдер жаңа тәсілдерді қолдану арқылы, өздеріне тән жеке оқыту әдістерін дамыта алады. Себебі, мұғалімдер мемлекеттің педагогикасына өз үлестерін қосатындығын, еліне үлкен пайда әкелетінін түсінеді [9].

Мұғалімнің мамандығын беделді ететін не?

Финляндияның білім беру жүйесін үлгі ретінде алсақ, ең талантты жастарды мектепке жұмыс істеуге тартуға қажетті үш жағдайды атап өтуге болады.

Біріншіден, Финляндияда, көптеген басқа елдердегідей, болашақ ұстаздар оқушылармен жұмыс істеуге деген ынтасының әсерінен мектепке оқыту үшін барады. Жалпы, фин мұғалімдері мемлекетте дәрігерлер, инженерлер мен экономистер сияқты беделді мамандар ретінде қарастырылады. Осыны фин мұғалімдерінің өздері жақсы сезеді. Мектептегі барлық деңгейлерде жұмыс істейтін мұғалімдер жан-жақты кәсіби автономияға негізделі алады және осы тәуелсіздік мұғалімдерге өздері дайындалған нәрселерге: жоспарлауға, оқытуға, диагностикалауға, жоспарларды жүзеге асыруға және бағалауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, көптеген басқа елдермен салыстырғанда Финляндияда мұғалімдердің сабақ жүргізу уақыты – ең аз. Финляндия бастауыш мектебінің мұғалімдерінен оларды таңдаған мамандықтарын не ауыстыруға бағыттағанды деп сұрастырылғанда, бір қызығы, ешкім төмен жалақыны атаған жоқ. Себебі, көптеген мұғалімдер мектеп пен мұғалімдердің өздері кәсіби автономиясынан айырылып қалса ғана, өздерінің таңдауында күмән туатынын атап өткен. Көпшіліктің айтуынша, Финляндияда мектептерге негізгі стандартты сынақтар енгізілсе және Англияда немесе Құрама Штаттардағы мектептерде сияқты оқушылардың жетістіктеріне үнемі баға берілсе, онда осы мұғалімдер басқа жұмыс іздеуге кірісуші еді. Қысқасы, Финляндиядағы мектеп мұғалімдері кәсіби автономияға, беделге, құрмет пен сенімге сүйенеді. Болашақ фин мұғалімі өз мамандығын таңдаған кезде мектептердегі жұмыс шарттар мен кәсіби орта маңызды рөл атқарады.

Екіншіден, дарынды студенттерді ұстаз болуға тарту үшін мұғалімдерді дайындау конкурстық негізде жүргізіледі және осы жоғары оқу орындарына түскен студенттерден өте күрделі күш жұмсауын талап етеді. Сонымен қатар, студенттерге дайындау барысында қойылатын талаптары өте жоғары және басқа мамандыққа оқитын студенттерге қойылатын талаптармен сәйкес болады. Магистратураны бітірген түлектер дереу докторантураға

түсе алады. Магистр дипломы мемлекеттік немесе жергілікті әкімшілік құрылымдарда жұмыс істеуге, университетте оқытуға немесе еңбек нарығындағы дәл осындай диплом иелерімен бәсекелесуге мүмкіндік береді. Осылай, фин мұғалімдері өз күшімен жоғары оқу орнына түсіп, өзін-өзі әрдайым дамытып, өзінің беделін арттырады.

Үшіншіден, фин ұстаздары үшін жалақы мектепте жұмыс істеуге ынталандыратын басты себеп емес [10]. Басты табысқа Финляндия сапалы мұғалім корпусының арқасында қол жеткізді. Бүгінгі таңда фин мұғалімдерінің жалақысы елдегі орташа айлық жалақыдан өзгеше емес. Дегенмен, мұғалімнің беделін көтерудің 30 жылдық саясаты арқасында мемлекет мектеп бітірушілерінің 5 % -ы мұғалім мамандығын таңдауын қамтамасыз етті [11].

Осыдан, Қазақстан мұғалімдердің дәрежесін арттыру үшін Финляндияның тәжірибесіне сүйену тиіс. Мұғалімдерді ең алдымен кәсібінде тәуелсіздікпен, яғни, сабақты өз қалауынша, өз стиліне, өз тәсілдеріне сай еркін түрде жүргізу құқығымен қамтамасыз ету керек. Екіншіден, Финляндия мемлекетіне қарасақ, мұғалім өмір бойы оқиды, өз квалификациясын үнемі жоғары деңгейге көтеруге бар күш-жігерін салады. Демек, бұл елдің мұғалімдері өз жұмыс істейтін саласын білетін жоғары дәрежелі мамандар. Сондықтан, Қазақстан кез-келген адамды мұғалім ретінде жұмысқа орналастырмау үшін ҰБТ-дағы грантқа өтпелі баллдарды көтеруі абзал. Дегенмен, өтпелі баллды көтерсе, қазіргі кездегі ұстаз тапшылығы одан сайын шиелініседі, себебі, бұл баллдың әсерінен көп адам басқа мамандық таңдайды деген қауіп туындайды. Бұл мәселеден құтылу үшін, жоғары оқу орындары талапкерлер мен мектеп оқушыларын қызықтыруы тиіс. Мәселен, кейбір университеттер үш тұғырлы тіл саясатын ұстану үшін және мұғалімдер дәрежесін одан сайын арттыру үшін, студенттердің практикасын басқа мемлекеттерде тегін жүргізуі мүмкін. Болашақ мұғалімдерді оқуға және оқытуға қызықтыратын әртүрлі әдіс-тәсілдерді ойлап табуы тиіс. Сонда, ҰБТ-ның өтпелі ұпайын көтеру және жоғары оқу орындарының ұсынатын мүмкіндіктері арқасында мұғалім болуға деген сұраныс едәуір артады. Үшіншіден, Қазақстандағы мұғалімдер фин мұғалімдері секілді өзін еркін және жігерлі сезінуі үшін жұмыстағы оларға артылатын ауыр салмақты азайтып, жалақыны арттыру артық болмас.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 ҚР Білім және ғылым министрі Е. К. Сағадиевтің ҚР Парламент Мәжілісінде өтетін Үкіметтік сағатқа баяндамасы. 2018 жылғы 19 наурыз

2 Мировой опыт: чем различаются и чем похожи педагоги разных стран // Сегодня LIFESTYLE. 19 ноября 2015г. [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.Segodnya.ua/lifestyle/fun/mirovoy-opyt-chem-razlichayutsya-i-chem-pohozhi-pedagogi-raznyh-stran-668385.html>

3 Реформы школьного образования// КУРСИВ The Wall Street Journal. 3 мая 2016 г. [Электронный ресурс]. – URL:<https://kursiv.kz/news/politika/2016-05/reformy-shkolnogo-obrazovaniya>

4 Мемлекет басшысы Н. Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы. 2018 жылғы 5 қазан.

5 Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2009 жылғы 13 шілдедегі N 338 Бұйрығы., Педагог қызметкерлер мен оларға теңестірілген тұлғалардың лауазымдарының үлгілік біліктілік сипаттамаларын бекіту туралы.

6 Қазақстан Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың «Президенттің бес әлеуметтік бастамасы» атты халыққа үндеуі. 2018 жылғы 5 наурыз

7 Средняя зарплата учителей в Казахстане увеличится до 140 тыс. тенге // КУРСИВ TheWallStreetJournal. 15 января 2018 г. [Электронный ресурс]. – URL: <https://kursiv.kz/news/obschestvo/2018-01/srednyaya-zarplata-uchiteley-v-kazahstane-uvlichitsya-do-140-tys-tenge?page=1>

8 Депутат: Статус учителя в РК требует повышения // Zakon.kz. 21 февраля 2018 г. [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.zakon.kz/4905179-status-uchiteleya-v-rk-trebuuet.html>

9 Министр образования Финляндии: Всё финское сообщество уважает и ценит учителей // informБЮРО. 28 августа 2017 г. [Электронный ресурс]. – URL: <https://informburo.kz/interview/ministr-obrazovaniya-finlyandii-vsyo-finskoe-soobshchestvo-uvazhaet-i-cenit-uchiteley.html>

10 Паси Сальберг., Финские уроки., Москва., 81-83б., 2015

11 Как повысить статус учителя в Казахстане, рассказал Серик Ирсадиев// informБЮРО. 30 ноября 2016 г. [Электронный ресурс]. – URL:<https://informburo.kz/novosti/kak-povysit-status-uchiteleya-v-kazahstane-rasskazal-serik-irsaliev.html>

ҚАЙЫРЫМДЫЛЫҚ ИНСТИТУТЫ

АЙТҚҰЛ Т. Н.

оқушы, Ы. Алтысарин атындағы дарынды балаларға арналған облыстық қазақ гимназия-интернаты, Павлодар қ.

АХМЕДЕЕВА Д. А.

оқушы, Ы. Алтысарин атындағы дарынды балаларға арналған облыстық қазақ гимназия-интернаты, Павлодар қ.

Қазіргі егеменді Қазақстанда қайырымдылық ең өзекті мәселелердің біріне айналды. Бұл құбылыс бұрынғы Кеңес Одағы кезінде де орын алған, онда қайырымдылық істерімен мемлекет және қоғамдық орындар, ұйымдар айналысып отырған. Бірақ ол кезеңде қайырымдылыққа ресми тұрғыдан алғанда аса үлкен мән берілмеген.

Қайырымдылық мәселесі көптеген саяси-гуманитарлық ғылымдарда зерттелініп келе жатыр. Қайырымдылықтың тамыры ежелгі болғандықтан, ерте заманнан бері қарай атакты әрі ойшыл-ғалымдардың, мемлекет қайраткерлерінің жазған ғылыми еңбектерінде, айтқан нақыл сөздерінде бұл мәселе жан-жақты айтылып, зерттеліп келуде. Осы қайырымдылық проблемасының өзіндік тарихы, зерттелу принциптері мен теориялары бар.

П. В. Власовтың «Обитель милосердия» атты еңбегі қайырымдылық мәселесін зерттеген осы заманғы ғылыми зерттеудің алғашқыларының бірі. Автор Мәскеу қаласында алғашқы қайырымдылық мекемелерінің құрылу тарихын кеңінен зерттейді, қайырымдылық, мейірімділік іс-әрекеттерін уағыздайды, қайырымдылыққа анықтама береді.

Зерттеудің мақсаты: Қайырымдылық институтын заңдастырудың тетіктерін анықтау.

Зерттеудің нысаны: Қайырымдылық

Зерттеудің пәні: Қайырымдылық институты

Зерттеудің гипотезасы: Адамдардың азаматтық позициясына қайырымдылық көрсетудің орын алуы.

Зерттеудің міндеттері:

– Қайырымдылықтың қазіргі қоғамдағы алатын орнын, ролін, қызметін белгілеу;

– Тарихта орын алған қайырымдылық туралы көзқарастарға тоқталып, оларды жүйеге келтіру. Қазақ даласында өмір сүрген ұлы ғұламалардың қайырымдылық туралы ойлары мен тұжырымдарына тоқталу;

– Қайырымдылықтың жаңа моделін құрастыру;

Зерттеудің жаңалығы: қайырымдылық институтының жаңа моделі

Қайырымдылық – көмекті қажет етушілерге (адам және барлық жандыларға) білдірілетін сүйіспеншілік пен нақты көмек. Қайырымдылық ізгіліктің анық көрінісі болып табылады. Қайырымдылық – адамның асыл қасиеттерінің бірі. Кісінің айналасындағы адамдарға деген ықыласы мен көмегін адамгершілік қарым-қатынастарын білдіреді. Қайырымдылықты мүсіркеушілік және жарылқаушылық деп те түсінуге болады. Ол кейде кедейкепшік, жарлы-жақыбай жандарға көмектесумен, қайырсадақа берумен де көрініс табады. Қазір біздің елімізде түрлі қайырымдылық қорлары ұйымдастырылған, қайырымдылық іс-шаралары өткізіліп тұрады [4].

ҚР Президенті Н. Ә. Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласын жүзеге асыруға және қайырымдылық мәдениетін жүйелі дамыту мен әлеуметтік жауапкершілікке бағытталған іс-шарада бірнеше бағытты қамтиды. Бүгінде қайырымдылық жасау мәдениет қалыптастырып, игілікті істі насихаттау мақсатында қолға алынған шара жан-жақты жүзеге асырылу үстінде. Бүгінде Ұлттық палата Әлеуметтік мәселелер тізімін дайындап, өңірлерде шешілуі тиісті өзекті мәселелерді ресми интернет-ресурсқа жинақтады. Аталған акция республикалық деңгейге шыққан ауқымды қозғалыс. Елбасының «Әлеуметтік 5 бастамасының» негізі де осы акцияның қағидаттарын қолдайды. Мәселен, шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерімен жасалған қайырымдылық шара мемлекет тарапынан ынталандырылады. Яғни кәсіпкер қайырымдылық жасап, сауапты іс атқарады, қосымша салықтық жеңілдікке ие болады [3].

Қайырымдылық түрлері

Біздің елімізде және әлемде қайырымдылықтың келесі түрлері қабылданады: корпоративтік, жекеменшік, демеушілік, филантропия, меценат, әлеуметтік жауапкершілік. Олар туралы егжей-тегжейлі айтып өтсек.

Жеке қайырымдылық - адамның, топтың жеке қажеттіліктеріне жеке әлеуметтік бағытқа жеке қаражаттар мен заттарды, дәрі-дәрмектерді және өзге де ресурстарды жеке тұлғалардан ерікті түрде қайырымдылықтан тұратын ең кең таралған көмек түрі.

Корпоративтік қайырымдылық - әлеуметтік жобаларды қолдауға немесе мұқтаж адамдарға көмектесуге бағытталған коммерциялық ұйымның әлеуметтік жұмысы. Компаниялар өздерінің негізгі бизнесімен байланысты емес қайырымдылық саласын таңдай алады.

Филантропия - бұл қайырымдылықтың ең толық синонимі. Дегенмен, бұл екі сөз кейде түрлі жағдайларда қолданылады. Егер «қайырымдылық» адамға деген сүйіспеншілікке негізделген іс-әрекетті білдірсе, онда бұл тұжырымдаманы, мысалы, жануарлардың игілігі үшін қаражат бөлу туралы айтуға болады.

Меценат - Рим ақыны Гай Цилний Меценастың қамқоршысы атасынан шыққан сөз. Тар көріністегі қайырымдылық: мәдениет, өнер, ғылымды қолдау деп аталады. Бірақ тереңірекке қарасаңыз, елеулі айырмашылықтарды таба аламыз. Кедейлікке көмектесу қайырымдылық болып табылады, дарыны бар суретшінің таланттарға көмектесуін де қайырымдылыққа жатқызуға да болады.

Демеушілік - бұл қайырымдылыққа жартылай ғана байланысты болатын қызмет түрі. Демеуші қайырымдылық іс-шараларын тек қана көмек көрсету мақсатында ғана емес, сондай-ақ оның маркасын насихаттау мақсатында өткізеді [5].

М. Қ. Қозыбаев «Ұлттық рух – ұлағат бастауы, немесе тарихи сананы қалыптастыру туралы» деген көлемді мақаласында: «Қайырымдылық ежелден-ақ қазақ халқының сүйексінді дәстүріне айналған, болмысында бар қасиеттердің бірі, үлкен адамгершіліктің айғақты көрінісі деген аса ағалы қорытынды жасайды, ал Ә. Нысанбаев: «Қайырымдылық – рухани жаңарудың бір саласы» деп түйіндеген.

Неміс социологы Ф. Теннис өзінің «Общность и общество» атты еңбегінде қайырымдылықтың шығу тегін, орнын талдаған.

Қазақстан Республикасы мемлекеттік тәуелсіздігін алғаннан бастап, КСРО – ның тарауына байланысты, экономикалық саяси – әлеуметтік дағдарысқа кездесті. Халықтың жікке бөлінуі күшейе түсті, яғни бір жағынан аukatты адамдар, екінші жағынан кедейлер тобы пайда болды. Қазақстандағы зерттелеген отбасының 43 пайызының табысы күн көрістен төмен болды. Сондықтан да халыққа қайырымдылық көмегін көрсету әлеуметтік қажеттілікке айналды. Сөйтіп елде қайырымдылық шаралары іске асырыла бастады.

Әлеуметтік сипаттағы шараларға мемлекет тарапынан ерекше маңыз берілді. Елде «Қамқорлық», «Қайырымдылық» акцияларын өткізу барысында тұрмысы төмен азаматтарға, зейнеткерлерге, мүгедектерге, ауруларға, жетім балаларға ақшалай, азық – түліктей көмек көрсете бастады. Республиканың барлық облыстарында қарттар мен мүгедектергі әлеуметтік қолдау аймақтарын ұйымдастырып, мұқтаж жандарға түрлі материалдық жәрдемдер беріле бастады [1].

Бірінші қайырымдылық қорлары 20 ғасырдың басында АҚШ-та танымал өнеркәсіпші және филантроп Джон Рокфеллердің

арқасында пайда болды. Джефф Рокфеллер «қайырымдылық сенімін» құруды ұсынып, қайырымдылықты тұрақты негізде ұсынды (2). Бұл түрдегі алғашқы ұйым «Жалпыға бірдей білім беру кеңесі» (1902) болды, ол кейінірек Рокфеллер қорының бөлігі болды. Рокфеллердің үлгісі келесі ірі американдық кәсіпкерлер: Эндрю Карнеги, Билл Гейтс және басқалар.

Ресей мен ТМД елдеріндегі шіркеу қайырымдылықтары - Орыс православие шіркеуі, Рим-католик шіркеуі және кейбір протестанттық шіркеу қауымдастығы [3]. Орыс Православие шіркеуінің диакональдық қызметі Мәскеу православиелік шіркеуінің қайырымдылық және әлеуметтік қызмет бөлімінің синодальдық бөлімінің қызметімен байланысты, 1991 жылдың қаңтарында ең қасиетті Патриарх пен Орыс Православие Шіркеуінің Қасиетті Синодына сәйкес анықталды. Сонымен қатар, көптеген қайырымдылық және қайырымдылық епархиялар, монастырлар, парыздар, бауырластар мен бауырластар деңгейінде жүзеге асырылады [2].

Бұл қор Америка Құрама Штаттардағы қайырымдылық – миллионерлер мен бизнесмендердің және мемлекет қайраткерлерінің ғана емес, сонымен қатар шоу-бизнестің әйгілі өкілдерінің де құрметті міндеті екенінің айқын дәлелі болып табылады. «Music for Relief» қоры «Линкин парк» атақты рок тобының мүшелерінің табиғи апаттардан зардап шеккендерге көмек көрсету мақсатында, сондай-ақ қоршаған ортаны қорғау мәселелеріне (атап айтқанда, жаһандық жылынудың) жаһандық назарын аударту мақсатында құрылған. «Катрин» дауылының құрбандарына, Сиддрдің циклонына, Гаитиде жер сілкінісіне және т.б жағдайлардың құрбандарына қаржы бөлінді. Қор – қайырымдылық пен жаһандық жылынудың әсерін азайту үшін 355 мың ағаш отырғызуды қаржыландырды. Қорда ақша жинаудың негізгі жолы – американдық жұлдыздардың қатысуымен өткізілетін қайырымдылық концерттерін ұйымдастыру.

Актриса Анджелина Джоли 15 жылдан астам уақыт бойы гуманитарлық бастамаларға қатысып, қай жерде болса да қайырымдылық ұйымдарын құрды.

Он бес жыл бұрын Анджелина Джоли БҰҰ-ның ізгі ниетті елшісі болды. Камбоджада көргені соншалықты таңқалдырды. Сол жерде «Лара Крофт» фильмі түсірілді. Бұл кездерде Камбоджа соғыс жылдарынан кейін енді қалпына келе бастаған болатын.

Қайырымдылық ұйымдары - Қазақстанда жалпы қоғамның немесе жеке адамның мүдделері үшін қайырымдылық қызметін

жүзеге асыру мақсатымен құрылған бейүкіметтік, бейкоммерциялық бірлестіктер. Қоғамдық ұйым, қор, мекеме түрінде және басқа нысанда құрылады. Жеке және заңды тұлғалар қайырымдылық ұйымдарының нысанына қарай оның құрылтайшылары бола алады. Ұйым белгіленген тәртіппен мемлекеттік тіркеуден өтуге тиіс. Қайырымдылық ұйымдарының кірістері шығыстарынан асып түскен жағдайда артығы осы ұйым мақсаттарына ғана жұмсалады. Ұйымның саяси партияларды, қозғалыстарды, топтар мен компанияларды қолдау үшін өз қаражатын жұмсауға және өз мүлкін пайдалануға құқығы жоқ.

Қайырымдылық жасаушылар мен меценаттардың арасында төменде аттары аталған азаматтар алдыңғы қатардан көріне білді. Мәселен, Шығыс өңірінде Мұсатай Молдабайұлы, Әбдірахман Жүсіпұлы, Ике Әділұлы, Александр Ерыкалов, Жүмеке Оразалыұлы, Медеу Оразбайұлы, Хасен Ақайұлы, Ыбырай Ақбайұлы, Әлихан Бөкейхан болды. Ал Батыста Әланияз Тобаниязұлы, Салық Омарұлы, Сәлімгерей Жантөрин, Иса Көпжасарұлы ерекшеленді. Оңтүстікте Ахмет және Мұстафа Оразай ұлдары, Маман байдың ұлдары – Тұрысбек, Сейітбаттал және Есенқұл, Садық Өтегенұлы бар еді. Олардың аты-жөндері отандық тарихта ХХ ғасыр басындағы Алаш ұлт-азаттық қозғалысы қайраткерлерінің есімдерімен қатар жазылуы тиіс. Қазақтың мал өсіретін байлары мен көпестері де, Алаштың бетке ұстарлары сияқты 30-жылдары қатал репрессияға ұшырап, «қанаушылар тобы», «ұлттық буржуазия» ретінде қуғындалған.

Елімізде де қайырымдылықпен айналысатын адамдар да бар. Соның бірі – Аружан Саин. 2006 жылы «Милосердие» ерікті қоғам қайырымдылық қорын басқарады, Қазақстандық «Центр Тяжести» форум қатысушыларының қатысуымен құрылған, әлі күнге дейін жұмыс істейді.

Қордың басты бағыттары:

1 «Бүлдіршіндерге Өмір сыйла» акциясының аясында 2 млн. 100 мың АҚШ долларын жинап Қазақстандық 342 бүлдіршінге көмек көрсеткен.

2 Жетім бүлдіршіндерге көмек – балалар үйлеріне және көмек көрсету. Бұл әрекет аясында ҚР-ның «От ау туралы және Отбасы» заңына түзетулер енгізіледі, бұл өзгертуер аясында жетім балалардың отбасын табуға жол ашылады. «Жетімдерсіз Қазақстан» жобасы елбасы Н. Ә. Назарбаевтің 2010 жылдың 5 наурызында өткен «Көктем шуағы» атты кездесуде қолдау көрген [6].

Сурет 1

Қайырымдылық жасау, көмек көрсету – бұл барлық әлем халықтарының байырғы заманнан келе жатқан дәстүрі. Көмек көрсетудің қажеттілігі көптеген мыңжылдықтар бойы қалыптасқан деп тұжырым жасауға толық негіз бар. Ал бүгінде өтеусіз жасалатын мұндай көмектер кез келген қоғамда, кез келген әлеуметтік-мәдени қауымда молынан кездеседі. Біздің бабаларымыздың санасында жақындарына ізгілік көрсету қажеттілігі туралы ұғым сонау ерте заманда-ақ қалыптасты әрі бұл әрбір қазақтың бауырмалдық, туыстық міндетіне айналды.

Қорыта келе, біз, өз жобамызда Қазақстандағы қайырымдылық қорының әлем елдерінің қайырымдылық қорымен салыстыра отырып, кейбір бөліктеріне қосымша өз ұсыныстарымызды білдіріп, жаңа модель жасап шығаруға тырыстық.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Благотворительная организация // Словарь-справочник по социальной геронтологии/под ред. Б. Тукумцева, самара, 2003 г.
- 2 Charity Watch Top-Rated Charities. American Institute of Philanthropy. Крупнейшие мировые благотворительные организации и фонды. БФ «Только лучшее детям» (13 февраля 2012).
- 3 Демедова М. Е. Дети как объект благотворительности. СОЦИС, 2001.

4 Назарбаев Н. Ә. «Қазақстанның 2030 жылға дейінгі даму бағдарламасы». - Алматы. 1998. - 34 б.

5 Нысанбаев Ә. Адам және ашық қоғам. Қазақстандағы қоғамдық әлеуметтік даму процесі туралы // Егемен Қазақстан. - 1998. - ақпан

6 Рустем Омаров. Аружан: Сердце на ладони. «Экспресс К», 6 марта 2010 ж.

СОЦИОЛОГИЯ РЕЛИГИИ: ПОНЯТИЯ И БАЗОВЫЕ КОНЦЕПТЫ

АБДРАХМАНОВА З.

ученик 10 класса, «Білім-инновация» лицей-интернат для одаренных девочек, г. Павлодар

СУЛЕКЕЕВ Д. К.

учитель истории, «Білім-инновация» лицей-интернат для одаренных девочек, г. Павлодар

Социология религии является частью социологии, одной из социологических дисциплин, которые используют выработанные социологией понятия и методы для анализа отдельных социальных феноменов, таких, как семья, политика, образование и т.д. Социолог имеет дело с религией как социальным феноменом, т.е. он изучает религию как доступное наблюдению, эмпирическим методам исследования социальное поведение человека (индивидов и групп): как образуются и функционируют религиозные группы и институты, благодаря чему они сохраняются или перестают существовать, каковы отношения между религиозными группами, почему между ними возникают конфликты, что лежит в основе ритуальных действий и т.д.

Для социолога религиозные верования интересны и важны не сами по себе, его интересует вопрос о том, как эти верования - наряду с религиозными организациями - влияют на поведение людей. Проблема заключается в том, чтобы выявить мотивацию человеческих действий. При этом не обязательно верования влияют на поведение: индивид может стать членом религиозной группы и, не зная тех верований, которых она придерживается. Религиозные институты, учреждения, организации могут влиять на поведение помимо верований и даже идти вразрез с ними, стимулируя по тем или иным причинам действия, противоречащие официальному учению. Но это вовсе не отменяет того факта, что социальное действие есть действие осмысленное, т.е.

в его основе лежат определенные социальные регуляторы - нормы, ценности, верования, ожидания и предпочтения индивидов и групп.

Таким образом, религия как предмет социологического анализа есть совокупность структур, процессов, связанных с функционированием общества на разных уровнях, система регуляторов социальных связей, образцов поведения и т.д. - система структур и отношений по поводу религиозного феномена, на нем именно «завязанных». Поэтому одна из главных проблем социологии религии - проблема определения того, что относится к понятию «религия».

Если понимать религиоведение предельно широко, как совокупность всех возможных способов осмысления религиозного феномена, то в него следует включить наряду с научным подходом, т.е. отмеченными выше научными дисциплинами, также феноменологию религии и теологию. Таким образом, место социологии религии в религиоведении определяется ее отношением: а) к другим наукам о религии, б) к феноменологии религии и в) к теологии.

Дать точное и однозначное определение понятия религия невозможно. В науке таких определений существует множество. Они зависят от мировоззрения тех ученых, которые их формулируют. Если спросить любого человека, что такое религия, то в большинстве случаев он ответит: «Вера в Бога».

Слово «религия» буквально обозначает, связывание, запрягание, повторное обращение (к чему либо). Возможно, что первоначально это выражение обозначало привязанность человека к чему-либо священному, постоянному, неизменному. Это слово впервые было использовано в речах знаменитого римского оратора и политика I в. до н. э. Цицерона, где он противопоставлял религию другому термину, обозначавшему суеверие (темное, простонародное, мифическое верование).

С середины прошлого века в социологии и религиоведении складывается и затем получает большое развитие самостоятельное направление под названием «социология религии». Исследованию религии как социального института посвятили свои работы Э. Дюркгейм, М. Вебер и другие известные ученые, и общественные деятели, в т.ч. и К. Маркс.

Согласно теории Маркса религия как социальный феномен представляет собой объективный фактор, внешним и принудительным образом воздействующий на людей подобно любому другому общественному институту. Маркс заложил, таким образом, основу функционального метода исследования религии. Религия, согласно

Марксу, больше обусловливаемый общественными отношениями, нежели обусловливающий их фактор. Ее общественная функция заключается в интерпретации, а не продуцировании существующих отношений. Социальная функция религии - функция идеологическая: она или оправдывает и тем самым узаконивает существующие порядки, или осуждает их, отказывая им в праве на существование. Религия может выполнять функцию интеграции общества, но также может действовать и как дезинтегрирующий общество фактор, когда возникают конфликты на религиозной почве.

Во второй половине XIX века положение меняется. На первом плане в социологии религии - новое направление, интеграционное. Наиболее показательна в этом отношении концепция Э. Дюркгейма, которого по праву считают основоположником социологии религии как научной дисциплины. Религию он рассматривал как основу единства общества, как фактор социальной интеграции.

Наряду с Дюркгеймом, основоположником социологии считается немецкий ученый Макс Вебер. Он исследовал место и значение религии в изменяющемся обществе, влияние ее на развитие экономики, политики, семьи. Вебер отдавал предпочтение главным образом, мировым религиям и их влиянию на ход истории. В частности, работа «Протестантская этика и дух капитализма», где он исследует влияние христианства на историю Запада, сделала его знаменитым. И еще одна важная часть веберовской социологии религии - изучение типов религиозных организаций, которое приводит к рассмотрению системы «церковь-секта».

Работы названных основоположников социологии религии определили все ее последующее развитие, основные направления исследований, проблематику, методологию. К концу XIX – началу XX в. социология религии складывается как самостоятельная дисциплина.

В своей статье кандидат философских наук Андрей Игнатьев выделил Пять базовых концептов социологии религии Ряд концептов, которому посвящена статья, начинается с термина «конверсия религиозная», при этом рассматривается как история понятия, так и специфический социальный контекст, функцией которого являются соответствующие события и процессы. Далее рассматривается понятие «харизма», при этом особое внимание уделено эволюции соответствующих мифологем, а также сценариям их адаптации к специфическим контекстам социологии, политологии и бизнес-менеджмента. Центральное место в статье занимает аналитика понятия «священное», которое рассматривается как интегральное определение

предметов религиозного опыта. Вслед за этим рассматривается понятие «гражданская религия», соответствующий круг явлений рассматривается как структура, которая опосредствует связи между политической культурой общества и религией. Этот ряд концептов замыкает термин «идентичность религиозная», трактуемый как обозначение структур, инвариантных повседневному религиозному опыту индивида и возникающих в результате идентификации одновременно как по отношению к трансцендентным «предметам веры», так и к соответствующему культовому «сообществу верных». С целью более удобного освоения материала понятия расположены в порядке конверсии «человека естественного», каковы мы все от рождения, и образуют вполне адекватное введение в предмет социологии религии.

Социолог использует для анализа религии методы, выработанные и применяемые социологией в исследовании социальных явлений вообще: опрос и статистический анализ; наблюдение и эксперимент; кросс-культурный сравнительный анализ; контент-анализ, анализ письменных источников, исторических документов.

Одним из важнейших является метод опроса, который проводится либо в виде стандартизированного интервью, когда вопросы задает интервьюер, либо в форме письменного заполнения анкеты респондентом. Респондентам задаются вопросы об их религиозной принадлежности, о том, как часто они посещают церковь, молятся, в какой мере знают вероучение, как относятся к отдельным его моментам, например, верят ли в жизнь после смерти, в существование дьявола и т.д., т.е. вопросы, которые позволяют судить о характере и интенсивности религиозности.

Опросный метод полезен в установлении корреляций между теми или иными специфическими чертами религиозности и определенными социальными установками и характеристиками. Для установления более глубоких причинных связей он нуждается в дополнении данными, полученными с помощью статистического анализа, наблюдения, эксперимента. Одна из трудностей, с которыми сопряжено использование этого метода, связана с несовпадением слов и мыслей опрашиваемых. Поэтому весьма существенное значение имеет интерпретация полученных в результате опроса данных.

Еще одним методом эмпирических исследований является наблюдение. Это может быть стандартизированное наблюдение, когда социолог располагает определенной программой исследования и осуществляет по определенной процедуре фиксацию выделенных

им показателей. Это может быть также включенное наблюдение, когда исследователь живет или работает в среде тех, кого он изучает. Этот метод использовался, в частности, в последнее время социологами, изучавшими новые религиозные движения. Участвуя в жизни группы, социолог имеет возможность наблюдать поведение людей в религиозном контексте. При этом наблюдение может быть скрытым или же открытым, если наблюдаемые доверяют новому члену группы. Этот метод имеет очевидные преимущества хотя бы потому, что дает возможность выявить такие обстоятельства, которые доступны только при условии участия в наблюдаемых действиях.

Важным инструментом социологического исследования религии является анализ исторических данных, письменных источников; документов. Достаточно строгим методом анализа содержания разного рода документов является контент-анализ — выделение исследователем религиозных тем или не высказываемых, не проговариваемых предположений в исследуемых материалах.

Таким образом, социолог располагает разнообразными и взаимодополняющими методами, позволяющими на эмпирическом уровне исследовать религиозное поведение, накапливая необходимые данные для теоретических обобщений.

Можно много спорить о положении религии в современном обществе. Однако однозначно оценить ее роль, возможности и перспективы попросту невозможно. Весь опыт XX в. показал несостоятельность односторонних прогнозов относительно дальнейших судеб религии: либо ее неминуемого и близкого отмирания, либо грядущего возрождения былой мощи. Сегодня очевидно, что религия играет заметную роль в жизни общества и что она претерпевает глубокие и необратимые изменения. На положение религии в современном обществе решающее воздействие оказывают две главные силы современности — наука и политика.

Успехи в овладении природой с помощью техники, достигнутые в XX веке на основе гигантского приращения научных знаний, оказали глубокое воздействие на религиозное сознание. Однако типичные для прошлого века ожидания близкого конца религии в результате развития науки не сбылись. Наука не вытеснила религию, но она вызвала глубокие перемены в религиозном сознании — в понимании Бога, мира, человека. Сегодня наука вышла далеко за пределы чувственно доступного человеку, наглядного. Это дает новый шанс для религиозного мироощущения, не говоря уже о том, что гигантски возросшая на научно-технической основе мощь человеческого деяния

ставит нас теперь перед проблемой последствий научно-технического прогресса и его нравственной состоятельности. А в результате напрашивается вывод, что сами по себе наука и техника - без религии - еще не дают решения современных проблем, когда человечество оказалось перед угрозой самоуничтожения.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Арон Р. Этапы развития социологической мысли. М., 1993.
- 2 Вебер М. Наука как призвание и профессия // М. Вебер. Избранное. М, 1990.
- 3 Дюркгейм Э. Курс социальной науки // Эмиль Дюркгейм. Социология. Ее предмет, метод, предназначение. М., 1995.
- 4 Гараджа В. И. Социология религии. М.: Аспект Пресс, 1996.
- 5 В. П. Баранников, Л. Ф. Матронева. Динамика религиозности в информационном обществе. Журнал «Социс», 5-е издание, 2014.

СЕМЕЙ ҚАЛАСЫНДАҒЫ ШЫҒЫС КЕНТІ ТҮРҒЫНДАРЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ЖАҒДАЙЫ

БОЛАТҚЫЗЫ А., ҚҰСМАНОВА М. Д.
9 сынып оқушылары, № 47 ЖОББМ, Семей қ.
СМАГУЛОВА Г. К., КУМАСHEВА А. Ж.

химия және география пәнінің мұғалімдері, № 47 ЖОББМ, Семей қ.

Зерттеу жұмысының басты мақсаты: Қазіргі таңда өскелең ұрпақты тәрбиелеу маңызды мәселелердің бірі болып табылады. Олардың әлеуметтік ортаға бейімделуі, қоғамда өз орындарын дұрыс бағытта алуы, құқықтарының қорғалуы туралы міндеттерін анықтау. Қазіргі таңда өскелең ұрпақты тәрбиелеу маңызды мәселелердің бірі болып табылады. Олардың әлеуметтік ортаға бейімделуі, қоғамда өз орындарын дұрыс бағытта алуы, құқықтарының қорғалуы, үлкендер тарапынан зорлық-зомбылыққа ұшырамауын бүгінде әлеуметтік тәрбие беретін мамандар ұйымдастыруы қажет.

Сонымен қатар, қазіргі таңда мектепте жасөспірімдерге, олардың әлеуметтік жағдайын көтеру, материалдық көмек көрсету, әлеуметтік қолдау мақсатында әлеуметтік педагог мамандары қызмет атқарады.

Зерттеу жұмысының міндеттері:

Әлеуметтік педагог өз қызметтік мақсатын жүзеге асыру барысында мына міндеттерді атқарады:

1 Мектепте, отбасында, өмір сүру ортасында, жастар мен балалар қоғамдарында және ұйымдарында баланың тұлғалану үдерісінің дамуына тікелей әсер ету.

2 Баланың құқықтары мен қызығушылықтарын, түрлі инстанцияларда және мектепте баланың қорғанышы ретінде өзі немесе басқа да мамандарды қатыстыра отырып қорғайды.

3 Бала тәрбиесінде отбасына әлеуметтік-педагогикалық көмек көрсету. Тұлғалану үдерісіне кері әсерін тигізетін әлеуметтік қатерлі отбасыларын анықтайды.

4 Шығыс кенті тұрғындарының әлеуметтік жағдайын анықтау;

5 Әлеуметтік жағдайдың негізгі бағыттарын анықтау;

6 №47 мектеп оқушыларының әлеуметтік зерттеулерімен танысу.

Отбасы – педагогикалық қатынас субъекті. Отбасы, мектеп пен мектепке дейінгі тәрбие мекемелері, балалар және жасөспірімдер бірлестіктері, көше, бұқаралық ақпарат құралдары – бұлардың бәрі де тұлға дамуындағы қалыптастырушы ықпал жасайтын ерекше «тәрбиешілер» тобын құрайды. Отбасы айтқанына көндіріп тәрбиелейді; мектеп оңтайлы қылық, дұрыс көзқарас қалыптастыруға ұмтылады; балалар мен жеткіншектер ұйымдары қарым-қатынас жүйелеріне ендіреді; ал көше болса, отбасы, мектеп, әрқилы бірлестік топтар бере алмағандардың орнын толтырады. Бала осы аталған ұйымдардың өз өмірінде қайсысы басым болса, сонысын таңдайды, соның ықпал тәуелділігінде болады. Осыдан тәрбие тұлғаға ықпал жасаушы құрылымдардың өзара қатынастарымен бірлікте қарастырылады.

Бала үшін отбасы – ең алғашқы да аса белсенді тұлғалық қалыптасу көзі. Осыдан отбасында қабылданған көзқарастар, салт-дәстүрлер, ұстанымдар, әрекет-қылқ үлгілері тұлға микроэлементіне бастау беріп, оның барша өмірінің негізгі сипатын қалайды [1].

Мектеп ұжымы көп авторлардың пікірінше, тұлғаның дамуы мен қалыптасуы тек ұжымдық тәрбие жүйесінде іске асуы мүмкін. Осы жағдайда ғана ұжым дұрыс әрекеттегі өзіндік басқарым органына, тұлғалық арақатынастағы ұжымшылдыққа және өзара жауапкершілікке ие болады. Бұл өз кезегінде жан-жақты дамуға, еркіндікке, қорғанысты болуға, сонымен бірге әр тұлғаның тәртібін көтеруге жол ашады [2].

Семей қаласындағы Шығыс кентінің тарихына келетін болсақ: сонау XX ғ 50-жылдарында бұл аймаққа жеңіл өндіріс ошақтарында жұмыс істейтін шаруаларға арнап үй сала бастаған. Сол кезден

бастап үйлер көбейіп бұл жаққа автобустарда қатынай бастады. Бірақ жолдары қолайсыз болды тіпті ХХІ ғасырда да кеңес одағынан бері жөндеу көрмеген жолдар болды. Соның салдарынан Шығыс кентіне қатынайтын автобустар өз бағытын өзгертуге мәжбүр болды.

Қазір Шығыс кентінде 16000 халық тұрады, Семей қаласы бойынша халық ең көп тұратын аймақ болып саналады. Халықтың 45 % тұрақты жұмыс орны жоқ. Әлеуметтік жағдайы өте төмен болғандықтан үйлері суық, жарық жоқ, балаларға мектепке баруға жағдайы жоқ .

Бұл мәселелердің барлығын тыңдай келе, қордаланған мәселелер бір күн, немесе бір айда шешілмейтіндігін, барлығына да уақыт қажеттігін, ал, жол мәселесінде, таяу күндерде алтыншы линиядағы жолды асфальттау жұмысы басталатындығын жеткізді. Мұндай жағымды жаңалық тұрғындар тарапынан ризашылық туғызды. Қалалық ардагерлер кеңесі төрағасының орынбасары Рашида Хасанова қала басшысына тұрғындармен жүздесу өткізіп, оларды толғандыратын жайттарға үнемі назар аударып отыратындығы үшін, Семей қаласының көркейіп, гүлденуі жолындағы атқарып жатқан жұмыстары үшін алғысын білдіріп, рахмет айтты [3].

Қорыта келе, бүгінгі таңда еліміздің алдында тұрған айқын мақсаттарының бірі – бәсекеге қабілетті мемлекеттің болашағы жас ұрпақты жан-жақты жетілген, парасатты азамат етіп тәрбиелеу. Бұл орайда тәрбиенің негізі отбасында қаланып, мектепте жалғасатынын ашып көрсетті. Жалпы Шығыс кенті тұрғындарының әлеуметтік жағдайы туралы және ауыз су мәселесі, жарық мәселесі, қоғамдық көліктің жеткіліксіздігі туралы ашық айтылды. Шығыс кентінде мәдени ошақтардың жоқтығы, ауруханалардың аздығы, мамандардың жеткіліксіздігіне баса назар аударылды. Әр адам баласының өсіп-өнер ұясы бар: ол-отбасы. Адам өміріндегі ең қуанышты, қызықты сәттері отбасында өтеді. Бала өмірінің алғашқы күндерінен-ақ ата-ана өз перзентіне тәрбие бере бастайды. Ата-ана ретінде бір-біріне шексіз сүйіспеншілік пен махаббат сезімдерімен табысқан кезде қалыптасады. Әке мен ананың қарым-қатынасындағы болсын, материалдық, әлеуметтік мәселелерде болсын пайымды шешімдер табылып жатса, бұл отбасының берекесі арттары анық. Қазіргі күнде отбасылық мәселелер туындамайтын жас жанұялар кемде-кем [4].

№ 47 мектеп оқушыларының әлеуметтік жағдайы төмен оқушылар туралы мәселелер

Мақсаты: әлеуметтік педагогтың жыл бойы атқарған лауазымдық қызметіне сараптама жасау, ата-аналармен жүргізілген психологиялық-педагогикалық жұмыстың қорытындысын шығару, салыстырмалы көрсеткішін анықтау және жаңа оқу жылының жоспарына енгізетін ұсыныстар жасау.

Оқушылардың әлеуметтік жағдайын жақсарту мақсатында жүргізілген жұмыстарға тоқталатын болсақ:

Мектептің әлеуметтік төлқұжаты

Кесте 1

Жалпы оқушы саны 0-11	1839
Бастауыш сыныптар 1-4	619
Көп балалы жанұядан шыққан оқушылар саны	128
Аз қамтылған жанұядағы бала саны	253
Жетім балалар саны	7
Мектепте тегін тамақтанатын оқушылар саны	381

1) Оқушылардың құжаттары тексеріліп, көп балалы отбасының балалары анықталып, әлеуметтік құжаттары толтырылды. Барлық көп балалы отбасының саны 128.

2) Қазан айында көп балалы, аз қамтылған отбасынан шыққан балалар, қамқорлыққа алынған балалардың құжаттары және әлеуметтік педагогтың құжаттар номенклатурасы қайта қаралып реттелді. Ата-аналарға құжаттардың жетпеген түрлерін қайта жинақтау үшін құжаттар тізімі берілді.

Мектебімізде жалпыға міндетті оқумен қамтудың кезекті қалалық айлығы мен «Мектепке жол» акциясы 2018 жылдың 1 тамызы мен 30 қыркүйек аралығында болып өтті. Осыған орай мектепте жалпыға міндетті оқумен қамтудың кезекті қалалық айлығы мен «Мектепке жол» акциясына бұйрық шығарылып, сол бұйрық негізінде жоспар құрылып, бекітілді.

Қыркүйек айының соңында қамқорлыққа алынған 7 оқушыға жалпы оқу қорынан тегін тамақпен және мектеп тегін формасымен, қысқы киімдермен, аяқ киімдер мен қамтамасыз етілді.

Әлеуметтік педагогтың жұмысының бір бөлігі, өз құзырлығының шеңбері бойынша көмек қажет ететін балаларды әлеуметтік қорғау, оларға тиісті педагогикалық, психологиялық, материалдық көмек көрсету және консультациялар беру.

Оқу жылының басында барлық сыныптардың әлеуметтік төлқұжаты жасалынып, жиналған мәлімет сараптамадан өткізілді.

Қазіргі кезде мектебімізде көп балалы және аз қамтылған отбасылардан құжат бойынша 381 оқушы білім алуда.

Олардың ата-анасынан айырылған, қамқорлықтағы балалар – 7 оқушы, аз қамтылған балалар -253.

Бұған қоса, мектептегі қамқорлықтағы балалар, көп балалы отбасынан шыққан оқушылар күніне бір рет 6 күн асханадан тегін ыстық тамақ ішеді. Тегін автобуспен 183 оқушы тегін тасымалданады.

20 желтоқсанда 2018 жылы өткен Президенттік шыршасына аз қамтылған көп балалы отбасынан шыққан оқушылар Тұрсынова Сабина 5 «Г» сынып оқушысы қатысты. Осы шыршада спорт костюмі, куртка, шапка, ойыншықтар, тәтті сыйлықтарға ие болды.

21 желтоқсан 2018 жылы қала әкімі ұйымдастырған Жаңа жыл шыршасына Аханова Нұрай қатысып, куртка, шапка, ойыншықтар мен тәтті сыйлықтарға ие болды.

Республикалық 1-ші мамырдан 1-ші маусым аралығында «Жүректен- жүреке» акциясы ұйымдастырылды. Аталған акцияны ұйымдастыру барысында мектеп директорының жанында мектеп әкімшілігінің қатысуымен Болатова Қалиашқа ұялы телефон және Сансызбаев Мерхатқа флеш карта сыйға берілді. Мүмкіндігі шектеулі тұлғаларды қолдау мақсатында «Айгерім» фильмінің сценариін жазған Нуркен Бектасовпен кездесу өтті. Нуркен Бектасов аталған киноны өзінің қатысуымен оқушыларға көрсетті. Кино оқушыларға ұнады, әр оқушы өз әсерімен бөлісті.

Асхана жайлы есеп

Асхана оқушылар тамақтану үшін 374 орынға есептелген.

Асхана күніне 1730 бала қабылдайды, оның ішінде 1-4 сынып оқушылары -689, 154 бала - даярлық тобынан, 7 жетім бала және 128-і көп балалы отбасынан шыққан және аз қамтылған отбасынан шыққан оқушылар тегін тамақтанады.

№ 47 мектеп оқушыларының ата-аналары туралы мәлімет

Кесте 2

Жалпы бала саны	Жылдың басы	Жылдың соңы
Аз қамтылған отбасы балалары	253	253
Көп балалы	128	128
Жетім	7	7

Жалғыз басты ана	158	158
Жалғыз басты әке	23	23
Өгей әкемен тұратын оқушы	38	38
Өгей анамен тұратындар	7	7
Ата-анасынан бөлек тұратындар	42	42
Автобуспен тасымалданатын оқушылар	183	183

Кесте 3 – 2013-2014, 2014-2015, 2015-2016 жылдардағы бала санының өсу динамикасы

№	оқу жылы	0-4 жас	5-6 жас	7-18 жас	барлығы
1	2015-2016	669	448	1703	2820
2	2016-2017	959	512	1907	3378
3	2017-2018	706	400	1801	2907

Ықшам аудан бойынша соңғы үш жылда 471 балаға кеміді, себебі өзге қалаға, ауылдарға көшіп кетушілер. Оның ішінде 0-4 жасқа дейінгі бала саны -253 балаға, 5-6 жастағылар-111 балаға, 7-18 жастағылар-106 балаға кеміді. Ықшам аудан бойынша есептер және 0-18 жасқа дейінгі балалар тізімі қосымша тіркелген.

Кесте 3 – Жалпыға міндетті білім беру қорынан аз қамтылған отбасы балаларына көрсетілген көмек

2015-2016 оқу жылы	2016-2017 оқу жылы	2017-2018 оқу жылы
Қала сыртындағы сауықтыру лагері		
Жалпыға міндетті білім беру қорынан, әлеуметтік аз қамтылған отбасы оқушыларына қала сыртындағы тегін лагерьге 65 жолдама-мен демалды. Оның ішінде, «Жас қанат» сауықтыру лагерінде 35 бала өз қаражатына демалды. Алакөл «Урджарайым» демалыс орнында 30 оқушы демалды. Мектепшілік «Балдәурен» лагерінде 410 бала демалды. Лагерь 4 маусымда жұмыс жасады. Лагерь тегін ыстық тамақпен қамтылды.	Жалпыға міндетті білім беру қорынан, әлеуметтік аз қамтылған отбасы оқушыларына қала сыртындағы тегін лагерьге 10 жолдамамен демалды. Оның ішінде, «Жас қанат» сауықтыру лагерінде 10 бала өз қаражатына демалды. Мектепшілік «Күн шуақ» лагерінде 210 бала демалды. Лагерь 4 маусымда жұмыс жасады. Лагерь тегін ыстық тамақпен қамтылды.	Жалпыға міндетті білім беру қорынан, әлеуметтік аз қамтылған отбасы оқушыларына қала сыртындағы тегін лагерьге жолдамамен 35 бала демалу жоспарлануда. Оның ішінде, «Жас қанат» сауықтыру лагерінде бала өз қаражатына демалды. Мектепшілік «Балдәурен» лагерінде 210 бала демалды. Лагерь 4 маусымда жұмыс жасады. Лагерь тегін ыстық тамақпен қамтылды.
Тегін киіммен қамтамасыз ету		

	Жалпыға міндетті білім беру қорынан, әлеуметтік аз қамтылған отбасы оқушыларына 144 оқушыға тегін куртка, етік таратылды.	Жалпыға міндетті білім беру қорынан, әлеуметтік аз қамтылған отбасы оқушыларына 264 оқушыға тегін мектеп формасы желет, кофта, юбка таратылды. 94 оқушыға етік және куртка таратылды. Жиыны: 358 оқушы тегін киіммен қамтылды.
Тегін ыстық тамақпен қамтылу		
Аз қамтылған күн көрісі төмен отбасы балалары 374 оқушы тегін бір реттік ыстық тамақпен қамтылды.	Аз қамтылған күн көрісі төмен отбасы балалары 374 оқушы тегін бір реттік ыстық тамақпен қамтылды.	Аз қамтылған күн көрісі төмен отбасы балалары 319 оқушы тегін бір реттік ыстық тамақпен қамтылды.
Тегін автобуспен тасымалдану		
Шалғайдағы елді мекендерде тұратын 616 оқушы тегін автобуспен тасымалданды.	Шалғайдағы елді мекенде тұратын 527 оқушы тегін автобуспен тасымалданды.	Шалғайдағы елді мекенде тұратын 228 оқушы тегін автобуспен тасымалданды.

Қорыта келе, Бүгінгі таңда еліміздің алдында тұрған айқын мақсаттарының бірі – бәсекеге қабілетті мемлекеттің болашағы жас ұрпақты жан-жақты жетілген, парасатты азамат етіп тәрбиелеу. Бұл орайда тәрбиенің негізі отбасында қаланып, мектепте жалғасатынын ашып көрсетті. Жалпы Шығыс кенті тұрғындарының әлеуметтік жағдайы туралы және ауыз су мәселесі, жарық мәселесі, қоғамдық көліктің жеткіліксіздігі туралы ашық айтылды. Шығыс кентінде мәдени ошақтардың жоқтығы, ауруханалардың аздығы, мамандардың жеткіліксіздігіне баса назар аударылды. Әр адам баласының өсіп-өнер ұясы бар: ол-отбасы. Адам өміріндегі ең қуанышты, қызықты сәттері отбасында өтеді. Бала өмірінің алғашқы күндерінен-ақ ата-ана өз перзентіне тәрбие бере бастайды. Ата-ана ретінде бір-біріне шексіз сүйіспеншілік пен махаббат сезімдерімен табысқан кезде қалыптасады. Әке мен ананың қарым-қатынасындағы болсын, материалдық, әлеуметтік мәселелерде болсын пайымды шешімдер табылып жатса, бұл отбасының берекесі артары анық. Қазіргі күнде отбасылық мәселелер туындамайтын жас жанұялар кемде-кем.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Сансызбаева Г. Н. «Система социальной защиты населения.
- 2 Мамыров Н. Қ. «Қазақстандағы адам дамуы». Алматы.
- 3 Оразбекова К. А. Ұлттық психология мен халық тәрбиесі болашақтың бастауы хақында. Алматы: «Дәуір», 2016 – 554 б.
- 4 Ұлттық психологияның мәдени - әлеуметтік негізделуі. Алматы, 2014 – 251б.

ЖАСТАР АРАСЫНДЫҒЫ ЖҰМЫССЫЗДЫҚТЫҢ БЕЛЕҢ АЛУ МӘСЕЛЕСІНІҢ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АХУАЛЫ

ЕГІНБАЙ К.

12 «С» сынып оқушысы,
ХББ Назарбаев Зияткерлік мектебі, Павлодар қ.

Кіріспе

Қазіргі таңда жұмыссыздық бүкіл әлем бойынша өзекті мәселеге айналууда. Халықаралық еңбек ұйымының баяндамасына сүйенсек, 2018 жылы 2.7 млн. адам жұмыссыздар қатарына қосылмақ [1].

Қазақстанда да жұмыссыздық мәселесі бар, жастар арасындағы жұмыссыздық әсіресе көп назарды талап етеді. Trading Economics журналынан алынған деректерге сүйенсек, 2017 жылы Қазақстанның жұмыс күшінің жұмыссыздық деңгейі 5.0 болса, жастар арасындағы жұмыссыздық деңгейі 3.8 [2]. Жүргізілген сауалнаманың нәтижелеріне сүйенетін болсам, респонденттердің 89 %-ға жуық бөлігі бұл мәселені қоғамның дамуын тежейтін аса өзекті проблемалар қатарына қосты. Менің ойымша, бұл біздің даму сатысындағы экономикамызға жойқын әсер етеді, себебі жұмыс күшінің басым бөлігі үйде отырып, елдің дамуына үлес қоспайды.

Барлығымыз жастар арасындағы жұмыссыздықтың күннен-күнге белең алып жатқаны туралы хабарымыз бар, бірақ әдетте біз бұл мәселені тек жұмыссыз адамға ғана қатысты деп санаймыз. Менің зерттеу жұмысым қазақстандықтарға аталмыш мәселені тек бір адамға ғана емес, жұмыссыз адамның отбасына ғана емес бүкіл қоғамға, тіпті ел экономикасына, әлемдегі миграция бағыттарына зор ықпал ететінін көрсетпек. Аталмыш зерттеу жұмысының басты мақсаты қазақстандағы жастар арасындағы жұмыссыздық мәселесіне байланысты жергілікті тұрғындардың ойын және көзқарасын зерттеу. Осы зерттеу жұмысында жұмыссыздық мәселенің Қазақстандағы әртүрлі өмір салаларына әсері, бұл мәселенің әсерінен күнделікті өмірде қиындықтарға тап болатынын адамдар саны, бұл мәселенің күннен-күнге өршу себептері және жергілікті және мемлекеттік деңгейде шешілуі зерттеледі.

Тақырыпты таңдаған себебім- бұл жастар мәселесі болашақта менің де осы мәселеге тап болуым мүмкін.

Сондықтан да келесі зерттеу сұрақтары таңдалып алынды:

1 Жастар арасындағы жұмыссыздық Қазақстандағы әртүрлі өмір салаларына қалай әсер етеді?

2 Неліктен жастар арасындағы жұмыссыздық Қазақстанда өзекті мәселеге айналууда?

3 Қазақстандағы жастар арасындағы жұмыссыздық мәселесін қалай шеше аламыз?

Негізгі бөлім

1.1 Жастар арасындағы жұмыссыздық мәселесінің әртүрлі салаларға әсері.

Жастар арасындағы жұмыссыздық өмірдің әртүрлі салаларына жойқын әсері бар аса өзекті мәселе. Бұл мәселенің жастардың психологиялық жай-күйіне; ажырасулар санына; ел экономикасына; елдегі көші-қон санына; аймаққа әсері бар.

Әлеуметтік ғылымдардың кандидаты Әлімбаева С. К. жасаған зерттеу жұмысына сүйенетін болсақ, жұмыссыздық мәселесінен туатын әлеуметтік проблемалар үлкен тізім құрайды. Ең алдымен, бұл психологиялық проблемаларды қоздырады [3]. Қазіргі таңда көптеген жоғарғы сынып оқушылары өздерінің болашақ өмірлері туралы терең әрі депрессивті ойларға бейім және өздерінің болашағына қорқынышпен қарайды, себебі жоғарғы деңгейдегі жұмыс үшін бәсеке олардың өз-өзіне деген сенімдеріне, білімдеріне және қабілеттеріне күмәндандырады.

Жұмыссыздық қазіргі жастардың ажырасуларының себебі. Қазақстандық дипломат Казбек Бейсебаевтың мәлімдемесіне сүйенсек- «2013 жылы 168417 некеге 51482 ажырасулар келген, ал 2014 жылы 159328 некеге 52673 ажырасу келген, 2015 жылы болса 148769 некеге 53293 ажырасу келген және көп жастар жұмыссыздық пен қаржы мәселелерінің кесірінен ажырасады» [4]. Ерлі-зайыптылардың біреуінің жұмыссыздығы отбасында қаржылық жетіспеушілік, жоғарғы көлемдегі шығындар мен жұмыссыз адамның түкке жарамайтыны туралы жан-жалдарды тудырады, ал ол өз кезегінде ажырасуға әкеледі. Жүргізілген онлайн-сауалнама нәтижелері бойынша, сауалнама өткен адамдардың 47 %-ы аталмыш мәселе отбасыдағы жан-жалдар мен ажырасуларға әкеліп соғады дейді.

Жастар арасындағы жұмыссыздық экономикаға залал келтіреді. Мұның басты себебі жұмыссыздық жоғарғы деңгейде болса, көптеген мемлекеттің жұмыс күші екі қолға бір күрек таба алмай қол қусырып отырады, демек олар мемлекетке салық төлемейді. Бұл өз кезегінде мемлекеттің қазынасына келетін қаражаттың азаюына ықпал етеді. Бұған Оукен заңдылығы дәлел бола алады. Бұл заңдылыққа сүйенсек елдегі жұмыссыздық көрсеткіші 1 %-ға артса, елдің ІЖӨ 2-ден 3 %-ға дейін жұмыссыздық көбеймесе болуы

тиіс көрсеткіштен төмендейді. Бұл заңдылықты алғаш рет байқаған Американдық экономист Артур Оукен [5].

Жұмыс орындарының аздығы мен жұмыссыздық миграцияға әкеп соғады. Павлодарлық қаласындағы жұмыспен қамту және әлеуметтік мәселелер департаментінің мәлімдемесі бойынша, 2017 жылдың қаңтар айынан маусым айына дейінгі уақытта 4570 павлодарлықтар жұмыссыздық мәселесіне байланысты көшіп кеткен [6]. Тағы бір айта кететін жайт, Жұмыспен қамту орталығының бос жұмыс орындар тізімін қараған кезде мен әлі жоғарғы оқу орнын бітіріп үлгермеген жастар үшін қолайлы жұмыс таппадым [6]. Осы орталықтың ресми сайтында жарияланған бос жұмыс орындары тізімінде 518 бос орын бар, алайда олардың барлығы дерлік арнайы білім мен тәжірибені талап етеді. Сондықтан, көптеген жергілікті жастар жоғарғы оқу орны ретінде Астана және Алматы сияқты үлкен қалаларды таңдайды, себебі олар оқу оқып жүрсе де өз-өздерінің тым болмаса ұсақ-түйек керек жарақтарын ата-аналарына масыл болмай өздері тапқысы келеді.

Бұл біздің Павлодар қаласының дамуына кері әсерін тигізеді, себебі қалалық тұрғындардың көп бөлігі орта жастағы адамдар болып табылады, сондықтан көп жағдайда жаңа технологиялармен қолдану оларға қиындық туғызады және олар біздің қаламызға креативтілік әкеле алмайды. Осының салдарынан Павлодар қаласы ескі және қалада ештеңе 50 жылдай өзгерген жоқ.

Қаламыз әлі күнге дейін көптеген зауыт-фабрикалар орналасқан, ешқандай сапаға сай көңіл көтеру орталықтары жоқ «индустриалды қала болып қала беруде». Қызмет көрсету саласы дамымағандығы да жастар жұмыссыздығын тудыратын негізгі фактор болып табылады. Ал барлық жастар ағылатын Астана мен Алматы қалалары күннен күнге құлпырып, әлемдік жаңашылдықтарды өз бойына сіңіруде.

1.2 Мәселенің өршу себептері

«Бұл мәселе күннен күнге өзекті проблемаға айналууда, себебі Қазақстанның еңбек нарығы жастарға тым қатал» -дейді Алина Бекирова [7]. Жұмыс берушілер жоғарғы оқу орнын жаңа ғана бітірген студенттерден жұмыс тәжірибесін, жақсы білім мен кәсіптік оқытуды талап етеді. Осылайша тым қатаң әрі аяусыз бәсекелестік орта пайда болады.

Жастар арасындағы жұмыссыздық мәселесінің өршуіне тағы бір фактор әсер етеді. Бұл- шын мәніндегі жұмыссыз жастар санын көрсететін ресми статистиканың болмауы. Шығыс Қазақстан облысының прокуратурасының мәлімдемесі бойынша- «Бір де бір мемлекеттік орган жұмыссыз жүрген жастар санын нақты айта

алмайды» [8]. Сондықтан да үкімет бұл мәселені өзекті мәселе ретінде мойындамайды дей аламыз.

1.3 Мәселені шешуге бағытталған мемлекеттік бағдарламалар

Қазіргі таңда жастар арасындағы жұмыссыздық мәселесін шешуге бағытталған көптеген отандық бағдарламалар бар. Мысалы, «Жұмыспен қамту 2020 жол картасы», «Дипломмен ауылға» және т.б.

«Жұмыспен қамту жол картасы-2020» бағдарламасының мақсаты - халықты машықтау және жұмысқа орналастыру, жаңа бизнестерді ашу және дамытуға жәрдемдесу, елдегі еңбек ресурстарын оңтайлы бөлу, ҚР тұрғындарын жұмысқа орналасуда қолдау көрсету, жұмыссыздықтың өсуінің алдын алу [9]. Ресми мәліметтер бойынша, жыл басынан бері аталмыш бағдарлама аясында облыстың жұмыспен қамту органдарына 6 мыңға жуық жас адам өтініш білдірді. Шамамен жартысы - 2 875 адам жұмысқа орналастырылды [9].

Сонымен қатар, егер солтүстік өңірлер жас еңбек күшінің жетіспеушілігінен зардап шексе, оңтүстік өңірлерде жастар жұмыс орындарының жетіспеушілігі мен халықтың тым тығыз орналасқанына байланысты жұмыссыз. Осыған байланысты, «Жұмыспен қамту жол картасы-2020» бағдарламасы бойынша көптеген адамдар Оңтүстік Қазақстаннан Солтүстік Қазақстанға көшуде. Тамара Дүйсенованың мәлімдемесі бойынша - «Бүгінгі күні 88 отбасы солтүстік өңірлерге көшіп барады, тағы 1279 отбасы көшуге дайын» [10].

Жоғарыда атап өтіп кеткендей, көптеген білімді жастар бәсекелестік пен жоғары талаптарға байланысты жұмыссыз. Үкімет бұл мәселені шешудің бірқатар жолдарын ұсынады. Солардың бірі «Дипломмен ауылға» бағдарламасы. Бұл бағдарлама білімді жастарға жоғары ақы төленетін мамандыққа, жәрдемақы көтеруге, тұрғын үйге ие болуға мүмкіндік беретін ауылдарға жіберуге бағытталған. «Жобаның жұмыс істеуі барысында Қостанай облысына 500-ден астам жас маман келіп, жұмыспен қамтамасыз етілді»- дейді Динара Әбдірова [10]. Бұл бағдарлама нәтиже беріп, елдегі жастар арасындағы жұмыссыздықпен күресуге ат салысып жатыр.

Аталмыш мәселе жергілікті деңгейде де шешілуде. Павлодар қаласының жұмыспен қамту және әлеуметтік мәселелер департаменті жұмыссыз адамдарға тіркеп, оларға көмектеседі. Мысалы, Халықты жұмыспен қамту департаментінің мәлімдемесі бойынша 1760 азамат жұмыспен қамтылды, 135 түлек жастар тәжірибесіне жіберілді, 659 жұмыссыз азамат қоғамдық жұмыстарға қатысты, 305 жұмыссыз кәсіби оқуға және қайта даярлауға жіберілді [6]. Осындай жұмыссыздық мәселесімен күресуге бағытталған мемлекеттік

бағдарламалардың арқасында еліміздегі жастардың жұмыссыздық деңгейі бірте-бірте төмендеуде. «Егемен Қазақстан» газетінен алынған ақпаратқа сүйенетін болсақ, соңғы 15 жылда елдегі жұмыссыздық деңгейі 13 % дан 4,9 %-ға төмендеген [11]. Павлодар қаласының жұмыспен қамту және әлеуметтік мәселелер департаментінің директоры сұхбатта айтып өткендей, «бүкіл Қазақстан бойынша жұмыссыздықпен күрес бойынша белсенді жұмыстар жүргізілуде, соның арқасында еліміздегі жастар жұмыссыздығының деңгейі тіпті кейбір Еуропа елдерінен де төмен». Жүргізілген сауалнама нәтижелері де бұны қостайды, сауалнама алынған 52 адамның 50 %-ы жастар арасындағы жұмыссыздық мәселесін шешуге бағытталған ел саясаты тиімді деп баға берсе, 10 % өте тиімді деген тұжырымдама шығарды.

Зерттеу әдістері

Ең алдымен, интернет-ресурстарды талдау арқылы негізгі ақпарат жинақталды. Ғаламтордан алынған ақпарат көздері негізінде газет-журналдардан, ресми сайттардан алынған, 2017 жылдан 2018 жылдар арасында жазылған деректер қолданылды. Осындай интернет-ресурстардың бірі ол: ArticleKz, PavlodarNews, alau.kz және т.б., ал жазба деректері ретінде кітапханадан «Егемен Қазақстан» сияқты отандық газеттер қолданылды.

Зерттеу жұмысының келесі қадамы сандық және сапалық ақпаратты жинақтау. Бұл мақсатта сұхбат және сауалнама зерттеу әдістерін қолдануды ұйғардым, себебі аралас зерттеу әдістері зерттеудің сапасы мен жинақталған ақпараттың сенімділігін арттырады, яғни қорытындының сапалығы мен нақтылығына сенімді бола аламын.

Зерттеу қорытындысы

Егер ғаламтор беттерінен алынған ресурстарды талдағанда бұл мәселені тек теория жағынан білсем, сапалық және сандық әдіспен жинақталған материалдарды зерттеу кезінде бұл мәселенің адамдардың күнделікті өміріне әсері туралы, жасалып жатқан бағдарламалардың іс жүзіндегі әсері туралы көп мәлімет алдым. Сауалнаманың өткен адамдардың 42,31 % 18-25 жастағы адамдар болса, 21,15 % 25-36 жастағы адамдар болды.

Ең алдымен мәселенің өзектілігіне келер болсақ, бұл мәселе «өзекті емес»-деп жауап бергендер саны 4 болса, «бұндай мәселе қоғамда мүлде жоқ»-деп бағалағандар 3 болды. Ал қалған 45 адам бұл мәселе «өте өзекті» және «өзекті» деп белгіледі.

Аталмыш мәселенің өмір салаларына әсеріне келер болсақ, сұралынған 51 адамның 42 % жас отбасылардың ажырасуын

тудырады десе, 55 % экономикаға кері әсерін туғызады деп жауап берді, ал 39 % бұл мәселе жастар миграциясына себепші боп отыр дейді. Бұл теориялық материалдармен сәйкес келеді, себебі Оукен заңдылығының тұжырымдамасы бойынша жұмыссыздықтың артуы ДЖБ-ның төмендеуіне әкеліп соғады.

Респонденттердің 80 % 1-5 отбасы жұмыссыздың мәселесіне байланысты ажырасады деп жауап берген, ал Қазақстандық дипломат Казбек Бейсебаев болса, бұл жұмыссыздық пен қаржы мәселелеріне байланысты деп толықтырды.

Бұл мәселенің өршуіне әсер ететін факторлар туралы айтатын болсақ, ғаламтар парақтарынан алынған ақпаратта жастарға қойылатын талап тым жоғары, статистиканың дәл болмауы десе, сұхбат берушілер «қызмет көрсету саласының әлі даму сатысында болуы», «жұмыс берушілер тым қатал талаптар қояды» деген идеялар арқылы толықтырды.

Бұл мәселемен күресудегі мемлекеттің жүргізіп жатқан саясатын бағалар болсақ, сауалнама нәтижелеріне жүгінер болсақ, сұралынған адамдардың 53 % мемлекет саясатын «тиімді» деп бағаласа, 9,8 % «өте тиімді» деп жоғары баға беріп отыр. Алайда 25 % бұл мәселеге бағытталған ел саясатын «тиімді емес» десе, 11,76 % тіпті «Мемлекет бұл мәселеге бағытталған ешқандай саясат жүргізбейді» деп жауап берді. Сұхбат барысында, «халыққа мотивация беру», «өз мамандығы бойынша жұмыс істей алмай жүрген адамдар көп салады жұмыс орындарын ашу, мысалы туризм саласында», «бұл мәселені шешуде дамыған елдердің тәжірибесін қолданып көру» ұсыныстар істелетін жұмыстың әлі көп екенін көрсетеді.

Қорытынды

Зерттеу жұмысын қорытындылайтын болсам, сандық және сапалық ресурстарды пайдалана отыра зерттеу сұрақтарына жан-жақты және толық жауап берілді. Әлімбаева С. К.-ның зерттеуінде жастар арасындағы жұмыссыздықтың адамдардың психологиялық жай күйіне кері әсері талданған, алайда сұхбат пен сауалнама нәтижелері бойынша респонденттердің бұл аспектіге назар аудармағанын көре аламыз. Бұл респонденттердің дайындықсыз болғандығынан болуы мүмкін немесе қазақ қоғамы батыс елдерінде кең таралған психология депрессия түсініктеріне аса көп назар аудармайды. Экономика саласында респонденттер мен теориялық материалдар бір фактті көрсетеді. Оукен теориясы мен сауалнама өткен адамдар жұмыссыздықтың артуы ДЖӨ-нің төмендеуіне, сәйкесінше экономиканың әлсіреуіне алып келеді

деген қорытындыға келді. Қазақстандық дипломат Казбек Бейсебаев жұмыссыздықтың өсуі мен ажырасулар арасындағы байланысты анықтап, жастар қаржы мәселелеріне байланысты ажырасады десе, сауалнама берушілер де таныстарының 1-5 отбасысы осы мәселеге байланысты ажырасады деді. Жастар арасындағы жұмыссыздық мәселесі сөзсіз өзекті мәселе болып табылады, себебі азда болса барлық дерлік қоғам салаларына ықпалы бар. Еңбек нарығының қаталдығы, кейбір мамандық иелерінің елімізде өз біліміне сай жұмыс таба алмай сандалып жүруі, тұрғындарымыздың мотивацияға мұқтаждығы, жұмыссыз жастардың нақты санының белгісіздігі – бұл мәселенің өршуіне себеп болатын факторлар. Бұл тұста респонденттер мен теориялық ақпараттар бір-бірін толықтырды, себебі кейбір теориялық ақпарат іс жүзінде өзекті болмауы мүмкін, бірақ болашақта көрініс алуы мүмкін. Қазіргі таңда елімізде бұл мәселемен күресуге бағытталған «Жол картасы-2020», «Дипломмен ауылға» сияқты республикалық деңгейде іске асырылып жатқан бағдарламалар болса, аймақ әкімшіліктері де қол қусырып отырған жоқ. Бұл зерттеу жұмысы барысында мәселені жан-жақты қарастырып, зерттеу арқылы менің талдау, анализ жасау машықтарым, ғаламторда кездесетін ауқымды ақпараттан ең негізгіні таңдай білу және мәтін түріндегі ақпаратты гистограмма, диаграмма арқылы беру қабілетім жақсарды деп айта аламын.

ӘДЕБИЕТТЕР

ЭЛЕКТРОНДЫ РЕСУРСТАР:

1 ХЕҰ: 2017 жылы әлемдегі жұмыссыздық 3.4 млн.-ға өседі // Халықаралық Еңбек Ұйымы. 2017 ж. - URL: http://www.ilo.org/moscow/news/WCMS_541482/lang--ru/index.htm

2 Қазақстандағы жастар арасындағы жұмыссыздық деңгейі // Trading economics. 2018 ж. - URL: <https://tradingeconomics.com/kazakhstan/youth-unemployment-rate>

3 Қазақстанның еңбек нарығындағы әлеуметтік мәселелер // Әлімбаева С. К. 2012 ж. URL: - http://www.rusnauka.com/32_PVMN_2011/Psihologia/14_95997.doc.htm

4 Үйленулер саны азаюда, ал ажырасулар саны көбеюде // Бейсебаев К. 2016 ж. URL: - <http://www.matritca.kz/news/29853-brakov-menshe-razvodov-bolshe.html>

5 Оукен заңдылығы // Баскин А. С., Боткина О. И., Ишманова М. С. 2000 ж. URL:- <http://www.economicportal.ru/ponyatiya-all-zakon-oukena.html>

6 Павлодар қаласының жұмыспен қамту және әлеуметтік мәселелер департаментінің ресми вебсайты. URL: - <http://pavlozpr.gov.kz>

7 Қазақстанның еңбек нарығы жастарға әлі де тым қатал // Бекирова А. <http://www.uknews.kz/news/kazakhstanskii-rynok-trudaro-prezhnemu-surov-k-molodezhi>

8 Бір де бір мемлекеттік орган жұмыссыз жастардың нақты санын айта алмайды // Шығыс Қазақстан облысы прокуратурасы. 2016 ж. URL:-<https://www.arnapress.kz/pavlodar/economy/labor/84392/?dt=mp>

9 Қазақстанда оңтүстіктен солтүстікке көшу қалай өтті // Пиотровская Р. 2017 ж. URL: - <http://mk-kz.kz/articles/2017/06/27/kak-v-kazakhstane-prokhodilo-pereselenie-lyudey-s-severa-na-yug.html>

10 «Дипломмен ауылға»: Жас мамандарға қандай жеңілдіктер мен дағдайлар жасалуда // Абдирова Д. 2017 ж. URL:-<http://alau.kz/s-diplomom-v-selo-kakie-uslovija-i-lgoty-predostavlajutsja-molodym-specialistam/>

ГАЗЕТТЕГІ МАҚАЛА:

11 Д. Бітік. Соңғы 15 жылда жұмыссыздық деңгейі 4,9 пайызға төмендеді // Егемен Қазақстан. 25 тамыз 2017 (№ 163). - 1 б.

ҚАЗАҚСТАН ҚОҒАМЫНДАҒЫ МОРальДІК ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫҢ АХУАЛЫ: МӘСЕЛЕЛЕР МЕН ШЕШУ ЖОЛДАРЫ

ЕРУЛАНОВ А. А.

оқушы, ХББ Назарбаев Зияткерлік мектебі, Павлодар қ.

Кіріспе

Мораль - адам мінез-құлқын реттейтін тәсілдердің бірі, әлеуметтік сананың ерекше түрі және әлеуметтік қатынастардың түрі. Моральдік ұғымдардың түр-түрі бар және қоғамда алар орны да орасан зор [1].

Мораль дегеніміз адамның ішкі жан дүниесін көрсететін басты байлығы. Мораль ұғымының астында ар-ождан, ішкі сұлулық, құрмет секілді үлкен мағына жатыр. Сол себепті осындай құндылықтың шикілігі мемлекеттің қаймағын бұзып, болашағына бөгет болады. Сондықтан да, мораль мәселесі әрқашан да өзекті болмақ.

Моральдық нормалар бұл күнделікті өмірдегі қарапайым ережелер десек те болады, мысалы, «өтірік айтпандар», «ақсақалдарға

құрметпен қарау», «досыңызға көмектесу», «сыпайылық» және т.б. Моральдық нормалардың қарапайымдылығы оларды түсінікті және барлық адамдар үшін қол жетімді етеді, олардың әлеуметтік маңызы өздігімен айқын қосымша негіздемесі. Сонымен қатар, олардың қарапайымдылығы орындаудың қарапайымдылығын білдірмейді және адамның моральдық жағымдылығы мен ерікті күш-жігерін талап етеді.

Моральдық құндылықтарды жақсылық, жамандық, сүйіспеншілік, әділеттілік, міндет, жауапкершілік, ар-ұждан, ұят және т.б. қамтиды. Олардың барлығы мораль тілінде түрлі мақсаттарға ие және моральдің әр түрлі аспектілерін белгілейді. Мәселен, мораль мазмұны құндылық-нормативтік аспектілеріне көңіл бөліп, абыржу, ұят-ұстаным адамның мінез-құлқын реттейтін рухани және психологиялық механизмдерге және әдістерге нұсқайды. Адамгершілік құндылықтар жүйесінде ерекше орын - бұл ар-ұждан

Өкінішке орай, моральдік тұрғы да көптеген мемлекеттерде ауқымды мәселелер бар. Пайда табу үшін кедей елдердегі трансұлттық корпорациялар модернизацияны тоқтатады, қауіпсіздік рәсімдерін ұстанбайды, балалар еңбегін пайдаланады, пайда әкелетін елдердің әлеуметтік мәселелерін елемейді. Кәсіпкерлер үшін ең бастысы - байлық пен табысқа жету. Бұл үшін олар моральді құрбандыққа шалып, тек заңды құқық - бизнестегі қатынастардың реттеушісі. Осылай тек мемлекетте жазылған ресми заңға ғана құлақ салып, моральдік тұрғыда қоғамға орасан зор залауын тигізуде.

Қазіргі кезде үлкен көрсе жолын кимай, кішіні ізеттеп, үлкенін құрметтеп, біреудің ала жібін аттамас жандарды кездестіру қиын. Бұл біздің елімізде де көрініс табуда [2], [3].

Негізгі бөлім

Моральдік құндылықтар

Мораль - қоғам мен басқа адамдарға қатысты халықтың мінез-құлқы принциптері мен нормаларының жиынтығы - қоғамдық сананың негізгі нысандарының бірі [2]. Моральдық құндылықтар қоғамды айқындайтын адамзаттың, адамзаттың белгілі бір деңгейі болып табылады.

Моральдік құндылықтарды сақтамау заңда қатаң жазаға тағайындалмайды. Жалпы, былай қарасақ, ұл адам өлтіріп кетті, біреудің затына қол сұқты деген секілді қылмыс түрлерінен әлдеқайда төменірек қаралады. Сол себепті жастар осындай құндылықтарға аса назар қоймайды.

Ахмет Байтұрсыновтың айтуы бойынша моральдік құндылықтарды қастерлейтін адаммен өзгенің айрымашлығы біреуінде

ұяттың да, адамгершіліктің де болмауында екен. Яғни осы сөздердің астарына үнілер болсақ, мораль адамдарды жақсы жағынан өзгертуде маңызды рөл атқарады. Моральдің ел үшін де маңызы мол. Мысалға, егер де жастар үлкенді өнеге тұтар адамгершілігі мол болып өссе, асығы алшысынан түсті деген сөз. Ал егер де керісінші болса, ондай әлеуметтік жағдайы тым нашарлай түсетін болады [3], [6].

Еліміздегі Моральдік мәселелер

Моральдік мәселелер бүгінгі заманда өте өзекті болып табылады. XVIII ғасырда немістің классикалық философиясының негізін қалаған Иммануил Кант: «Дүниеде бізді толғандыратын екі нәрсе бар. Ол – жұлдыздарға толы түнгі аспан және біздің ішіміздегі моральдық заң», - деген екен. Басқаша айтқанда, әр адамның өмірінде моральдық құндылықтардың қаншалықты дәрежеде орын алғанын ойланатын кез туады. Ал сыбайлас жемқорлық әлеуметтік-экономикалық даму процесіне, нарықтық экономика құрылысына кедергі келтіреді, демократиялық мемлекеттің саяси және экономикалық институттарына қауіпті әсер етіп, елдің болашақ дамуына үлкен қауіп туғызады.

Бүгінде елімізде тәрбие мәселесі көңіл көлшітпейді. Себебі, соңғы кезде қоғамда у шу болып жатқан мәселелер көп. Мысалға Nenty One тобын алып қарайтын, болсақ бүгінде қоғам қақ екіге бөлінеді десек болады. Өздерін Eagles деп санап, шетелдік шаш бояп, сырға салып, еркектікке жатпайтын әрекеттерге еліктейтін жастардың саны көп болып барады. Былай айтқанда бір шірік құмалақ бір қазанды шірітеді дегендей осындай жастар еліміздің намысын аяққа таптап жүр деп санайтындар көп. Ринат Зайытовтың да осы орайда «қазаққа көрісқұмар құлдар емес, қазаққа бойында намысы бар ұлдар керек» деген сөздері бар [1].

Кезіндегі бабаларымыздың тәрбиесі бүгінгі заманға жетіспейтіндігі рас. Мысалға, қазіргі кезде тас бауыр аналардың саны артып, қоқысқа лақтырып қалдырып кеткен сәбилердің саны артуда. Иә, шынында да жан түршіктіретін ертегі деп ойлайтын шығарсыз, бірақ бұл қоғамда болып жатқан оқиғалардың бірі. Осыдан кейін елімізде моральдік мәселелер жоқ деп айтуға ауыз да бармайтын шығар. Кезіндегі қазақ жетімін жылатпаса, бүгінде біреу ата-анасын таба алмай жүрсе, енді біреу жалғыз балаға жар болып жүрсе, кейбіреулер қолындағы періштесін әжетхана мен қоқыс орындарына лақтырып жүргені бар.

Қазірде қарттар үйі деген жаңа орындар шыққан. Бұл да адам сенбес орын. Кезінде ананды үш рет Меккеге көтеріп әкеліп, анаңның алдындағы бар парызыңды өтей алмайсың деген өсиет бар еді. Бірақ, өкінішке орай бүгінгі күн кешегіден өзгеше. Аналарымыз

бен әкелеріміз бала кезіміз де жылағанда жұматып, сүрінгенде сүйеу болып, адам ғылып өсіріп, оқуын оқытқызып, бар жағдайын жасап, жұрттан кем қылмай өсіріп, жасы жеткен кезде шөбелерінің қызығын көрейін деп рахаттанатын. Қазірде алақанында аялап өсіргеннен кейін, балалары жасы келген соң, алғыстың орнына әкешесін қарттар үйіне тапсырып, нағыз тас жүректің ісін істеуде. Бұл қоғамдағы басты мәселе. Өзінің анасына осында қаталдықпен қараған адам ертең еліне қандай жетістік алып келе алады?!

Бүгінде қоғамымызда өршіп тұрған мәселелердің бірі және бірегейі, әрине, сөзсіз, рухани құндылықтардың жоғалып бара жатуында. Қазіргі күнде, тек наурыз сынды мерекелерде ғана кешегі ата-бабаларымыз секілді ұлттық киім киіп, атқа мініп, ұлттық дәстүрлерін қастерлеп жатқан халықты көре аласыз. Әйтпесе, қазақ жастары ұлттық киімді де, ұлттық өнерді де қастерлеуді қойған. Қазақи спорт артта қалып қойды. Қазірде көкпар, аударыспақ секілді ойындар ұмытылуда. Сонымен қоса, қазақтың ұлттық киімдерін де шетелдің брендтері ығыстырып жатқаны рас. Көшеге осындай оюлы көйлекті киіп шығуға ұялатын заман. Ал ұлттық өнерге келетін болсақ, атқа мініп, садақ тартып, қымыз ішкен қазақ жоқ шығар. Бүгіндегінің бәрі көгілдір экранның алдынан бас алмай, компьютерде тежелмей отырады. Былайша айтқанда, кешегі ұлттық нақыштарымыз жоғалып бара жатыр. Кішкентай ғана балаларды тоқтатып, таихы жайлы сұрасаңыз олардың білмеуі де мүмкін. Себебі тарихымызда ескіріп, ұмытылып барады. Әл-Фараби атамыз айтқандай, тарихы жоқ халық қайдан келіп, қайда бара жатқанын білмейді, сондықтан да мұндай ұлттың болашағы бұлыңғыр болмақ. Осы себепті жастардың өз тарихын ұмытуы өте үлкен мәселе. Оған қоса, қара көз қазақ жұрты шежіресінде ұмытып барады. Жеті атасың жатқа білмей, ағайын-туыстарын да жақсы танып-білмей, көнеден келе жатқан шежіреміздің көнеруіне себепші болып отыр.

Қоғамымызда моральдік мәселелер өте көп. Әсіресе, рухани құндылықтардың жоғала бастауы келешегіміз үшін өте қауіпті болуы мүмкін. Тәрбие мәселесі де өзекті болып табылмақ. Сол себепті еліміздегі мораль мәселесінің жағдайы жақсы дей алмаймыз және қарап тұрмай бұған қарсы мемлекет болып тойтарыс беруіміз қажет [5, 8].

Моральдік мәселелерді шешу жолдары

Айтып өткеніміздей, моральдік мәселелеріміз жетерлік. Егер де солардың бәрін шешпейтін болсақ, ертең өзіміздің ұлт болып дамуымызда бөгет жасары белгілі. Сондықтан қазір біз шешу

жолдарын қарастырмақпыз. Негізінен бабаларымыздың кезінде бізде мүлдем осындай мәселелер болмаған деуге болады. Жасынан баланың тұсауын кесіп, біреудің ала жібін аттамауға үйреніп, азан оқып атын қойып, намысын даттамауға бейімделген бала ертеңінде ат үстінде еркін ойнап, елінің, халқының халін ойлаған ер болып өскен. Сондықтан да ұлттық құндылықтарымызды қайтадан жаңғырту керек. Яғни, салт-дәстүрлеріміз бізге қажет екені анық. Жастарды тариымызға баулып, қазақтың қара сирақ балаларының санын арттыру қажет. Өзгенің түрлі жұлдыздарына еліктегенше, өзіміздің бабаларымызды үлгі ету керек.

Екіншіден отбасында баланы дұрыстап қолға алу керек. Кезінде Төле биге бір ана баласы туғаннан үш күннен кейін келгенде, ойлы бабамыз кешіктің, баланы бесікке салмастан бастап, туа салғанда тәрбиеге баулу керек деген. Тура солай баланы жас кезінен адалдыққа, әділ болуға үйрету керек. Бүгінде ата-аналар осы мәселеге назар аудармайды, соның салдарынан қоғамымыз зарлап шегуде. Бала туғаннан бастап оған ұрлық жасаудың жаман әдет екенің, біреуін адал жібін аттау үлкен күне әкенің, өтіріктің құйрығы бір-ақ тұтам екенің айтып, санасына құю қажет. Ертең осындай қағидаларды білмей өскен бала әрнәрсеге қызығып, түбі көше қаңғыбастарының біріне айналады. Балаға жастайынан жауапкершіліктің не екенін түсіндіру керек. Дәл жас кезінде жүрегіне отаныңа деген махабатты ұялату қажет. Егер де осылай жасар болсақ, ертең әрбір қаракөз баламыз еліміз деп кеудесін қағып, алашымызды өрге жетелейтін болады.

Моральдік құндылықтарды сақтамау үшін заңды қатаң қылу ақылға сыймайды. Себебі, жастардың өмірде кім болатындары өз еркінде. Бірақ олар қоғамды былғап жүргендіктен бұдан басқа амал табу қажет. Бүгінде социолог Есет Есенғараевтың ойынша бұл мәселенің шешімін табу үшін елімізге зияткер жастар қажет. Себебі, білім алу арқылы олар жауапкершілікті, патриотизмді толық сезіне алады. Сабақтан безген бала көшенің қаңғыбас итіне айналып, ертең сондай жолға түсері белгілі [4], [10], [7].

Зерттеу қорытындысы

Зерттеу сауалнамаларын оқушыларға қойып, өзімізге қажетті жауаптарымызды алғанымыз белгілі. Енді соларды сараптап, өзіндік қорытындымызды жасап шығардық.

Алғашқы сұрақты алып қарайтын болсақ, Моральдік құндылықтардың қоғамда ойнайтын рөлі зор. Олар арқылы көптеген өзге істер сағаттың механизмі секілді өрге басып отыратын болады. Осылай елдегі тәртіпті де, білімді де ретке келтіруге болады. Жалпы

білім мен тәрбие құстың қос қанаты деп бекер айтпаған, егер де қоғамда тәртіп болмаса, жастар өз бетімен кетер болса, онда оның мемлекеттің болашағы да бейберекет болары анық. Қанша жерден білім берсең де, тәрибиені ұмытуға болмайды.

Екінші сұрақтың жауаптары арқылы моральдік құндылықтар болмаса, қылмыс көбейеді, қоғамда көптеген қастандық әрекеттер саны артарын аңғару қиын емес. Демек, жастарымыз моральдік құндылықтардан айырылатын болса, онда адамдар бірін-бірі сыйламайды, бейберекет көп болады, дамыған елдер қатарына ену арманға айналады. Соның нәтежесінде мемлекеттің қара шыңырағы ойрандап, ортасына түсіп, келешегі қара түнекке айналады. Осындай мемлекетте жарқын болашақ болады деген ертегіге айналады. Қоғамның қабырғасы құлап, ұлт өзінің нақышын, құндылықтарын жоғалтады. Осы себепті моральдік құндылықтардың жойылуы ұлттің өшуіне алып келеді.

Үшінші сауалымыз бойынша қазіргі еліміздің қоғамындағы моральдік құндылықтардың ахуалы мәз емес деп айтуға болады. Үлкенге құрмет, ізеттік мәселелерінде арта қалып тұрған жайымыз бар. Жоғарыда айтып өткеніміздей, сол баяғы пара беру мәселесі гуілдеп тұрғаны анық. Шенеуліктер қалтасына қыстырғанды ұнатады. Ал артында бір жарым шелек суға қанағат етіп, қараңғы түнекте өмір сүріп, көгіне шығып күн болар біреу келіп қол ұшын созар сәтті күтіп балапаның жоғалтқан құстайдай шырылдап жүрген халықтың бәрі оларды аландатпайды да. Бастысы бастарының қамы. Сонымен қоса, бүгінде жастардың ахуалы да қуантарлық емес екен. Яғни, шашын бояп, сырға салып, еркектік намысын жоғалта бастаған ұлдардың саны күн сайын артып келеді. Мұны бәрі шетелге қызығу болып табылады. Егерде ер азаматтар өз ұлттың аяққа таптап, өзгеге қызықса, ертең елін-жерін тастап, артына қарамай, шекара асып кете баратыны белгілі.

Соңғы сұрақ бойынша, осы мәселелерді шешу үшін тәрбие, білім сапасын арттыру керек. Сонымен қоса, рухани жаңғыру мен мектептегі білім беруде осы құндылықтармен сусындату қажет деп қорыға аламыз. Осы орайда рухани жаңғыру жобасын атап өткен жастардың саны өте көп. Яғни, елбасымыз осы жобаны бекер-бекер осындай аумақты көлемде қолдаған емес екен. Осының арқасында барлық он төрт облыс орталықтарының түкпір-түкпірінде тарихымызда, салт дәстүрлерімізді ұлағаттауға аранланған түрлі іс шаралар өткізілуде. Айтыс, күрес, асық ату секілді ұлттық өнеріміздің жаңа әлем сахнасына қайтару үшін ер еңбек сала отырып, бүгінде ұлттық нақыштарымызға қызығушылық пен қарайтын жастардың саны күн өсе артып келеді. Осылай жалғаса

беретін болса, өзіміздің қазақи тәрбиемізді қайтарып аларымыз анық. Бұл өз кезегінде моральдік тұрғыға өте үлкен сетпігін, үлесін қосары айтпаса да белгілі.

Қорытынды

Қорытындылай келе моральдік құндылықтардың ахуалы төменгі деңгейде. Бүгін де әлі де шешімін таппай отырған мәселелеріміз бар.

Автобуста отырғанда да, үлкендер тұрған кезде бейқам отырған жастарды көруге болады. Біреу құлапқабын киіп отырса, енді біреуі өтірік ұйықтап отырған кейіпте болады. Мұның өзі үлкенге құрметтің жоқ екендігінің белгісі. Тағы бір мысал айтып кететін болсақ, бүгін де үлкен жасы келген адамдардың көшеде ауыр сөмкені қинала көтеріп келе жатқанын көруге болады. Тіпті әжелеріміздің өзі осындай заттарды өз қолыммен сүйреп бара жатқанын көріп жатамыз. Бірақ, өкінішке орай, кешегі қазақ секілді «Әже беріңіз, көметесіп жіберейін» деп сыпайлығын білдіріп, сөмкесін көтеріп, қол ұшын созып жіберетін жастарды таба алмаймыз. Барлығы қара басының қамын ойлап, қызған тіршіліктің артынан еріп, әжйді байқамағандай сынап танытқандай болады. Сабак оқығанда барлығы үлкендерге көмектесу керек деп сайрап тұрса да, шыңына келгенде ешкімнің көмек беруге батылы жетпейді.

Шұғыл түрде осы мәселенің шешімін табу үшін енді тәрбие мәселесіне назарымызды аударуымыз керек. Себебі, барлық нәрсе осы тәрбиеен басталады. Баланы жастайынан үлкенді құрметтеп, сыйлап өсіруге үйрету қажет. Пара берудің ертең өзіне кесірі болатындығын дұрыстап түсіндіру керек. Әр ана мен әке баласының өсуін, ер азамат болуы үшін жауапкершілікті өз мойнына алуы қажет. Кезінде Төле би бабамызға туылғанына үш күн болған баланы әкеліп, қалай тәрбиелесем болады дегенде, атамыз «Болды үш күнге кешігіп қалдындар, баланы туа сала тәрбиемен сусындату керек» деген екен. Шынында да жастарды бала кезінен үлкенді сыйлап, ізетті, мейрімді, кеңпейіл болуға тәрбиелеуіміз керек. Апасы мен атасының қолында өспей, қалада жұмыс қамымыен жүретін әкесі мен анасының қасында өскен бала, дұрыс тәрбие алады дейсіз бе? Сол себепті осы сәтте жауапкершілікті ата аналар өз мойындарына алуы керек. Балаларына дұрыс тәрбие беру ертең елдің келешегіне әсер ететін маңызды жағдай.

Моральдік құндылықтарды шешу үшін өзіміздің салт-дәстүрлерімізді насихаттау керек. Бұл бір оқ пен екі қоянды аут мен бірдей. Осы арқылы қоғамның да жағдайын жақсартып, тәртіпке келтіріп, сыйластық пен құрмет пайда болады. Аталарымыз бен

бабаларымыздың заманынан келе жатқан дәстүрлерімізбен тәрбие алып соларға қарап бойын түзеген Сәкен, Абай, Шәкәрім сынды бабаларымыз жаман болған жоқ қой. Сол себепті, сыйластыққа баулитын салт-дәстүрлеріміз осы сәтте ауадай қажет болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Бондаренко Ю. Я. У истоков современной морали. М., 1991. 64-66 б.
- 2 Гусейнов А. А., Иррилиц Г. Краткая история этики. - М., 1987.
- 3 Лосский Н. О. Условия абсолютного добра. Основы этики. М., 1991. 203-204 б.
- 4 Фридрих Ницше. Мораль Генеалогиясы. 243-б.
- 5 Есіркепова Г. К., Философия, 2008.
- 6 <http://kisi.kz/ru/categories/politicheskaya-modernizaciya/posts/nacional-nye-i-obschekazahstanskije-cennosti-sostoyanie->
- 7 <https://www.socionauki.ru/journal/articles/249059/>
- 8 <https://articlekz.com/article/5088>
- 9 <http://e-history.kz/ru/contents/view/440>
- 10 <https://www.kazportal.kz/o-tsennostyah-sovremennogo-kazahstanskogo-obshhestva/>
- 11 https://baq.kz/kk/news/shoubiznes/rinat_zaiitov_91_tobina_kazakka_kariskumar_kuldar_emes_boiinda_namisi_bar_uldar_kerek20161204_152800

ВОЛОНТЕРСКОЕ ДВИЖЕНИЕ В ШКОЛЕ, КАК СОЦИОКУЛЬТУРНЫЙ ФЕНОМЕН

КАНАГАТОВА Д. Р.

ученик 6 класса, Узынсуская СОШ,
с. Узынсу, Иртышский р-н, Павлодарская обл.

В основе волонтерского движения лежит принцип: хочешь почувствовать себя человеком - помоги другому. Волонтерское движение в настоящее время развивается довольно бурно. И одна из причин этого – добровольность и свобода выбора. Добровольно выбранная социально значимая деятельность неизмеримо выше для личности ребенка, чем навязанная извне.

В Казахстане волонтерское движение стало зарождаться в конце 1980-х гг., однако, в историческом аспекте следует признать, что оно существовало всегда, например, в виде службы сестер

милосердия, тимуровского и пионерского движений, всевозможных обществ охраны природы и памятников. Современное развитие волонтерское движение получило в связи с растущим числом социальных проблем, в решении которых при современной экономической ситуации волонтеры незаменимы.

В Казахстане волонтеры (в отличие от существовавших когда-то пионерской и комсомольской организаций) не имеют единой государственной или негосударственной поддержки. Говорить о волонтерском движении как о явлении можно только с учетом того, что все волонтеры руководствуются в своей деятельности одним общим принципом - помогать людям.

Волонтерская деятельность, как никакая другая, позволяет формировать устойчивые социальные установки как у самих волонтеров, так и у подростков, вовлекаемых в массовые мероприятия социальной направленности (пропаганда здорового образа жизни, экология родного края и т.д.). [1, с. 12].

Особенностями волонтерского движения, реализуемого в нашей школе, являются следующие:

- команда формируется внутри образовательного учреждения;
- волонтеры работают не только со сверстниками, но и с младшими школьниками, а также с родителями и различными специалистами.

Для того чтобы осуществлять системную деятельность волонтеров по данным направлениям и вовлечь в нее как можно больше участников из числа учащихся, учителей и родителей нашей школы, необходимо было провести определенную работу по пропаганде волонтерского движения среди школьников и педагогов.

В 2017 в школе основываясь на Закон Республики Казахстан от 30 декабря 2016 года «О волонтерской деятельности» начинает действовать школьный волонтерский клуб «Дари добро». Данное объединение является добровольной детской организацией, объединяющей учащихся, учителей и родителей школы, разделяющих идеи гуманизма и общечеловеческой морали. Клуб работает по пяти направлениям: благотворительное, спортивное, патриотическое, профилактическое и экологическое.

Проведенная в этом направлении в течение учебного года работа дала возможность понять, о создании четырех волонтерских отрядов из числа учащихся, родителей и учителей («Милосердие», «Надежда», «Отан», «Карлыгаш»). Прежде всего, было разработано «Положение о волонтерском движении в школе».

Естественно, что работа волонтеров-активистов не может проходить без определенной подготовки самих учащихся, в связи с этим был разработан проект программы «Школа волонтеров», пройдя которую учащиеся, занимающиеся волонтерской деятельностью, могут самостоятельно проводить или организовывать с другими участниками воспитательного процесса различного рода мероприятия, акции, тренинги и т.д.

Следующим шагом в работе по социализации личности подростка было создание весной 2017 г. на основе деятельности школьной организации «Дари добро» волонтерской группы учащихся из пяти человек, которые самостоятельно готовили и проводили массовые мероприятия среди младших школьников по пропаганде здорового образа жизни.

Волонтерство может осуществляться с различной степенью участия - от полного вовлечения до эпизодического участия, поэтому эти пять человек и стали основой школьного волонтерского движения. На первом заседании школьных волонтеров, где был определен план деятельности клуба, были разработаны «Кодекс волонтера», «Концепция волонтера», ставшие основными документами, регламентирующими деятельность добровольного объединения волонтеров нашей школы. Учащимися самими были разработаны «Заповеди волонтера», которые стали для них руководством к действию.

Безусловно, в любой работе следует определить цель, которая помогла бы достичь каких-либо значительных результатов. Наша цель сформулирована следующим образом: участие волонтеров в решении социальных проблем, различных уязвимых категорий Иртышского района инициирование и развитие подросткового добровольного движения по первичной профилактике употребления психически активных веществ в подростковой среде.

Исходя из поставленной цели, были сформулированы следующие задачи:

- формирование у подростков устойчивого интереса к добровольной деятельности (волонтерство);
- пропаганда здорового образа жизни;
- профилактика употребления психоактивных веществ среди учащихся образовательного учреждения;
- обучение навыкам работы со сверстниками, совершенствование организаторских способностей, получение опыта организации и проведения различных мероприятий.

Для реализации данной цели и задач были проведены различные мероприятия, которые условно делились на внутри школьные и внешкольные. К внутри школьным мероприятиям можно отнести тренинги со сверстниками на темы «Умей сказать «НЕТ», проведение общешкольного социологического исследования, направленного на выявление отношения учащихся к употреблению ПАФ, курению, алкоголю и др. Помимо этого, в конце 2017 г. волонтеры активно помогали в организации сбора подарков для детей и подростков, находящихся в социально опасном положении.». Помимо сбора канцелярских товаров, игрушек, учащиеся школы придумали интересную творческую программу для поздравления детей с наступающим Новым годом.

К внешкольным мероприятиям участие волонтеров в акциях и мероприятиях. Группа волонтеров нашей школы участвовала в акции «За здоровый образ жизни», для участия в которой волонтерами школы были разработаны несколько видов буклетов, розданных на отведенном для акции месте.

Кроме практической деятельности, в работе волонтерской команды можно выделить большой блок теоретической подготовки самих волонтеров. Реализации данного блока заключалась в организации обучающей программы в стенах школы, включающей в себя базовые знания о том, кто такие волонтеры, об основных направлениях работы волонтерских групп, а также об эффективных методах и способах деятельности современных объединений волонтеров.

На сегодняшний день школа имеет инициативную группу старшеклассников, уже имеющих опыт ведения волонтерской деятельности. Перечисленное подтверждает, что для воспитания граждан с активной жизненной позицией, способных вести самостоятельную работу в области волонтерства, целесообразно предложить более опытным ребятам стать кураторами школьных отрядов волонтеров, организованных из учащихся среднего звена школы. Таким образом, мы не только сможем привлечь к работе наиболее активных и компетентных учащихся, но и будем способствовать их личностному развитию. Старшеклассники, имеющие опыт работы и теоретические знания, смогут применить свой потенциал в принципиально иной для них сфере деятельности, стать организаторами. Учащиеся среднего звена, в свою очередь, будут видеть перед собой пример активной, творческой деятельности, которая будет направлена не на удовлетворение собственных амбиций, а обращена другим людям, нуждающимся в заботе и поддержке.

Благодаря уже проведенной в школе работе, у нас есть те учащиеся, которые смогут теперь сами учить других, а это очень важно, так как дети и подростки гораздо лучше воспринимают таких же, как они, чем взрослых.

По принципу «равный - равному» волонтеры передают сверстникам информацию на днях профилактики, в выступлениях на сцене, на занятиях с элементами тренинга, в ролевых и интерактивных играх. Обучая других, обучаются сами. Подросток обретает самоуважение, становится уверенным и привлекательным для окружающих.

В процессе своей деятельности волонтеры всегда взаимодействуют с внешним миром через получение информации, дополнительных знаний, обучаясь и развивая свои личностные качества [2, с. 21]. Взаимодействуя друг с другом, волонтеры приобретают умения работать в команде, учатся разрешать конфликты, включаться в проект, нести ответственность за свои поступки (подготовка выступлений, проведение акций, игр, участие в конкурсах, проведение социальных опросов, анкетирования и др.). Передавая информацию вовне, т. е. своим сверстникам (дни профилактики с тематическими информационными выходами в классы, профилактические занятия, занятия с элементами тренинга, профилактические сказки для младших, театрализованные конкурсы, агитационные выступления, интерактивные игры, акции, а так же оформляя информационные листовки, статьи в школьную газету «Переменка», буклеты на различную тематику, волонтеры вырабатывают необходимые практические навыки общения с другими. Все эти приобретенные навыки способствуют формированию социальной компетентности самого волонтера.

Наша школа решает проблему осуществления волонтерской деятельности через три блока:

- Информационный блок:
 - беседы со специалистами;
 - групповые занятия волонтеров для учащихся;
 - изготовление плакатов, видео, буклетов, фотоотчетов;
 - выпуск статей в школьную газету, предоставление информации о своей деятельности в другие СМИ;
 - акции волонтеров;
 - листовки.
- Психолого – педагогический блок:
 - обучающие занятия с волонтерами;
 - мини-тренинги для учащихся;

- интерактивные игры;
- психологическое сопровождение волонтеров.
- Культурно-массовый блок:
 - КВНы;
 - игры, конкурсы;
 - встречи с различными людьми;
 - проведение мероприятий, месячников, недель различной тематики;
 - спортивные мероприятия;
 - фотоконкурсы, фотовыставки, выставки плакатов и рисунков;
 - конкурсы презентаций и видеороликов;
 - выступление агитбригад.

По законодательству волонтером может стать любой человек, достигший 14-летнего возраста [3, с. 3]. Но в нашей школе мы стараемся строить работу таким образом, чтобы в данную деятельность добровольно вовлекались учащиеся среднего и даже младшего звена, так как считаем, что процесс социализации личности должен начинаться как можно раньше, и тогда к 14-ти годам подросток будет осознанно и самостоятельно делать правильный выбор. Для него помощь другому или здоровый образ жизни будут так же естественны, как одеться или умыться. На сегодняшнем этапе деятельности учащиеся среднего и младшего звена являются только эпизодическими участниками отдельных акций и мероприятия, которые проводят старшие волонтеры. Но, на наш взгляд, и ребята в возрасте от 10 до 14 лет могут систематически заниматься волонтерской деятельностью и внести свой посильный вклад.

Волонтерская команда - это добровольное объединение. Дети включаются в работу, следуя своему желанию, у них есть право выйти из команды, если деятельность их не устраивает. При формировании команды в группу может включиться любой. Школьники-волонтеры должны четко представлять границы своей компетенции. Если же проблема выходит за эти рамки, то, конечно же, необходима помощь специалиста.

Таким образом, опираясь на собственные традиции и используя инновационные подходы, мы стараемся организовать работу по социализации школьника через осуществление волонтерского движения в нашем общеобразовательном учреждении, так как считаем, что волонтерство - это особый взгляд на жизнь, целое мировоззрение, впитавшее в себя все самое достойное из созданного мировом педагогическом пространстве за много столетий.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Вильнис Э. Добровольчество - основа эффективной деятельности НКО // Обществ. инициативы. 2000. № 1. С. 12–15.
- 2 Волонтер и общество, волонтер и власть: науч. -практ.й сб. / сост. С. В. Тетерский- под ред. Л. Е. Никитиной. М.: Акад., 2000.
- 3 О волонтерской деятельности. Закон Республики Казахстан от 30 декабря 2016 года № 42-VI ЗРК.

КАКОВО ЗНАЧЕНИЕ КАЗАХСТАНСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ ФУТБОЛА В РАЗВИТИИ КАЗАХСТАНА?

КУЛЬДЕЕВА Д. Б.

ученик 11 класса, Назарбаев Интеллектуальная школа ФМН, г. Астана
МАКЕЕВА А. М.

ученик 11 класса, Назарбаев Интеллектуальная школа ФМН, г. Астана
НУРМУХАМБЕТОВ Е. К.

руководитель, учитель русского языка и литературы,
Назарбаев Интеллектуальная школа ФМН, г. Астана

Введение

Футбол является довольно распространенным и популярным видом спорта, в связи с этим, организационный момент требует большого контроля. Именно поэтому в 1992 году начала свою деятельность Казахстанская Федерация футбола. Её основная задача – контроль и управление футболом, а также организация и поддержка национальных чемпионатов. Кроме этого Казахстанская Федерация футбола занимается развитием и продвижением данного вида спорта среди населения нашей страны. На рынке футбол является одним из наиболее привлекательных направлений для коммерческого развития. В европейских странах футбол является одним из ключевых факторов развития экономики. В этих странах люди научились продавать билеты, получать выгоду от спонсорских сделок. В Казахстане, напротив, нет прогресса в «футбольном бизнесе», так как нет подходящего и благоприятного развития данной сферы со стороны правительства. Так, футбол становится неинтересным для большей части населения Казахстана. Однако, согласно статистическим данным, соревнования с Федерацией футбола Англии в 2015 году обошлись в 2,4 миллиарда долларов [3]. По данным Казахстанской Федерации футбола, по итогам 2015 года ее убыток составил 292 млн. тенге [4], не учитывая расходы государства на содержание спортивных клубов в течении года.

Работы, проделанная Казахстанской Федерацией футбола и плана развития «Футбольный путь» полностью описана в Стратегическом плане Федерации футбола. Наше государство понимает преимущества футбола, в целом, и уделяет ему большое внимание. Казахстан начал вносить более значимые инвестиции в развитие и поддержку футбола. Основная цель исследования - найти недостатки в футбольной системе в Казахстане, а также найти пути их решения, проанализировать влияние Федерации футбола на Казахстан и определить её значение.

Следовательно, существует необходимость в создании федерации футбола, которая должна как минимум не нанести вред стране. В ходе данного исследования планировалось интервью с администрацией областной федерации футбола и провести онлайн-опрос людей из разных регионов. Эти методы помогут Федерации футбола определить положение этого вида спорта в стране, а также то, как он развивается.

Ниже представлены ключевые вопросы исследования:

- Что казахстанцы думают о федерации футбола?
- По каким причинам уровень развития футбола в Казахстане недостаточно высок, в сравнении с развитыми странами?
- Каковы пути решения данной проблемы?

Основная цель исследования - найти недостатки в футбольной системе в Казахстане, понять пути их решения и проанализировать влияние футбольной федерации на развитие Казахстана. В работе использовались такие методы исследования: интервью, анкетирование и анализ информационных ресурсов, публикаций и официальных сайтов, включая документы, государственные стратегии и планы, зарубежные журналы, Послание Президента, официальный сайт ФФК kff.kz, а также посвященные спорту сайты sport.kz и prosports.kz.

Основная часть:

Одним из способов поддержания и популяризации здорового образа жизни среди населения является развитие разных видов спорта, включая футбол. Казахстанская Федерация футбола является организацией, которая контролирует и управляет футболом в нашей стране. По словам генерального секретаря ФФК Куаныша Аубакирова, у федерации одна цель - продвигать и поддерживать футбол в Казахстане [1]. Поэтому Федерация футбола важна для общего развития Казахстана и поддержания его экономического положения. ФФК структурно разделен на две ключевых области: общественный и молодежный футбол и футбольная инфраструктура. Соответственно, работа и результаты

федерации должны оцениваться в соответствии с уровнем развития каждого из вышеперечисленных подразделений.

В настоящее время в Казахстане число заинтересованных и занимающихся этим видом спорта людей достигает отметки в 500 тыс. человек, что составляет 2.8 % от общего населения страны. Основываясь на этот показатель, Казахстан отстает от европейских стран более чем в 6 раз - средний охват футбола в Европе составляет 10-15 %. Одной из основных составляющих устойчивого развития футбола страны является футбольная инфраструктура, например, футбольные стадионы и площадки. В настоящее время у нас есть 269 полноразмерных футбольных полей и около 2000 площадок для мини-футбола. Согласно статистическим данным, в среднем, 2000 человек имеют возможность находиться на одном футбольном поле и 200 человек на одном мини-футбольном поле [2]. Данные цифры являются довольно низкими из-за плохого состояния футбольной инфраструктуры и небольшого количества площадок, в сравнении с другими странами.

Популярность и распространенность футбола, в основном, определяется количеством болельщиков во время матчей. В среднем в казахстанских футбольных клубах насчитывается около 10–15 тысяч мест, но только около 3-4 тысяч человек посещают матчи, а примерно 1500-2000 человек посещают матчи футбольных клубов «Жетысу» и «Каспий». Аудитория и спонсоры являются основным источником дохода для футбольных клубов, но все население имеет доступ к футбольным матчам, поэтому футбольные клубы вынуждены получать поддержку спонсоров. Футбольные команды, кроме футбольных клубов «Астана» и «Кайрат», финансируются областным бюджетом. Согласно финансовой отчетности, опубликованной ФФК в 2016 году, все расходы на поддержку и развития клубов составили 231,4 млн. долларов.

Анализ текущей ситуации и проблем, препятствующих развитию футбола

Методы исследования.

Социальный опрос был проведен с целью определения общественного мнения и оценки деятельности Федерации футбола Казахстана, анализа полученных данных и обобщения результатов. Респондентами были жители Казахстана из разных регионов Казахстана разных возрастных категорий.

Прохождение онлайн-опроса не займет много времени и позволит охватить широкую аудиторию из всех регионов страны.

Вывод:

На основании проделанных исследований были найдены ответы на вопросы:

➤ Что казахстанцы думают о федерации футбола?

Согласно результатам исследования, в целом казахстанцы считают работу ФФК «удовлетворительной». Они замечают проблемы недостаточного развития и поддержки футбола.

➤ Почему результаты ФФК и различных стратегий недостаточно высоки?

В ходе работы выяснилось, что существует множество причин низкого социально-футбольного развития в Казахстане (административное, финансовое). На данном этапе очень трудно решить эти проблемы, поскольку существуют факторы, которые препятствуют развитию и изменениям.

➤ Каковы способы решения проблемы?

Мы пришли к выводу, что это требует большого объема инвестиций и спонсорства, а также более тщательного мониторинга выполнения задач Федерацией футбола Казахстана, изложенных в новой стратегии, и прозрачности финансовой отчетности федерации и футбольных клубов.

Целью исследования является полное выявление проблем и их способов решения, в случае продолжения работы над ним, можно поставить новые вопросы в исследовании:

- Что частные компании думают о футбольных клубах и возможностях финансирования ФФК?
- Как правительство и местные администрации развивают футбол?
- Как казахстанцы узнают о целях / задачах, которые были достигнуты с помощью программы «Футбольный путь - 2026»?
- Каково мнение руководителей футбольных клубов, тренеров и игроков по этому вопросу?

Кроме того, необходимо дополнительно изучить более широкую аудиторию, чтобы дать четкую картину ситуации. Также можно изучить опыт других стран, прочитать материалы зарубежных компаний, взять интервью у болельщиков, тренеров и менеджеров футбольных клубов. Все эти изменения делают результаты исследования достоверными, объемными и точными, что может позволить более точный и тщательный анализ способов решения проблемы.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 «Каныш Аубакиров: в федерации одна из задач - популяризация и популяризация футбола в Казахстане» kff.kz. Сентябрь 2017.
- 2 Программа «Футбольный путь - 2026». Август 2016.
- 3 ТОО «Эрнст энд Янг». Премьер-лига Анализ экономического влияния, 2015.
- 4 Финансовый отчет Федерации футбола Казахстана. Декабрь 2016.
- 5 Аннет Тиссен-Раапхорст Коэн Бридвелд. Спорт в Голландии, 2007.

ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ВОМОЖНОСТИ ЭЛЕКТРОННОЙ СИСТЕМЫ «КҮНДЕЛІК.KZ» ДЛЯ СОЗДАНИЯ И РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА УЧЕНИКА

ЛОСЬ Д. В.

ученик 11 класса, СОШсГК Щербактинского района

Большинство учеников не стремится демонстрировать родителям свои оценки, сообщать о вызове или домашнем задании. Бумажный дневник забывается, теряется, портится или же не заполняется. На смену бумажной документации пришла электронная система и в свою очередь появилась возможность повысить родительский контроль за учащимися.

«Күнделік.kz» - единая образовательная сеть, официально сертифицированная система, с доступными электронными ресурсами в сфере образования в РК, объединяющий возможности электронного документооборота с инструментами социального сетевого взаимодействия, бесплатный для учеников, родителей, учителей и органов управления образования [1].

Сегодня системой электронных школьных журналов пользуются свыше 3800 школ Казахстана. К системе имеет возможность подключиться бесплатно любая школа, ученики школ и родители получают возможность видеть свои оценки, домашние задания, расписания и другую полезную информацию. Портал работает с учебными учреждениями на основании приказа Министерства образования и науки РК № 536 от 29.08.2016 г. «О пилотном внедрении проекта «Единая информационная система

электронных журналов и дневников для учащихся образовательных организаций РК «Күнделік.kz» [2].

Выделены следующие преимущества сети:

1 Система является защищенной и не содержит материалов, которые могут навредить детям. Проект финансируется частными инвесторами и не финансируется из бюджета государства.

2 В настоящее время количество зарегистрированных пользователей - 2,2 миллиона человек [3]. Главные активные пользователи системы - школьники и учителя.

3 Проект поддерживается Министерством образования и науки РК и продолжением политики государства по информатизации образовательного сектора в соответствии с Программой «Цифровой Казахстан 2020» [4].

4 В системе учтены все требования безопасности. «Күнделік.kz» доступен 24 часа в сутки, 7 дней в неделю, 365 дней в году [5]. Кроме того, пользователь может выбрать такие настройки профиля, при котором его данные не будут показываться никому. Это делает систему безопасной образовательной средой для общения подростков [6]. Сайт и все персональные данные пользователей располагаются в закрытом защищенном датацентре на информационно-вычислительных ресурсах, принадлежащих оператору государственных информационных систем АО «Национальные информационные технологии» и закрепленных за ГУ МОН РК [7]. Данные пользователей находятся в прямом ведении ГУ МОН РК. Доступ в систему «Kundelik.kz» является закрытым, извне никакие данные не доступны [8].

Краткий анализ Интернет-ресурсов и мобильных приложений на примере учеников школы позволяет прийти к выводам, что:

1 использование электронных устройств предоставляет возможность иметь с собой литературу в электронном виде, что является здоровье-сберегающим фактором (ученики освобождаются от необходимости носить дополнительную литературу);

2 учитель может использовать приложения для организации групповой или индивидуальной деятельности, развить творческую инициативу ученика;

3 свободно ориентироваться в Интернет сети, и быть мобильным в любое время.

Чтобы оценить применение мобильных устройств и процент использования гаджетов был проведен анонимный опрос учеников 7,10,11-х классов и 6-го класса (с Государственным языком обучения) Щербактинского района.

Получен интересный вывод: если для 10 класса на 1-м месте общение – 87 %, а на 2 - учеба – 81 %, то для 11 класса и учеба, и общение стоят на одном месте – 81 %.

Значит для учеников старшего возраста Интернет выполняет в первую очередь образовательную функцию - 81 %. Новостями в социальных сетях ученики 7 класса интересуются меньше остальных - 27 % и на первое место они поставили общение 87 %, где учеба на втором - 60 %.

Неожиданный результат:

1 При посещении 11-классниками Интернета 3 четверти опрошенных - 81 % не имеют «любимого портала». И только 19 % из опрошенных назвали «любимый портал».

2 При каждодневном посещении 10-классниками Интернета 63% опрошенных не имеют «любимого портала». И 18 % из них назвали «любимый портал» - это сайты образовательного характера.

3 6 класс школы имени Абая на Государственном языке обучения ответил, любимый сайт Kundelik.kz - 90 % и один указал блог развлекательного характера – 9 %.

На основании исследования сделан вывод: что применение гаджетов и мобильных приложений необходимо школьникам для повышения образовательного статуса.

Анализ результатов опроса родителей показал, что в большинстве своем они заинтересованы в оперативном получении информации с использованием сети Интернет и готовы принимать активное участие в жизни образовательного учреждения:

- Более 90 % семей имеют дома компьютеры с выходом в сеть Интернет;

- 78 % родителей владеют навыками ПК и 67 % из них используют электронный дневник;

- остальные 33 % делают это периодически, время от времени.

Значит, тем родителям, которые нашли отличного помощника - электронный дневник, бумажный уже не нужен. Возможности электронного дневника родители изучили еще не все. Основная масса родителей использует его лишь для просмотра оценок, домашних заданий и контроля посещаемости.

Была выявлена заинтересованность среди основных заказчиков образовательных услуг, родителей и отношение их к нововведению в образовательный процесс школы.

Так же изучен вопрос: Зачем внутри «Kundelik.kz» социальная сеть? Социальная сеть «Күнделік.kz», благодаря которой

пользователи могут общаться внутри системы. В данной сети не могут появиться анонимные личности, угрожающие детям, такой пользователь сразу выявляется и блокируется, а к нему будет применено Законодательство. Каждый пользователь может выбрать такие настройки своего профиля, при котором его данные не будут показываться никому. Это делает «Kundelik.kz» наиболее безопасной образовательной средой для общения подростков [9].

Выделены возможности в безопасном режиме общения учеников посредством «Күнделік.kz»:

- 1 Самое главное, это прежде всего, безопасность.
- 2 Прозрачность общения.
- 3 Участники сети могут договориться на удобное друг для друга время.
- 4 Участники группы могут находиться где угодно.
- 5 В ходе онлайн сообщества облегчается контроль.
- 6 В онлайн-группах нет стеснения, как при личном общении.
- 7 Участники имеют возможность просматривать веб-сайты, тексты, графику, видео или мультимедиа, а также звуковые и музыкальные фрагменты.

8 Запуск социальной сети в режиме онлайн экономит время, не нужно преодолевать расстояния и позволяет получать качественнее и разнообразнее результаты.

Вывод, онлайн общение - неотъемлемая часть жизни, целевое сообщество - это свобода выбора, взаимодействие на расстоянии для обучения, информации, преодоление трудностей в общении и преимущество современного образования. Система в социальной части, где форумы, комментарии - прозрачная. Это является важной функцией для данного исследования.

При посещении вкладки «Күнделік.kz», возникла идея о том, что необходимо использовать общение через социальную сеть «Күнделік.kz».

При этом возможно создать целевые группы по интересам, например, для выпускного 11 класса. Подготовка к итоговым контрольным работам с приглашением всех действующих педагогов школы и консультации учителей, непосредственно давшие тему в «Күнделік.kz».

Для привлечения аудитории существует такая метка как хэштег [10]. Хэштеги - часть сетевого общения. По хэштегам возможно находить тематику, переходить по ним и искать целевую аудиторию.

Предлагается следующая модель онлайн-сотрудничества в социальной сети «Күнделік.kz».

11 класс делится на группы, фокус-группы (обмен информацией, группа представляет микрообъект, отражающий состояние большого социума) следующей направленности:

1 Первая подгруппа под хештэгом [11] #урокибеззабот. Здесь ученики могут комментировать решения и выполнения домашнего задания.

2 Вторая подгруппа #ПодготовкакПоступлению делится на тематические группы:

#ЯбывФизикиПошёл	#ИсторияВсегоМира
#ХимичимКачественно	#ИсторияГосударстваКазахского
#МатематикаМоёВсё	#Английскийреорle
#БиологиейпоРазуму	

3 Подгруппа #ВыходНаПроблему. Охватывает многообразный спектр вопросов.

4 Тематическая подгруппа с творческими вопросами - #Бродилки.

5 Подгруппа контрольные работы - #МыНеБоты.

Для создания целевого сообщества необходимо предварительно:

1. Дать объявление в школьном инстаграме и на сайте школы о создании таких групп.

2. Провести анкетирование в 11 классе.

Школьники, согласившиеся участвовать в исследовании, предоставили следующие ответы на опрос:

- «Назовите ваш любимый блог или портал»,
- «Укажите образовательный портал, которым лично вы пользуетесь».

Результаты опроса:

1 При высоком посещении Интернета - 81 % (3 четверти опрошенных 11-классников) не имеют «любимого портала». И только 19 % имеют «любимый портал».

2 При каждодневном посещении Интернета - 56 % и 31 % посещения несколько раз в день 10-классниками - 63 % опрошенных не имеют «любимого портала». И 18 % из опрошенных назвали «любимый портал», это сайты образовательного характера.

3 Каждый 7-классник имеет более трех любимых блога при 93 % общей заинтересованности. Первое место занимают сайты общения «ВКонтакте», и блоги на YouTube развлекательного характера. И только один ответил, что нет любимого блога.

11 учеников школы имени Абая на Государственном языке обучения ответили следующим образом:

- 1) Из 11 учеников 11 назвали любимый блог – это 100 %.
 - 2) 10 из них посещают Kundelik.kz – 90 %.
 - 3) И только один указал блоги развлекательного характера – 9 %.
- 5 Более 80 % всех опрошенных учеников выбрали «Күнделік.kz».

Результативность создания целевых групп будет в обратной связи и взаимосвязи посредством инструментов социального сетевого взаимодействия.

Рисунок 1

Где каждый является участником целевого сообщества. Перспектива целевого сообщества и фокус-групп – выйти на консультации с другими учебными заведениями и получить тьюторское [12] сопровождение с выходом в систему открытого образования. Что в свою очередь развивает метакогнитивные навыки.

Подгруппа #ВыходНаПроблему, в дальнейшем будет самой мобильной группой.

К ней присоединятся школьники 10 класса, которые определились уже с выбором дальнейшего обучения. Ученикам 9 класса, которым предстоит сдача Государственных экзаменов, это обеспечит более качественную подготовку через работы тематических групп. Общение между учениками данных классов не ограничивается, целевые группы охватят учеников всей школы, имеющих выход в «Күнделік.kz».

В сеть «Күнделік.kz» возможно добавить функционал с выходом в систему открытого образовательного пространства, где можно образовывать группы целевой направленности, посредством тьюторства.

1 Работа в целевых группах через «Күнделік.kz» формирует образовательную и коммуникативную компетенцию ученика. У современных школьников есть возможность развиваться с культурной и образовательной точки зрения.

2 Разработчики сайта на основании социологического исследования могут усовершенствовать функционал использования социальных сетей для школьников консультационного и научно-исследовательского характера.

В электронном дневнике есть все как в настоящем дневнике, однако его возможности расширяют качественную подготовку ученика.

При работе с электронным дневником у ученика расширяются общие навыки работы с информационными технологиями:

- надо уметь выбрать нужный календарный период в дневнике,
- понимать условные обозначения практических, контрольных или других работ;
- распознавать прикрепление файла к домашним работам;
- уметь читать продолжение частично скрытого текста домашних заданий.

Отсюда вытекают свойства электронного дневника как системы для развития школьников.

1 Электронный дневник позволяет развить навык письменного общения с учителями. Что требует от ученика повышения уровня грамотности, вежливости и этики.

2 Такой дневник дисциплинирует учеников и создает мотивацию в обучении.

3 Электронный дневник невозможно потерять.

4 Доверие в сфере обучения и в контексте родительского контроля.

5 Поднятие «имиджа» оценки и укрепления ее роли и стимула в учебном процессе через систему рейтинга учащихся, которая присутствует в электронном журнале.

Дополнительное приложение «Күнделік.Analytics», позволяет узнать рейтинг ученика в классе, в пробной бесплатной версии, на основе инфографики.

Аналитика оценок помогает ученикам оценить собственные знания и создать атмосферу здоровой конкуренции, которая, в свою очередь, мотивирует школьников улучшать свои результаты. Приложение позволяет сравнивать только собственные оценки с оценками одноклассников.

Также в ходе исследования сделаны выводы:

1 Работа в целевых группах через «Күнделік.kz» формирует образовательную и коммуникативную компетенцию ученика. У современных школьников есть возможность развиваться с культурной и образовательной точки зрения.

2 Разработчики сайта на основании исследования могут усовершенствовать функционал приложения для школьников консультационного характера.

3 Выход из зоны комфорта школьника благодаря доступности, прозрачности электронного журнала предполагает и накладывает на ученика развитие соревновательности. Которая способствует развитию информационной компетентности.

4 Функционал электронного дневника даёт возможность современному школьнику, стать честным и открытым для общества.

Перспектива целевого сообщества и фокус-групп – выйти на консультации с другими учебными заведениями и получить тьюторское сопровождение с выходом в систему открытого образования. Что в свою очередь развивает метакогнитивные навыки.

ЛИТЕРАТУРА

ЭЛЕКТРОННЫЙ РЕСУРС – РЕЖИМ ДОСТУПА:

1 <http://edu2020.kz/kundelik>.

Официальный комментарий генерального директора ТОО «Күнделік (Kundelik)» Александра Григоряна (данные на февраль 2017 г.) по материалам - [1,3,5,6,7,8,9,10].

ОПИСАНИЕ ОФИЦИАЛЬНЫХ ИЗДАНИЙ И НОРМАТИВНО-ПРАВОВЫХ АКТОВ:

2 Приказ Министерства образования и науки РК № 536 от 29.08.2016 г. «О пилотном внедрении проекта «Единая информационная система электронных журналов и дневников для учащихся образовательных организаций РК «Күнделік.kz» [2].

3 Программа «Цифровой Казахстан 2020» [4].

4 Хештег - <https://ru.wikipedia.org/wiki/>.

Хештег, (метка) (англ. hashtag от hash - знак «решётка» + tag - метка) - обозначает ключевое слово сообщения, тип пометки или тега, используемый в микроблогах и социальных сетях, облегчающий поиск сообщений по теме или содержанию [11].

5 Тьютор - <https://ru.wikipedia.org/wiki/>.(англ.Tutor - наставник). обеспечивает разработку индивидуальных образовательных программ учащихся и студентов [12].

КӨРШІЛЕС ЕЛДЕРДЕН КЕЛГЕН МИГРАНТТАРДЫҢ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТЫЛУ МӘСЕЛЕСІ

МАГЗУМОВА А. С.

ғылыми жетекші, тарих ғылымдарының магистрі, тарих пәнінің мұғалімі,
ФМБ Назарбаев Зияткерлік мектебінің, Орал қ.

ИСАТАЕВА А.

10 сынып оқушысы, ФМБ Назарбаев Зияткерлік мектебі, Орал қ.

Қазіргі кезде жаһандандудың әсерінен дүние жүзі бойынша миграция деңгейінің өсуін байқауға болады. Мигранттар - бұл мәңгілікке немесе белгілі-бір уақыт кезеңі үшін тұрғылықты орнын ауыстырып, әртүрлі аймақтарда көшіп-қонып жүретін адамдар тобы. Халықтың көшу себептері алуан түрлі болатыны белгілі. Олар негізінен жұмыс бабымен, отбасылық жағдайларға байланысты, климаттың қолайсыздығынан немесе туған жерлеріне қайта көшуді дұрыс көреді. Алайда келтірілген себептердің ішінде ең жиі таралғаны – жоғары жалақылы, күнкөрісті қамтамасыз ететін жұмыс табу мақсатында басқа мемлекетке көшу болып табылады. Жұмыс күшінің миграциясы негізінен жұмыссыздық деңгейі жоғары және жалақысы төмен аймақтардан өмір сүру стандарттары қолайлы жерлерге көшуге негізделген. Әлемде еңбек миграциясына тартылмаған бір де бір мемлекет жоқ. Кез-келген ел еңбек көші-қонының бастамасы, транзиті немесе тағайындалғаны, яғни қабылдаушысы болады.

Жылдар өткен сайын көшіп-қонушылардың саны артып келеді. Сандық мәліметтерге сүйенсек, Қазақстан шетелге кеткен эмигранттар саны бойынша 11-орында, ал басқа елдерден келген мигранттарды қабылдау жөнінен 15-орында тұр [1, 8]. Бұл ел экономикасының дамуына байланысты ірі әлеуметтік мәселе болып табылады. Елімізге келетін мигранттардың көпшілігі бізге жақын орналасқан мемлекеттерден көшіп келеді. Бұл елдерге Ресей, Қытай,

Өзбекстан, Монғолия, Пәкістан, Иран және т.б. жатады. Негізінен, Қазақстанның мигранттары құрылыс пен сауда салаларында және маусым бойынша егістік жерлерде жұмыс жасайды.

Көші-қон жергілікті жерде тұрып жатырған халықтың экономикалық және әлеуметтік жағдайын өзгертеді. Сонымен қатар жұмыс күшінің толық жұмсалуды мен өндірістің өсуіне ықпал етеді. Мигранттарға мемлекет тарапынан түрлі көмек көрсетіледі. Бұл көмекке тұрғын үймен қамтамасыз ету, алуан түрлі жеңілдіктер беру және жұмыспен қамту кіреді. Осы зерттеу жұмысында еңбекші-мигранттардың мәселесіне толығырақ тоқталу көзделіп отыр.

2014 жылдың қорытындысы бойынша елімізде 25 мың еңбекші-мигрант тіркелген. Ал сарапшылардың зерттеуі бойынша, тіркелген және тіркелмеген еңбек-мигранттарының жалпы саны 1,5–2 млн. адамға жетті [2.6]. Шетел мигранттарының мемлекетімізде жұмыспен қамтылуы Халықаралық Мигранттар Ұйымымен басқарылады. Ұйымның бақылауымен шетелдік мигранттардың білім сапасы міндетті түрде тексеріледі. Бірнеше жыл бұрын мигранттардың білімдерін балдық жүйемен бағалауға негізделген бағдарлама құрылған болатын. Бұл мәліметтер арқылы мамандар елімізге келіп жатырған мигранттардың болашақ перспективаларын анықтайды. Ақпараттық мәліметтер бойынша, 2012 жылы келген еңбекші-мигранттардың 72 мың адамы орта білім, 33 мың адам жоғары білім және 200 адам төмен білім иегерлері [3, 1]. Бұл көрсеткіштерден мигранттардың көпшілігі білім алған адамдар екенін байқауға болады.

Жоғарыда келтірілген мәліметтер еңбекші-мигранттардың саны өсіп келе жатырғанын дәлелдейді. Халық арасында олардың мемлекеттің қол астында болып, жұмыспен қамтылу себебінен көптеген теріс пікірлер айтылады. Елімізде алып жатырған шынайы орны мен әкелетін әсерін білу өте маңызды. Көзделіп отырған басты **мақсат** - еңбек-мигранттарының елімізде алар орнын анықтап, мемлекетімізге тигізер оң және теріс әсерлерін анықтау. Бұл тақырып география, экономика және басқа да көптеген ғылым салаларымен тығыз байланысты. Зерттеу жұмысы елдің экономикалық жағын, түрлі қарым-қатынастарды және көптеген әлеуметтік мәселелерді қарастырады және қазіргі кезде өте өзекті тақырыптардың бірі болып отыр. Сондықтан, көршілес мемлекеттерден келген мигранттардың жұмыспен қамтылу мәселесін зерттеуге алынып отыр. Зерттеудің басты **міндеттері**:

- Мигранттардың жұмыспен қамтылуы экономикаға қалай әсер етеді?
- Шетел мигранттарының жұмыспен қамтылуының әлеуметке, халыққа деген әсері қандай?
- Еңбек мигранттарының жұмыспен қамтылуы дұрыс не бұрыс екенін анықтау.

2000-жылдың басынан бастап Қазақстан шетелдік еңбекші-мигранттар, әсіресе Орта Азия елдерінің мигранттары үшін басты назардағы мемлекет болып отыр. Бұған еліміздегі көптеген оқиғалар себепші болды. Республикамыз экономикалық дағдарыстан шығып, экономиканың әр саласында айқын көрінерлік нәтижелер көрсетті. Осы уақытта бізге көршілес орналасқан мемлекеттердің жағдайлары басқаша болды. Өзбекстан мен Тәжікстан тұрғындарының орташа табысын қазақстандықтармен салыстырғанда, біздің еліміздің әл-ауқаты айтарлықтай жоғары болды. Нәтижесінде, Өзбекстан, Тәжікстан және Қырғызстанның мыңдаған азаматтары Қазақстанға жұмыс табу үшін келді.

Елбасымыздың бастауымен жыл сайын еңбекші-мигранттарға арналған бағдарламалар жаңғыртылып, оларға көмек көрсетілуде. Әртүрлі бағдарламалардың құрылуы мемлекетіміздің экономикасында және саясатында кей өзгерістер орын алды. Бұл өзгерістер оң және теріс бағыттағы да өзгерулер болуы мүмкін. «Шетелдік мигранттарға жұмыс берілу керек пе?» деген сұраққа жауап беру үшін келесі аргументтерге сүйенуге болады.

Біріншіден, Халықаралық Еңбек ұйымының миграцияға арналған мақаласына сүйенсек, көші-қон миграциясының арқасында қабылдаушы ел олардан табыс көріп, экономикасы дамуы мүмкін. Ал керісінше, мигранттар кететін елдерде еңбек нарығы саласында қиыншылықтар туып, жұмысшылар дефициті орнауы ықтимал. Мысалы, 1970–1980 жылдар аралығында Пәкістан елінен 100,000-ға жуық адам жұмыс іздеу мақсатында көшіп кеткен болатын. Ал жұмысшылардың көпшілігі сапалы білім алған адамдар. Нәтижесінде, Пәкістанда жұмыс күшінің жетіспеушілігі пайда болды. Яғни, шетелден келген мигранттарды жұмыспен қамтамасыз ету елдердің экономикалық дамуына кедергі келтіреді. Көп жағдайда елімізге келетін мигранттардың қиыншылықтары бізге де әсерін тигізуі мүмкін. Бұл мигранттарға жұмыс берілуінің теріс әсерінің бірі болып табылады.

Екіншіден, мигранттардың елімізде жұмыс жасауы жұмыссыздық деңгейіне әсер етеді. Инвестицияларды зерттеу

агенттігінің басты аналитигі- Ә. Каукуеновтың мәлімдемесі бойынша, Қазақстанда еңбек мигранттарыңыз да жұмыссыздық орын алып отыр. 2012 жылы еліміздегі жұмыссыздық деңгейі 5,3 %-ды құраған. Бұл 16 миллион адамның ішінде жарты миллион адамы жұмыссыз отырғанын білдіреді. Тап сол жылы шетелден келген мигранттардың жұмыспен қамтылғаны 500,000 адамға жетті [4, 4]. Қазіргі кезде еліміздегі жұмыссыздар саны 526,2 мың адамнан асып отырса да, жыл сайын шетелден 30-50 адам шамасында еңбекші-мигрант шақырылады. Келтірілген сандық мәліметтер шетелдік мигранттардың есебінен еліміздегі жұмыссыздық деңгейі кемімей отырғанын білдіреді. Мұның әсерінен халық арасында көптеген наразылықтар туып, елдің саясатына қиыншылықтар әкелуі мүмкін.

Үшіншіден, Қытай, Ресей, Монғолия, Иран және Өзбекстан елдерінен келген мигранттардың әлеуметке тигізер әсері өте зор. Шетелдік мигранттардың жұмысқа орналасуы елдегі криминалдық оқиғалардың көбеюіне әкеліп соғуы әбден мүмкін. «Kazakhstan Today» агенттігінің 2008 жылы берген ақпараты бойынша, 2007 жылдың 10 айы ішінде Алматы қаласында 88 қылмыс анықталған болатын. Ал 2008 жылы бұл көрсеткіш екі есе өсіп, 144-ке жетті. Осы қылмыстардың ішінде 43-і есірткі тасымалдау және сату, 38-і ұрлық, 15-і тонау және 8-і кісі өлтіру қатарына тіркелген қылмыстар. Қалған 40 қылмыс ұрлық, бұзақылық және денсаулыққа қасақана зиян келтіруге байланысты болған. Тіркелген криминалдық оқиғалардың ішінде Өзбекстаннан келген мигранттар 86, ресейліктер 18, Қырғызстаннан келгендер 15, Тәжікстанның тұрғындары 4 және Украинадан келгендер 2 қылмыс бойынша ұсталған (2008). «Kazakhstan Today» ақпарат агенттігінің мәліметі бойынша, 2012 жылы Монғолиядан Алматыға келген ер азамат қала тұрғындарына шабуыл жасап, құнды заттарын және ақшаларын ұрлаған. Алайда, ақырында бұл азамат заңды органдардың қолына түскен болатын (2012).

Төртіншіден, шетелдік мигранттардың біздің еліміздің экономикасына тигізетін оң әсері де бар екенін айта кеткен жөн. Отырар.kz жаңалықтар сайтындағы ақпаратқа сүйенетін болсақ, еңбекші-мигранттардың пайда көретін табысының көп бөлігі біздің елімізде қалады. Өйткені, олар баспана, салық және басқа да қызмет көрсетулер үшін ақша төлейді. Мигранттардың табысының 13 %-ы өз туған еліне қайтарылса, 87 %-ы олар көшіп кеткен елге қалады. Еңбекші-мигранттар болмаса елдердің көпшілігі кедей елдерге айналуы да мүмкін еді. Халықаралық миграция ұйымының

координаторы С. Жасымбекованың айтуы бойынша: «Өткен 2014 жылы Оңтүстік Қазақстан облысының экономикасына жұмысшы-мигранттардың арқасында 92 млн теңге айналасындағы табыс түсті». Айналамыздағы көптеген жұмыстың түрлері мигранттарсыз жасалынбас еді. Олар бізді қоғамдық көлікпен қамтамасыз етіп, кеңселердің тазалығын сақтап отыр. Мигранттардың көмегінің көптеген өндіріс орындарында, шахталарда, қожалықтар мен зауыттарда көзделген тауарлар өндірілмейтін де еді. Олардың арқасында экономикамыз дамып келе жатыр.

Шетелдік мигранттардың елімізге тигізер әсерін екі жақты қарастыра отырып, жұмыспен қамтамасыз етілуінің оң әсерлеріне қарағанда теріс әсерлері көп екенін көруге болады. Сондықтан зерттеу жұмысының басты бағыты мемлекеттің тарапынан оларға көрсетіліп отырған көмек орынсыз екенін дәлелдеуге бағытталады.

Зерттеу жұмысын жүргізу барысында ғаламтордан алынған мәліметтерге дәл сенімді болу үшін қосымша дерек көздері қолданылды. Бұл дерек көздеріне халық арасында жүргізілген сауалнама мен сұхбат жатады. Сауалнама мен сұхбат нәтижесінде көптеген мәліметтер расталып, дәлелденіп шықты.

Диаграмма 1

Сауалнаманың сұрағының бірі-«Еңбек-мигранттарының көбеюі елдегі жұмыссыздық деңгейінің өсуіне әкеледі. Бұл мәлімдемемен келісесіз бе?» болды. Осы сұрақтың нәтижесі бойынша келесі № 8-диаграмма тұрғызылды.

Сауалнаманың соңғы сұрағы

Диаграмма 2

шетелдік еңбек-мигранттарының болашағына арналған болатын. Қатысушыларға жұмыс-мигранттарының тағдыры туралы бірнеше ұсыныс келтірілді, оларға: «Келіп жатырған мигранттарға шек қою керек» және «Мемлекеттік көмекті тоқтату керек» деген ұсыныстары жатады. Жалпы нәтижені келтірілген № 9-графиктен көруге болады.

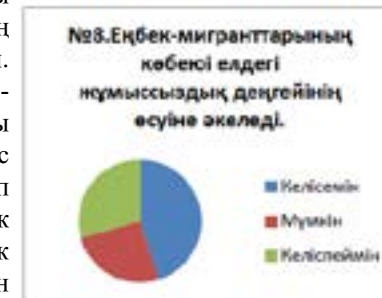
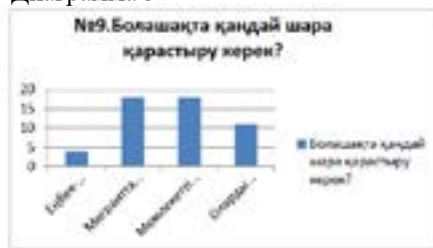

Диаграмма 3

Сауалнаманың нәтижесі бойынша, теориялық мәліметтер практика жүзінде дәлелденген болатын. Сауалнаманы толтырған адамдардың көп бөлігі мигранттардың жұмыспен қамтылуын қолдамайтынын көруге болады. Алайда, бұл әдіс

арқылы дәл жауапты шығара алмаймыз. Өйткені, қатысушылар саны айтарлықтай аз және мигранттар туралы білгендері әртүрлі. Жауаптардың нақты болмауы сауалнаманың әлсіз жағына жатады десе де болады.

Зерттеу әдістің қолданылған тағы бір түрі сұхбат болатын. Сұхбат – екі немесе одан да көп адамдардың арасындағы сұрақ қою арқылы жүргізілетін әңгіме. Сұхбат арқылы ақпаратты нақты және деректемелерімен қоса алуға болады. Сұхбат екі адаммен жүргізілген болатын. Сұхбаттың созылу уақыты 5-10 мминут. Бірінші сұхбаттасушы - Ішкі Істер Министрлігінде жұмыс жасаған азамат, бірақ қазіргі уақытта зейнеткер. Екінші сұхбаттасушы - Орал қаласына шетелден жұмыс жасауға келген мигрант. Алайда олардың аттары және жеке мағлұматтары бұл зерттеу жұмысында аталмайтын болады.

Бірінші сұхбаттасушының аты- «Аноним» деп белгіленді. Ол Батыс Қазақстан облысы, Орал қаласында тұрып жатыр және бұл аймақта тұрғанына айтарлықтай көп болды. Анонимнің мигранттар туралы түсінігі бар екен, бірақ ол еңбек-мигранттарына толықтай қарсы екенін жеткізді. Оның айтуы бойынша: «Қазіргі кезде еңбек-мигранттарының саны шамадан тыс көбейіп бара жатыр. Әсіресе, Қытайдан келген мигранттар. Еңбек-мигранттары біздің елімізде жұмыс жасап, қысқа мерзімде Қазақстан азаматтығы бар адаммен жалған некеге тұрып, 5 жыл өткен соң өз азаматтығын алады. Ал оның басқа туыстары қонаққа келдік деп елімізге енеді де, осындай азаматтар саны арта береді. Сонымен қатар еңбек-мигранттарының Қазақстанға аударған ақшасы өзінің еліне аударған ақшасынан өте аз болады» деп наразылығын білдірді Аноним. Оның пікірі логикалық жағынан қарасақ өте дұрыс. Осындай іс-әрекеттер арқасында шетелден келген азаматтар көбейіп келе жатыр. Төменде көрсетілген графикте қызғылт түспен белгіленгені - Қазақстаннан

аударылған ақша соммасы, ал жасыл түспен белгіленгені-Қазақстан бюджетіне аударылатын ақша көлемі.

Сұхбаттасушының бұл жағдайға берген ұсынысы болды: «Еңбек-мигранттарының еліміздің азаматтылығын алуын тоқтату үшін, елімізде міндетті түрде тұру мерзімі 5 жыл емес, 25 жылға ұзару керек» деді Аноним.

Екінші сұхбаттасушының да аты құпия болған соң, оны «Эммигрант» деп атаған жөн. Эммигрант Орал қаласында білім беру саласында еңбек етеді. Оралға келгеніне 3–4 жыл болды. Оның жалақысы туралы сұрағанда, жауап беруге қарсы болды. Өйткені жұмыс жасап жатырған мекемесімен келісім шартқа отырған кезде, жалақысын құпия сақтауға қол қойған болатын. Алайда, оның жалақысы ай сайын пәтерге, азық-түлік пен киімге жететінін мәлімдеген болатын. Қалған жалақының бөлігін өзінің отбасына жібереді екен.

Сұхбат пен сауалнама нәтижесінде қажетті ақпарат жинақталды. Алайда, мигрантпен жүргізілген сұхбат барысында келісімшарттың себебінен толық ақпарат алынбады. Дегенмен, жинақталған мәліметтер зерттеу жұмысының мақсаты мен міндеттеріне жауап беруге көмектесті. Сауалнама нәтижесі бойынша жоғарыда келтірілген аргументтер халықтың пікірімен сәйкес келіп, дәлелденді. Ал сұхбаттың мәліметтері еңбек-мигранттары мәселесіндегі жаңа ақпараттарды білуге көмектесті.

Зерттеудің жалпы мақсаты – еңбек-мигранттарының жұмыспен қамтылуы дұрыс не бұрыс екенін анықтау еді. Ғаламтор деректері мен қосымша зерттеу әдістері арқылы мигранттарды жұмыспен қамтамасыз ету тиімсіз екені анықталды. Оны анықтау барысында, еңбек-мигранттарының жұмыспен қамтамасыз етілуінің елдің экономикасы, әлеуметі, саясатына да әсерлері қарастырылды. Бұл мәселе біреуіне оң, басқасына теріс жағымен әсер етеді. Барлығын таразыға салып, ойланып көрсе, мигранттардың елімізге тигізер теріс әсерлері көп екен. Сондықтан, болашақта оларды азайтып, отандастарымызды көбейту керек.

Еңбек-мигранттарының жұмыспен қамтылу мәселесін шешу үшін көптеген шаралар жүргізу керек. Біріншіден, еліміздің тарапынан көрсетіліп жатырған көмектер мен жобаларды тоқтату керек. Екіншіден, мемлекетімізге келіп, қалып қойған мигранттардың санын азайту қажет. Ол үшін елімізде тұру уақытын 5 жылдан 25 жылға ауыстыру керек. Сонымен қатар еңбек-мигранттары үшін салық мөшерін көбейту керек. Үшіншіден, мигранттарға арналған «антижарнамалар»

шығару керек. Мұндай жарнамаларда жоғары сапалы өмір күтпейтіні туралы айтылады. Қазіргі кезде «антижарнамалар» Ұлыбританияда жүзеге асырылып жатыр. Осындай шешімдер мәселені жеңілдетуге көмегін көрсете алады. Беріліп отырған тақырыпты саралай отырып, еңбек миграттарының жұмыспен қамтылуын тоқтату керек деген қорытындыға келдік. Бұл шешім барлығына: елдегі ахуалға, халыққа да жақсы әсерін тигізуі тиіс. Зерттеу жұмысын жасай отырып, шетелден келген еңбек-мигранттарына байланысты тақырыпқа кейбір ұсыныстар беріледі. **Біріншіден**, мигранттарға қатысты сұрақтарды қарапайым халықпен бірлесе шешкен жөн. Сонда ғана барлығының ойынан шығатын ортақ шешім қабылдауға болады. **Екіншіден**, еліміздің әр аумағында мигранттардың тұрмыс-тіршілігі мен жағдайын бақылап отыратын орындарды ашу керек.

Ең алдымен, мигранттарды былай қойып, қазақстандықтарды толық жұмыспен қамту - ертеңгі жарқын ел болашағының кепілі болмақ. Келешектегі ел дамуы үшін бұл мәселенің маңызы зор, сол себепті де аталмыш мәселенің шешімін табуы қазіргі қоғам үшін маңызды.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Баливаров, А. (2012). В Казахстане уже несколько лет действует программа приема мигрантов, приспособленная для развитых стран.
- 2 Закон Республики Казахстан от 22 июля 2011 года № 477-IV «О миграции населения» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 29.12.2014 г.). (2015). http://online.zakon.kz/document/?doc_id=31038298#sub_id=340000
- 3 Казахстану нужны трудовые мигранты. (2014). <http://otygar.kz/2015/01/kazakhstanu-nuzhny-trudovye-migranty/>
- 4 Каукенов, А. (2012). <http://www.nomad.su/?a=3-201309100017>
- 5 Количество преступлений, совершенных мигрантами увеличилось почти вдвое. (2008). <http://www.aktau-business.com/2008/12/06/kolichestvo-prestuplenijj>
- 6 Мигранты смогут непрерывно работать в стране около года. (2013). <http://kapital.kz/economic/21327/migranty-smogut-nepreryvno-rabotat-v-strane-okolo-goda.html>
- 7 Региональные и национальные особенности регулирования миграционных процессов. (2014). <http://articlekz.com/article/6162>
- 8 Танаева, Л. Казахстан: миграция и религия. <http://wap.gazeta.kz/article/360359/>
- 9 Центр поддержки казахстанского бизнеса. (2013). <http://for>

ЕЛІМІЗДЕГІ ЖЕТІМ БАЛАЛАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК МӘСЕЛЕЛЕРІ

МУРАТБАЙ Д.
10 сынып оқушысы, № 37 ЖОББМ, Павлодар к.
КАСЫМЖАНОВА А. Е.
ғылыми жетекші

Жобаны зерделеу нәтижесінде алынған қорытындылар мен ұсыныстар әлеуметтік салада және жергілікті басқару органдарының жұмысында әлеуметтік жетімдерді қорғауға байланысты іс-әрекеттерінде қолданыс табуы болып саналады.

Жобаның құндылығы болып әлеуметтік жетімдерді тұрғын үймен қамтамасыз етуді мемлекеттік органдардың қолдауына байланысты әлеуметтік көмектің тиімді жүйесін ұсыну болып табылады.

Әлеуметтік жетімдер, әке-шешенің қамқорлығынсыз қалған балалар және тастанды балалар санының көбеюі себебін анықтай отырып, мәселені шешу жолдарын ұсыну.

Балалар үйіндегі жетім балалардың теориялық тұрғыдан зерттеп, жүйелеу және тәжірибеден өткізу негізінде қол жеткен нәтижелер төмендегі ұсыныстар жасауға мүмкіндік береді:

- жетім балалармен жұмыс жасайтын кәсіби мамандардың рухани құндылықтарын жетілдіру
- Жасөспірімдердің бойында ұлттық сана-сезім, қадір-қасиеттер, рухани құндылықтар қалыптастыру
- жетім балалардың функционалдық сауаттылықтарын арттыру және де жетімдердің еш кедергісіз баспанаға ие болуы.

Соңғы жылдардағы көптеген әлеуметтік зерттеулер балалар үйіне орналасқан балалар мен бітірушілердің әлеуметтік бейімделуінің күрделі мәселелері барын көрсетті. Бұл мәселелерді шешу бүгінгі таңдағы кезек күттірмес міндеттердің бірі.

Ғылыми жобаның негізінде балалар үйіндегі жетім балаларды мәселесін жан-жақты қарастырдық, түбегейлі талдадық деген ойдан аулақпыз. Келешекте бұл мәселе жалғасын табады деп есептейміз.

Қорыта отырып, бұл қоғамдағы әлеуметтік жетім балаларды әлеуметтендіру процесі өзекті болып табылады. Соған қатысты тақырып теориялық және практикалық тұрғысынан бейімді талданады.

«Әлеуметтік жетімдер» дегеніміз – белгілі бір себептерге байланысты ата-аналары құқығынан айырылғандардың балалары және тастанды балалар. Әлеуметтік жетімдер балалардың ерекше категориясы. Олардың рухани және адамгершілік құндылықтары,

тәртіп мәдениеті туралы түсініктері теріс, себебі олар толық жанұялық тәрбие көрмеген. Оларға тән қасиеттер: агрессия, аландаушылық, мінездегі жат қылықтар. Аталып отырған мәселе қоғамда кеңінен орын алуда, сондықтан да одан сырт айналу қажет емес. Бұл мәселе жөнінде мемлекет тарапынан атқарылып жатқан іс-шараларды жүздеген мектеп-интернаттардың, балалар үйі мен мүмкіндігі шектеулі балаларға арналған мекемелердің және т.б. ұйымдардың жұмысынан байқай аламыз. Жетімдіктің түрлері: Әлеуметтік жетімдер - ата-анасы бар немесе қайтыс болмаған, бірақ ата-ана өз келісімдерімен баладан бас тарту, сондай-ақ ата-ананың түрлі сол қылықтарға баруы арқылы олардың құқықтарын шектеп баланы айырып алу [1].

Тұл жетімдер - ата-анасының екеуі де немесе жалғыз басты ата-анасының біреуінің қайтыс болуы тұл жетім деп аталады. Қазіргі таңда әлеуметтік жетім тұл жетімге қарағанда 80 пайызды құрап отыр. Қалған пайызы ғана тұл жетімдер.

Қазіргі қоғамдағы негізгі мәселе әлеуметтік жетімдіктің көп таралуы. Сол себепті жеке жағдай ретінде емес, қазіргі қоғамдағы басты жалпы көрініс болып қарастырылады.

Кейінгі жылдары әлеуметтік-экономикалық себептерге байланысты және әртүрлі себептер тұрғысынан әлеуметтік жетім балалар саны арттуда.

Тақырыптың өзектілігі: әлеуметтік жетімдер, әке-шешенің қамқорлығынсыз қалған балалар және тастанды балалар санының көбею себебін анықтай отырып, мәселені шешу жолдарын ұсыну.

Экономикалық нормалардың өзгертулері, әлеуметтік байланыстардың күрт төмендеуі, криминалдық жағдайдың күшеюі, халық пен балалардың денсаулықтарының нашарлауы, дер кезінде әлеуметтік саланы қаржыландырылмауы барлық жағдайлары жасөспірім мен балалардың қорғанушылық деңгейін төмендеуіне ертіп әкелді.

Біздің елімізде мемлекеттік қоғамдық ұйымдардың қызметі, жанұяларды қабылдау және жекеленген мамандарды бейімдеу, балалардың әлеуметтендіру жүйесінің болуы және әке-шешелік қамқорлықтан айрылғандар. Әлеуметтік көмек жүйесі-жетім балалармен жұмыс атқарғанда дара жақын келу есебінің негізінде әртүрлі қызмет институттарын үйлестіру. Әлеуметтік ортадағы басты тосқауылдар балалар мүмкіншіліктерінің теңдіксіздігі, ал басқаларына әке-шешелердің қамқорлығы, стереотиптер арқылы ие болаған «зияндылық» жетім балалар болып табылады. Сол себепті әлеуметтік жетімдердің тек қана психологиялық позицияға ғана назар

аудармай, оның тиісті әлеуметтік талдауында шек қоюлар жүзеге асады. Сонымен қатар, адам құқығының контекстінде әлеуметтік этиология мүмкіншіліктеріне шек қою, мәдени әлеуметтік негіздердің принциптеріне бейімделуін әлеуметтендіру [2].

Зерттеу пәні:әлеуметтік жетімдерді әлеуметтік қорғау саласында жергілікті басқару органдарының жұмысы.

Қорыта отырып, бұл қоғамдағы әлеуметтік жетім балаларды әлеуметтендіру процесі өзекті болып табылады. Соған қатысты тақырып теориялық және практикалық тұрғысынан бейімді талданады [3].

Әлеуметтік қорғау-мемлекеттің халықаралық және ұлттық нормалар негізінде адамның әлеуметтік құқықтарын қамтамасыз ету жөніндегі аса маңызды міндеті. Неғұрлым тар мағынада алғанда - тұрмыс деңгейіне қатысты құқықтарды қамтамасыз ету. Демократиялық қоғамның заңнамасында жұмыспен қамтылу және еңбек үшін сыйақы алу, демалу, жасының ұлғаюына байланысты, сырқаттық, жұмыссыздық жағдайында, асыраушысынан айрылғанда әлеуметтік қамсыздандырылу, балаларды тәрбиелеу, білім алу, денсаулығын сақтау, мәдени өмірге қатысу құқықтары, тұрғын үйге құқық көзделеді. «Әлеуметтік жетімдік» және «әлеуметтік жетім» мағынасын талдай отырып, әртүрлі сөздіктерде, энциклопедияларда, арнайы жарияланған ғылыми әдибеттерде көрсетілгендей ертеде негізгі «жетімдік» термині басты сөзі «жетім» сөзін қорытындылай әке-шешесі қайтыс болған баланы айтқан болатын. Кейін бұл балалар қатарына әке-шешенің қамқорлығынан, яғни құқықтарынан айырылған ата-аналар, өз мойындауымен баладан бас тартқан ата-аналар және тағыда басқа теориялық мәліметтерді енгізуге болады.

Әлеуметтік жетімдік пен отбасының жағымсыздығы ең күрделі және жанға бататын мәселелердің бірі болып табылады. Соңғы жылдарда оның ауқымы үнемі өсуде, көптеген балалар сәтсіз өмірден шығарылып, балалар үйлеріне және мектеп-интернаттарға баруға мәжбүр болды. «Жетім» ұғымының анықтамасына келетін болсақ, бұл да бір тарихи сипатқа ие термин.

Сонымен әлеуметтік жетімдік - ерекше күрделі, біздің қоғамдағы жалпы шешілмеген әлеуметтік-экономикалық мәселелер жағдайы. Қазақстан Республикасында жетім балаларды көмелетке толғанша мемлекет тікелей қамқорлығына алады, сондай-ақ көмелетке жеткеннен кейін де олардың жоғары оқу орындарына қабылдануына, жұмысқа орналасуына, баспанамен қамтамасыз етілуіне заңдарда белгіленген негіздерде түрлі жеңілдіктер

көрсетіледі. Жетім ұғымымен қатар кейінгі кезде «Әлеуметтік жетім» ұғымы қолданыста бар.

«Әлеуметтік жетімдер» дегеніміз – белгілі бір себептерге байланысты ата-аналары құқығынан айырылғандардың балалары және тастанды балалар. Әлеуметтік жетімдер балалардың ерекше категориясы. Олардың рухани және адамгершілік құндылықтары, тәртіп мәдениеті туралы түсініктері теріс, себебі олар толық жанұялық тәрбие көрмеген. Оларға тән қасиеттер: агрессия, алаңдаушылық, мінездегі жат қылықтар. Аталып отырған мәселе қоғамда кеңінен орын алуда, сондықтан да одан сырт айналу қажет емес. Бұл мәселе жөнінде мемлекет тарапынан атқарылып жатқан іс-шараларды жүздеген мектеп-интернаттардың, балалар үйі мен мүмкіндігі шектеулі балаларға арналған мекемелердің және т.б. ұйымдардың.

Бөлімі қорытындылай келгенде, біз әлеуметтік жетім балалар мәселесі қаншалықты өткір мәселе екендігіне, соның ішінде әлеуметтік жетімдердің санының артып отырғандығына қандай жағдайлар себеп болып отырғандығына көз жеткіздік. Әлеуметтік жетім балалардың мәселесін тиімді шешу үшін, жетім балалар туралы бұқаралық ақпарат көздеріне айдарларды көбейту, халықты дұрыс ақпараттандыру; отбасылық жетім балалар ауылдарын көбейту; патронаттық отбасыны көбейту; сонымен қатар жетім балалармен әлеуметтік жұмыс жасау технологиясын дамыту [3].

Балалар үйінде арнайы ұсынылған әдістермен бағдарламалық жоспарлар арқылы жүргізілген тәрбие жұмысының мәліметтерін өзара салыстырмалы талдау қалыптастыру эксперименті нәтижелерінің қажетті деңгейге көтерілгенін, яғни, ғылыми теориялық мақсатына және болжамға сәйкес белгіленген міндеттерінің толық шешілгенін көрсетті. Жасалған «Әлеуметтік жетім балаларды қорғау мәселелері» модульдік бағдарламасы, «Әлеуметтік жетім балаларды құқығы» оқу-әдістемелік құралы балалар үйінде, мектеп-интернаттардың оқу-тәрбие үдерісінде және арнайы курсты жүргізуде оқу-бағдарламалық құралдармен бірдей қызмет атқарды.

Балалар үйіндегі жетім балалардың теориялық тұрғыдан зерттеп, жүйелеу және тәжірибеден өткізу негізінде қол жеткен нәтижелер төмендегі ұсыныстар жасауға мүмкіндік береді:

- жетім балалармен жұмыс жасайтын кәсіби мамандардың рухани құндылықтарын жетілдіру;
- жасөспірімдердің бойындағы ұлттық сана-сезімін, қадір-қасиеттерін, рухани құндылықтарын қалыптастыру;

- жетім балалардың функционалдық сауаттылықтарын арттыру;
- әлеуметтік жетімдердің тұрғын үйіне кезекте тұру уақытын 23-тен 26 жасқа дейін ұзарту [3].

Соңғы жылдардағы көптеген әлеуметтік зерттеулер балалар үйіне орналасқан балалар мен бітірушілердің әлеуметтік бейімделуінің күрделі мәселелері барын көрсетті. Бұл мәселелерді шешу бүгінгі таңдағы кезек күттірмес міндеттердің бірі.

Ғылыми жобаның негізінде балалар үйіндегі жетім балаларды мәселесін жан-жақты қарастырдық, түбегейлі талдадық деген ойдан аулақпыз. Келешекте бұл мәселе жалғасын табады деп есептеймін.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Қазақстан Республикасының «Неке және отбасы туралы» Заңы.
- 2 Мәдениет журналы №8 (59) тамыз 2014 жыл 12-13 б.
- 3 «Тұрғын үй туралы» ҚР заңнамасы.

СОЦИАЛЬНЫЙ ПРОЕКТ «СОЗДАНИЕ СПОРТИВНО-ОЗДОРОВИТЕЛЬНОГО ГОРОДКА»

НАУРАЗБЕКОВ А. К.

ученик 10 класса, Узынсукская СОШ,
с. Узынсу, Иртышский р-н, Павлодарская обл.

В течение последних десяти лет двадцатого века полное пренебрежение к массовой физической культуре, здоровому образу жизни населения поставило под угрозу здоровье нации. Сложилось совершенно недопустимое положение. В конце 20-го века практически полностью прекратились научные исследования в области организации и управления массовой физической культурой, формирования здорового образа жизни детей и учащейся молодежи.

Цель социального проекта привлечь внимание общественности к проблемам молодежи, развития спорта в районе, через реконструкцию и строительство физкультурно-игрового городка в с. Узынсу.

Возрождение школьного стадиона для активизации спортивных занятий учащихся, их родителей и молодежи, с целью пропаганды здорового образа жизни, организации досуга учащихся, сохранения и возрождения лучших национальных традиций.

Задачи; объединить жителей села на основе общей позитивной идеи – возрождения школьного стадиона;

- приобщить детей и молодёжь к занятиям физической культурой и спортом; профессионально ориентировать учащихся;
- собрать и изучить материал о необходимости создания данного комплекса с целью занятости молодежи для предупреждения правонарушений среди подростков о влиянии данного комплекса на физическое и нравственное здоровье молодёжи и жителей села;
- развить навыки практической, добровольной, трудовой деятельности молодежи для подготовки строительной площадки, оказание посильной помощи в работе строителей;
- приобщить результаты социологического опроса среди населения района о необходимости реконструкции спортивного городка , привлечь внимание общественных организаций ;
- использовать средства массовой информации для освещения данной проблемы;
- разработать способы решения данной проблемы, взаимодействуя с органами местного самоуправления, спортивными организациями.

Наше исследование является возрождение школьного физкультурно-оздоровительного городка для активизации спортивных занятий учащихся, их родителей и молодёжи, пропаганды здорового образа жизни, организации досуга учащихся, сохранения и возрождения лучших национальных традиций.

Совместная деятельность по восстановлению стадиона, а потом совместные занятия и игры помогут укрепить связь детей и родителей, организовать свободное время детей, дать им определённый жизненный опыт и профессионально сориентировать.

В ходе реализации социального проекта создаются условия для физического совершенствования подрастающего поколения и оптимизации их социального здоровья, профилактики девиантного и противоправного поведения подростков.

Основные принципы государственной политики в области детско-юношеского спорта:

- приоритет здорового образа жизни;
- общедоступность и массовость занятий физической культурой и спортом;
- непрерывность воспитательного, физкультурного, учебно-тренировочного, оздоровительного процессов в системе детско-юношеского спорта;
- равенство прав на государственную поддержку детских и подростковых объединений.

Здоровье детей и молодежи, а в целом и здоровье нации- самая важная задача нашей страны.

Отсутствие у подрастающего поколения, молодежи культуры ведения здорового образа жизни, их общая некомпетентность в вопросах оздоровления средствами физической культуры и наряду с этим осознание частью общества значимости двигательной активности в процессе жизнедеятельности человека приводит к противоречию, которое требует разрешения. Данная некомпетентность и отсутствие в целом культуры ведения здорового образа жизни привели к тому, что объективная духовно-нравственная и социально- экономическая эффективность физической культуры и спорта во многом остается пока мало востребованной из-за субъективной недооценки её в жизни отдельного человека, а также общества в целом [1, с. 150].

Любители здорового образа жизни, энтузиасты массового спорта нуждаются сегодня в поддержке государственных и общественных физкультурно-спортивных, молодежных, профсоюзных организаций, новых структур.

Современному школьнику, проводящему большую часть дня непосредственно на учебных занятиях и за подготовкой домашних заданий, приходится выдерживать большие умственные нагрузки при остром дефиците двигательной активности. В результате острого дефицита двигательной активности нарушаются защитные функции организма школьников, возрастает число случаев с негативными сдвигами в их здоровье [1, с. 161].

Сегодня у большинства учащихся образовательных учреждений наблюдается ухудшение зрения, деятельности сердечно-сосудистой и дыхательной систем, нарушение обмена веществ, снижение сопротивляемости к различным заболеваниям. Проведенные обследования свидетельствуют, что лишь 15 % школьников могут быть признаны здоровыми, 50 % учащихся имеют отклонения в здоровье, а 35 % страдают хроническими заболеваниями. В то же время растет число подростков, злоупотребляющих курением и алкоголем, а также попавших в наркотическую зависимость, проявляющих асоциальное поведение.

Гипотеза: предположим, если построить спортивно-оздоровительный уголок то у учащихся возникнет интерес к сдаче президентских тестов, они захотят участвовать в физкультурно - массовых мероприятиях, таким образом у ребят повысится уровень физической подготовленности.

Изучив состояние здоровья наших школьников, проанализировав мнение детей и родителей, мы пришли к выводу, что нашей школе просто необходимо построить модернизировать спортивный городок. Сохранение здоровья школьника зависит от образа жизни, который ведет он, поэтому в школе нужно создать условия для здорового образа жизни каждого ребенка и привить ему навык к систематическим ежедневным занятиям физическими упражнениями. В нашей школе введен третий час физической культуры, в школе кроме уроков физической культуры, есть внеурочные занятия по физкультурно-оздоровительной направленности. Чтобы качественно и эффективно проводить, уроки физической культуры, активно готовиться к сдаче президентских тестов и безопасно проводить внеурочные занятия с апреля по октябрь нам нужен хорошо оборудованный спортивный стадион.

Актуальность исследования общеизвестно, что одним из основных показателей уровня развития государства и его социального благополучия являются показатели продолжительности жизни и состояния здоровья.

Наша жизнь постоянно преподносит примеры того, как очевидно нарушается соотношение требований к разуму и телу: первые из них завышены, а вторые занижены. Как следствие – деградация современного человека, гиподинамия, недостаток естественных движений. А это патология сердечнососудистой системы, и отклонения в осанке, быстрая утомляемость, вялость, огромное число простудных заболеваний, плохое усвоение учебного материала, отклонения в психике.

Социальный эффект от создания спортивного комплекса.

1 Занятость подростков и молодежи в школьное и каникулярное время.

2 Снижение числа правонарушений среди несовершеннолетних.

3 Сокращение числа детских заболеваний.

4 Сохранение здоровья населения и, как следствие, снижение затрат на выплаты по больничным листам.

5 Проведение спортивных мероприятий, организация досуга населения.

Сегодня особое внимание уделяется физическому здоровью молодежи. Именно в школе ребята осваивают не только знания, но и начинают взрослеть, получают серьезные физические нагрузки. Для того, чтобы подготовить школьников к занятиям физкультурой и спортом, необходимо создать комфортные и безопасные условия.

В последние десятилетия всё чаще и чаще на разных уровнях поднимается вопрос о здоровье школьников.

Проблема сохранения и укрепления здоровья детей касается не только семьи, но и учителей. Действительно, если научить детей с самого раннего возраста ценить, беречь и укреплять своё здоровье, если взрослые будут личным примером демонстрировать здоровый образ жизни, то только в этом случае можно надеяться, что мы, будущее поколение, будем в большей степени здоровы и развиты не только лично, интеллектуально, духовно, но и физически [2 с. 25].

Проектирование физкультурно-спортивного городка - важный этап создания настоящего игрового центра. Дизайн площадки должен быть продуман до мелочей, т.к. игровое пространство обязано соответствовать таким критериям, как безопасность, комфорт, надежность.

Проект «физкультурно-оздоровительный городок» будет осуществляться в трех этапах. С целью закалывания и укрепления физических возможностей каждого ребёнка. Она состоит из трех станций - разминочной, спортивной, игровой. Её освоение даёт возможность каждому ребёнку повысить свою физическую подготовку: померяться силами в ловкости и скорости со своими одноклассниками

Результатом будут укрепленные мышцы, развитый глазомер, несомненно, улучшенная координация движений, развитое чувство равновесия и ориентации в пространстве, растущая познавательная активность. Яркие цвета, как один из важнейших факторов развития, привлекут не только учащихся начальных классов, но и повлияют на настроение среднего звена. Материалы, должны соответствовать, нормам безопасности и санитарно-эпидемиологическим заключениям. Металлические детали должны изготовлены из нержавеющей стали, очень устойчивы к погодным условиям и иметь эстетичный вид благодаря полимерному покрытию. Насыщенные цвета, входящих в состав комплексов, позволяют сделать максимально разнообразным и интересным.

«Спортивно-игровой городок» - это инновационная форма социально-педагогического сотрудничества людей разного поколения (детей и взрослых), предполагающая организацию совместной трудовой деятельности, спортивных занятий, обогащение детей опытом, обучение их жизненно-ценным навыкам и знаниям, пропаганде здорового образа жизни [3 с. 42]. Реализация данного проекта связана с поиском разнообразных форм добровольного объединения взрослых людей, детей и молодежи на основе

взаимосотрудничества, взаимообогащения социальным опытом и социального участия. Совместная деятельность по восстановлению стадиона, а потом совместные занятия и игры помогут укрепить связь детей и родителей, организовать свободное время детей, дать им определённый жизненный опыт и профессионально сориентировать.

Механизм реализации проекта

Анализируя, данную проблему мы решили, что в наших силах построить стадион. Разрабатывая проект, мы согласовали с администрацией школы вопрос об организации совместных работ. Пришли к выводу о необходимости привлечь к совместной деятельности сообщество родителей, так как некоторые работы своими силами выполнить не сможем.

Реализовать цели и задачи проекта мы рассчитываем традиционными методами: организацией совместных работ по принципу крестьянской «помощи». Кроме того, будет создана бригада старшеклассников через службу занятости для выполнения текущей посильной работы.

Закупку необходимых материалов рассчитываем осуществить на пожертвования родителей и бывших выпускников, а также спонсоров. Мы сможем оборудовать стадион в соответствии с современными требованиями, и он будет использоваться и школой, и всеми жителями не только нашего посёлка, но и всего района. Мы считаем, что проблема актуальна для нашего села и есть реальная возможность её решить.

Стадион – это спортивное лицо нашего села Молодежь и все жители села должны заниматься в достойных условиях. Легкая атлетика в нашем районе в упадке, т.к. на стадионе нет дорожек, нет места для метания ядра, нет прыжковой ямы, поэтому это не дает возможности плодотворно заниматься спортом и проводить соревнования на должном уровне, в разных видах спорта. Не секрет, что очень много людей в нашем районе занимаются спортом, а особенно популярны: бег и футбол. Ведь приятно бегать по асфальтированной и размеченной дорожке, а не по тротуару, где идут пешеходы, и не по дороге с движущимися автомобилями. Если построить спортивный городок, то он пустовать не будет. Я считаю, что это проект выполним, и не требует больших затрат. Надо только подойти всем с душой и желанием и для этого необходим добровольцы.

Социальный опрос, проведенный среди школьников и населения нашего села показал, что все мы, и жители, и учащиеся, не только хотят иметь благоустроенный стадион, но и сами готовы принять посильное участие в его строительстве.

Проект реконструкции осуществим, нам, школьникам, этот вопрос решить сложно, но если нас услышат взрослые: администрация района, спонсоры, предприниматели, то мы сможем его воплотить.

Дальнейшее осуществление проекта по завершении будет возможно как при поддержке заинтересованных лиц и организаций, так и силами добровольцев. Стадион будет использоваться как место для занятий физкультурой и спортом, возможность организации досуга детей и совместного с детьми отдыха, место для проведения спортивных мероприятий и районных праздников. Наш проект может быть полезен другим образовательным учреждениям как способ организации совместных работ по благоустройству территории, закладке и возрождению школьных спортивных комплексных площадок

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Вайнбаум Я. С. Гигиена физического воспитания. - М.: Просвещение, 1986. - С. 146-163 Загорский Б. И. Залетаев И. П., Пузырь Ю. П. и др. «Физическая культура», Высшая школа 1989 г.
- 2 Лаптев А. П. Гигиена массового спорта. - М.: ФисС, 1984. - С. 114-143.
- 3 Полиевский С. А. Физическое воспитание учащейся молодежи. - М.: Медицина, 1989. - С. 67-110.
- 4 Сухарев А. Г. Здоровье и физическое воспитание детей и подростков. - М.: Медицина, 1991. - С. 152-156, 172-247.

ТҰЛҒАНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ БЕЙІМДЕЛУІ

САЙРАМБАЕВА П.

З. Хусанов атындағы № 110 ЖОББМ, Шымкент қ.

Тұлғаның әлеуметтік-психологиялық бейімделуі – бұл оның білімді бір әлеуметтік-психологиялық статусы иемдену және қандай да бір әлеуметтік-психологиялық рөлдік функцияларды меңгеру процесі.

Әлеуметтік-психологиялық бейімделу процесі кезінде тұлға өмір мен іс-әрекеттің ішкі және сыртқы жағдайларының арасындағы үйлесімділікке жетуге ұмтылады. Ол неғұрлым жүзеге асқан сайын тұлғаның бейімделуі жоғарылай түседі. Толық бейімделу кезінде қандай да бір жағдайларда адамның қоршаған орта жағдайлары мен

оның іс-әрекетінен берілген психикалық іс-әрекет адекваттылығы жүзеге асырылады.

Тұлғаның бейімделуі мынандай болуы мүмкін:

ішкі, бұл тұлғаның өмір сүру ортасы мен іс-әрекетінің тасымалдануы кезінде оның функционалды құрылымы түрінде көрінеді. Мұндай жағдайда тұлғаның сыртқы мінез-құлық формалары да, іс-әрекеті де сыртқы орта күтімдеріне және сырттан келетін талаптарға сәйкестеніп өзгереді;

сыртқы (мінез-құлықтық, ыңғайланушылық), бұл кезде тұлғада іштей мазмұнды өзгерістер болмайды және ол өз-өзін, өзінің өзбеттілігін сақтайды;

аралас, бұл кезде тұлға қоршаған ортаға біртіндеп іштей икемденіп, өзгере бастайды. Оның құндылықтары, нормалары да біртіндеп өзгеріп, мінез-құлықтық бейімделулер болады, бірақ өзінің «Мені» мен өзбеттілігін сақтайды.

Бейімделу мәселесін өте жақсы қарастырған психологтардың бірі **Э. Фроммның айтуынша**, адам өзіне қажетсіз, жағымсыз әлеуметтік құбылыстарға бейімделе алады, мысалы құлдыққа, диктатураға және т.б. Бірақ бұл бейімделу адамға зардап әкелу арқылы өтеді- тұлғаның моральдық және интеллектуалды қасиеттерінің деформациялануы, эмоционалды бұзылыстардың болуы ақыр соңында қоршаған ортаның өзгеруіне әкеледі, себебі, адам өз табиғатын өзгерте алмайды. Э. Фромм адамда болатын бейімделу процесінің перманенттілігі идеясын ұсынған болатын. Бұл идея бойынша, тұлғаның дезадаптациясының позитивтілігі тұлға дамуының қайнар көзі деп есептеген. Осылайша, тұлғаның бейімделе алмауы Э. Фромм бойынша оның өмір сүруіне сай келмейтін жағдайлардан қашып құтылмайтындығымен түсіндіреді. Бұл ойлар өз қолдауын А. В. Петровский мен В. А. Петровскийлардың зерттеулерінде тапты.

Дезадаптация патологиялық және патологиялық емес сипатта болуы мүмкін. Патологиялық дезадаптация психикалық және физиологиялық функциялардың, мінез-құлықтың тасымалдануына, тұлғаның қоршаған ортамен және өз-өзімен конфликтіге түсуіне, ең күрделісі, суицидке (өз-өзіне қол жұмсау) дейін әкеп соғады.

Жоғарыда аталғандардың барлығын жүйелей келіп, бейімделудің психологиялық және әлеуметтік-психологиялық мәселелерін қарастыру адамдардың қиын, сыни жағдайларда бейімделу процесін жан-жақты талдауға мол мүмкіндіктер береді. Сол себепті, адам өміріндегі қиын да келеңсіз жағдайлардың бірі болып есептелетін ажырасу кезіндегі бейімделу мәселесі, оның

ішінде, ажырасу жағдайына жасөспірімдердің бейімделулерін қарастырмас бұрын, алдымен адамда жалпы бейімделу процесі қалай өтетіндігіне шолу жасауды жөн көрдік [1, 24–29 б.].

Осы айтылғандардың барлығын негізге ала отырып, жасөспірімдердің ажырасу жағдайына бейімделудің психологиялық мәселелерін қарастырайық. Бұл мәселені талдау кезінде біз жасөспірімнің тек бейімделу мәселесін ғана емес, сонымен қатар оның отбасындағы болған ажырасу жағдайына бейімделуі кезінде көрсететін реакцияларын, соның салдарынан болатын жасөспірім тұлғасындағы мінез-құлықтық, эмоционалды-психологиялық және әлеуметтік ортаға бейімделуіндегі өзгерістерді ашып қарастырамыз.

1 Жасөспірімдердің ажырасу жағдайына бейімделудің психологиялық мәселелері

Ата-анасының ажырасу жағдайына әсіресе жасөспірімдердің жанама реакциялары көп жағдайда өте күшті болады. Жасөспірімдердің өздерінің бағалаулары бойынша, стресс тудыратын өмірлік мәселелер ішінде ата-анасының ажырасуы (ата-аналардың, туған аға-әпкесінің, жақын достарынан айырылудан) кейінгі төртінші орында тұр. Ажырасу жағдайына байланысты жасөспірімдерде ең көп кездестірілген реакциялар: Болған жағдайды терістеу, сенбеуге тырысады. Жасөспірім өзін ата – анасының арасында ешқандай шиеленістер жоқ деп сендіруге тырысады. Олардың түсіндіргенін тындағысы да келмейді, ата-анасының өлі де болса қайта ойланып, қосылып қалар деген үмітпен өмір сүреді. Көпшілік балалар өзінің ата – анасы қайтадан қосылады деген үмітпен өмір сүрулеріне байланысты мынандай мәліметтер келтіруге болады: 5 – 7 жастағы балаларда 65,7 % болса, жасөспірімдік кезде ол көрсеткіш азаяды, дегенмен де 16 %-ды құрайды.

Үрей, қорқыныш, болашағына деген сенімсіздік, жасөспірімнің әлемді эгоцентрилік қабылдауы ретінде оны ең алдымен, жеке өмірінде болуы мүмкін өзгерістер қобалжытады. Сонымен қатар, тұратын жерінде, оқу орнында, материалдық жағдайда болатын ауысулар да аландатып, қобалжулар туғызады. Осыған қоса, жасөспірімдер өз қатарластарынан отбасылық мәселелері үшін ұялу сияқты қиындықтар туындайды.

Жасөспірімнің ажырасу жағдайына деген реакциясының психологиялық бейнесін құру үшін оның мінез-құлқын немесе симптомдарын ескеру қажет. Мінез-құлық ерекшеліктері қайғыру реакциясы ішінде аффект түрінде болуы мүмкін, бірақ олар сонымен қатар ерекше қорғану механизмдері және бейсаналы құмарлық арасындағы конфликтілерден тұратын күрделі невротикалық

жағдайларды бейнелеуі мүмкін. Бірақ маңызды деп есептелетін жағдай, ол ерекше аффектілер немесе психикалық конфликтілер ешбір жағдайда сырттан көрініс таппауы керек, өйткені оларды үлкен адамдар «қалыпсыздық симптомдары» ретінде қабылдайды [2, 31–33 б.].

Жер бетінде біз өте қатты жақсы көретін адам егер бізді аяқ астынан ешқандай ескертусіз тастап кетсе, не болатынын елестету өте қиын. Бірақ көптеген ата – аналар бала үшін бұл жағдайдың қаншалықты маңызды екендігін түсіне бермейді. Үйден кеткен әкесі тек үй ошағын, әйелін, балаларын ғана тастап қоймайды, балалары да тек ата – аналарының ажырасуын қайғырып қана қоймай, оған қоса, өзінің әкесінен мен (немесе анасынан) айырылғанын да ойлайды.

Кейбір жағдайларда бала ата – анасының ажырасуында өзін кінәлі деп санап, әкесін (немесе анасын) ұстап қала алмағандығын қатты қайғырады.

Ажырасып жатқан ата-анасының өмірінде өзінің маңызды еместігін, ажырасуға қалай да болса бөгет жасай алмау, өзінің әлсіздігін сезінуінің барлығы ашу-ызаға әкеп соғады. Баланың ашу-ызасы ата-ананың екеуіне де бағытталуы мүмкін, мұндай ашу-ыза ата-ана үшін баланыкіне қарағанда өздерінің жеке сұраныстары мен қажеттіліктері маңыздырақ болған кезде осы арқылы олар балаға ауырлық келтіретіндіктерін түсінген уақытта пайда болады.

Ата-ананың екеуіне бірдей ашу-ызаның болуы немес тек біреуіне ғана, яғни кімді көбірек кінәлі деп санаса, бұлардың ешқайсысы өзара ерекше болып саналмайды. Біріншіден, агрессиялар – бұл өзінің объектісін ауыстыра алатын күштарлықтар, яғни кейде бақылау кезінде бала кезектестік түрде бірде әкесін, бірде анасын жек көрсе, кей жағдайларда келтірген зардаптары үшін екеуін де бір уақытта жек көруі мүмкін. Екіншіден, саналы аффектілермен қатар сезімнің бейсанасы позициялары да болады.

Кінәлаудың ерекше түрі – бұл балалардың ажырасу жағдайы үшін өз – өздерін кінәлауы. Көп жағдайда балалардың ата – анасын немес олардың біреуін ғана кінәлауы өзінің жеке басын кінәлау сезімін қорғау болып табылады. Көптеген балалар, әсіресе жасөспірімдер ажырасу жағдайын естіп, аңдаусыз үстінен түсуі оларды қобалжытып, кейіннен ол ата – ананың қарым-қатынасы мен араларындағы конфликтілер баласына деген қатынастан қарағанда олар үшін неғұрлым маңызды екендігін түсінеді. Бұл баланың күтпеген эгоцентризміне, оның ата-аналарының ортасында әлем орталығы деген түсінік қалыптасады. Егер балада осы сенім күші болса, онда ол ажырасу жағдайын отбасын тастап кеткен ата-ана мен өзінің жеке қарым-қатынастарының

күлдірауы деп түсінеді. Және ол өзін сәтсіздікті басынан кешірген махаббат құрбаны деп қабылдайды [3, 45–48 б.].

Осыған ұқсас кінә сезімдері ата-анасы ажырасқан барлық балаларда байқалатын өзінің толық құндылығын шеттетілу сезімі арқылы көрінетін жоғалтып алу сезімдерімен түсіндіріледі. Мұндай кінә қиялдары көп жағдайларда ата-ана арасында болған дау-дамай тәрбиелеуге байланысты, яғни бала төңірегінде болғандықтан, еске түсіру кезінде күшейіп отырады. Осылайша, бала өзін конфликтілердің басты себебі ретінде қабылдай бастайды.

Бала үшін бұл өзінің ата-анасының ажырасуында өзін кінәлі деп санау жеткілікті түрдегі күрделі негіз болып табылады. Сондықтан, көп жағдайда көптеген балалар анасы мен әкесінің арасындағы конфликтіні біріктіруші ролінде ойнауға тырысады. Ажырасу бұл әрекеттің бұзылуының дәлелі болып табылады. Ата-ананың біреуінің кетуі- айырылу және махаббатты жоғалтып алу алдындағы қорқыныш сезіміне айналады. Бұл қорқыныштар жасөспірімдердің инстинктивті конфликтілерін жүзеге асырады және бұлар мәдени бейімделудің қозғаушы күштері болып есептеледі. Осының нәтижесінде, ажырасу көптеген балаларға жазалау, нашар тәртіптері үшін сазайын тарту, жеткіліксіз табысы мен шек қойылған ойлары үшін жазалау деп түсінеді. Ата-анасының ажырасуында өзін кінәлау сезімінің дамуы шын мәнінде ереже болып табылады. **Валлерштейн және Келлидің** айтулары бойынша, осыған ұқсас құбылыстар 30-50 % жағдайларда кездеседі. Ал **Ф. Гельмудтың** айтуы бойынша, бұл кішкентай балалармен қатар жасөспірімдерде де сондай, кейде тіпті жоғары болуы да мүмкін. Баланың өзін-өзі кінәлау сезімі қорқыныш тудырады, яғни сазайын тарту және жеке басының биік күшінің алдындағы қорқыныштың пайда болуы Бірақ ата – аналарының ажырасуының себебінде өзін қатты емеспін деп есептейтін балаларда біршама күрделі қобалжу күйіне түседі екен. Мысалы, оларда: «егер мені анам немесе әкем бала – бақшадан алып кетпесе мен балаларға не деп айтамын» деген сияқты сұрақтар туындайды. Осыған қоса ажырасу жағдайына түскен балаларда болатын ең үлкен қорқыныш түрі - ол әкесін кейін тағы да анасын жоғалтып алу (немесе керісінше) қорқынышының пайда болуы [4, 11–18 б.].

Бір балада мұң басым болса, басқасында ол ашу-ызамен көмкеріледі, үшіншілері өздерін кінәлі сезініп, өз-өздерін ұяттымын деп ойласа, төртіншілері әкесімен қоса анасын да жоғалтып аламын ба деген қорқынышпен әкесінің кеткеніне не ашуланарын, не мұнарын білмей қиналады. Эмоциялар әр индивитте әртүрлі

көрінуі мүмкін – мұң, қайғы, ауырсыну сезімдері, ашу-ыза, кінә сезімі және қорқыныш – бұлардың барлығы баланың ата-анасының ажырасуына көрсететін қалыпты реакциялары.

Бұлар тек жай ғана реакциялар емес, егер бала психикалық жағынан сау болса, онда осы эмоциялардың біреуіне ғана жауап қайтару керек, яғни реакциясы бір түрде ғана болуы қажет.

Өзінің ата-анасын жоғары дәрежеде жақсы көретін балалардың өзі олардың ажырасуларына қайғымен қарайды, өйткені, ажырасу олардың өмірлеріндегі шешуші оқиға болып есептеледі. Бірақ жоғарыда аталған сезімдер кез-келген баланың жан жинағында болады. Олар тек жан киналысын ғана емес, сонымен қатар біруақытта жан теңдігін қалпына келтіру үшін күрес құралы болып та саналады.

Ажырасу жағдайынан кейінгі дағдарыстың күшеюінің екі негізгі себебі бар: олар ата-ана ажырасу арқылы балаға келтірген ауыртпалығы үшін өзіне жауапкершілікті ала алмау және ажырасудан кейін бала тәрбиесін жауапкершілікке алған ата-ана, яғни анасының ажырасудан кейінгі дағдарысы. Аталған мәселелер ажырасудан кейін ана мен бала арасындағы қарым-қатынасқа әсер етпеуі мүмкін емес, ал бұл нақты қарым-қатынас баланың ажырасуға байланысты өзінің қайғыларын жеңуге жанама әсерін тигізетінін көрсетеді.

Экономикалық қысым және сонымен байланысты ауыртпалықтар ажырасқан ананың балаға аз уақыт бөлуіне әкеліп соғады. Отбасылық ауыртпалықтар ананың жұмыстан бос уақытта да баласына аз көңіл бөлуіне әкеледі. Осы уақытқа дейін анасымен болған кішкентай балалар енді бала – бақшаға барады немесе ата-әжесімен қалса, оқушы кезінде үйде жалғыз қалуға мәжбүр болады.

Жан ауыртпалығына тап болатын аналардың көңіл-күйлері өзгеріп тұрады. Стресстік жағдайда баласының ең қарапайым сұраныстары анасынан баласы шектен тыс талап етіп тұрғандай сезінеді. Аналардың күніл-күйлері өзгергенде, ана мен бала қарым-қатынасын тек үстіртін мәселелері. Ана – бала қарым-қатынасының агрессивті жағы – тек бала жақтан ғана күшеймейді. Ананың осы уақытта баласына қатысты ерекше агрессияны дамытудың өзі көп негіз болып есептеледі.

Күнделікті болатын конфликтілер күшті тітіркенушілікті туғызады. Көрініп тұрғандай, ажырасқаннан кейін анаға баласының сұраныстары үлкен талап қойып тұрғандай болып, кейде шыдамы шегіне жетіп, таусылатын кездері де болады. Ұрыс пен тітіркенушілік өз кезінде екі жақты да «агрессивтілік оталуына» әкеп соғады.

Ата-ананың жасөспіріммен болған конфликтісінде агрессивтілікті шектен шығармай ұстап тұрудың маңызды факторы, ол ата-ананың

баласының арман-тілектерін, не жасағысы келеді, неге қарсылық білдіріп тұрғанын түсінуде. Осылайша түсіну баламен біртіндеп сәйкестеніп немесе оның көзқарасымен келісімге келе алу мүмкіндігінің нәтижесі болады. Бұл дегеніміз, балаға деген талаптарды өзгерту керек дегенді білдіреді. Егер бала ата – аналарының көзқарасымен санасса, онда онда олар баланы қарсыласқаны үшін жазаламайды [5, 36–38 б.].

Отбасындағы ажырасу жағдайымен байланысты болатын агрессиялар бар. Көптеген аналар үшін ажырасу жаңа бастау негізі болып табылады. Әрине, өткен өмір жеке басының толық қалыптаспағандығына көп із қалдырса, соғұрлым балаға ашу – ыза, ұят және т.б. сезімдерден жаза тигізі мүмкін. Осы уақытқа дейін ажырасу жағдайымен байланысты ата-ананың мінез-құлқындағы өзгерістер бақылауға алынды. Осыған байланысты бірінші орында ата-аналар ажырасудың балаға тигізер әсері қандай екендігін өз-өздеріне есеп бере ала ма деген сұрақ тұрды. Сол үшін ата-аналарға ажырасу бала үшін қаншалықты маңызды екендігін көрсету үшін жұмыстар жасалды, яғни осы арқылы ата – аналар өздерінің жеке өмірлерінің қызығушылықтары арқылы келтірген ауыртпашылықтарын сезініп, келтірген зардаптары үшін өздеріне жауапкершілікті алып, баланың ары қарай дамуына жағдай жасап, оның мұндары мен өкпелерін, агрессивтік көріністерін түсінген болатын. «Кінә үшін жауапкершілік» ажырасуға әкелген жағдайлардың дамуына немесе ажырасуда өзін кінәлі емеспін деп санайтын ата – аналардың да позициясы болу керек [6, 74–78 б.].

Ажырасудан кейін баланың қайғырулары басталып, ата-ананың кризисі аяқталады деп айту қате болар еді. Шын мәнінде олай емес, соңғы уақытта бұрын бірге болған жұптардың ажырасу кризисін зерттеп жатқан көптеген жұмыстар бар. Олардың жеке бастарының мәселелері азаймайды, керісінше, бірден өседі. Ажырасу көптеген ата-аналарға қосымша психикалық, әлеуметтік, экономикалық проблемалар әкеледі.

Көптеген ата-аналардың жанама жан айқайлары балалардың реакцияларынан сәл ғана айырмашылығы бар. Балалар ажырасуды ең алғаш ата-анасының арасындағы қарым-қатынасқа байланысты деп қабылдамайды. Олар өздерін әкесі немесе анасы тастап кететіндігін түсінеді. Өкпелеу сезімдері, болашақ алдындағы қорқыныш, ажырасқан жұбына деген ашу-ыза, жек көру сезімі, сонымен қатар (жиі бейсаналы түрде) балаға қатысты да байқалып отырады.

Ата-ананың ажырасудан кейін баланың дамуы жайында сөз болғанда, бір-бірімен өте тығыз байланысты екі сұрақ туындайды. Ажырасудың бала тұлғасының дамуына жағымсыз әсер етуін

шектейтін немесе көмек беретін мүмкіншіліктер ата-аналар балаға ата-ананың екеуімен бірдей интенсивті қарым-қатынас жасауына жағдай жасаған кезде, яғни бала бірге тұрмайтын ата – анамен де қарым – қатынаста болатын болса, онда балаға ата-анасының берген көмегі ұтымды болады [7, 114–116 б.].

Салыстырмалы зерттеулерге қарағанда ажырасудан кейін балалардың бейімделуі оның анасының ары қарайғы іс-әрекетіне тәуелді болады, яғни анасы қайта заңды некеге тұра ма, әлде азаматтық некеде бола ма, жоқ ер адамдармен қарым-қатынасты үзе ме т.б. Аналары заңсыз түрде басқа ер адаммен бірге тұрған жасөспірімдерде бейімделу өте ауыр өтеді. Нәтижесінде, олар өздеріне сенімсіз болады. Көп жағдайда әкелері балаларымен кездескенде аналарының қылығын кекетіп, жақсы сөздер айтпайды, сол себепті жасөспірімдер моральдық тұрғыда әлсіреп қиналады.

Алайда, бұл проблеманың бәрін шешуге болады. Ол үшін жалғыз бала тәрбиелеп отырған әйел өз балаларына ер адамдар туралы жағымсыз түсініктеме қалыптастыратындай іс-әрекет жасамау керек. Өзі бұрыннан танитын немесе сыйласатын ер адамдар мен балалардың арасында жағымды, жақын қарым-қатынас жасауға мүмкіндік жасай білу керек.

Отбасыдағы ата-ананың ажырасу жағдайы тек ұл балаға ғана әсерін тигізіп қоймай, сонымен қатар қыз балаларға да біршама кері әсер етеді. Қыз балаларға да, ұл балаларға секілді әйел мен ер адамның қарым-қатынасы туралы бұрмаланған түсініктер тән болады. Нәтижесінде олардың жыныстық идентификациясы өте өзгермелі келеді .

Әртүрлі мәліметтерге қарағанда толық емес отбасылар, яғни баламн жалғыз қалған ата-ана 13 %-дан 40–45 % аралығында болып отыр. Мұндай отбасылар: ажырасудың салдарынан ата-ананың біреуінің өлімінен, сонымен қатар егер олардың біреуі жұмыс барысымен басқа жақта жүрсе немесе ата-аналары мүлде бірге тұрмаған отбасылар.

Жоғарыда бөлінген толық емес отбасының әрқайсысы өз ерекшеліктері мен бала дамуына да әсері әр түрлі болады:

- ажырасқан отбасыларда жасөспірім көп жағдайда ата-анасының конфликтілі дисгармониялық қарым-қатынасына куә болады;
- жесір қалған отбасыларда ата-аналарының бірге болғандарын еске түсіру көбіне жағымды эмоциялар тудырады;
- анасымен ғана болатын балалар – нақты, реалды отбаслық қарым-қатынас, отбасылық қызметтерді сезінбейді. Қазіргі кезде

тек қана аналары бар отбасылар саны көбейіп келеді. 1980 жылы Қазақстанда тұрмыс құрмаған әйелдердің босануы 10,6 % болса, 1999 жылдан бері 27,9 %-ды құрап отыр [8, 142–148 б.].

Қорыта келгенде, отбасындағы ажырасу жағдайы отбасы мүшелерінің барлығына, соның ішінде, жасөспірімдік шақтағы балаларының енді ғана дамып келе жатқан тұлғалық, эмоционалды, қарым-қатынас және т.б. сфераларына айтарлықтай зардабын тигізеді. Сондықтан да, отбасында ажырасуды болдырмау, олардың алдын-алу жолдарын қарастыру психолог мамандарының ғана емес, сонымен қатар, жалпы қоғам алдында тұрған үлкен міндет деп санаймын.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 «Баланың сезімділік әлемін дамыту» Қалдыбекова А. Қ.
- 2 «Бейіндік оқытуды ұйымдастыру» Мұқатаев А. А. Қарағанда, 2009.
- 3 «Педагогика» Мұқанова Б. Ы., Төлеубекова Р. К., Алматы, 2003.
- 4 «Жалпы психология» Тәжібаев Т. Т., Алматы «Санат», 1993.
- 5 «Помощ трудным детям» Раттер М, 1987.
- 6 «Психологиялық қызметті ұйымдастыру» Көмекбаева Л. К., Алматы 2003.
- 7 «Педагогика» оқу құралы Қалыбекова А. А.
- 8 «Ұлттық тәрбие» Қалыбекова А. А.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ МӘСЕЛелЕРДІ ШЕШУ ЖОЛЫ РЕТІНДЕ ЖАСЫЛ СТАРТАП ИДЕЯЛАРДЫ ЕНГІЗУ МҮМКІНДІКТЕРІ

ТУЛЕБАЕВА Б. Т.

Қазақстан тарихы пәнінің мұғалімі,
ХББ Назарбаев Интеллектуалды мектебі, Павлодар қ.
ДУЙСЕБАЙ А. Б.

12 сынып оқушысы, ХББ Назарбаев Интеллектуалды мектебі, Павлодар қ.

Қазақстан тәуелсіздігін алғаннан бері экономикасы қарқынды дамып келе жатқан елдер қатарына кірді. Алайда, еліміздің экономикалық дамудың негізгі көзі елдің шикізат әлеуетін пайдалану болып табылатындықтан, жиырмасыншы ғасырдың басынан мемлекеттегі экологиялық жағдай, қазіргі таңдағы өзекті мәселелерінің біріне айналуға. Өркениеттің барлық артықшылықтарының құны халық

денсаулығы болғандықтан, еліміздің болашағын сақтау мақсатында, біз бүгіннен бастап «Жасыл» экономикаға көшу мүмкіндігін қарастыру керекпіз деген ойдамын.

Жалпы, «Жасыл» экономика дегеніміз не? *«Жасыл экономика - бұл табиғи қорларды тиімді пайдалану есебінен қоғамның әлауқатын сақтауға бағытталған, сондай-ақ соңғы пайдалану өнімдерін өндірістік циклге қайтаруды қамтамасыз ететін тұрақты экономиканың бір түрі.* «Жасыл» экономика бірінші кезекте, қазіргі уақытта саркылуға ұшыраған ресурстарды үнемді тұтынуға және сарқылмайтын ресурстарды тиімді пайдалануға негізделген [1].

Елбасының айтуы бойынша «Жасыл» экономиканы дамыту, көптеген постиндустриалды елдерде өзінің ауқымымен қозғаған экологиялық дағдарысты біздің елде болдырмауға мүмкіндік береді [2].

Қазақстанның нақты экологиялық мәселелеріне келіп тоқтасақ, Батыс Қазақстанда мұнай өнеркәсіп қалдықтарымен ластану 3 млн. га жайылымдардың деградациясына әкелсе, Солтүстік Қазақстандағы ауыл шаруашылығына байланысты құнарлы жердің 25-30 % жарамсызданды. Сонымен қоса, Орталық Қазақстандағы Байқоңырдан ұшырылатын тәжірбиеілік космос кемелері өңірдегі техногендік, радиоактивтілік және ракета-космос қалдықтарымен ластануды арттырып, топырақтың құнарсыздануына және жайылымдардың тозуына әкелуде. Басқа жақтан, Арал өңіріндегі жағдай Әмудария мен Сырдария бассейнінің 2 млн. га жерін шөлге айналдырды. Аралдың құрғап кеткен тұзды жағалаулары мен сорға айналып кеткен жерлер өңірдегі эокөжүйелерді қайтымсыз бұзуда.

Елдегі пайдалы қазбаларды (қорғасын, мырыш, фосфор және хром) өндіру және өндеудің өсуінің нәтижесінде, 20 миллиард тонна қалдық жинақталған және оның үштен бірі ауаны, ал қалғаны топырақ пен суды токсиндермен уландыруда. Сонымен қоса, мұнай мен газ өндірісіндегі ілеспе газ жағылуы, сажаның атмосфераға бөлінуімен қатар жүреді. Осы факторлар еліміздің 15 ірі қаласындағы ауа ластануының рұқсат етілген деңгейден асып кетуіне әкелді. Олардың ішіндегі ең ластанған қалалар Шығыс Қазақстан, Қарағанды және Павлодар облыстарында орналасқан [3].

Алайда үкімет осы проблемаларды назарсыз қалдырды деуге болмайды. Пайда болған мәселелерді шешу үшін, әлемде тұңғыш болып, Қазақстан мемлекеттік деңгейде «Жасыл» экономикаға көшу туралы стратегиялық құжатты қабылдауға және оны соңғы 5 жылда табысты іске асыруға кіріскенін атап өту керек. Сонымен қатар, 2017 жылдың желтоқсанында Қазақстанның экологиялық

ұйымдары Ассоциациясы құрылып, бүгінде ол еліміздің жүйелік экологиялық бастамаларын қалыптастыруда.

Ассоциацияның нақты қадамадарын атап өтсек, бүгінгі таңда 100-ге жуық экологиялық ұйымдар Ассоциацияға мүше болды және Қазақстанның 10 аймағымен ынтымақтастық орнатылып, Астана, Қарағанды және Қызылорда облыстарындағы қоршаған ортаны жақсарту жөніндегі меморандумдарға қол қойылды. Сонымен бірге ұзақ мерзімді құжат ретінде Ассоциация халықаралық серіктестермен бірге төмен көміртекті дамудың стратегиялық бағдарламаларын әзірлеуде [4].

Еліміздегі экологиялық жағдайда өмір сүруге мәжбүр болған халық көз қарасын білу, бар ахуалды тек теориялық фактілермен ғана емес, адамдардың жеке басынан өткен тәжірбиесін де толық суретті көру үшін қажет деп ойлаймын. Сондықтанда мен өз облысымда тұратын Қазақстан азаматтарынан сұхбат алыдым. Сұхбатқа қатысуға төрт адам тілек білдірді.

Кесте 1

1. Сізді Қазақстанның экологиялық жағдайы қызығатандыр ма?			
Жалпы ең басын Денсаулығым, әсіресе бөлігі облысыма экологиялық жағдайым жүзден пайызына.	Менің ойымша Павлодарда ауыл экономикасы бар. Мысалы ағас, аяқ, су және табиғаттың жарамсыздығы. Сонымен қатар, ауылдар қалдықтарымен бөлісетін көрсеткіш және қалды облысыма су өндіріс қорымы түрде ластануда.	Жік. Павлодар облысы құрғап өзіміздің ауылдар атмосфераны қалдықтары бөлісі.	Жалпы өзіміздің экономикалық жағдай және бөлігіміз, аяқ өндірісін мен Еңгі жарамсыздығы қорғау қорымы және жарамсыздығы өзіміз қаламы.
2. Еліміздің экологиялық проблемалары туралы сіз қарғы не айта аласыз?			
Су, топырақ және ауаны қалдықтары әсіресе қорғасын қалдықтары Сондай-ақ, Сондай-ақ радиоактивті қалдық туралы да рәсімделген адам.	Менің ойымша, көп-көп өндірістің ауылдары облысыма аяқ мен суды ластануы өзіміз мабады. Осыдан басқа өзіміздің, Сондай-ақ қалдықтары 240 өндіріс бөлігі сияқты өзіміз. Сонымен қатар, өзіміздің фактісі қорғау бөлігі сияқты, су мен өндіріс радиациялық адам жағдайы.	Денсаулығым барлық экономикалық проблемалар аяқ, су және топырақ ластануымен мына байланысты.	Өзіміздің өзіміздің бөлігіміз экономикалық қалдықтары өзіміз бөлігіміз және өзіміздің өзіміздің өзіміздің өзіміздің өзіміздің өзіміздің

шыныға бөлетін қоқыс жәшіктері мен шам және батареяларды бөлек утилизациялауға арналған контейнерлер қойылған болатын.

Сонымен Қазақстандағы экологиялық мәселелердің шешу жолы ретінде «Жасыл» стартап идеяларды енгізу мүмкіндіктері қандай?

Жалпы алғанда, Қазақстан қоршаған орта проблемаларын шешудегі алғашқы қадамдарын жасағаны сөзсіз. Қазақстан «EXPO-2017» халқыаралық мамандандырылған көрмесін өткізуге бел буды. Нәтижесінде, «ҚазАқпарат» хабарлауыша, 2018 жылы Алматы қаласының Алатау ауданында қалдықтарды сұрыптайтын кешен пайдалануға берілді. Жаңа зауыт жылына 550 мың тонна қатты тұрмыстық қалдықтарды қайта өңдейді. Бұл қалдықтарды басқарудың кешенді жүйесін енгізумен қатар, қалалық экологиялық жүктемені азайтады деп күтілуде [4].

Сонымен қоса, Қазақстан Республикасының Премьер-Министірінің ресми сайтына жүгінсек, Қостанай облысының әкімдігі қытайлық «Күн батареялары» технологиясын енгізді. Бұл технология Лисаковск қаласында ұзындығы 1,7 км дербес жарықтандыру желісінде қолданылуда. Бұл ретте электр энергиясына үнемдеу жылына 1 млн. теңгені құрайды.

Бұдан басқа, 2018 жылы Солтүстік Қазақстан облысының әкімдігі «Биомасса қазандықтарын орнату» поляк технологиясын енгізді. Бұл технологияның артықшылығы - күл мен шлактардың қалмауында. Қазіргі кезде СҚО әкімдігі мемлекеттік мекемелер мен кәсіпорындарда 73 қазандықты орнатқан, деп хабарлайды Қазақстан Республикасының Премьер-Министірінің ресми сайты [5].

Алып қарасақ, еліміздің үлкен бөлігі дала болғандықтан, орташа алғандағы жел жылдамдығы 5-6 м/с және де оңтүстік өңірлерде желмен қатар түсетін күн радиациясының мөлшері де өте үлкен. Бұл Жел-күн электрстанцияларын құрып, қолданылатын энергияның жартысына дейін баламалы болуына мүмкіндік береді.

Қортындылай келе, қазіргі таңда «Жасыл» стартап идеяларын енгізуге Қазақстан халқы, оның экономикалық дамуы мен географиялық орналасуы барлық жағдай жасауда.

ӘДИБИЕТТЕР

ЭЛЕКТРОНДЫ РЕСУРС:

1 «Жасыл экономика» – экономикалық дамудың серпілісі, 2018 ж. [Электронды ресурс]. - URL: <http://startinfo.kz/buisness/shasul-economica-damuyu/>

2 Қазақстан Республикасының Президенті Елбасы Н. Ә. Назарбаевтың «Қазақстан-2050» стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы, 2012ж. [Электронды ресурс]. - URL: https://strategy2050.kz/page/message_text/

3 Экология және қоршаған ортаны қорғау, 2004 ж. [Электронды ресурс]. - URL: <https://e-history.kz/kz/contents/view/1323>

4 Қазақстан халқына жолдауы, 2018 ж. [Электронды ресурс]. - URL: http://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-nanazarbaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-2018-zhylyg-5-kazan

5 2025 жылға дейін елдің стратегиялық даму жоспары, 2018 ж. [Электронды ресурс]. - URL: https://primeminister.kz/ru/page/view/strategicheskii_plan_razvitiya_kazahstana_do_2025_goda

ЕРТІС АУДАНЫНЫҢ ДАМУЫНА ОНТҮСТІКТЕН КӨШІП-ҚОНҒАН ҚАЗАҚТАРДЫҢ РӨЛІ

ТУРАКУЛОВА Ф. Б.

10 сынып оқушысы, Северный ЖОББМ, Павлодар облысы, Ертіс ауданы

АУЛАБАЕВА Г. Ж.

қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі, Северный ЖОББМ,
Павлодар облысы, Ертіс ауданы

«Ауылдың амандығы – ел амандығы.»

Н. Ә. Назарбаев

Зерттеу нәтижесі бойынша, қазірден бастап халықтың орналасуында дисбаланс бар. Халықтың 38 пайызы оңтүстік өңірлерде қоныстанған. Ал Қазақстанның солтүстік аймақтарындағы халық саны 17 пайызды құрайды. Егер мұндай үдеріс жалғаса беретін болса, 2050 жылға таман оңтүстік халқының саны болжам бойынша 5,2 млн адамға жетеді. Бұл – солтүстіктегі тұрғындар санынан 4 есе көп болады деген сөз. Қазіргі уақыттың өзінде оңтүстік облыстарда жаңа туған 100 сәбиге 12 қариядан келеді. Ал солтүстікте 100 сәбиге 53 қарт адамнан келеді. Яғни, әлден-ақ еңбек ресурсы мәселелері туындай бастады. 2018 жылғы 1 сәуірге Павлодар облысы халық саны 754708 адамды құрады, соның ішінде қалалықтар – 533447 адамды (70,7%), ауылдықтар – 221261 адамды (29,3%) құрады. 2017 жылғы 1 сәуірмен салыстырғанда халық саны 1558 адамға немесе

0,2 % азайды. 2018 жылғы қаңтар-наурызда халқының табиғи өсімі 2017 жылғы қаңтар-наурызымен салыстырғанда 67 адамға немесе 6,4 % кеміп, 978 адамды құрады. Көші-қон қызметі органдары ұсынған мәліметтерді өңдеу нәтижесінде, 2018 жылғы қаңтар-наурызда елімізге тұрғылықты тұруға келгендердің тіркелу саны 2017 жылғы қаңтар-наурызбен салыстырғанда 19,5 % азайып, 1364 адам құрады. Елімізден кеткен көшіп-қонушылардың тіркелу саны 28,7 % азайып 2488 адам құрады, көші-қонның айырымы – 1124 адам болды [1]. Еліміздің аймақтарында мигранттардың көшіп-қонуы өз облыстарының ішінде ғана жүзеге асады. Бұл – аймақшылдықтың көрінісі. Оңтүстік аймақ мигранттарында бұл көрсеткіш 68 пайызды құрайды. Халықтың 0,7 пайызы ғана Солтүстік Қазақстанға, 1 пайызы Қостанай облысына және 1 пайызы Павлодар облысына көшкен. Демографиялық болжам бойынша, 2050 жылға қарай оңтүстік өңірлерде халық саны 5 миллион 300 мың адамға дейін жетіп, жұмыссыздық мәселесі күрделене түсуі мүмкін. Керісінше, солтүстік өңірлерде тұрғындар саны 900 мыңға кеміп, жұмыс күшінің жетіспеушілігі үлкен түйткілге айналу қаупі басым.

Ел үкіметі 2013 жылы қабылдаған «Жұмыспен қамту – 2020 жол картасы» бағдарламасында жұмыс күшіне тапшы аймақтарға халқы тығыз орналасқан өңірлерден еңбекке қабілетті отбасыларды көшіру туралы егжей-тегжейлі айтылған. Бұл бағдарлама Елбасы Н. Назарбаевтың Қазақстан халқына арнаған «Қазақстанның Үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» Жолдауынан бастау алып отыр. Жолдауда «басы артық жұмыс күші бар өңірлерден басқа жерлерге, сондай-ақ, ауылдардан қалаларға жұмыс күшін ұтымдылықпен тартуға қолдау көрсету керектігі» айтылған еді.

Ел тұрғындарын азық-түлікпен қамтамасыз ету үшін ауыл шаруашылық секторының әлемдік өнімділігін 60 %-ға арттыру қажет болады. Алайда статистика комитетінің көрсетуі бойынша, 2018 жылғы 1 қыркүйегіне Павлодар облысында қала халқы 70,6 %, ал ауыл халқы – 29,4 % құрайды. Ауыл шаруашылығы мен ауылды дамыту, еңбек ресурстарымен қамтамасыз етуге едәуір ықпал ететін мектеп қызметімен де байланысты. Ауылдағы мектептердің негізгі сипаттамасы: географиялық тұрғыда оқшаулығы мен тұрғындарының төмен тығыздығы. Халқы тығыз орналасқан өңірлерден еңбекке қабілетті, көпбалалы отбасыларды көшіру адами, еңбек ресурстармен ауданды толықтырып, мектептерге де нақты қолдау көрсететіні даусыз.

Нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017–2021 жылдарға арналған «Еңбек» мемлекеттік

бағдарламасының үшінші бағыты: халықты жұмыспен қамтуға жәрдемдесу және еңбек ресурстарының ұтқырлығы арқылы еңбек нарығын дамыту. Павлодар облысының, Ертіс ауданында жыл санап бұл бағдарлама бойынша қарқынды жұмыс жүргізілуде. Елдің оңтүстігінен көшіп-қонып жатқандардың саны артып келеді.

Павлодар облысында -754016 адам. Облыс бойынша (1 км² аумаққа) халық тығыздығы орта есеппен 6 адам /км² құрайды. Жұмыспен қамту органдарында жұмыссыздар ретінде тіркелгендер саны 2018 жылғы қыркүйектің соңына 5,8 мың адамды немесе жұмыс күшіне 1,4 %-ды құрады. Ертіс ауданында 01.01.2019 жылы көрсеткіші бойынша халық саны – 17438 адам, Халықтың орташа тығыздығы 1 км² 1,9 адамнан келді. Экономикалық белсенді адамның саны–9287, жұмыссыз болып ресми түрде тіркелгені–64 адам.

Ертіс ауданының әкімі С. Б. Батырғұжинов, маслихат секретарі Б. Қ. Шыңғысов., әкім аппаратының басшысы Н. М. Жүсіпов, Ертіс ауданындағы көшу-қон бойынша бас маманы Г. А. Сарсембенова, ауыл әкімдері делегация құрап, кәсіби мамандарды экономикаға тарту, аймақтар арасындағы демографиялық теңсіздікті реттеу және миграцияны атаулы түрде қолдау үшін Оңтүстік Қазақстан облысы (1977768 адамы бар, мемлекетте 2 орын, халық тығыздығы 17 адам/ км² - 2018 жылғы ақпарат) Мақтарал мен Сарыағаш аудандарында жұмыссыздарға арналған «Өңіраралық бос жұмыс орындары жәрмеңкесін» ұйымдастырды. ««Үлкен егістік жері бар өңір еңбек күшінен тапшылық көруде. Сондай-ақ, педагогикалық, техникалық, тағы басқа да мамандықтар бойынша бос орындар көп. Көшу - әр адамның жеке ісі. Ешкімді күштемейміз. Біздің ұсыныстарымыз ұнап, ниет білдіргендерге, жер беріліп, кәсібі, шаруашылығы әрі қарай дамуы үшін түрлі көмектер көрсетіледі. Дегенмен жол шығыны, баспана жалдауды айтпағанда, сол барған жеріне үйренісіп кеткенше, қаржылай көмек береміз. Жұмысқа тұруын да қадағалап отырамыз», - деді Ертіс аудан әкімі С. Батырғұжинов.

Айта кетейік, бұның алдында хабарланғандай, оңтүстік өңірлерден солтүстік облыстарға көшуге ниетті адамдарды ынталандырудың жаңа бағыттары енгізілді. Азаматтарды қоныстандыру, жұмыс берушілердің еңбек ресурстарына қажеттілігі есепке алынуымен, еңбекке орналасуы бойынша мемлекеттік қолдау беру, көшуіне субсидия төлеу, сондай-ақ, тұрғын үй мәселесіне жәрдем көрсетумен жүзеге асырылады. Солтүстікке қоныс аударған оңтүстік азаматтарына жеңілдіктер мен қаржылай көмек ұсынылады. Нақтырақ айтсақ, республикалық бюджеттен

бағдарламаға қатысушыларға және оның әрбір отбасы мүшесіне бір реттік жәрдемақы төленеді.

Бағдарламаға қатысушыларды мемлекеттік қолдау көшуге және тұрғын үй жалдауға (жалға алуға) және коммуналдық қызметтерге ақы төлеу шығыстарын өтеуге субсидиялар беруді қамтиды: Оның мөлшері – 35 айлық есептік көрсеткіш, бұл 88375 теңгеге тең. Сонымен қатар, коммуналдық төлемдерді және жалға алынған баспананың ақысын төлеу үшін 12 ай бойы ақшалай көмек көрсетіледі. Ауылдық жерге қоныс аударғандарға 37875 теңге төленсе, отбасы мүшелерінің саны екеуден төртеуге дейін болса – 45450 теңге, ал 5 немесе одан да көп болса 53025 теңге төлеу қарастырылған. Ал баспана сатып алғысы келетіндер осы қаражаттың бір жылдық ақысын бірден алып, үй сатып ала алады. Егер қоныстану өңірлерінде сатып алынған тұрғын үйдің құны:

1) біржолғы төлем мөлшерінен төмен болса, сомалар айырмасы Бағдарламаға қатысушыда қалады; 2) біржолғы төлемнің мөлшерінен жоғары болса, құнының айырмасын Бағдарламаға қатысушы өзінің ақшалай қаражаты есебінен өтейді. Сондай-ақ, қоныс аударған адамды жұмысқа алған кәсіпорын да құр алақан қалмайды. Мемлекет жұмысқа алған әр адам үшін кәсіпорынға 450 АЕК, яғни 1 082 250 теңге мөлшерінде субсидия төлейді. Қоныс аударғандарды жұмысқа алатындар үшін субсидия қарастырылған.

Мұндағы талап – отбасындағы кем дегенде бір адам жұмыспен қамтылуы керек. Бұл үшін жұмысты жергілікті билік, яғни елді мекендердегі жұмыспен қамту бөлімдеріне мамандығы бойынша жұмыс тауып беруін сұрап, өтініш жазу қажет. Бұл өз кезегінде басында баспанасы жоқ әрі тұрақты жұмысы жоқ жас отбасылар үшін үлкен мүмкіндік.

Жалпы айтқанда Оңтүстіктен қоныс аударып, тұрақты қызметке орналасуға ниет білдірген азаматтарға барлық жағдай жасалатын болды. Атқарылған жұмыстарға тоқталсақ 2017 жылы ауданымызға 9 отбасындағы 59 адам, 2018 жылы – 31 отбасындағы 156 адам, 2019 жылы – 3 жанұядағы 9 адам, жалпы: 43 отбасындағы 234 адам көшіп келіп отыр. Көшіп келген географияға назар аударсақ, 34 жанұя – ОҚО, Жамбыл облысынан – 3 отбасы, Маңғыстау обл – 1, Алматы облысынан – 3 отбасы көшіп келді. Әлеуметтік қорғау бөлімнен ақпараттарға сүйене отырып, мониторинг жұмыстарын жүргіздік. Қазіргі таңда Ертіс ауданына көшіп келген 43 жанұядағы 234 адамның ішінен балалар – 99, мектепте оқитын балалар – 61, мектепке дейінгі мекемелерге баратын – 38 бала екен. Ересек адамдардың ішінде жоғары экономикалық, заң,

педагогикалық, агроном мамандық бойынша дипломымен келген азаматтар бар. Жалпы көшіп келген ересек адамның ішінен жоғары білімі бар 12 мұғалім аудандағы мектептерде мамандық бойынша жұмыс атқаруда, 8 азамат білім саласында, 48-і ауыл шаруашылығымен айналыса, 4 адам жергілікті атқару органдарында, 12 адам қызмет көрсету, 4 адам денсаулық сақтау саласында, 2 адам мәдениет үйінде еңбекпен қамтылған.

Жанаділов Серікбол 25 жастағы жігіт, агрономия маманы бойынша ОҚО М. Әуезов атындағы университетін тәмамдап, 2018 жылы ОҚО, Сарыағаш ауданынан Ертіс ауданының Иса Байзақов ауылына көшіп келіп, «Серікбол» атты Жеке кәсіп ұйымдастырды. Аудан әкімшілігі қолдау көрсетіп, Серікбол 240500 грантқа иеленді. Бұл ақшаға жас кәсіпкер шартәрі, яғни құрама жем жасайтын аппарат сатып алды. Дәл солай Тулегенов Жандос Талғатұлы ЖК (жеке кәсіп) «Төлеген» ашып, грант ретінде иеленген 240500 теңгеге жұмысқа қажет балқыттып пісіру аппарат сатып алды. Бұл ауылдарда жас кәсіпкерлердің арқасында жаңа жұмыс орны пайда болып, 23 ауыл тұрғындарын жұмыспен қамтамасыз етті. Яғни, Оңтүстіктен Солтүстікке көшкен отандастарымыз ауыл шаруашылығы, байланыс, мәдениет, білім беру, медицина, салаларында еңбек етіп, еліміздің дамуына қал-қадірінше өз үлесін қосып келеді. Бір айта кетерлігі, оңтүстіктен солтүстікке қоныстанған отбасының көбі көкөніс, жеміс-жидек егіп, жергілікті тұрғындарға диқандықтың қыр-сырын да үйретіп жүр.

Өзіміз көшіп-келген ауылымыз жөнінде айтатын болсақ, Северный ауылына оңтүстіктен бүгінгі таңда 5 отбасы қоныс аударды.

2018 жылы ОҚО облысы, Ақсукеңт ауданына қарасты, Манкент ауылынан отбасым көшіп келді. Отбасымда 10 адамбыз, ұлтымыз-өзбек. Әкем-Торақұлов Бахтияр, Манкентте жеке кәсіпкерледе құрылыста жұмысшы болып істеген, анам-Турақұлова Рана повар-кондитер колледжін тәмамадағанмен, жұмысқа орналаса алмады. Әжеміз- Турақұлова Зоя- зейнеткер, 1996 жылғы Муниса атты әпшем бар, ол-мүгедек. Отбасымыз- көп балалы. Ағам Шахриер, інілерім Ихтияр, Розимурат және мен мектепте оқыдық, Феруза мен Мадияр - 6 және 4 жастағы сәбилер. Манкенттен қоныс аударуға шешім қабылдаған себептеріміз: әкем мен шешемнің жұмыссыздығы, өз баспанамыз болмай көп қиыншылыққа тап болдық.

Северныйға келгенімен ауыл әкімшілігі, мектеп қауымы, тұрғындардың, бірге оқып жүрген балалардың қолдауы, жүректердің жылы сезімдеріне тәнті болдық. Әкімшілік тарапынан көшуге және тұрғын үй жалдауға және коммуналдық қызметтерге ақы төлеу

шығыстарын өтеуге субсидиялар төленіп, жеке баспана сатып алдық. Әкем- Северный ЖОББМ-ға жұмысшы болып жұмысқа қабылданды, анам- үй жұмысымен айналысып, балаларды қарайды. Біз мектепке барып, Феруза- дайындық тобына, Мадиярды шағын орталыққа орналастырдық. Осы жақта мектептегі асханада бізді көп балалы жанұя болғанымыз үшін көмек ретінде тегін тамақтандырады. Біз үшін ол үлкен жеңілдік. Жағдайымыз анағұрлым жақсарды., Анам мен Нигара жеңгеммен бірлесіп, кондитерлік өнімдерді жасап, сатуда. Алдағы уақытта картоп, көкөніс, жеміс-жидек егіп ауылшаруашылық, кондитерлік цех сияқты жеке кәсіп ашуды жоспарлап отырмыз.

Тұрмысымыз жайында біліп, туған-туысқандарымыз де көшуге ниет білдірді. Нағашыларымыздың 3 жанұясы бізге еріп, Северныйға қоныс аударды. Юлдашев Ихламбек пен зайыбы Нигара «Мүтәләп» ауыл шарушылығында жұмыс істеп, балалары Асадбек –мектептегі даярлық тобына барып жүр, Насировтардың отбасын да к/х «Мүтәләп» жұмыспен қамтамасыз етті. Дильназ апам-аспаз болып жұмыс істейді. Олардың үш баласы- шағын орталыққа орналастырды. Немат ағам, Сабира жеңгем, қыздары Мәдина әпкем жақында ғана Северный ауылына көшіп келді. Мадинаның мамандығы- шаштараз. Әпкем ауыл тұрғындарына шаштараз қызмет көрсетуде. Олар жана қоныстарына үлкен үмітпен қарайды.

Бізден басқа Тойшибековтар отбасы Жамбыл облысынан Рысқұлов ауданынан, Құлан ауылынан көшіп келді. Бұл отбасымен тілдесіп, пікірін тыңдадық. Бұл 5 балалы үй. Олардың көшу себептері: жұмыссыздық, жеке баспаналары болмағаны. Бүгінде Тойшибековтар отбасы төленген субсидияларға жеке баспана, көлік сатып алып отыр. Әкелері Тойшибеков Ғабитжан- «Три К» шаруашылығында жүргізуші болып істейді, аналары-Шолпан апай- Северный мектебінде жұмыс істеп жүр. 3 баласы мектепте оқиды. Бұл жанұя көшкеніне қуанып, болашаққа үлкен үмітпен қарайды. Қыздары Айгерім жаңа қоңыста сынарын тауып, ұясынан ұшқалы болып отыр.

Қорыта келгенде, Ертіс ауданына оңтүстіктен қазақтардың берері де үміттері де көп. Халық саны азайып, еңбек күшінен тапшылық көріп отырған ауданда, жұмысқа зар болып отырған оңтүстіктер бар қуат-жігерімен, бар білімдермен, ынтамен күш салысуда. Төленген субсидияларды ұтымды пайдаланып, тұрмыс-жағдайларын жақсартып, жеке кәсіп ашып жаңа тұрғындар бұл үлкен мүмкіндіктерін іске асырап жатқалы отыр. Бұл Ертіс ауданының дамуына үлкен үлес қосатыны даусыз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 2018 жылғы қаңтар-наурыздағы Павлодар облысы демографиялық ахуалы туралы [Электронный ресурс]. <https://pavlodar.gov.kz/kk/-18.05.2018>

2 Динара Мыңжасарқызы. Көш: Оңтүстіктен-Солтүстікке. 29 қараша 2018. [Электронный ресурс]. <https://turkystan.kz/article/73130-k-sh-o-t-stikten-solt-stikke>

3 Павлодар облысы [Электронный ресурс] https://kk.wikipedia.org/wiki/Павлодар_облысы

4 Нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017 – 2021 жылдарға арналған бағдарламасын бекіту Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2016 жылғы 29 желтоқсандағы № 919 қаулысы. <http://adilet.zan.kz>

4 Жұмыс күшінің ұтқырлығын арттыру үшін адамдардың ерікті түрде қоныс аудару қағидаларын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау және әлеуметтік даму министрінің 2016 жылғы 14 маусымдағы № 515 бұйрығы. <http://adilet.zan.kz>

5 Халықтың көші-қоны туралы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 22 шілдедегі № 477-IV Заңы. <http://adilet.zan.kz>

6 Ертіс ауданының әлеуметтік бағдарламалар және жұмыспен қамту бөлімі ұсынған ақпараттар.

ВОСПИТАНИЕ ЛИЧНОСТИ КАК СУБЪЕКТА МЕЖКУЛЬТУРНЫХ ОТНОШЕНИЙ

ХОЧЕЕВ М.

ученик, СОШ № 10, г. Екибастуз

ЖАНГАЗИНА З. Ш.

учитель казахского языка и литературы,

СОШ № 10, г. Екибастуз

У разных народов в разных языках в зависимости от исторического опыта общее содержание понятия толерантности имеет различные смысловые оттенки:

- в английском языке толерантность - «готовность и способность без протеста воспринимать личность или вещь»;

- во французском языке – «уважение свободы другого, его образа мысли, поведения, политических и религиозных взглядов»;

- в китайском языке – быть толерантным значить «позволять, допускать, проявлять великодушие в отношении других»;

- в арабском языке – толерантность – это «прощение, снисхождение, мягкость, снисходительность, сострадание, благосклонность, терпение, расположенность к другим;

- в персидском языке – «терпение, терпимость, выносливость».

Наступивший XXI век характеризует толерантность как активную нравственную идеологию, направленную не на покорное восприятие мнений, идей и действий других, а на готовность к терпимости во имя взаимопонимания и взаимодействия между этносами, социальными группами, людьми с инаковой, национально-культурной, религиозной или социальной средой.

Сегодня во всем мире приходит понимание того, что острейшие проблемы современности могут быть решены только коллективными усилиями и на основе консенсуса.

Определение «толерантность», предлагаемое американским словарем American Heritage Dictionary: «Толерантность – способность к признанию или практическое признание и уважение убеждений и действий других людей», в англо-русском психологическом словаре психологический смысл толерантности выражается так: приобретенная устойчивость; устойчивость к неопределенности; этническая устойчивость; устойчивость к стрессу; устойчивость к конфликту [7, с. 5], амальтийский исследователь Кеннет Уэйн приходит к выводу, что определение «толерантность» - это «не просто признание и уважение убеждений и действий других людей, а признание и уважение других людей, которые отличаются от нас самих, признание как отдельных личностей, так и социальных или этнических групп, к которым они принадлежат». «Толерантность – это ступень, этап на пути к взаимному доверию как источнику социального и психологического благополучия общества», - заключает Скрипкина Т. П.

Современный мир остро обозначил проблемы контактов культур и цивилизаций Запада и Востока, межэтнических отношений во всем мире, выработки новых подходов к интеграции поли этнических обществ.

В Казахстане, для которого поли этничность и поли конфессиональность являются характерными чертами, приверженность идеям общественного согласия, толерантности, интеграции полиэтничного общества, межкультурного и межцивилизационного диалога – это аксиома. «Социальная стабильность и равенство всех граждан остаются незыблемыми

принципами нашей страны. В Конституции все нормы, которые касаются языков и прав этносов, четко прописаны. Это – наше преимущество, наш международный бренд как стабильного многонационального государства», сказал Президент РК Нурсултан Назарбаев (Kazpravda.kz со ссылкой на пресс-службу).

Казахстан в своем историческом развитии сформировался как многонациональное государство. Данные Агентства Республики Казахстан (2011 год) по статистике свидетельствует, что общая численность населения в Республике Казахстан более 16млн. человек. От общего числа всех казахстанцев – казахи составляли 64,03 %, русские–22,83 %, украинцы–1,95 %, узбеки–2,92 %, татары–1,24 %, уйгуры–1,42 %, немцы–1,10 %, другие этносы–4,51 %. Не случайно некоторые политики называют Казахстан – ООН в миниатюре, этно демографическая «лаборатория» Евразии.

Казахи, являющиеся наследниками кочевой культуры, на протяжении тысячелетий демонстрировали свои адаптационные возможности при постоянно меняющихся внешних условиях. Большую роль здесь сыграл Великий Шелковый путь, пролежавший через территорию нашей страны, являлся связующим мостом взаимодействия и диалога цивилизаций и культур Запада и Востока. Караванные пути, с постоянно циркулирующими идеями, знаниями, вероисповеданиями и товарами. На протяжении тысячелетий влияли на менталитет народа древнего Казахстана. Это явление сделало предков казахов толерантными по отношению к иным культурным традициям и влияниям.

Толерантность – это миролюбие, терпимость к этническим, религиозным, политическим, конфессиональным, межличностным разногласиям, признание возможности равноправного существования «другого». Толерантность – искусство жить в мире разных людей и идей, способность иметь права и свободы, при этом, не нарушая прав и свобод других людей. В тоже время толерантность – это не уступка, снисхождение или потворство, а активная жизненная позиция на основе признания иного. Как правильно пишет М. П. Мчедлов, «не может быть согласия между правдой и ложью, добром и злом» [4].

Для сохранения единства, мира и спокойствия в многонациональном государстве, каковым является Казахстан, необходимо воспитывать молодежь и детей в соотношении общечеловеческих и этно социальных ценностей, духе этнической толерантности.

Укрепление государства, имеющего поли этническую и поли конфессиональную структуру, невозможно без единого гражданского сообщества, сформированного вокруг казахского народа. Необходимо, чтобы каждый этнос, храня и развивая свои традиции, язык, культуру, в тоже время интегрировался по принципу «одна страна – одна судьба».

Об актуальности толерантности в межкультурных взаимодействиях в Казахстане свидетельствует проект Доктрины Национального единства Казахстана, разработанный по инициативе Главы государства на XIV сессии Ассамблеи народа Казахстана 23 октября 2008 года.

Чувство национального достоинства предполагает наличие чувства ответственности за достоинство народа, складывающегося веками. Следовательно, национальное достоинство требует быть достойным сыном своего народа и заслуживающим уважение представителей других народов. Поэтому в развитии здорового чувства национального достоинства заложены одновременно как идея национального рассвета, так и идея национального сближения.

Совершенно очевидно, пройдя тяжелейшие испытания, казахский народ пронес через века ядро своей народной философии: подлинную человечность, философию. Мудрость, интеллектность, демократизм, исторический оптимизм, открытость для всего ценного, созданного и своими, и другими народами. Широта мышления, умение прощать обиды, доброжелательность, гостеприимство составляющий фундамент народной культуры. В условиях кочевого образа жизни, когда основным источником жизни было скотоводство, когда целыми месяцами казахи могли не видеться с людьми из другого рода или племени, обычай гостеприимства следует оценивать как своеобразное проявление толерантного сознания и гуманизма, свойственного казахскому народу, жившему в территориально-разрозненных, природно-суровых и социально-тяжелых условиях. Принцип гостеприимства входит в моральный кодекс любого народа, но далеко не у всех он стоит на первом месте. В мусульманской системе моральных ценностей гостеприимство занимает одну из верхних строк, тогда как у европейских народов оно выражено слабо. Следует заметить, что обычай гостеприимства является одним из самых устойчивых обычаев – в Казахстане он сохранился до настоящего времени. Поэтому сегодня сотни людей разных этносов чувствуют себя в Казахстане родными и нужными.

Созданная по инициативе Назарбаева Н. А. Ассамблея народов Казахстана, деятельность национально-культурных центров – реальное свидетельство дальновидности политики государства. Это беспрецедентный случай в мировой политике. Недаром деятельность Ассамблеи получила столь высокую оценку в ООН. Академик НАН РК Нысанбаев А. Н. отмечает в своем труде «Глобализация и проблемы межкультурного диалога»: «в Республике появился новый опыт осуществления культуры согласия и межкультурной коммуникации: Ассамблея народа Казахстана. Этот опыт получил высокую оценку со стороны других постсоветских государств и может стать моделью межэтнического согласия и сосуществования этносов и для стран дальнего зарубежья» [2].

В условиях глобализации и современной цивилизации и развития информационных технологий важнейшим фактором мирового влияния становится культура, которая рассматривается в качестве важнейшего механизма нравственно — духовного воспитания молодого поколения. Только «культурное наследие» есть залог величия народа и его независимости. Казахский народ – один из тех народов, который ценит и дорожит своей культурой.

«Будь таким, чтоб о тебе судили как о твоём народе, будь достойным сыном (дочерью) своего народа», - такое благопожелание присутствует в педагогике почти всех народов. Своим поведением не давать повода дурно думать о своём народе, не осквернять священную память о лучших людях народа, своими патриотическими действиями множить славу народа.

Перед педагогами стоит задача приобщить обучающихся к культурам и традициям различных национальностей, корректировать воздействие на них социально-этнических факторов и формировать у них чувство и сознание граждан мира. Под этнокультурным взаимодействием мы понимаем целенаправленные субъект – субъектные связи, которые заключаются в обмене, взаимообогащении культурными традициями, обычаями, ценностями и ведут к взаимосовершенствованию личностей.

В педагогическом аспекте единство исторического знания и культуры обозначает незыблемость межкультурных и межнациональных связей, способствует взаимопониманию и взаимообогащению народов. Большую ценность для учащихся имеют этнографические знания о происхождении народов, с представителями которых они вместе учатся, о своеобразии

национального этикета, обрядов, быта, одежды, искусства, художественных промыслов, праздников.

Национальная культура – это интеллектуальный, нравственный фундамент на котором строится система образования. Молодежь – основа для модернизации Казахстана как цивилизованного суверенного государства.

Хочется привести слова Н. А. Назарбаева, сказанные им в его книге «В потоке истории»: «...Мечтая о достойном будущем, давайте помнить о достойном прошлом» [1].

Обращение к этническим особенностям в процессе обучения и воспитания подрастающего поколения важно не только потому, что в них сконцентрирован опыт, хранятся достижения и нравственное здоровье народа, но и потому, что в них истоки и корни этноса, во многом объясняющие поступки и поведение людей в разных жизненных ситуациях. Знание истории, традиций, живущих вместе народов, помогает принимать при необходимости правильные управленческие решения для снятия межнациональной напряженности, развития межкультурных связей, сохранения этнической культуры.

История помнит достаточно много примеров, когда многочисленные народы, утрачивая свою культуру, исчезали с исторической арены, а потом, сохраняя ее, возрождались, несмотря ни на какие трудности. Вот почему мы должны хранить и оберегать национальную культуру: старые колыбельные песни, национальную одежду, народные праздники, танцы, художественные ремесла.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 XIV сессия Ассамблеи народа Казахстана 23 октября 2008 года.//Казахстанская правда.
- 2 Каратаев М. От домбры до книги. – М.: Сов. Писатель, 1969.
- 3 Назарбаев Н. А. В потоке истории. Алматы. Атамура. 2003.
- 4 Нысанбаев А. Н. «Глобализация и проблемы межкультурного диалога». Алматы, 2004.– 272 с.
- 5 Словарь иностранных слов. М.: Рус.яз., 1984.
- 6 Словарь по этике. М.: Изд-во полит. Лит-ры, 1983.
- 7 Толерантность / Общ. Ред. М. П. Мчедлова / .М.: Республика, 2004.– 416 с.
- 8 Конституция РК: принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 г., с изменениями и дополнениями по состоянию на 10.03.2017 г.

ВЫСШИЕ УЧЕБНЫЕ ЗАВЕДЕНИЯ КАЗАХСТАНА: РАЗВИТИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ

ШУКОЕВА Б. Т.

учитель, Гимназия № 3 для одаренных детей, г. Павлодар

КИЕВА Д., СУЛТАН С.

ученики 10 «И» класса, Гимназия № 3 для одаренных детей, г. Павлодар

Актуальность данной темы не вызывает сомнений, так как выбор будущей профессии, а соответственно, и высшего учебного заведения является одним из первых важных решений в жизни человека. В настоящее время 20 % абитуриентов уезжают за границу для поступления в вузы, хотя наша система образования имеет возможность предоставлять высшее образование на высоком уровне. Необходимо проводить агитационные работы среди учащихся с тем, чтобы информировать их о возможностях вузов Казахстана.

Цель данной работы: изучить систему высшего образования Казахстана, дать рекомендации по выбору ВУЗа Казахстана, проанализировать поступление наших выпускников гимназии № 3 в ВУЗы.

И мы выдвинули гипотезу, если Казахстанские ВУЗы будут обеспечивать качественное образование и будут конкурентоспособными, то выпускники школ будут стремиться поступать в Казахстанские ВУЗы. На какие факторы необходимо обратить внимание при выборе университета, какие существуют высшие учебные заведения в Казахстане, как нужно выбирать специальность, востребованы ли наши выпускники на рынке труда на эти и многие другие вопросы мы попытались ответить.

В ежегодных Посланиях Главы нашего государства Н. А. Назарбаева народу Казахстана особое внимание уделяется социально-значимым программам, в том числе повышению качества образования. На форуме стипендиатов Международной программы «Болашак» Н. А. Назарбаев выдвинул идею национального проекта «Интеллектуальная нация -2020». С целью воспитания казахстанцев новой формации и вхождения Казахстана в число стран с конкурентоспособным человеческим капиталом Н. А. Назарбаев отметил, что на молодое поколение страны возлагаются большие надежды в строительстве нашего государства, в продвижении Казахстана в ряд наиболее конкурентоспособных стран мира. В связи с этим возрастает роль современной системы образования

в развитии человеческого капитала – как основной единицы измерения уровня жизни общества [1, с. 7].

В то же время национальные системы образования не могут развиваться без интеграции с тенденциями мирового образовательного пространства.

Новый Закон Республики Казахстан «Об образовании» принятый в 2007 году, создал правовую основу для реализации многоуровневой подготовки (бакалавриат-магистратура-докторантура) предусматривает движение от общего к частному, т.е. сначала человек получает широкое образование по какому-либо направлению, а затем постепенно переходит к более узкой подготовке через образовательные программы, ориентированные на специализацию. Такая система, с точки зрения методики и идеологии обучения, позволяет на студенческой скамье развивать у студента способности и навыки к обучению на протяжении всей жизни, приобретать навыки межличностного общения. Она обеспечивает достаточно четкую реализацию получения знаний, способствует диверсификации методологии и методики обучения на разных уровнях подготовки кадров.

Многоуровневая система соответствует характеру именно университетского образования, основная цель которого состоит в подготовке широко образованных людей, готовых работать в условиях повышения требований к профессиональной мобильности, умеющих отойти от стереотипов и предложить новые идеи и принять решения стратегической важности.

Свою исследовательскую работу мы начали с изучения истории развития образования в Казахстане. В первой половине 19 века стали создаваться школы разного типа. Это школы-интернаты, сельскохозяйственные начальные училища, аульные школы, волостные, двухклассные училища, «русско-туземные» школы, старшинские и участковые училища. Все они подчинялись Министерству народного просвещения. Цели и задачи народного образования в Казахстане к началу XX века были высказаны в одной из статей А. Алекторова, одного из ведущих деятелей образования: «Школа в киргизской степи, кроме своих образовательных задач, играет еще роль политическую: она связывает киргизский народ с коренным русским народом, прививая киргизам государственный язык. Она знакомит с обычаями и взглядами русского народа, хотя медленно, но систематически вводит киргизов в семью русских, противоборствуя началам мусульманской исключительности

и ослабляя мусульманский фанатизм, привитый киргизам выходцами из Бухары и других мест процветания ислама» [2, с. 37]. А. Алекторов высказывался прямо о русификации казахского населения, более может быть, тонкими методами. Вместе с тем, и правительство, и местные власти эту политику проводили с большим усердием и настойчивостью, уделяя большое внимание только русским школам. Народное образование в Казахстане, несмотря на огромный пресс имперской политики, направленной на обрусение казахов, имело и свои положительные стороны - несмотря на проводимую официальную политику, казахи знакомились с европейской культурой, с достижениями европейской цивилизации. И потому формировавшаяся казахская интеллигенция многое переняла из русской среды, даже получила образование на европейской основе, в основном на русской почве. Вместе с тем, в ее среде появляются представители, обучавшиеся уже за рубежом. Совокупность развития интеллектуальной среды в казахском народе ставит на повестку дня проблему формирования политической культуры в этой среде, и в начале XX века она проявляется в некоторых политических течениях, где принимали участие казахские интеллектуалы. В связи с возросшими связями между Казахстаном и Российской империей народное образование в крае в начале XX века получает свое дальнейшее развитие, при этом надо отметить, что получали развитие начальное и профессионально-техническое образование в виде сельскохозяйственных школ, школ с подготовкой ремесленного обучения.

Во второй половине 20 века начали появляться высшие учебные заведения. Первый ВУЗ открылся в 1928 году в Алматы, это - Казахский Педагогический Институт. На сегодняшний день в Казахстане функционирует 125 вузов, в которых обучаются 477 тыс. студентов. 40 высших учебных заведений или треть всех вузов страны сконцентрированы в Алматы, 10 из них являются государственными, остальные 30 – частными. 13 высших учебных заведений есть в Астане, 12 – в Южно-Казахстанской и 9 в Карагандинской областях. В остальных регионах расположены менее семи вузов в каждой.

По данным Комитета по статистике МНЭ РК, в 2018-2019 учебном году в Казахстане обучается 496,21 тыс. студентов. По сравнению с предыдущим учебным годом количество обучающихся в вузах страны увеличилось на 19,14 тыс. человек или 4 %, однако за десять лет показатель сократился на 30,8 % или 220,84 тыс.

человек. Количество казахстанских студентов за рубежом, напротив увеличилось с 32,14 тыс. человек в 2007 году до 89,66 тыс. в 2018 году.

Самым дорогим вузом в Казахстане на сегодня остается КИМЭП, цена одного кредита в новом учебном году составила - 71 900 тенге по всем специальностям, в среднем за один год - 30 кредитов, в итоге стоимость обучения в вузе за один год составит - 2 млн тенге. Тройку самых дорогих вузов замыкает Алматы менеджмент университет, здесь годовое обучение стоит от 700 тыс. тенге, обучение на английском языке по разным специальностям обойдется до 1,5 млн тенге в год. На Республиканском конкурсе по присуждению образовательных грантов, лидирует Казахский национальный университет им. аль-Фараби. 3 886 студентов в этом году выиграли государственные гранты. 2 614 абитуриентов – выбрали Евразийский национальный университет им. Л. Н. Гумилева. Тройку замыкает один из крупнейших вузов страны – Южно-Казахстанский государственный университет им. М. Ауэзова - 1 461 грантников.

В десятку лучших казахстанских вузов в мировом рейтинге входят:

- 1 Казахский национальный университет имени аль-Фараби;
- 2 Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева;
- 3 Южно-Казахстанский государственный университет имени М. О. Ауэзова;
- 4 Карагандинский государственный университет имени Е. А. Букетова;
- 5 Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова;
- 6 Таразский государственный университет имени М. Х. Дулати;
- 7 Восточно-Казахстанский государственный университет имени С. Аманжолова;
- 8 Международный Казахско-Турецкий университет имени Х. А. Яссауи;
- 9 Кызылординский государственный университет имени Коркыт-ата;
- 10 Костанайский государственный университет имени А. Байтұрсынова.

И очень отраднo, что наш, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, занимает 5 позицию.

Практическую часть своего проекта мы начали с социологического опроса будущих выпускников гимназии учащихся 10-11 классов. Цель опроса – выяснить, что они знают о вузах Казахстана, на какие факторы необходимо обращать внимание при выборе университета. Количество бюджетных мест, рейтинг ВУЗа, статус ВУЗа, профессорский состав, качество знаний, трудоустройство, оплата, проходной бал – это самые главные критерии, считают будущие выпускники, при выборе вуза. Все согласны с тем, что специальность обучения стоит подбирать согласно требованиям рынка и перспективам на ближайшее время. Большая часть выпускников знают, что государство больше дает грантов на технические и педагогические специальности. Многие считают, что качественное высшее образование не всегда является залогом успешного будущего. И на вопрос, где нужно было высказать свое отношение к тому, что многие наши, Казахские, выпускники получают высшее образование в известных зарубежных университетах и после окончания не возвращаются на родину, к сожалению, дают положительные ответы.

Мы проанализировали трудоустройство выпускников гимназии № 3 за последние три года (2015-2018), 125 учащихся окончили гимназию. Количество выезжающих на учебу в зарубежные организации образования за три года составило – 10 человек. В России обучаются 39 наших выпускников, в городах нашей республики – 49, в области – 27. Количество выпускников, поступающих в высшие учебные заведения республики составляет 60 %, 40 % выезжают за пределы нашей республики. Этот вопрос беспокоит нас. Одной из причин оттока является изменение формата ЕНТ. Географически мы находимся рядом с Россией. Сотрудниками университета должны проводиться профориентационные работы среди нас, гимназистов. Следует увеличить преподавание предметов естественно-математического цикла на английском языке.

В этом году 40 учащихся окончили гимназию. Из 40 выпускников гимназии в ВУЗы поступили – 37, в колледж РК – 1, в колледж стран ближнего и дальнего зарубежья – 1, не трудоустроен – 1. Из них в Павлодаре обучаются всего 4 выпускника, в Астане – 11, Алматы – 6, в Караганде – 1, России – 14 и дальше зарубежье – 3

Сегодня востребованные профессии Казахстана сосредоточены в разных сферах, поэтому наши выпускники выбирают самые разные специальности. В этом году самое большое количество наших выпускников выбрало технические специальности – 9 человек,

экономические – 8, юридические – 7, сельско-хозяйственные – 4, медицинские – 4, гуманитарные – 4, педагогические – 2. Несомненно, в будущем будут востребованы специалисты со знанием английского и других языков. В выборе вуза важна роль вуза в трудоустройстве выпускника. Обязательно стоит обратить внимание, помогает ли университет в продвижении своих выпускников, в прохождении производственной практики и т.д.

Как уже было сказано выше, в Казахстане сегодня функционирует 125 вуза. За последние десять лет по тем или иным причинам закрылось 45 учреждений. Тем не менее, предложение на рынке остается достаточно большим для относительно скромного населения страны. Как при таком количестве вузов выбрать наиболее приемлемый? Для этого стоит обратить внимание на несколько моментов.

Во-первых – расположение. Абитуриенту, для начала, стоит решить, в каком регионе ему хотелось бы обучаться. В силу географической особенности Казахстана разброс учебных заведений по стране довольно существенный. Как правило, многие крупные вузы имеют инфраструктуру для размещения иногородних студентов. Поэтому выбор будущей профессии является более приоритетной задачей в данном случае. Сделать это нужно взвешенно и обдуманно, чтобы в дальнейшем не пожалеть о своём выборе. Некоторые школьники заранее знают, кем они хотят стать. В этом случае призвание определяет будущую специальность абитуриента. Однако во многих случаях будущий студент не представляет себе, чем он хочет заниматься по жизни.

Специальность обучения стоит подбирать согласно требованиям рынка на данный момент и перспективам на ближайшее время. Стоит убедиться, что можно трудоустроиться по выбранной специальности, и она востребована на рынке труда.

Сегодня востребованные профессии Казахстана сосредоточены в разных сферах – от IT до продаж. Но развивающаяся рыночная экономика делает ставку на торговлю, услуги, финансовую деятельность.

Нынешняя молодежь – это цифровое поколение, чье взросление неразрывно связано с технологиями. Несомненно, в будущем будут востребованы IT специалисты со знанием английского и нескольких языков программирования. С каждым годом количество новых профессий увеличивается. Рынок труда меняется очень быстро. Мир меняется столь стремительно, что завтра потребуются новые

умения и навыки. Ведь, кто сейчас учится в школе или в вузе, займут должности, которых сейчас еще не существует. Возможно, что исчезнут профессии, связанные с однообразным, монотонным трудом и рутинными задачами, а на их месте возникнут новые, более сложные. Они будут требовать от человека более творческого подхода к решению задач.

В условиях глобальной экономики качественное высшее образование является залогом успешного будущего, оно играет ключевую роль в улучшении перспектив социально-экономического развития, способствует формированию современных знаний и навыков.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» Н. Назарбаев.
- 2 Культура Казахстана в начале XX века. –А. : Білім, 2001. [С. 37].
- 3 Пути осуществления интеграции научного и духовно-нравственного образования в вузе // Поиск. Серия гуманитарных наук. - Алматы, 2006 - № 3(2) – [С. 198-203].
- 4 С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова Толковый словарь русского языка. Москва 1992, 2-е издание, [С. 2, 144, 257].
- 5 Киреев А. П. Международная экономика: движение товаров и факторов производства: Учебное пособие для ВУЗов. М.: Международные отношения, 1997. [С. 437].
- 6 Сайт НИИ по ссылке <http://e-zerde.kz/latin/index.php>.

МАЗМҰНЫ

С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университетінің ректоры, филос.ғ.к., Г. Ахметованың алғы сөзі3

14 Секция. Педагогика

14 Секция. Педагогика

Амаңғалиева Д. Т., Абрарова А. Ю.
Шет мемлекет мерекелерінің біздің қоғамға әсері4

**Байқалова А. А., Манапова Д. Ж.,
Қурманбаева Ж. К., Смагулова Б. М.**
Жасөспірімдердің бойында рухани құндылықтарды қалыптастыру10

Ежиханова Г. К., Сейлханқызы Д.
Аналитические методы развития интеллекта15

Калиева Л. М., Тулбаева Б. Т.
Қазақстанның білім беру жүйесіне еуропалық тенденцияның әсері21

Магауин К. М., Бекболат А., Елжан Е., Токтаганов Т.
AR технологиясы бойынша мектеп пәндерін оқыту28

Таирова З. А., Махмуджанова Д. З.
Азақтың ұлттық ойындарының бала дамуына пайдасы31

Шериязданов А. Р., Байболова А. М., Жұмағалиев О. Ж.
Патриотизм – отанға деген сүйіспеншілік38

15 Секция. Психология

15 Секция. Психология

Ананьев И. В., Алибекова Ж. М.
Влияние функциональной асимметрии мозга на процесс восприятия обучающихся42

Ахметова Ш., Олжаханова Қ. А., Намазбаева А. Ж.
Қазақ ұлттық мінез бітістері49

Bermagambetova G. B.
How mind governs the world56

Егінтай А., Ахметова Б. Б., Токтасынов С. С.
Қырық санның сырлары60

Ермолаева Е. А., Калачёва В. В., Сафронова В. А.
Любите и позволяйте жить64

Ибрашева Д., Каниева Д. А.
Жасөспірімдік кезеңдегі өзекті мәселелер және оны шешу жолдары69

Кабиденова Д., Темірғалы Қ. М.
Заманауи қуыршақ Барби қазіргі қазақ бойжеткендеріне үлгі ме?76

Каирбаева А. Р., Баильдинова Д. С.
Профессиональное самоопределение старшеклассников81

Қайыртасова А., Хажихан Б.
Жаны жайсаң – Қаныш аға86

Қасымжан А., Тәти Н., Қасымжанова А. Е.
Компьютер ойының бала психологиясына зияны93

Маймакова А. Е., Темірғалы Қ. М.
Сия тамшысымен салынған суреттер арқылы адам психологиясын қалай түсінуге болады99

Ниязкулова Н., Юлдашева Г.
Оқушылардың сабаққа кешігуі себебін анықтау104

Омарова А., Хайсина К. К.
Оқушылардың мазасыздық деңгейі көрінісінің оқу әрекеті сәттілігіне әсерін зерттеу мәселесі110

Пилюшкина Ю. Б., Верещагина В., Гришкова Е.
Как музыка влияет на учебную деятельность и эмоциональное состояние учащихся116

Садуова А. Т., Мейірамбекова Е. М., Сарина Н. У., Алпиева А. Т.
Еліктеушіліктің оқушылар тәрбиесіне әсері120

Темірғалы Қ. М., Жұматаева Д., Жұмасейіт А.
Фобияның пайда болу себептері және оның адамның мінез-құлқына әсері128

Шароня А. Б.
Влияние мультфильмов на развитие психики детей младшего школьного возраста131

Штрауб О. А.
Влияние Youtube – каналов на психику ребенка младшего школьного возраста134

16 Секция. Өнертану 16 Секция. Искусствоведение

Аяпбергенова У. С., Сланбекова Б. Г.
Қаныш Сәтбаевтың өн өнеріне қосқан үлесі140

Бакирова М. М., Бакирова К. М., Бакирова О. А.
Шерстяные чудеса, фантазии из джута, береги разных культур как возрождение народных ремесел144

Бакытова А., Жусупова М. У.
Использование музыки при изучении художественных произведений (На материале произведений Абая и Пушкина)151

Бисеналы Н., Ержанова А. А.
Су моншақпен кестелеу өнері160

Есімхан С., Томбаева А. Е.
Павлодар өңіріндегі шекаралас жатқан елді мекендердің мәселесі169

Красильникова А. С., Кибашева Б. С.	
Сравнение тематических направлений в искусстве казахстанских и западноевропейских деятелей, живописцев, художников-графиков, литераторов разных времён	174
Молдабекова А., Молдабекова А. М.	
Джутовая филигрань	181
Тулғенова Б. К., Ондасынова С. Д.	
Путь к созданию портрета	186

17 Секция. Философия**17 Секция. Философия**

Бауыржан Е. Е., Смагулова Г. М.	
Есімін ел ардақтаған дара тұлға (Мерғалым Мұхтарханұлы жайлы)	193
Батенова Т. Е., Сулжеев Д. К.	
Қазақ даналардың еңбектерінде ұрпақ тәрбиесіндегі рухани-адамгершілік мәселелері	200
Касымова Ж. Б., Сериков Д. С.	
Туған жерге – тағзым (Чернорецк ауылы мысалында)	204
Ляхов Е. В., Жулина Е. В.	
От «Сталкера» до «Синхро» в жанре Speculative Fiction	211
Реснянская В. В., Смагулов Р. З.	
Эмпирический и теоретический уровни научного познания и их применение в школьной практике, при проведении секционных занятий по волейболу	216
Темирбай М., Сулжеев Д. К.	
Тенгрианство в современном обществе	223

18 Секция. Мәдениеттану**18 Секция. Культурология**

Аметқан Е., Тоқанова С., Курманбаева Ж. К., Мақсұтова А. М.	
Пікірсайыстың оқушының жеке күзiреттілігін қалыптастырудағы ролі	229
Аманғалиева А., Сулжеев Д. К.	
Қазақстан и ООН: сотудничество в области культуры	236
Бейсенбаева З. А., Тулбаева Б. Т.	
Жаһандандудың ұлттық құндылықтарға әсері	242
Белекей А., Бекибаева С. Ф.	
Жылқы малының ерекше қасиеттілігі	248
Белгібаева Г. М., Жумагулова А. С., Дуппаева К. К.	
Қазақ ауыз шығармашылығындағы Абай шығармаларының алатын орны	252

Кабылбеков А.К., Куватов А. А.	
Әсер халықтың қанаты – оның өнері	259
Мухамедиярова А. Е., Батаева К. К., Каирбаева Б. Ж.	
Сходство в гастрономических традициях народов Франции и Казахстана	266
Мұхаметқан Ә., Мұхаметқан А., Мұхтар Д. Б.	
Әлемдік ойындар арқылы қазақ мәдениетіне интеграциялау	272
Мағауия М., Рахпанова К. Н., Шаймерден Н. Ж.	
Аңызға айналған киелі мекен	277
Сейтказинова А. М., Тулбаева Б. Т.	
Қазақстан қоғамының құндылықтары: жаһандану дәуіріндегі батыстандыру үдерісінің қазақ қоғамына әсері	282
Серікбай Д., Ахметова Б. Б.	
Ә. Қастеевтің туындыларының тарихи мазмұны	289

19 Секция. Әлеуметтану**19 Секция. Социология**

Абдуллина М. Б., Тулбаева Б. Т.	
Қазақстандағы мұғалімдер мәртебесі	293
Айтқұл Т. Н., Ахмедеева Д. А.	
Қайырымдылық институты	299
Абдрахманова З., Сулжеев Д. К.	
Социология религии: понятия и базовые концепты	305
Болатқызы А., Құсманова М. Д., Смагулова Г. К., Кумашева А. Ж.	
Семей қаласындағы Шығыс кенті тұрғындарының әлеуметтік жағдайы	310
Егінбай К.	
Жастар арасындағы жұмыссыздықтың белен алу мәселесінің қазақстандағы ахуалы	317
Еруланов А. А.	
Қазақстан қоғамындағы моральдік құндылықтардың ахуалы: мәселелер мен шешу жолдары	324
Канагатова Д. Р.	
Волонтерское движение в школе, как социокультурный феномен	331
Кульдеева Д. Б., Мақеева А. М., Нурмухамбетов Е. К.	
Каково значение Казахской Федерации футбола в развитии Казахстана?	337
Лось Д. В.	
Функциональные возможности электронной системы «Күнделік.KZ» для создания и развития творческого потенциала ученика	341
Мағзұмова А. С., Исатаева А.	
Көршілес елдерден келген мигранттардың жұмыспен қамтылу мәселесі	349

Муратбай Д., Касымжанова А. Е.	
Еліміздегі жетім балалардың әлеуметтік мәселелері	357
Социальный проект	
Науразбеков А. К.	
Социальный проект Создание спортивно-оздоровительного городка ...	361
Сайрамбаева П.	
Тұлғаның әлеуметтік-психологиялық бейімделуі	367
Түлебаева Б. Т., Дүйсебай А. Б.	
Қазақстандағы экологиялық мәселелерді шешу жолы ретінде жасыл стартап идеяларды енгізу мүмкіндіктері	375
Турақұлова Ф. Б., Аулабаева Г. Ж.	
Ертіс ауданының дамуына оңтүстіктен көшіп-қонған қазақтардың рөлі	381
Хочеев М., Жангазина З. Ш.	
Воспитание личности как субъекта межкультурных отношений	387
Шукоева Б. Т., Киева Д., Султан С.	
Высшие учебные заведения Казахстана: развитие и перспективы	393

**АКАДЕМИК Қ. И. СӘТБАЕВТЫҢ
120 ЖЫЛДЫҒЫНА АРНАЛҒАН
ЖАС ҒАЛЫМДАР, МАГИСТРАНТТАР,
СТУДЕНТТЕР МЕН МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ
«ХІХ СӘТБАЕВ ОҚУЛАРЫ» АТТЫ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ
КОНФЕРЕНЦИЯСЫНЫҢ
МАТЕРИАЛДАРЫ**

4 ТОМ

Техникалық редактор З. Ж. Шокубаева
Корректорлар: А. Р. Омарова, Д. А. Жумабекова
Компьютерде беттеген: А. Елемесқызы
Басуға 01.04.2019 ж.
Әріп түрі Times.
Пішім 29,7 × 42 1/4. Офсеттік қағаз.
Шартты баспа табағы 23,4. Таралымы 500 дана.
Тапсырыс № 3385

«Toraighyrov University» баспасы
С. Торайғыров атындағы
Павлодар мемлекеттік университеті
140008, Павлодар қ., Ломов к., 64.